

Erdélyi Magyar Adatbank
Partiumi és Bánsági Múemlékvédő és Emlékhely Társaság

Homonnai Gábor

HEGYKÖZTÓTTELEK

Monográfia

Partiumi füzetek

86

EMA–PBMET

Homonnai Gábor
HEGYKÖZTÓTTELEK
Monográfia

Homonnai Gábor

HEGYKÖZTÖTTELEK

Monográfia

Partiumi és Bánsági Múemlékvédő és Emlékhely Társaság

Varadinum Script Kiadó

Nagyvárad, 2019

A sorozatot szerkeszti:
DUKRÉT GÉZA

Korrektor:
BURIAN FIDÉLIA

Szöveggondozás:
DARABONT ÉVA

Digitális térképek, rajzok:
SZÉKELY FERENCZ

A fényképek a szerző gyűjteményéből valók.

Fedőlapon: Hegyköztöttelek légi felvételen (Sorbán Csaba felvétele).

Hátlapon: a tóttleki rezesbanda (1930),

Kleska Pál, a falu kovácsa, feleségével Wilhelm Magdolna „Léni”-vel (1925),
az első közös szántás a társulásban (1959).

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
HOMONNAI, GÁBOR

Hegyköztöttelek: monográfia / Homonnai Gábor. – Oradea:
Varadinum Script, 2019
Conține bibliografie
ISBN 978-606-8307-89-3

908

Készült:
Hegyközcstár Község,
a Bihar Megyei Tanács,
az RMDSZ Bihar Megyei Szervezete
támogatásával.

Készült a nagyváradi LITERA PRINT nyomdában.

Tel.: 0732-115.445; e-mail: literaprint@gmail.com

ELŐSZÓ

Egy település történetét megírni nemes, egyben felelősséggel járó feladat. Hegyköztóttelek szülötteként és múltjának mind- eddig felületes ismerőjeként úgy gondoltam, át kell menteni a jövő nemzedéke számára a falu történetével kapcsolatos összes, még fellelhető adatot, a még élő tóttelekiek visszaemlékezéseit, valamint a régi fényképeket. E helytörténeti kiadványból az elkövetkező generációk évtizedek, sőt évszázadok múltán is megtudhatják, hogyan éltek ősük, melyek voltak a legfontosabb események, amelyek meghatározták a faluközösség életét, kik voltak papjai, tanítói és elöljárói, kik és hogyan alakították a helybeliek mindennapjait. Tóttelek történetének megírása nem volt könnyű munka, de a feladat fontossága akaraterőt és motivációt adott a kutatás során, és átsegített az akadályokon.

1990-ig még gondolni sem lehetett helytörténeti kutatásokra. Az utóbbi két évtizedben megszorodtak az ilyen jellegű írások, még a kisebb településekről is készültek monográfiák, így a Tóttelekről szóló monográfiának is eljött az ideje. Olyan világban élünk, ahol a globalizáció egyet jelent a gyökértelenséggel és a világméretű egységesséssel. Ezzel a folyamattal úgy vehetjük fel a harcot, hogy megismerjük a múltat, hiszen múlt nélkül nincs jövő! Az a nép vagy nemzet, kisebb közösség, amely fittyet hány saját múltjára és hagyományaira, önmagát fosztja meg jövőjétől. Aki nem értékeli saját történelmét és az ősök által teremtett értékeket, annak kétséges lesz a holnapja. Mert aki gyökértelen, az óhatatlanul beolvad egy életképesebb közösségbe, vagy egyszerűen alámerül a könyörtelenül múlt

időben. Ahhoz, hogy tudjuk, merre tartsunk, ismernünk kell azt is, honnan jöttünk. Merjük kimondani és ne felejtjük: Tóttelek egy több mint hétszáz éves, néprajzi értékekben gazdag település!

Azt kívánom Tóttelek elkövetkező nemzedékeinek, hogy a falut a múltjával együtt szeressék, mert ez a mi szűkebb hazánk, a szülőföldünk. Tanuljunk a falu gazdag, küzdelmekkel teli múltjából, legyünk büszkék a hagyományainkra!

Homonnai Gábor

1. FÖLDRAJZI VISZONYOK

1.1. Hegyköztöttelek földrajzi elhelyezkedése

Hegyköztöttelek (1910-ig Töttelek) Románia nyugati határvidékén, Bihar megye nyugati részén, Nagyváradtól 18 km-re északra fekszik. A román-magyar határtól keletre, légvonalban 20 km-re található. A település román elnevezése Tăutelec. 1920-ig (Trianonig) Bihar vármegye szalárdi járásához, azon belül Hegyközsátár községhez tartozott. A közigazgatási rendszer 1923 után is maradt, hiszen a Román Királyság alkotmánya lényegében nem változtatott rajta. 1950-ben a kommunista hatalom átszervezte a közigazgatást. Eszerint Hegyköztöttelek Crișana tartomány, Nagyvárad rajon, Hegyközsátár községhez tartozott. A szovjet kaptafára készült közigazgatási rendszer azonban nem bizonyult tartósnak: 1967-ben megszüntették a tartományokat és a rajonokat. Ettől az évtől kezdve a település közigazgatási besorolása változatlan: Hegyköztöttelek falu jelenleg is Bihar megye Hegyközsátár községéhez tartozik.

De van egy másik besorolási lehetőség is. Eszerint Hegyköztöttelek a Partium (ejtsd: párcium, magyarul: részek) történelmi régióhoz tartozik. Partium Románia legnyugatibb részén fekszik, de nem a történelmi Erdély része. Története során ez a régió közigazgatásilag hol Erdélyhez, hol Magyarországhoz, hol a Habsburg Birodalomhoz tartozott. A mai román felfogás a Partiumot a tágabb értelemben vett Erdély részének tekinti. Számos tájegysége közül (pl. Nyírség, Érhát, Érmellék, a Sebes-Körös völgye, Báródság) mi jelen esetben a bihari Hegyközre

Hegyköztóttelek földrajzi elhelyezkedése

szorítkozunk (megj.: mint ismertes, létezik egy zempléni és egy borsodi Hegyköz is).

A bihari Hegyközt, mely az Alföld és az Erdélyi-sziget-hegység találkozásánál fekszik, délen a Körös-vidék, nyugaton a Bihari-síkság, északon az Érmellék, keleten pedig a Rézalja határolja. A tájegység települései a Berettyó-völgy középső szakaszában helyezkednek el. A Hegyközt alsó és felső részre szokás osztani. Az Alsó-Hegyközt a Bihar-Margitta főútvonal mentén sorakozó falvak alkotják (Hegyközkovácsi, Szalárd, Hegyköz-

szentimre, Jákóhodos, Biharvajda, Berettyófarnos, Fegyvernek, Tótfalu, Berettyócsohaj, Szentjobb, Hegyközszentmiklós, Csanálos, Sárszeg, Poklostelek, Vámosláz, Micske, Szentlázár, Berettyókirályi, Tóti és Bisztraterebes), a Felső-Hegyközt pedig a Bihari-hágón átvezető Nagyvárad-Hegyközcsatár-Sitervölgy útvonal mentén fekvő települések (Hegyközszáldobágy, Hegyközpályi, Hegyközújlak, Hegyközcsatár, Hegyköztóttelek, Siter és Sitervölgy).

A Hegyköz elnevezés egy a földfelszíni emelkedések („hegyek”) által határolt medencére („közre”) utal. A dombság „kapujában”, a bihari földvárnál állva és a térséget szemlélve elmondhatjuk: az alföldi embernek ez már szinte hegyvidék, ugyanakkor a magasabb hegyekhez szokott szemnek bizony még síkság. A Hegyköz valójában egy 300 méternél alacsonyabb hegylábi dombvidék.

1.2. Domborzata

Hegyköztóttelek település a tengerszint felett 174 m-re fekszik, valamivel alacsonyabban mint Hegyközcsatár (211 m) és Siter (253 m). A falutól délre fekvő szőlőhegy, a Nagy-hegy tengerszint feletti magassága 212 m. Még délebbre, az Ágoston-tetőnek nevezett erdős részen van a környék legmagasabb pontja (249 m). A szántók és a latobári erdő 150-160 m-en fekszenek, míg a falut körülvevő völgyek 130-135 m-en.

1.3. Vizei

A falu két patakja (csermelye) közül a Bodrozó a nagyobb. Ez Siter közelében, attól délre, a Török halála nevű domb alatt ered. Délről és nyugatról megkerüli a falut, majd a Gólyavölgyön végighaladva, a volt Csillagos-major közelében egyesül a Siterből eredő Kansza-patakka és Sásvölgyi-patak néven ömlik a Berettyóba. A Bodrozó név talán a fodrozó szó elferdülésével magyarázható. A másik patak (vagy inkább csermely) a faluban ered, vizét a templom közelében lévő kút táplálja. Végigfolyik

a Pap rétje nevű völgyön, és a Bangéta közelében egyesül a Kansza-patakkal.

A töttelekiek egyébként nem használják és talán nem is ismerik a Bodrozó nevet. Ha pl. a patak mellé mennek kaszálni, szívesebben használják a rét nevét a hely meghatározására (Gólyavölgyi rét, Pap rét).

A falu határában állandó vizű források is vannak, melyeket a helyiek kútnak neveznek. A nyári melegben ezek látták el friss vízzel a határban dolgozókat. Ismert a Pap réten a Mária-kút és a Rühes-kút, valamint a Bikaréti-kút. Fontos még a templom alatti forrás, illetve kút is. A Gólyavölgyi-kút és a Janota-kút a falu nyugati oldalán a Bodrozó-patakot táplálja vizével. Emellett a szőlőhegyen is voltak állandó vizű források: kettő a Dél-oldalon, a Homonnai- és Bruncsák-szőlőkben, másik kettő pedig a Kelemen-padon, a Homonnai- és Rovó-féle szőlőkben (a permetezéshez szükséges vizet is innen vették). A legelőkön lévő kiépített kutakról a *Gazdálkodás* című fejezetben szöveg.

Nem a tötteleki határban található, mégis említést teszek a falutól délre, az Ágoston-tetőn túli völgyben található Ágoston-kútról. Ez a forrás hosszú évtizedeken keresztül ismert és kedvelt kirándulóhely volt a környéken. Vize a mellette csörgedező és nyugat felé tartó Kösmő-patakot táplálja.

Miután az 1970-es években a Gólyavölgyön völgyzáró gátat építettek és a Bodrozó vizét felduzzasztották, egy 30 hektárnyi mesterséges tó keletkezett. Eredeti neve Töttelek-1 halastó, de az utóbbi években Csatári halastónak hívják. Hasonlóképpen, a Pap-völgy végében, a valamikori Bangéta-tanya közelében egy 15 hektár felületű tavat hoztak létre, melyet többek között a Kansza-patak vize is táplál. Előbb Töttelek-2-nek nevezték el, majd idővel átkeresztelték Siteri-tónak.

1.4. Éghajlata

A falu éghajlata mérsékelt szárazföldi, a magyar Alföldre hasonlóan szélsőséges. Az évi középhőmérséklet 9–10 °C, a januári –2 °C, az utóbbi években inkább 0 °C körüli. A júliusi

középhőmérséklet 20 °C. Az éves csapadékmennyiség 500–700 mm. A legtöbb csapadék általában áprilisban és nyár elején, júniusban esik; októberben rendszerint újra bőséges az esőzés; legkevesebb a csapadék télen, februárban, továbbá augusztusban és szeptemberben, amikor is akár 6 hétig sincs számba vehető eső. Nyáron néha viharral és felhőszakadással járó esőzések vannak, 1–2 évenként jégeső is előfordul.

1.5. Talajviszonyok

A településre a közepesen podzolos erdei barna talaj jellemző. A podzol nem más, mint kilúgozott szürke erdőtalaj. A kilúgozódást a magas csapadékmennyiség okozza, melynek révén az ásványi sók a mélybe mosódnak. Alacsony humusztartalmú, általában savanyú talaj, az erdővel borított területek jellegzetes talaja. Magas ásványianyag-tartalmú, főleg kvarccal (szilícium-dioxid), valamint fém-oxidokkal. Gyenge termőképességű, szürkés színű, jellegzetes rétegződésű. Néhol agyagréteg akadályozza a víz beszivárgását, s így a talaj fölött vízfelesleg gyűl fel, mely károkat okozhat a tavaszi vetésben.

1.6. Tóttelek élővilága

A település helyén hajdan összefüggő erdőségek voltak. Erre utalnak a tótteleki dűlőnevek is: Gyertyános, Cservölgy, Farkasos irtás stb. Az egykori tölgyesek helyén már csak foltokban találunk erdőket, melyekben a leggyakoribb fafélék a cser, a juhar, a hárs, a gyertyán és a kőris. A néhány száz éve telepített akácok lassan kiszorítják az őshonos fajokat. A hajdani irtások helyén, a parlagon hagyott régi szőlőhegyen, valamint a kaszálók helyén egyre nagyobb területeket foglalnak el a cserjék: galagonya, vadrózsa, kőkény, bodza, kecskerágó, szeder stb. A völgyek vizenyős részein gyakori a nád, a sás, a káka és a gyékény.

Az elhanyagolt mezőgazdasági területeket a természet előbb-utóbb visszahódítja. Jó példa erre a Gólyavölgy, ez az áthatolhatatlan bozótrengeteg, mely alig-alig emlékeztet régi önmagára.

Tóttelek állatvilága:

nagyvadak: gímszarvas, őz, vaddisznó

ragadozók: hiúz, farkas (1960 óta nem látni)

apróvadak: mezei nyúl, mókus, hörcsög

kis ragadozók : róka, vadmacska, borz, nyest, menyét, görény

hüllők: fürge gyík, zöld gyík, vízisikló

kétéltűek: béka, szalamandra

madárfélék: fácán, fogoly, fürj, vadgerle, balkáni gerle, örvös galamb, szárcsa, tőkés réce, szürke gém, nagy kócsag, kis kócsag, vízityúk, héja, karvaly, barna rétihéja, egerészölyv, vörös vércse, kabasólyom, holló, dolmányos varjú, szajkó, csóka, szarka, erdei fülesbagoly, kuvik, gólya, sarlós fecske, füstí fecske, molnár fecske, balkáni fakopáncs, házi rozsdafarkú, házi veréb, mezei veréb, csicsörke, feketerigó, sárgarigó, énekes rigó, bíbic, jégmadár, búbos pacsirta, mezei pacsirta, barázdabillegető, töviszúró gébics, seregély, búbos banka, nagy fülemüle, kis poszáta, széncinke, őszapó, függőcinke, vörösbegy, meggyvágó, fakúsz, zöld küllő, fekete harkály, nyaktekercs, gyurgyalag, ökörszem.

2. HEGYKÖZTÓTTELEK TÖRTÉNETE

2.1. Első írásos említésétől az újratelepítésig

2.1.1. A régi Tóttelek

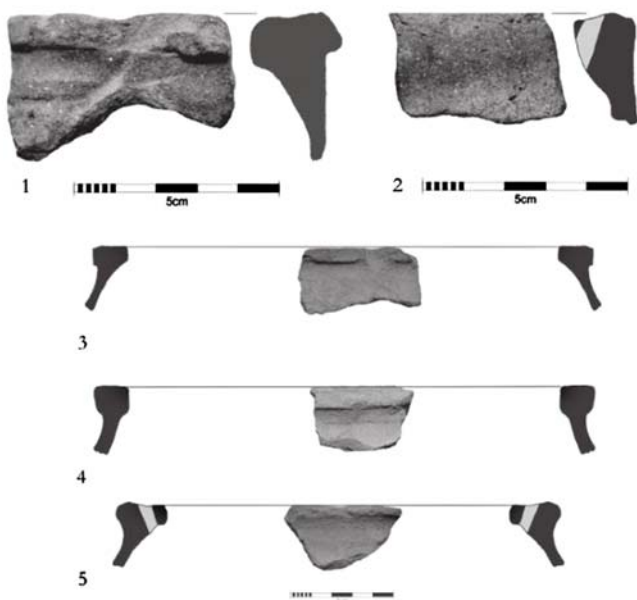
Településneveink írásmódja az évszázadok során folyamatosan változáson ment keresztül. Nincs ez másképp Tóttelek esetében sem: a levéltári dokumentumokban igen változatos írásmódokkal találkozunk - Totthelek, Thothelek, Thot-Telek, Totelek, Thottelek, Toothelek, Tothtelek, Tot Telek, Thott Telek, Totth Telek. Ebben az esetben azonban volt még egy csavar, hiszen már levéltári kutatásaim elején kiderült, hogy a történelmi Magyarországon nemcsak a „mi Tóttelekünk” létezett, hanem rajta kívül még három másik település, illetve birtok is ezt a nevet viselte. E helytörténeti munkában a továbbiakban a TÓTTELEK elnevezést fogom használni.

Tótteleket a királyi uradalom hozta létre a 13. sz. elején az erre menekülő délszláv lakosok letelepítésével. Maga a település azonban sokkal régebbi, hiszen tudjuk, hogy már a honfoglalás korában is éltek itt. Sőt, a falu területén előkerült egy rézkori (Kr. e. 4500–2700) fejszecsonk is (*Cséplő Péter: Bihar vármegye és Nagyvárad őskora*).

Az 1876-ban Budapesten tartott őskori antropológiai és régészeti nemzetközi kongresszus francia nyelvű kiadványa megemlíti, hogy Csatár és Tóttelek között egy pogány vár romja található (*camps barbares fortifiés*). *Rómer Flóris Bibari útinapló* című művében (1879) pedig ez áll: „Tótteleknek menvén feltűnt az előző alig látott török lakás, mint azt a nép nevezi, de van ottan a

domb oldalán két kereksáncz, mely tisztán kivehetőleg árokból és sánczból áll, és a földvár elnevezést méltán megérdemli. Az egész oldalt jellemzőleg vároldalának híjják.”

Az 1974-ben Nagyváradon kiadott *Repertoriul monumentelor naturii, arheologice si istorice* című katalógusban Tötteleket két ízben is említik. A templom mögötti Kenderesnek (Canepiste) nevezett helyen – egészen a siteri út bal oldaláig – lakott település állt a 10–13. században, azaz a korai feudalizmus korában. Ebből a korból kerámiából készült használati tárgyak, egy vályogkemence és apró fémtárgyak kerültek elő. Találtak továbbá egy még régebbi, Dyrrachium és Apollónia típusú pénzérmét is (Kr. e. 4. sz.), amelyet egy ideig a falu elemi iskolájában őriztek.

V. tábla

1-2: Érkeserü-Nagysziget, 3-5: Töttelek-Kenderes

PL. V

1-2: Cheşereu-Nagysziget, 3-5: Tăutelec-Kenderes

A Kenderesen talált korai Árpád-kori törött cserépbogrács töredékek

Ezeket a régészeti leleteket gazdagítják azok a 9–12. századi, hullámvonalköteggel díszített kerámiaedény-darabok, amelyeket az 1990-es években Emődi János nagyváradi régész terepjárás közben a Kenderes és a siteri út között, a Bika-rét határában talált.

A feltevést, hogy az egykori település a Kenderes dűlő helyén állt, más fontos tényezők is alátámasztják: egyrészt a régi templom és temető közelsége (a mai templomot a régi helyére építették; 1832-ben, az építkezéskor még láthatóak voltak a régi templom romjai), másrészt a templom alatti és a Bika-réti bővizű források közelsége, melyek szárazság idején is biztosították a lakosság és az állatok vízellátását.

Tóttelek első írásos említése a 13. század végéről származik. Ekkor a település Eachy Pál országbíró (más forrásokban: *Paulus Oth comes*) Miklós, István és Geregen nevű fiainak a birtoka, akik a IV. László király – ragadványnevén Kun László – alatti zűrzavart kihasználva sok visszaélést követtek el, egyebek között a váradi székesegyház birtokait is feldúlták. IV. László az Eachyket megfékezte, elkobzott birtokaikból pedig kárpótolta az egyházat. Így lett Tóttelek egyházi birtok 1277 körül.

Ami a település egyháztörténeti krónikáját illeti, a püspöki tizedjegyzék segítségével szintén a 13. század végéig tudunk visszanyúlni, amikor is a feljegyzések arról tanúskodnak, hogy TÓTTELEK harminchárom kepe püspöki tizedet fizetett. Ebből arra következtethetünk, hogy jelentős település lehetett. Ezt támasztja alá a pápai tized összege is: István pap (1335–1336) és Mihály pap (1337) évente 8 garast fizetett, ami más településekhez viszonyítva jelentős összegnek számított.

Az 1838-ban latin nyelven megjelent egyháztörténeti névtár, a *Schematismus venerabilis cleri dioecesis Magno-Varadiensis* szerint Tótteleken 1333-ban már létezett parókia, melynek megszűnését a kiadvány 1566-ra teszi.

Mindenesetre, a 16. század közepén a település virágzott. Erről tanúskodik az 1552-es Bihar megyei dikális összeírás, melynek során Tótteleken 16 portát írtak össze. Egyházi birtokról lévén szó, nem készítettek név szerinti összeírást. Az adó

Tóttelek régi helyén, a Kenderesen talált kerámia-töredékek
a 9-12. századból

kivetésének alapja a porta (kapu) volt. Az összeírások korai szakaszában a porták száma egybeesett a telkek számával, de hogy ezek hány lakost jelentettek, pontosan nem tudhatjuk. Az összeírók egy portára általában két jobbágycsaládot számítottak, egy család pedig átlagosan 5 főből állt. Így 1552-ben Tótteleknek 16×2 család = 32×5 személy, azaz a településnek mintegy 160 lakosa lehetett. Mivel az összeírásokban csak a telkes jobbágyokat tüntették fel, a létszámhoz hozzá kell adni a féltelkes jobbágyokat és a zselléreket is. Ezenkívül voltak adómentességet élvezők is: papok, tisztségviselők, bírók, molnárok, kovácsok.

Tóttelek becsült lakossága hasonlóságot mutat más korabeli települések adataival. A hódoltság területén a népesség java része 20-25 házból álló falvakban lakott, melyek átlagos lakossága 140 fő (a Magyar Királyság területén 150-170 fő) volt.

1474-ben Ali szendrői bég serege kifosztotta Váradot, de a várat bevenni nem tudta. A későbbiekben a törökök még végrehajtottak néhány sikertelen ostromot a váradi vár elfoglalására, állandó veszélyt jelentve a vár környékének településeire. Az 1554-es adóösszeíráskor a Bihar megyei településeknek csupán 15,6%-a volt török kézen, 1566-ra azonban már 57,1%-a. Gyula és Bél elestével szabaddá vált az út a török előtt a megye belsejébe. Ez egyben azt is jelentette, hogy ahol a török volt az úr, kettőzött adót kellett fizetni: egyfelől a fejedelmi kincstárnak és a helység földesurának, másfelől a török szultánnak.

Bihar megyében a sajátos földrajzi helyzet miatt (Magyarország és Erdély között, Habsburg-török ütközési zónában) a birtokviszonyok folyamatosan változtak, attól függően, hogy éppen kinek a kezén volt a terület.

Töttelek 17. századi helyzetére az állandó törökveszély mellett a 150 éven át tartó protestáns-katolikus viszály is rányomta bélyegét, amely végül a falu elnéptelenedéséhez vezetett. A korabeli történelmi viszonyok a következőképpen alakultak.

1556 tavaszán az erdélyi Habsburg-ellenes tábor újra harcba szállt a nemzeti királyságért. A szászsebesi országgyűlés 1556. március 8-án felszólította az osztrák kézen lévő várak kapitányait, hogy tegyék le a hűségüket a még kiskorú János Zsigmond és Izabella, Szapolyai János özvegye mellett. A váradi vár parancsnoka ekkor Zaberdjei Mátyás katolikus püspök volt, aki Habsburg Ferdinánd híveként az ellenállást választotta. A protestáns bihariak, élükön Báthory Györggyel és Varkocs Tamással, a püspök ellen fordultak, és Varkocs vezetésével 1556 júniusában ostrom alá vették a váradi várat. Hosszú alkudozások után a védők szabad elvonulásával ért véget Várad ostroma, mely ettől kezdve Erdély egyik végvára lett. A váradi katolikus püspök és káptalan azonban nem tette le a hűségüket Izabella mellett, illetve nem szolgáltatta ki az egyház javait a fejedelmi kincstárnak, így azokat elkobozták (az értékesebb kegytárgyakat a Báthoryak Ecsed várába menekítették).

Varkocs Tamás győzelme egyben azt is jelentette, hogy Váradon és környékén győzött a reformáció, a római katolikus püspökség megszűnt, a város polgárai pedig áttértek a protestáns hitre. Várad első reformátora Czeglédi György volt, akit Varkocs hívott meg 1557-ben. A váradi zsinat 1562-ben fogadta el az új hitvallást, és „superintendenssé”, azaz püspökké választotta Melius Juhász Péter debreceni prédikátort.

A katolikus egyháztól elkobzott birtokok jelentősek voltak: az előző összeírás adatait figyelembe véve a Bihar megyei porták 40%-át tették ki. Miután ez az óriási terület a kincstár (fiscus) tulajdonába került, megindult egy újraosztási folyamat, melynek során a birtokok lassan új adományosok kezére kerültek, akik főként a Királyhágón túlról érkezett nemesi családok voltak. Ezekben az években családok szakadtak ketté, attól függően, hogy ki melyik királyhoz volt hű, vagy ki milyen felekezethez tartozott. Ekkor szűnt meg Tóttelek római katolikus parókiája is, melynek pontos időpontját a már említett *Schematismus* – a váradi, biharpüspöki, váradszentmártoni és váradszőlősi parókiák megszűnésével azonos időpontra – 1566-ra teszi.

Szűk húsz esztendő múlva azonban fordul a kocka és ismét katolikus fejedelme van Erdélynek Báthory István személyében, aki 1571–1586 között uralkodott, és 1575-től haláláig lengyel király is volt. Uralkodása testesíti meg Erdély első aranykorát. Mivel a fejedelem váradi kapitány is volt, úgy érezte, orvosolnia kell a korábban a váradi katolikus egyház sérelmére hozott intézkedéseket. Ahogy a krónika írja: *„Azért senki előtt sem lehetett feltűnő, hogy mindjárt fejedelemmé választatása után volt székhelyének, Váradnak saját vallású egyházára fordította fejedelmi kegyét, 1576. március 16-án a váradi Szent Egyed egyháznak adományozza a biharmegyei Tóttelek falut minden tizedével, kilencedével s összes tartozékaival együtt...”* (Az adományozó Báthory Kristóf volt, aki 1576-tól öccsének, Báthory Istvánnak a lengyel trónra való távozása után nevében és utasításai szerint, mint vajda, kormányozta Erdélyt.)

Ez a pozitív változás azonban csak átmeneti javulást hozott Várad és környéke katolikusai számára. A Báthoryak hanyatlása után az 1588-as országgyűlés számúzi a jezsuitákat, és a Szent Egyed egyház a protestánsok kezére kerül.

A törökök 1552. évi hadjárata után a szolnoki vár elesett, és az Oszmán Birodalom jelentős tiszántúli területekkel gyarapodott. Az 1553 elején létrehozott török közigazgatási terület, a szandzsák határvonala többször módosult. Egy ideig ide tartozott Tóttelek is, a hozzá viszonylag közeli Bihar, Kisszántó, Latobár (ekkor már lakatlan) és Rontó falvakkal. Egy török összeírás szerint 1591-92-ben Tóttelek falu 2000 török ezüstpénzt (akcse) fizetett: amiből 100 kile búza (1400 akcse), 50 kile árpa (400 akcse), 25 kile köles (200 akcse) (megi. kile = a magyar fertálnak, azaz 30,76 kilogrammnak megfelelő gabona-mértékegység).

A 16-17. század fordulójáról két olyan dokumentumot találunk, amelyben említik Tótteleket: egy 1581-1602 között keletkezett adománylevelet, melyből kiderül, hogy Báthory Zsigmond fejedelem a Bihar megyei Csatáron található nemesi udvarházat annak Csatáron és Tótteleken fekvő tartozékaival együtt újraadományozza, valamint egy 1603. május 27-i keltezésű alkulevelet, amelyben Johannes Auceps és Zagyvai Borbála megállapodik abban, hogy ez utóbbi 11 magyar forint ellenében nem követeli vissza szökött jobbágját, PácZ Ferencet, aki Farnosról Tóttelekre szökött át.

Tótteleken az 1598-as összeírásban a következő magyar eredetű személynevek szerepelnek: Balogh, Bor, Erdely, Somogy, Zakó, Takaró, Vargha. Bizonytalan eredetű személynév: Tot. Az 1604-es összeírás azonban Tótteleken már csak egy portát talál.

Tóttelek neve egy 1628. november 30-án Gyulafehérváron kelt oklevélben is felbukkan. Az írás szerint Bethlen Gábor fejedelem Zólyomi Dávidnak adományozza losonczy Bánffy Dénes özvegye, Báthory Anna birtokait. A Bihar megyei birtokok a következők: Kereki és vára, Adam, Pályi, Keresztes,

Hodos, Tóttelek, Latobár, Fejéregyháza, Okány, Szántó, Ártánd, Konoczi.

Tóttelek a 32 éven át tartó török uralom idején (1660–1692) is a lenni vagy nem lenni kérdésével szembesült. A háborúk, a kettős adózás és a növekvő adóterhek elől a jobbágyok gyakran védettebb helyekre, könnyebb adózású mezővárosokba menekültek. Az állandó háborús veszély bizonytalanra tette a mezőgazdasági termelést. A nem kellő időben és nem megfelelően művelt föld kevesebbet termelt, így az aszályos években nem volt tartalék, még a vetőmagot is felélték. A lakosságot éhínség és járványos betegségek tizedelték, ennek ellenére Tóttelek nem pusztult el, hanem sikerült átvészelnie ezt a nehéz időszakot.

Ezt bizonyítják a számok is: az 1692 nyarán – egy hónappal Várad török uralom alóli felszabadítása után – végzett összeírásokban Tóttelek 15 portával szerepel. Emellett részletes összeírást találunk Tóttelekről *Mezősi Károly: Bihar vármegye a török uralom megszűnése idejében (1692)* című könyvében is. Tótteleken öt családfőt említ az összeírás, ezek magyarosan írva a következők: Veres Pál, Kardos Mihály, Farkas István, Kristóf János és Kovács Mihály. Összeírtak még hat fiú- és egy leánygyermeket, 4 ökröt és 7 család méhet, valamint 20 kapás szőlőt (kb. 2 hektár). Az akkori földesúrnak, Pásztai Ferencnek kilencedet és robotot kellett szolgáltatnia, a töröknek tizedet és 22 rajnai forintot, míg az erdélyi fejedelemnek 16 rajnai forintot. Az összeírás megállapítja, hogy régebben 10 jobbágytelek után fizettek adót. A település szőlőhegye, szántóföldje eléggé termékeny, kaszálói (rétjei) gondozottak, de el vannak hanyagolva. A lakosok nevével kapcsolatban Jakó Zsigmond történész felhívja a figyelmet arra, hogy a 16. század végén összeírt jobbágyok neve eltér a 17. század végi jobbágyokétól, ami szerinte arra utal, hogy 100 év alatt teljesen kicserélődött a település lakossága.

Ezzel elérkeztünk a 18. század elejére, amely Tóttelek pusztulását, elnéptelenedését hozta. Ennek oka az volt, hogy a falu

ismét frontvonalban találta magát: a Habsburg abszolutizmus ellen vívott Rákóczi-szabadságharc (1703–1711) során Tóttelék teljesen ki volt szolgáltatva az ellenség pusztításának, és már a katonai konfliktus első éveiben elnéptelenedett.

A Bihar Vármegyei és Nagyvárad Régészeti és Történelmi Egylet 1901–1902-es évkönyvében dr. Karácsony János így ír erről a folyamatról: *„Alig hogy 1703. júliusban fégyvert fogtak (megj.: a Rákóczi-felkelés nagyváradai résztvevői) a Nagyvárad Olasziban lakó rácok rájuk támadtak és szélyelverték a gyakorlatlan csapatokat, félelettel fenyegették a moczanni merő falvakat. Bercsényi 1703. aug. 6-án elpusztította ugyan a rácok olasz fészket, de 1704. január 7-én jöttek Arad vidékéről mások, bevették a bihari sáncokat, a bihari ref. templomba szorult gyalog magyarokat pedig a templom kerítésében ölték meg s Félegyházát és Diószeget félegették. 1705. április 11-én a németek és rácok kinyomták a püspöki sánczokból a Váradot zár alatt tartó magyar csapatokat és egész a Berettyóig elpusztítottak, félegették minden falut. 1705. júliusban 2-szer is kicsapott a váradai őrség s a visszatérő nép újra futva menekült a Berettyón túlra. De még ez évben októberben a Berettyón túl lakók is bujdosásnak indultak, hogy Herberille-nek Zsibó felé tartó serege élelmet, nyugalmat ne találjon nálunk. Ismételték e bujdosást 1706. októberében Rabutin seregének átvonulásakor. A Sebes-Köröztől délre le egész Sarkadig rémítő lakatlan pusztaság volt, lakosai fenn Szabolcs, Szatmár megyékben nyomorogtak... Sajnos, de való, hogy a Rákóczy-felkelés idején csak a Berettyó mentéig lakhatott a magyar, a Berettyó és Körözs közt bizonytalanra tette az életet a dúló, rabló rác.”*

A levéltári dokumentumok említést tesznek Csatóry János tóttelki lakosról, aki részt vett a Rákóczi-szabadságharcban. Nevével két ízben is találkozunk: egy 1705. október 2-án, a vármezői táborban készült összeírásban (ezek szerint az Eölyüs-gyalogezred első századának volt a vicehadnagya 15 forint fizetéssel), majd pedig Károlyi Sándor lovas és gyalogezredeinek, a hajdúságnak és 12 vármegye hadi népének összeírásában, amely Diószegen kelt 1706. február 26-án.

Az 1703-as összeírásban Tóttelek már mint praedium, azaz lakatlan település szerepel, és néhány évtizeden át az is marad. Ennek ellenére továbbra is készülnek összeírások a település földjeiről és azok jövedelméről. Az elnéptelenedés időszakában, 1715–1721 között készült összeírás adatai sajnos megsemmisültek, így nem állnak rendelkezésre. Megvan viszont az 1732-es összeírás, ahol így írnak Tóttelekről: *„Tóttelek pusztához tartozik egy 30 köböl nagyságú terméketlen szántóföld (megj.: régi úrmérték, ennyi vetőmaggal lehetett bevetni az adott területet – 1 köböl kb. 64 liter), 20 szekér nagyságú kaszáló. Van erdeje. A szőlőhegye 100 kapás nagyságú, ami után kilencedet fizet. Legelőjéért szomszéd falu kb. 50 forintot fizet.”*

Az 1733-as összeírásban pedig ez áll Tóttelekről:

„Ez a pusztas szomszédos Csatárral, földje használatáért a Derecske lakosai fizetnek árendát, a csatáriak és pocsjaiak pedig kilencedet és dézsmát 260 forintot évente. Ez a határ terjedelmes és ebben az évben a bérlők fizettek kilencedet és dézsmaként 24 köböl búzát. A rét 24 szekér szénát termett, amelyért a csatáriak 50 forintot fizettek. Az erdő bükkös és makktermésű, nem hoz hasznót mivel (a lakosok szerint) nincs makktermés.”

1733-ban készült egy másik összeírás is, mely szerint *„Tóttelek pusztas. Ez a lakatlan település Csatárral szomszédos: van szőlőhegye, szántóföldje és kaszálója. Van erdeje is, amely néha makkot terem. Kilencedből és dézsmából az utóbbi években így jövedelmezett: 1730 – 286 forint 20 krajcár, 1731 – 190 forint, 1732 – 190 forint 40 krajcár. Az utóbbi három év összege: 667 forint 60 krajcár, amelynek a harmada 222 forint és 20 krajcár. A kaszálója és legelője után Csatár 50 forintot fizet. Ezen pusztának az összjövedelme évente 272 forint 20 krajcár.”*

Ugyancsak 1733-ban készült egy összeírás a *Conscriptio universorum bonorum Magno-varadiensis*-be a tótteleki szőlőhegy árendásairól, akik a környező települések jobbágyai voltak. Eszerint a Nagy-hegyen (Dél-oldal), valamint a Kelemen-padon összesen 113 jobbágnak volt kb. ugyanennyi parcella szőlője, kapásban kifejezve 322 kapásnyi, ami kb. 32 hektár szőlőnek felel meg.

uradalmi kulcsáré fizetés fejében, 7 kaszás a csatári papé mint segítség. A többi 15 kaszás rét, átszámítva 2 boglya szénával, boglyánként 8 forinttal, ami összesen 16 forint.

A szőlőhegy nagy kiterjedésű, a kilenced és a dézsma mennyisége félmegegy 369 akóra (1 forint 40 krajcár akóként), ami 627 forint és 18 krajcár jövedelmet jelent (megj. 1 akó = 40 pint = 58 liter).

Erdőterülete jelentős, 6 óra járásnyi területű (megj. 1 óra járás = 3,8 km), melynek legnagyobb része tölgyerdő, de kevés kőris is van benne. Az erdő jó állapotban van. Jövedelem: makkoltatásból 45 forint, épületanyagnak való fa és kitört fák 33 forint, összesen 78 forint. Emellett évente kár is keletkezik: falopásként kivágnak 200 négyszögöl fát tűzifának, melynek értéke 50 forint. Évente robot munkában készítenek 16 ezer darab karót: 5 forint. Évi jövedelem az erdő után: 133 forint. Összjövedelem Tóttelek puszta után: 795 forint.

Ezen puszta falunak a területe észak-dél irányban 2 óra járásnyi, a szélessége keletről nyugatra másfél óra járásnyi. Keletről szomszédos a siteri Csáky uradalommal, délről Csatár falu püspökségi birtokaival, nyugaton Latobár pusztával, amely szintén püspöki birtok és északon a szalárdi Csáky uradalommal (...)”

Az összeírások azt mutatják, hogy bár Tóttelek 1703–1781 között lakatlan volt, a határban (szántón, réten, erdőben és szőlőhegyen) tovább folyt a művelés.

1781-re a társadalmi-vallási viszonyok lehetővé tették, hogy Tóttelek ismét benépesüljön.

2.1.2. A régi Latobár

Úgy vélem, illő említést tenni Tóttelek ikertestvéréről, a közeli Latobárról is.

Fontos leszögezni annak a szájhagyománynak a teljes képtelenségét, hogy a régi Tóttelek az maga a Latobár volt és annak a helyén állt. Mint eddig és a későbbiekben is látni fogjuk, teljesen két különböző településről van szó, s csak szomszédság kötötte össze őket. Latobárnak van egy másik – a régi dokumentumokban az eredetitől alig eltérő neve is – Latabár. A

levéltárakban a két név szinte egyenlő arányban fordul elő, mégis a Latobár elnevezést fogom használni a továbbiakban, azért, mert a tóttelekiek is ezt az elnevezést használják a köznap nyelvben.

A települést 1221-ben alighanem Latibor vitéz alapította. Nevét a *Váradí Regestrum* említi annak kapcsán, hogy ügyét is feljegyezték a váradí tüzesvaspróba-lajstromban. A települést az uradalom kirajzolt népszaporulata építette fel. Írásos említése tehát korábbi Tóttelekénél. A Csatárból Szalárd felé vezető földút jobb oldalán állott egykor.

Latobár puszta 1820-ban készült kéziratós térképen

A királyi ispánság felbomlásakor a Geregye nemzetség kapja adományul. 1277 körül egy lázadás leverése után IV. László – kárpótlásul az elszenvedett károkért – a váradí egyháznak adományozta. Ettől kezdve a váradí püspökség birtokolja, bár a káptalan is jogot formált rá.

Az *Arcanum* (internetes forrás) ezt írja róla:

„...Erdők közé szorult kis helység volt, mely a XIII-ik század végén tizenöt kepe püspöki tizedet fizetett, egyháza mégis derék, téglapüület vala, melynek begyepesedett romhalma kiemelkedik most is a Csatár-ról Szalárdra vivő út jobb oldalán, s körülötte egykori híveinek telekhelyei s elvadult gyümölcsfái ma is láthatók. A kisközség, melynek bírája 1576-ban Konczos Pál volt s lakosai, egyebek között, Barabás Mátyás s Konya Gergely, már rég elpusztult...”

1552-ben 28 portával jegyezték többel, mint Tótteleket (16). Pár évvel később a porták száma 32-re emelkedett, míg Tótteleké lecsökkent 15-re.

1589. április 25-én, Tordán kelt rendeletében Báthory Zsigmond, Erdély vajdája, Bocskai István akkori váradi kapitánynak adományozta Latobárt.

Idézet a rendeletből: „...Mint hogy ő figyelemmel lévén azon igaz és minden körülmények között hűséges szolgálatokra, amelyekkel kismaria-i Bochkai István szolgálta ezt az országrészt és az ő vajdai elődjait meg őt magát is, ezek elismerésül neki adja az addig Várad várához tartozó Bihar megyei Lotabár nevű birtokot és minden királyi jogát, mely őt abban bármi címben megillette, adta pedig annak a régi határai mellett, a birtok minden tartozékával és a birtokhoz tartozó összes tizedekkel, név szerint a bor, búza, árpa, rozs, zab, köles és más gabonaneműek tizedeivel, továbbá a méhek, bárányok és minden egyéb után járó tizedekkel örök tulajdonul neki és örököseinek, de más jogainak a sérelme nélkül...”

1617-ben Bethlen Gábor erdélyi fejedelem a kereki vár kapitányának, Kerekes Péternek ajándékozta Latobárt.

1628. november 30-án szintén Bethlen Gábor fejedelem volt az, aki losonczi Bánffy Dénes özvegyének, Báthori Annának birtokait Zólyomi Dávidnak adományozta egy Gyulafehérváron kelt oklevelében. Az adományozott birtokok: Kereki és vára, Adam, Keresztes, Hodos, Tóttelek, Latobár, Félegyháza, Okány, Szántó, Ártánd és Konoczi, mind Bihar megyei helységek.

1638-ban adásvétel útján Latobár újra gazdát cserél: a Kerekes testvérek, István és Mihály (a kereki vár kapitánya és annak

testvére) 450 magyar forintért adták azt el Ibrányi Mihály váradi alkapitánynak.

Lakossága a 16. század végén teljesen magyar. Az ekkor használt vezetéknevek a következők voltak:

- magyar eredetű: Makó, Balogh (*3 család*), Boytthos, Borsos, Bölcz, Cziakány, Czer, Czioka, Dereczkey, Farkas (*3 család*), Ferenczi, Katthona, Kazas (*2 család*), Kelemen, Kis, Konia (*2 család*), Koniary, Kouacz, Mester, Mezaros, Miko, Nagi (*2 család*), Orsik, Patthok, Sándor, Sebestien, Vargha, Veres, Vegh, Vince;
- bizonytalan eredetű: Buttka, Szuboly.

1660-92 között - a török időkben - Latobár elnéptelenedik, mintegy 40-50 évvel megelőzve Tótteleket. Azonban ezt követően is összeírják, Csatar és Tóttelek után említve.

1730-ban 30 szekérnyi kaszálója után az évi jövedelme 30 forint; 1731-ben: kaszáló, szántó és erdő utáni jövedelme 84 forint 48 krajcár; 1732-ben különböző árendákból 50 forint. A három év jövedelme összesen 164 forint 48 krajcár. A három év átlagjövedelme pedig 54 forint 36 krajcár. A csatáriaktól makkoltatásért kapnak 20 forintot - a település éves jövedelme így összesen 74 forint 36 krajcár.

1733-ban ezt írták róla: Latobár puszta szántóterületeit körülbelül 100 éve erdő borítja. Fontos megemlítenünk, hogy már elnéptelenedése előtt Tóttelek és Latobár környékén a mainál sokkal nagyobb részt fedtek le az erdők.

1730-50 között a rengeteg visszahódította régen volt területeit, de az is lehet, hogy tudatos erdőtelepítés történt, amint ez az első katonai felmérés térképein jól látható. Az első világháborúig ezek az erdőrészek végig megmaradtak, Nagy-Latobár erdő elnevezéssel. Ettől keletre, a Bodrozó-patakon túl volt a Kis-Latobár erdő, ami most is létezik. Mint említettem, 1910 körül a Nagy-Latobár erdőt kiirtották, helyén szántóföldek vannak.

1750-ben Latobárt Tóttelekkel együtt a váradi püspökség praediumaként (*puszta, lakatlan település*) említik.

1778-ban a következőket jegyzik fel az összeírók: Latabár praedium, allodiális réteket, allodiális szántóföldeket és a kevés eléggé kiirtott földesúri erdőt évente mindenestől ki szokták adni árendába, átlagosan 180 forintért. A conscriptoroknak e praediummal kapcsolatban javaslatuk van: „...*ubi praeterea cum utilitate Domini Educillum erigi posset, ex eo, quod via regia in Sylvaniam et Transsylvaniam per hoc praedium... (ducit) ...*”, ami magyarul így értelmezhető: továbbá előnyére válhatna az uradalomnak, ha a Szilágyság és Erdély felőli országút itt vezetne (*haladna át*). Ez a javaslat közel 250 év múltán megvalósulni látszik, hiszen az észak-erdélyi autópálya érinti a régi Latobár határát.

Egy 1820-ban Latobárról készült kéziratos térkép két határdűlőt is megnevez: dél felől a *Telek-alja* nevűt, ami szerintem a falu alatti, illetve a Gólyavölgy feletti határrészt jelöli és ettől északra a *Dinnyés-kert* nevű dűlőt.

1851-ben Fényes Elek ezt írja Latobár puszta határáról: „...*Határa 1600 hold, mellyből szántó föld 842, kaszálló 80, 1200 négyszögölével, erdő 678 hold 1600 négyszögölével. Agyagos föld trágya után mindent gabonanemet bőven teremne. Bírja a váradi deák püspök...*”

Napjainkban a Latobár név már csak Hegyközcstár határdűlőjeként él tovább. Helyén két halmocska jelzi a volt település helyét. Az egyik neve *Tatárdomb*, míg a másik halom egykori kőtemplomának helyét jelzi.

2.2. Tóttelek története újratelepítésétől (1781) napjainkig

2.2.1. Tóttelek újratelepítése

Először is lássuk, milyen körülmények voltak akkortájt egyházi szinten, és miért vált szükségessé Tóttelek újratelepítése.

A 18. század második felében a jezsuiták távoztak Váradról. Addig Patachich Ádám püspöknek, éppen a jezsuiták segítségével, átmenetileg sikerült az oláhok elszakadási törekvéseit vissza-

fordítani. Patachich a továbbiakban mindent elkövetett, hogy megakadályozza a görög szertartású püspökség felállítását. Mária Terézia császárnőt többször is próbálta meggyőzni erről, csak-hogy ő az ellentétek orvoslására, éppen a görög szertartású püspökség létrehozásában látta az egyedüli megoldást. A császárnő 1776-ban Patachich püspököt eltávolítja Váradról és kinevezi kalocsai érseknek. A várad püspöki széket pedig szándékosan üresen hagyja. A kanonokra, Salamon Józsefre maradt az 1762-ben megkezdett püspöki palota építésének folytatása, illetve befejezése. Ez 1776-ban meg is történt. Még a püspöki palota építésének megkezdése előtt hozzáfogtak a székesegyház építéséhez (1752), majd a két építkezés párhuzamosan folyt. Az 1779. év végén már állt a székesegyház is. A fentiekből megállapítható hogy 1779-ig a püspökség belső viszályokkal és építkezésekkel volt elfoglalva, ezért nem foglalkozhatott a várad i egyházmegye fejlesztésével.

1780-ban Mária Terézia császárnő rendeletére a volt várad i nagyprépost, hat éve erdélyi püspök, gróf Kollonich László megjelent Váradon „...és 1780. június 25-én, derűs, meleg nyári napon fényes egyházi, katonai és rendi pompa mellett, ágyúdörgés, harangzúgás, zeneszó és a hívek tömegének ábítatos imái kíséretében a huszonnyolc évig épült székesegyházat felszentelte...” A császárnő ugyanezen a napon a székesegyházat felszentelő püspököt várad i megyés püspökké nevezi ki. Kollonich-csal megkezdődik a fejlesztés nem kevésbé nehéz, de annál áldásosabb korszaka. Kollonich egy teljesen új, elődeitől eltérő helyzetbe került. Püspökségének első évében meghalt Mária Terézia, utóda II. József lett. A katolikus egyház végig érezte II. József uralkodásának nyomasztó súlyát. Már uralkodásának kezdetén felfüggesztette Várad püspökeinek főispánságát. Kollonich püspök volt az első, akit a császár meg is fosztott ettől a tisztségtől.

A történetírók szerint gróf Kollonich László püspöknek jutott az egyházmegye fejlesztésének feladata. Ennek jegyében határozta el a püspöki birtokán lévő Tóttelek pusztá benépesítését, a környék református többségű falvainak ellensúlyozására.

Az előzményekhez tartozik, hogy 1777-ben a váradai püspökség a Felvidékről, nevezetesen Árva megyéből, a Magas-Tátra aljáról, Parasztdubova, Dluha és Kriva falvakból a közeli Szentjobbra telepített 32 tót családot. Ők Gullecska Mátyás pappal együtt 1777. május 6-án érkeztek a faluba. A következő években további tót családok települtek ide. Közülük telepítettek át az új Tóttelekre negyven tót családot. Az alábbiakban teljes terjedelmében és az eredeti szöveggel ismertetjük az 1781. május 8-án keltezett alapítólevelet:

„...Tóttelek község alapító levele 1781. május 8.

Mivel minden dolgainknak kezdetét egyedül a mindenható nagy Úristennek ditsóságire, áldására és magasztalására kelletik igazgatnunk, ezen okbul indítatván elltökélttük magunkban, hogy ezen nemes Bihar vármegyében fekvő és a nemes Váradai püspökséget illető Tóth-telek névű pusztát lakosokkal megültessük, melly iránt magokat előttünk ez ideig Szent Jób névű helységben nem régében megszállot tóth nembül való emberek, hogy annál inkább az igaz római catholica hit kivált itten a környül fekvő eretnekiség között terjedgyék és gyarapodgyék, s ezáltal a felséges Úristennek szent neve dicsőitessék és magasztaltassék, az említet tóth nemzetet ugyan a fent írt pusztának szántó- és kaszálló földgyeire és mezeire befogadtam ilyen móddal.

Először is legfőbb kötelességek lesz az, hogy minden igyekezeteket és munkálkodásokat a végzetetlen Úristennek dütsőségére és magasztalására, a boldogságos Szűznek és Isten minden szenteinek tiszteletére rendellyék. Ugyanezért...

Másodszor: Az házhelyeknek való telekföldek is a mostani pusztá templomhoz (amelly fél fog éppítettni) közzel fog kimutattatni úgy, hogy a Belső házhelynek mivelta egy posonyi mérőnyi legyék, mellyhez a külső tartozandók (amennyire a kész földek a rétek úgy kimutattandó és irtandó földeknek minemüségé és tágassága engedi) ahhoz képest fognak alkalmaztatni.

Harmadszor: Minthogy amelly földek most tisztán találtatnak, elegendők nem lesznek, amennyire a makk termő nagy erdőknek romlása nélkül megeshetik, fog mutattatni nékiek harasztos csere, és tövissel meglepett hely, hogy azt három esztendők forgása alatt kiirtsák, és haszonvehető fölekké tegyék ehez képest.

1777. május 6. Bejegyzés: 32 tót család Szentjóbbra érkezik

Negyedszer: Ezen első esztendőben mindennemű uraságot illető adótul és szolgálattul szabadok és mentesek lesznek, ezután pedig két esztendeig a földek után egyéb szolgálatot nem tesznek, hanem mind az házzal bíró zsellérek tizennyóltz napi kézi szolgálatot tesznek, és a vetésekből, mely a mostani kész földekben fog lenni, ezen két esztendő alatt is a kilentzedet tartoznak megadni. Etlévé pedig az három esztendő, eszerint annak utánna minden adót és szolgálatot az urbariumhoz képest fogják megtenni, amint a mérés szerént ki-ki hány fertályos gazda lészen.

Ötödszer: Mivel azon puszta ezelőtt két dezma alá volt vetve, tehát azután ezen új lakosok is mind a kilentzedet, mind a tizedet meg fogják adni. A kilentzedet ugyan mindennemű föld termésébül az urbarium szerint, a tizedet pedig azokbül, mellyekbül a törvény rendel. Az irtandó földekbül pedig hét esztendeig tizedet nem adnak, azután azokbül is megaddják.

Hatodszor: Nem lészen szabad a kimutatandó helyyeken kívül legkissebb irtást is tenni, a földeknek s munkájoknak elvesztése és a kárnak megfizetése büntetése alatt, hasonlóúl, amint kimérettetik, földjök és irtások, azt az uraság engedelmé nélkül eladni vagy elcserélni az irt büntetés alatt szabad nem lészen.

Hetedszer: Az erdőnek minden haszna vételétül nyersfa vágástul el lesznek tiltva, hanem az urbarium szerint mind az épületre való, mind a tűzifa az uraság embere által kimutatandó helyyrül meg fog engedtetni magok szükségire, de nem kereskedésre. A magok szükségire valót is legelsőbben azon fákbül fogják tellyesíteni s fordítani, amellyek az irtásbelyrül kivágnak.

Nyóltzadszor: Mint hogy szükségek leszen a legelő mezőre is, amennyiben a két fordulóra nézve marhájok szaporodván elegendő legelések nem lenne, egy darab erdős hely ki fog szakasztatni, mellynek hasznávétele az urbarium szerint fog általadatni és megengedtetni. Azontul, ha makkoltatásra szükségek lenne is, csak úgy mind idegenyeknek fog megengedtetni. A többi legeltetőhely pedig a makkoltatás idein kívül is a méltóságos uraságnak szabad rendelésitűl fog függeni úgy, hogy azt más külsőeknek is kivált télire kiarendálhattya. Ketskéket pedig len tellyességgel senkinek tartani szabad nem leszen.

Kilentzedszer: Mivel ezen lakosok a szőlő miveléshez úgyse tudnak; külömben is a Tóth-Teleki promonthórium egészen valamint vagon az határtul vagy is szántóföldgyétűl elszakasztatik: azért az új lakosok a promontoriumhoz és ahoz tartozandó fél esztendeig való korcsmáltatáshoz semminemű just se most, se jövőendőben nem fognak tartani; egyedül a Szent Mibály napi kántorok karátszonyig fog megengedtetni, hogy közönségesen egy háznál, csupán a bort méretbessék. Ugyanazért

Tizedszer: Egész esztendő által mindenféle italoknak mérése vagy árultatása mind úraságot illető, úgy a mézárszék, vadászat, madarászat, az földes uraságnak szabad dispositioja alatt marad, hogy azokrúl amind fog tetzeni a törvény szerént is szabados rendelést tehessen.

Tizenegyzedszer: Minden adót, szolgálatot és kulinárékot is, úgy akármelly, uraságot illető jövedelmeket az urbariumhoz képest tartoznak megadni. Az kender dízma helyet pedig az házbely mivoltáéhoz képest kilentzedet fognak adni.

Tizenkettődször: Hogyha olyan álhatatosságra vetemednének, hogy az három esztendő elfolyása alatt elmennének, akkor az valaminémű épületet és irtást tesznek ezalatt, mindazokat minden bonificatio és fizetés nélkül elveszítik, és az iránt sehol instálni is ne bátorkodgyanak. Eltelvén pedig a három esztendő, hogy ha helyben megmaradnak, azután senkinek a méltóságos uraság engedelmé nélkül akár nyilván, akár titkon elmenni a törvényes büntetés, azaz minden jószágának elvesztése alatt semmi szín alatt szabad nem leszen.

Utóllýára: A méltóságos földesuraságnak engedelmesek, hívek, egymást is megbecsüllők, szeretők és igazak legyenek. Külömben, hogyha egyik vagy másik versengőnek, nyughatatlannak, ragadozóknak vagy más véteknben találtatna, az elébb a törvény szerint megbüntettetvén, ha úgyse tanulna, a helységbűl kivezetessék. Kelt Nagy Váradon májusnak 8dik napjan 1781

Gróf Kollonich László püspök

*Kalanko Josef keze X vonása
 Pikola Matyo keze X vonása
 Tulka Andro keze X vonása
 Merlo Andro keze X vonása
 Oncsák Matyo keze X vonása
 Babalo Gyuro keze X vonása
 Bleszkán Gyuro keze X vonása
 Kovál Jano keze X vonása
 Dvorzsak Jano keze X vonása
 Olik Mihály keze X vonása
 Simala Jakab keze X vonása
 Matlak Jano keze X vonása
 Ozimok Jano keze X vonása
 Szitko Gyuro keze X vonása
 Dubovan Jano keze X vonása
 Poklay Matyo keze X vonása
 Tyekelak Andro keze X vonása
 Bleszkán Jano keze X vonása
 Mazur Gyuro keze X vonása
 Maszlan Jano keze X vonása
 Rizsnyak Matyo keze X vonása
 Janota Gyuro keze X vonása
 Macsók Jano keze X vonása
 Hanák Matyo keze X vonása
 Boda Jano keze X vonása
 Panya Matyo keze X vonása
 Lienka Andro keze X vonása
 Tirtyak Jakab keze X vonása
 Percsina Matyo keze X vonása*

Percsina Jano keze X vonása
Segiba Jano keze X vonása
Badari Jano keze X vonása
Tuncser Gyuro keze X vonása
Zsoknyák Josef keze X vonása
Kovaly Mihály keze X vonása
Martincsák Jakab keze X vonása
Parabás Andro keze X vonása
Kulena Matyo keze X vonása
Palsics Andro keze X vonása
Halupa Tomas keze X vonása

Quod praeinstati incolae coram nobis personaliter constitute, post perlectionem accordae hujus manu propria cruce signaverint, ac prae-missa puncta nomine cogente acceptaverint, praesentibus testamur. Signavit Várad Olaszini, die 9a Maji 1781.

Ladislau Király de Lasskócz Inclytus Comitatus Bihar ordinarius judex nobilium manu propria Emericus Kartzaghi jurassor manu propria...”

Vizsgáljuk meg az alapítólevél tartalmát.

Ehhez hasonló kései (18. század végi) alapítólevelek ritkának számíthatnak a monográfiákban. Néhány évvel előtte (1772) készítették el Magyarországon az urbáriumokat (urbarialis conscriptiones), amelyben szintén jogok és kötelezettségek vannak felsorolva. Az itt közzétett alapítólevél szövege méreteiben is eltér az urbáriumok tartalmától. A lényeg azonban ugyanaz; mindkét esetben a jobbágyság és jelen esetben (az urasság helyett) a püspökség pontos és mai szemmel nézve szigorú szabályzata (de nevezhetnénk törvénynek is), a püspökség tótteleki birtokainak hatékonyabb művelésére.

Feltűnő, hogy magyarul íródott. Ez azért érdekes, mert 1836-ig a latin volt a hivatalos nyelv Magyarországon. A betelepített negyven tót jobbágycsalád írástudatlan volt, így aztán, ha történetesen tótul írják, akkor sem értették volna meg. Nyilván volt

valaki, aki a szerződés felolvasott szövegét tolmácsolta számukra. Mint a képen látható, a jobbágyok nevük után keresztet rajzoltak, s az jelentette aláírásukat. Latin megfogalmazásban: *manu propria cruce signaverint*. Az okmány bevezetője és első pontja annyira érthető, hogy ennek értelmétől eltekintek.

A 2. pont már magyarázatra szorul és több fontos adatot tartalmaz:

- az alapítólevél elkészülte idején még nem voltak kész a házak, csak tervként,

- megtudhatjuk, hogy a

házak a régi romos puszta templomhoz közel lettek felépítve,

- a belső házhelyek egy pozsonyi mérő területűek lesznek, ami 600 négyszögöl, azaz 21,6 ár nagyságú földterület,

- a külső földek nagysága, ezen beltelkek arányában lesz megállapítva.

3. pont: Érdekes és praktikus terv ez! Az üres külső szántóföldeket (nyilván egyenlő arányban) szétosztják a negyven családnak. A hiányzó részt három év leforgása alatt a bokros, tövises, elvadult területek kiirtása révén biztosítják. A makktermő erdőket erre a célra nem lehetett kiirtani.

4. pont: Az alapítólevél ebben a cikkelyben már átvész, ill. utal az urbáriumokban lévő előírásokra. Érdekes, hogy a letelepedett családokat házzal bíró zselléreknek tekinti 2-3 évig. Ez azt jelenti, hogy robotra is kötelezi őket: jelen esetben 18 napi kézi robotra. Leszögezik, hogy az első évben adómentességet élveznek a családok, és ez így természetes. Szerintem az első évben élelmezésük is éppen elég problémát jelenthetett a püspök-

Tóttelkek alapítólevelének
utolsó oldala

ségnek. A 2. és 3. évben kötelező a vetések után kilencedet adni. A 3. évtől az urbáriumok előírásait fogják alkalmazni.

5. pont: Azt írja elő, hogy mind a kilenced mind a tized a továbbiakban kötelező lesz éppen úgy, mint amikor pusztá volt a hely és a szomszédos települések árendásai is ennyit fizettek. Az irtásos földek után hét évig kilencedet nem adnak.

6. pont: Földeket kiirtani csak a meghatározott helyen szabad, ezeket eladni vagy elcserélni büntetés alá esik.

7. pont: Érthetően és világosan fogalmazza meg az erdő irtásával, kivágásával kapcsolatos szabályokat.

8. pont: A legelőkre vonatkozik. Ha a földek megművelésére szükséges marhák (ökrök) elszaporodnak és a legelő kevésnek bizonyul, akkor erdős részeket fognak kivágni legelőnek, de nem a makkos erdőket. A disznók makkoltatására nem lesz semmi kedvezmény a helyieknek, az idegenekre vonatkozó előírások, tarifák lesznek érvényesek. A 8. pont érdekessége, hogy kecskét tilos tartani.

9. pont: Ez a cikkely kissé nehezen érthető, a szőlőhegygel kapcsolatos. Először is leszögezi, mivel az új telepések a szőlőműveléshez úgyszemint értenek, ezért nem mehetnek a szőlőhegyre. Kimondja, hogy a szőlőhegy (promontórium) szántótól teljesen különálló birtok. Tudjuk azt viszont, hogy a mintegy 30 hektárnyi szőlőhegy ki volt adva abban az időben árendába a környező települések azon jobbágyainak, akik értettek a szőlőműveléshez. Bort csak egy háznál mérhetnek, Szent Mihály napjától karácsonyig.

10. pont: Az italmérésen kívül a mészárszék, vadászat és madarászat is csak az urasság hatáskörében marad, tehát engedélyhez kötött.

11. pont: Érdekessége, hogy még egyszer megemlíti az adózást, nehogy közben elfelejtsék. A kulináre, konyhai dolgokat jelent, étkezéssel kapcsolatos. A kendernél egy kicsit elnézőbbek, nem dézsmát (tizedet), hanem csak kilencedet kell majd adniuk a betelepítetteknek.

12. pont: A földhöz kötöttség szigorú szabályaira vonatkozik.

1781. Töttelek újratelepítése egy kéziratós térképen

Utolsó pont: Érthetően és világosan keresztényekhez illő magatartásra kötelez.

A megegyezés után kerülhetett sor a házak építésére. Azt csak feltételezni tudjuk, hogy a házak nagyon egyszerű és olcsó, gyorsan elkészíthető épületek lehettek. Elképzelhető, hogy a házak építését a püspökség ehhez értő emberei végezték, vagy csak irányították a telepeseket. A végleges átköltözésre Szentjobbról, 1781 nyarának végén kerülhetett sor. Ez időre már teljesen elkészültek a házak, és a szomszéd falvakban élő bérlők betakarították a tötteleki határban az az évi termést.

A mellékelt kéziratós térképen látható az utcák és a házak elhelyezése. Érdekes, hogy az alapítólevél 40 aláírója közül csak 39-nek mértek ki belső házhelyet és külső szántót. Valamelyikük időközben vagy elhalálozott, vagy Szentjobbon maradt.

A házhelyek a mai Templom és Középső utcán voltak kijelölve. A Templom utcában húsz házhelyet, tízet jobbról és

tízet balról, míg a Középső utcán 19 házhelyet; tízet balról (kelet felől) és kilencet jobbról. Mint az alapítólevélben kimondták, minden házhoz egy pozsonyi mérő, vagyis 600 négyszögöl terület járt, ami a most használatos földterületi mérték szerint 21,6 ár nagyságú belterületet jelentett. Évekkel később a belterületek nagy része a családtagok között megfeleződött, ezekre újabb házakat építettek.

A határban kialakítandó külső parcellákat, a kéziratos térkép szerint két helyen mérték ki. Először kimértek 39 egyforma nagyságú parcellát, kezdve a Dinyicza-dűlőben kijelölt 15 parcellával. A mai Rókás utca, a jobb és bal oldali kertje volt a 16. parcella. A 17. parcella a mai Szérű, Paszinka és Rókás alsó részéből egy kisebb terület. A 18. parcella a Farkasos irtás eleje. A többi 21 parcella a mai Kereszt-dűlőben és Juhász-dűlőben lett kimérve. Minden bizonnyal ezek voltak a legjobb minőségű földek 236 évvel ezelőtt, és a helyzet azóta sem változott. A második fordulóban újabb 39 parcellát mértek ki; ebből 27-et az Alsó-dűlőben, 4-et a Kenderesen a többi 8 parcellát a siteri út bal oldalán, melyet a helyiek Bika-rétnek hívnak.

2.2.2. Jobbágyosorban – Tóttelek további története a jobbágyfelszabadításig

Az újratelepített Tóttelek lakói a 18. századi társadalmi viszonyoknak megfelelően, egytelkes saját házukban lakó jobbágyok voltak. A jobbágy földesurának termény- és pénzzadóval, valamint szolgáltatásokkal tartozó, szabad állapotú, telkes paraszt volt. A földhöz kötöttség mellett többirányú kötelezettségei voltak. Az egyház számára a terményből vagy termékből tizedet kellett adnia. Az állam számára fizetnie kellett a kapudót, majd hadiadót, a megye számára a házadót.

A földesúr jobbágytelek után járó járadékai; úrbér, ide tartozott a korlátozott munkajáradék, azaz robot, a terményjáradék kilenced- vagy átalányadó és a rendkívüli alkalmakra (földesúr családi eseményei) járó kötelező ajándékok. Pénzjáradékot is kellett emellett fizetnie a jobbágyoknak. Az első időkben a telek

nagyságát és az ahhoz tartozó külső földek nagyságát úgy határozták meg, hogy az adók és a szolgáltatások befizetése után biztosítva legyen a jobbágycsalád megélhetése. Idővel, a családok számának növekedésével, a jobbágytelek elaprózódott, így alakultak ki a háromnegyed-, fél-, negyed- és nyolcadtelkek. Az ilyen kis földterületek már nemigen voltak elegendőek egy család megélhetéséhez. Aki nem rendelkezett igavonó jószággal és a földműveléshez szükséges eszközökkel, azok nem művelhettek földet. Ők voltak a zsellérek, akik még rendelkeztek lakóházzal és nyolcadtelekkel. Azok, akik már ennél is jobban elszegényedtek, a házatlan zsellérek, más házában laktak. Ők napszámosként, tehetősebb jobbágyoknál szolgáltak. Eleinte a jobbágyoknak csak néhány nap robotot kellett végezniük, később ennek mértéke egyre jobban emelkedett. Mária Terézia 1771-ben kiadott urbáriumában értelmében ötvenkét napi igás vagy száznégynapi gyalog (kézi) robotot kellett végezniük. Ezzel a rendelettel az igások jártak rosszabbul, mert még egy személy ment a családból robotolni, az, aki az ökröket vezette. A földesúr általában nagy dologidőben igényelte robotmunkára jobbágyait, a saját művelésükben lévő földek rovására. Sokan ünnepnapokon próbálták behozni a lemaradást, ez viszont büntetendő cselekedetnek számított, amiért a pénzbüntetés mellett egyházi büntetést is kaptak. Súlyos kihágások esetén, pl. lopás vagy verekedés miatt, testi fenyítést is alkalmaztak. Ezek száma korlátozva volt: egy felnőtt férfi legtöbb huszonnégynyi botütést kaphatott, egy nő pedig huszonnégynyi korbácsütést. A robotmunka megtagadása tizenkét botütést vonhatott maga után.

A tótteleki jobbágyok az átlagosnál valamivel kedvezőbb helyzetben voltak, mivel a földesuruk maga az egyház volt. A robotra kevés alkalommal igényelték őket, mivel az egyháznak nem volt jelentős, saját használatában lévő allodiális földje, inkább erdők irtására, útpépítésekre, árkok ásására és szállításra kötelezték őket. Mivel Tótteleknek kevés legelője és rétje volt, ki kellett irtani a faluhoz legközelebbi erdőket. Több évtizedes munka után alakult ki a falu határának mai arculata; szántói,

rétjei és legelői. Az irtásokat további 8–10 évig felügyelni kellett, addig, ameddig a fák gyökérzete teljesen elkorhadt. Az utólag nőtt bokrokat, hajtásokat évenként továbbra is kipusztították. A kiirtott erdő helyén fekszik a mai temető és a mellette lévő, egyszerűen csak Gaznak nevezett legelő.

Tóttelek 1781-es újratelepítése után hét évvel, 1788-ban megalapították a falu plébániáját. Addig a hívek a Kővág településen lévő plébániához tartoztak. Első papja Platzer Ferenc, aki a mai Szlovákia területéről, Kassáról került ide, és abban az időben nyilván csak szlovákul prédikált. Erről bővebben a 4., *Egyház* című fejezetben olvashatunk. Első temploma kis méretű, fatornyú, zsindellyel fedett. 1788-tól kezdődnek Tótteleken az egyházi anyakönyvi beírások.

1788-ban, a plébánia megalapításával egy időben indult meg Tótteleken az iskolai oktatás.

1800 körül a nagyváradi püspökség által készített összeírás szerint Tóttelekről a következőket jegyezték fel: jobbágy: 37, kivételes libertinus: 3 (szabad jobbágy), zsellér: 10, házatlan zsellér: 2.

Összes telek nagyság: 9 ¼

- beltelek (pozsonyi mérőben): 23

- szántó (pozsonyi mérőben): 476

- rét (pozsonyi mérőben): 257

- szőlő (kapás): 15

Közös földek:

- rét: 16 kaszás

- erdő: 200 hold

Állatok: ló és csikó: 12, ökör: 50, tehén és borjú: 102, juh: 39, sertés: 11.

1832-ben Lajcsák Ferenc püspök jóvoltából, mivel a hívek száma állandóan növekedett, egy új templom alapkövét teszik le. Elkészülte után, 1834. október 12-én az új templomot maga az építtető püspök konsekrálja (felavatja, felszenteli). Ezekben az években épült a mai parókia épülete is.

Az 1848-as forradalom és szabadságharc előtt a reformkori politikai viták egyik fő témája a jobbágykérdés, ehhez kapcsolódva az örökváltás problémája. A nemesség számára nyilvánvalóvá vált: a jobbágy robotmunkája gazdaságtalan, erre korszerű, külpiacokon is eladható termékeket produkáló gazdálkodást alapozni lehetetlen. Az 1832–36-os országgyűlésen a szabadelvű követek a jobbágykérdést az örökváltás engedélyezésével akarták megoldani. Ez azt jelentette, hogy a jobbágyok földesurukkal szabadon egyezkedve pénzzel örökre megválthatják szabadságukat és telküket, így az polgári tulajdonná válhat.

Az 1848. március 15-i pesti események után a megye alispánja március 20-ra Bihar vármegye székhelyére, Nagyváradra tanácskozási gyűlést hívott össze, ahol Batthyány Lajos miniszterelnök első körrendeletét olvasták fel és vitatták meg. A gyűlés az oda betóduló polgárság részvételével népgyűléssé alakult át. A falvak népét leginkább érintő kérdés a jobbágyügy rendezése volt. Nem sokkal később a jobbágyok felszabadítását és az úrbéri földeknek a parasztok tulajdonába adását az 1848-as áprilisi törvények szentesítették. Eltörölték a feudális jellegű szolgáltatásokat (robot, kilenced, tized), valamint megszüntették a földesúri bíraskodást, azonban számos kérdés tisztázására (szőlődézsma, regálék, közös legelő és erdők elkülönítése) már nem maradt idő. A törvény alkalmazására azonban még sokat kellett várni, hiszen az már kihirdetése után feszültséget okozott. A paraszti társadalom ugyanis úgy értelmezte a törvényt, hogy mindenki szabadon rendelkezhet az általa addig használt földdel. A törvény azonban csak az úrbéri jellegű földeket adta tulajdonukba azoknak, akik megművelték. Ugyanakkor a nem úrbéres jellegű földek (szőlők, irtványok stb.) felett fenntartotta a földesúr tulajdonjogát, illetve az e földek használatáért járó szolgáltatások teljesítését. Ezen próbált javítani a szeptember 15-i Pesten ülésű népképviselői országgyűlés. Azonban megoldás a föld kérdéseiről nem született, mert közben a forradalom szabadságharcba ment át. Ezért a hűbéri viszonyok megszüntetésére irányuló törekvések megvalósítása elhúzódott.

A forradalom és szabadságharc leverése után bevezetett önkényuralmi rendszer már nem tudta és nem is tartotta szükségesnek visszaállítani a régi feudális viszonyokat, mert a történelmi fejlődés már túllépett a hűbérrendszeren. 1853-ban I. Ferenc József császár „úrbéri pátense” megerősítette a jobbágyfelszabadítást, és az azt követő, 1854. évben kihirdetett „földtehermentesítési nyílt parancs” biztosította a jobbágyfelszabadítás jogi kereteit. Ezen rendelkezések biztosították az úrbéres parasztság számára az állam részéről történő megváltást, de a majorsági (urasági) földeken élő házatlan zsellérek és cselédek számára csak az önerőből történő megváltást tette lehetővé. Valójában még két-három évtizednek kellett eltelnie, amíg a paraszti és földesúri birtokokat teljesen szétválasztották.

Az 1848. évi március 25-i törvények közül a jobbágyfelszabadítást és az úrbéri viszonyok megszüntetését kimondó törvény részleteinek végrehajtására Tóttelen is csak évek múltán kerülhetett sor.

1848. május 1-2-án Nagyváradon Bihar vármegye közgyűlése Illés Péter tótteleni lakost beválasztotta a vármegye képviselőbizottmányába. Csak feltételezni tudom, hogy az illető Tóttelen jegyzője lehetett.

Az 1848-49-es forradalom idejéből nem maradtak fent Tóttelével kapcsolatos források, csupán annyit találtam, hogy ifj. Nyakatska János mint önkéntes honvéd részt vett a szabadságharcban.

1849 nyarán (július 27. és szeptember 9. között) tizen haltak meg Tóttelen kolerajárvány áldozataként.

1851-ben a Fényes Elek által szerkesztett, *Magyarország geográfiai szótára* szerint: „...Tóttelen, magyar falu, Bihar vármegyében, Váradhoz északkeletnek 1 1/2 órányira, dombon, 403 r. kath. lakossal kik tót eredetűek, s a várad deák püspök által telepítették ide. Szántófölde két fordulóban 150, rét 90, szőlőhegy 130, erdő 310 h. Majorság az erdőn kívül nincs. Földe sárga agyag, de burgonyát jól termi, s abból pénzelnék is. Van kath. paroch. temploma...”

(Megj.: Túl kevésnek találok a falu határterületét holdban számítva, elírás történhetett.)

Egy fontos megállapítás, ami a későbbi események megértéséhez szükséges: majorság az erdőn kívül nincs, vagyis a püspöki uradalom csak erdővel rendelkezett.

1851. december 31-én kiadott uralkodói parancs (szilveszteri pátens) a nyílt abszolutizmus bevezetését jelentette. Azt, hogy a törvényhozó és végrehajtó hatalom legfőbb megtestesítője a császár lett. Intézkedései egyetlen lehetséges jogi korlátját a „felelős miniszter” ellenjegyzése jelentette. Az Ausztriában érvényes adórendszert Magyarországra is kiterjesztették, bevezették a közvetlen adókat: földadó, tőkekamatadó stb. Később 16%-ról 20%-ra emelték az adót. Amint az később kiderült, az új adórendszer bevezetése az abszolutizmus kudarcának egyik okozója volt.

Az 1853. március 2-án kiadott császári pátens (nyílt parancs) kimondta az úrbéri kapcsolatból származó jogok, járandóságok és kötelezettségek megszüntét. Elismerte, hogy az úrbéres földek állami kárpótlás mellett a paraszt tulajdonába mennek át. Rendelkezett az úrbéres telki állományhoz nem tartozó ún. maradványföldek ügyéről. E nagy kiterjedésű, valójában ugyancsak jobbágyföldet a paraszt már nem kapta meg, csak ha saját erejéből megváltotta. A 19. században a jobbágyok egyre szaporodó mértékben birtokoltak eredetileg uradalmi területeket, illetve eredetileg a földesúr majorságához tartozott földeket (irtványokat, szőlőhegyeket). A majorsági zsellérek pedig a kezükön lévő földek után járó szolgáltatásokat megválthatták. De a szerződés – csak meghatározott időre szólt – lejártával a földet a földesúr akár vissza is vehette. A megváltás terhét ez esetben is a jobbágynek magának kellett viselnie. A pátens nem ismerte el az országgyűlés 1848. szeptemberi határozatát, amely úgy rendelkezett, hogy a majorsági szőlőket állami kárpótlás mellett a parasztok kapják, megváltásuk lehetőségét és feltételeit is a földesúr akaratától tette függővé. A pátens nagy jelentőségű, a polgári agrárfejlődést előrevívó rendelkezése: az er-

dők és legelők kötelező elkülönítése. 1848 előtt az erdőt és a legelőt a földesúr és jobbágysai többnyire közösen használták. A pátens most alapjában a parasztok javára rendelkezett: a volt úrbéres jobbágyságnak annyi legelőt kapott, amennyi elegendő a korábban is legeltetett állatállomány eltartásához, illetve annyi erdőt, amennyiből a korábban is kitermelt mennyiségű fához juthatott.

Tótteleken az 1853-as pátens végrehajtására csak öt évvel később kerülhetett sor. Lássuk ezek után azt az értékes dokumentumot, ami szerencsére fennmaradt az utókor számára:

ÚRBÉRI KIEGYEZÉS - 1858. július 31.

„Úrbéri viszonylat véglegesen elhatározó örök-egység

Melly egy részről a N.váradai L. Sz. (megj.: latin szertartású) Megyés Püspök valóságos belső titkos tanácsos őexcellenciája méltóságos és főtisztelendő Szaniszló Ferenc úr őexcellenciája a végre meghatalmazott ügyésze Göndits István, más részről Tóttelek község előljárósága, és összes lakossága között a N.váradai Cs. és Kir. városilag kiküldött Bíróság előtt, szabad akaratból örök időkre kötött a következő feltételek alatt:

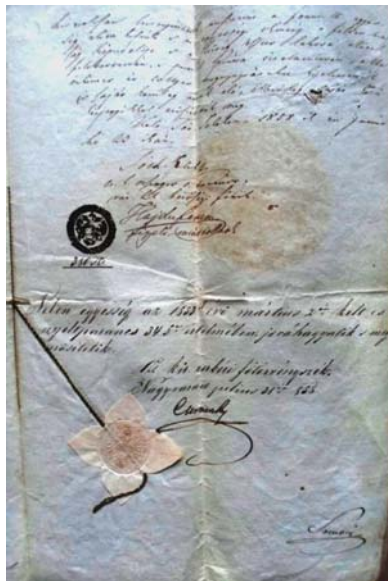
1-ször: A felek kölcsönösen beismerték, de az előmutatott hiteles úrbéri szolgálmányok összeírásából is igazoltatott, hogy Tóttelek helységben a legutóbbi úrbéri szolgálmányok évében 10,-2/8 úrbéres telek és 19 zsellér létezett, kiknek törvényes járandóságuk a Mária Teréziai úrbérből az okon nem volna kitudható, mivel azon község úrbér behozatala után 1781.-ik esztendőben telepített meg, azonban mivel a szomszéd községek a Mária Teréziai urbárium szerint mind 1-ső osztályzatnak méltán következtethető vala, hogy Tóttelek község is 1-ső osztályzatú határral vétessék, de a földes Uradalom a lakosság könnyebbségét vévén tekintetben, önként beleegyezett abban hogy a határ 2.-ik osztályzatúnak tekintessék - minél fogva minden egy egész telekhez egy hold belső telken kívül 28 hold szántó és 10 hold kaszáló föld léssen számítandó és kiadandó.

2-ször: A fentebbi 10,-2/8 úrbéres telek és 19 zsellér telkek utáni legelő kihalására nézve, azon körülmény merült fel, és ösmertetett a lakosság részéről, hogy az addigi legelő mező 1820. évet követő idő óta

egészen a legközelebbi évekig a lakosság által részenként elfoglaltatott, s az alatta lévő kaszáló földekhez csatoltatott, annyira hogy jelenben a közös legelő alatt létező terület 24 hold alatt meg nem halad, minél fogva az 1853.ik évi márczius 2.-án kibocsájtott cs. és királyi nyílt parancs értelmében a közös legelőből elfoglalt részek akár visszafoglalandók lettek volna, de mivel a foglalás mennyiségének kitudása több köcségekkel és kedvetlenségekkel lett volna egybekapcsolva a köcség lakosai abban egyeztek meg, hogy a fentebbi úrbéri és zsellér telkek legelői illetősége már most azokhoz számíthatván a lelkésznek, a tanítónak és a jegyzőnek törvény értelmében kiadandó összesen két telkek legelő illetősége egy összegben 14,-2/8 telek után 30 holdjával a megfelelő legelő illetősége oly módjával, hogy a 18. sorszámmal jegyzett határ kaszálók felső részén a birtok viszonylag a legelőhöz lesznek vissza csatolva, és annél fogva a legelő kipótlására az érintett 18. számú dúlló 108, 109, ... 144, 145 helyrajzi számok alatt létező kaszáló földek vetettek fel és állapítottak meg.

3-szor: Azon tekintettel fogva is mivel a létező szántó és kaszáló földek két fordulóban rendszeren vannak a lakosok birtokában kiosztva, a földeknek és kaszálóknak újbóli kiosztását a lakosság nem csak nem kívánta, de egyet sem vevén ki mindnyájan a jelenlegi birtokához ragaszkodott, ugyan azért a jelen birtok állapot a jövőre nézve is meghagyatott.

4-szer: A tökéletes elkülönítés eszközlése végett Tóttelek kösége (x x x) az úgy nevezett Cser völgyben a térrajzi 157, 158,... 172 és 173-ik az erdő tág völgyében írtásos kaszálókat bírnak, megegyeztek abban,

1858-as Úrbéri kiegyezés
utolsó oldala

hogy ezen kaszálók birtokjaikból elmaradjanak, mellyekért az uradalom viszonyosság tekintetéből, a lakosok érintett számú kaszálók birtokosainak a 8-ik dűlő »Gorza mező« nevezett alatt ösmeretes és 1-ső számtól 42-ik számig terjedő irtás földek kártalanítási váltságbérét birtok aránylag kiosztandó, részükre felajánlotta, végül

5-ször: Ami az erdőbeli haszonvétel kiadatását illeti a volt földes uradalom a fentebb megállapított 14,-3/8-os legelő kettős telkek után a köséghez közel eső és a bírói szemle folytán és a határbeli erdő jobb részének ösmert és a Kelemen-pad szőlő telepítvényéből a 151 és 152.ik szám alatti kaszálók az alatt a Síteri határig terjedő erdőtérseget jelölte ki és minden egy telek után, kiszakítandó 5 hold erdőnek a kiméretését szolgálat mentesen felajánlotta, mit a volt úrbéres lakosok hálás köszönettel elfogadtak azon megjegyzéssel, hogy a 146. és 147. szám alatt lévő kaszálók arányában a hídig vezető 8 öl szélességűnek az uradalom itteni majorsági erdejéből hagyassék ki utoljára.

6-szor: Ami a maradék földek váltságát illeti az Uradalom ki nyilatkoztatta hogy a legelő pótlására fordítandó földekből, valamint a Cservölgyi maradandó kaszálókból kárpótlást nem kíván ezek leszámítása utáni fenmaradandó s a véghez vitt osztályozat szerint átszámítandó feleslegességgel osztályozat szerint 8 pfo. kárpótlásnak 10 évnek alatti lefizetését oly móddal kívánta hogy kiszámítandó maradék földek után járandó összeg 10 évi egyenlő rátákban a köség előljárói által az Uradalom pénztárába mindenkoron a N.váradai decemberi országos vásár alkalmával pontosan befizetessék.

Tóttelek összes lakossága a Méltóságos Földes Urasságnak atyai jósága és egyedül a volt jobbágyai jó létére, néki saját (x x x) áldozatokkal összekötött ajánlatait és adományát legmélyebb örök hála érzetével fogadja, jelen egységen kész és tejes megnyugvásukat kijelentik, és a jelen egységi okmányt annak teljes hitelűl saját kezűleg aláírták

Kelt Tótteleken, június 29-én 1858.,

Göndits István mint kanonok, Püspökségi meghatalmazott ügyész

1. Főbíró Szaka János

2. Dudás György

3. *Fehér Antal*
4. *Janota József*
5. *Kubovich Antal helybeli plébános*
6. *Janota János*
7. *Gergely János*
8. *Tulka János*
9. *Fehér Károly*
10. *Simkó Pál*
11. *özv. Szaka József*
12. *Simkó György*
13. *Száraz Márton*
14. *Novoczki József*
15. *Boszák József*
16. *Nyakatska Pál*
17. *Bruntsák József*
18. *Herperger Miklós*
19. *Kováts András*
20. *Dudás József*
21. *Dudás Pál*
22. *Illyés Ferencz*
23. *Pajtás Mihály*
24. *Kovács Andrásné*
25. *Bruntsák András*
26. *Nyakatska Mihály*
27. *özv. Nyakatska András*
28. *Hirkó János*
29. *Kochelka József*
30. *Szitkó Balázs*
31. *Nyakatska András*
32. *Fehér Mártonné*
33. *özv. Kochelka József*
34. *Kováts Gáspár*
35. *Novoczki György*
36. *Balácsi András*
37. *Baricsák András*

38. *Simkó Mátyás*
39. *Gálik József*
40. *Kiss István*
41. *Durosinszki Pál*
42. *Sperluk Péter*
43. *Kováts Mihály*
44. *Khober János*
45. *Viczokai András*
46. *Gálik Mihály*
47. *ifj. Szaka János*
48. *Jaksa András*
49. *Maszlány András*
50. *Holdi Alajos - jegyző*

A jelen egyesség az 1853.-ik évi március 2-án kelt, nyílt parancs 34. § értelmében jóvá hagyatik és megerősítetik.

Cs. kir. úrbéri törvényszék. Nagyvárad július 31-én 1853. - Aláírás és pecsét."

A fenti szerződést tanulmányozva a következőket állapíthatjuk meg:

Ezekben az években, de már egy évtizeddel előbb is, az állatállomány növekedésével egyre nagyobb gondot okozott a rétek és a legelők bővítésének megoldatlansága. Mint tudjuk, a falu újratelepítésekor az erdők szinte teljes mértékben körbezárták a falut. Az újabb erdőirtások engedélyezéséig a tótteleki jobbágyság csupán annyit tehettek, hogy ahol lehetett, növelték kaszálóik területét a legelők rovására. Ezért 1858-ra már csak 26 hold (13 hektárnyi) közös legelője maradt a falunak. A fenti megegyezés szerint az uraság nem akarta visszavenni a legelőből önkényesen kiszakított réteket, hanem erdőirtásokkal oldotta meg a közös legelő területének növelését. (2. cikkely)

A Cservölgyben lévő irtásos kaszáló a tóttelekieknek nem volt megfelelő. Feltételezhetően nem volt jó minőségű, vagy talán egy kicsit félreeső, távoli helyen állt, Siterhez közel. Ezért

inkább a Gorza mezőn kialakított irtásos szántókat kérték cserébe, a vele járó kártalanítási váltságbérrel egyetértve. (4. cikkely)

A lakosok a község erdejének a Kelemen-pad melletti részen lévő erdőt „...a Síteri határig terjedő erdőtérseget jelölte ki és minden egy telek után, kiszakítandó 5 hold erdőnek a kiméretését szolgálat mentesen felajánlotta, mit a volt úrbéres lakosok bálás köszönettel elfogadtak...” (5. cikkely)

Az egyéb irtásos és más maradékföldeket illetően, az uradalom a következőket ajánlotta: a legelők pótlásáért és a Cservölgyi maradék kaszálókért nem igényel semmiféle kárpótlást, ellenben a többi maradékföldekért igen. Ezeket nyolc pengőforintért adta a tóttelekieknek, melyet tíz év leforgása alatt egyenlő „rátákbán” kellett kifizetniük. (6 cikkely)

Az egyezség zökkenőmentesen történt, amint ezt a dokumentum is sugallja. Mint a későbbiekben meglátjuk, a legelők száma a továbbiakban is kevésnek bizonyult az egyre növekedő állatállomány legeltetésére.

A fenti és a többi országosan kötelező egyezségek létrejöttéhez tudnunk kell, hogy ez felső császári parancsra történt. Ennek érdekében jöttek létre az úgynevezett úrbéri bíróságok, amelyek 1857-ben kezdték meg működésüket, és feladatuk volt tisztázni az úrbéri és allodiális földek szétválasztását. Ezek a bíróságok döntöttek mindazon ügyekben, amelyekben a felek addig nem tudtak megegyezni. Több esetben a tárgyalások elhúzódtak, és bonyolult bizonyítási eljárásokat igényeltek.

Az egyezség, a tartalmán túl, más érdekes következtetések levonására is szolgál.

Érdekesnek tűnik, hogy az egyezségben szót sem ejtettek a szőlőterületekről, mert (még ekkor sem) a tótteleki szőlőhegy nem a helybeliek tulajdonában volt, nem ők művelték, ám egész biztosan napszámosként egyes zsellérek munkát vállaltak a szőlőben. Az elkövetkező évtizedekben, miután a szőlőt egyre körülményesebben lehetett a messzebb lakóknak megművelni, a helybeliek megvásárolták ezek szőlőit. Ez a folyamat a

filoxéravész idején még jobban felgyorsult. Már nem volt értéke a kipusztult szőlős területnek.

Megállapítható, hogy a falu telepítésétől eltelt 77 év alatt a lakosság a nevek tekintetében szinte kicserélődött. Az egyezség aláíróinak közel 30%-a le tudta írni a nevét, ami a faluban beindult oktatásnak köszönhető. Ezzel a témával részletesen a későbbiekben, a *Lakosság* és az *Oktatás* című fejezetekben foglalkozunk.

1864-ben Pesty Frigyes történész, országgyűlési képviselő hozzákezd egy jelentős vállalkozáshoz, melynek neve: „Pesty Frigyes kéziratos helynévtára”. 1863. február 2-án kelt levelében tárja a helytartótanács elé a földrajzi nevek összegyűjtésére irányuló tervét, majd kinyomtatja a kérdőíveket. Magyarország minden települése egy hétpontos kérdőívet kapott, amelyre a település jegyzőjén és főbíróján kívül a falu második bírója és esküdtje közösen válaszolt. Tóttelekről a következő válaszokat kapta:

„Tóttelek község elöljáróitól

Szakaszbíró tekintetes Fráter Ferencz úrnak

N.Váradon.

A folyó évi márt. 23-ról 197. sz. a. kelt rendelethez és a rendelet mellett kiküldött utasítás és ahhoz kapcsolt schemának kérdő pontjaira e következőekben tisztelettel jelentjük.

1. Tóttelek nevű község fekszik Bihar vármegyében, nagyváradi főszolgabírói járás s bihari szolgabírói szakaszban.

2. Egyedül Tóttelek név alatt ösmeretes.

3. Tóttelek község az 1781-ik év előtt - Tóttelek pusztája név alatt ösmertetett.

4. 1781. május 8-ik napján legkorábban említett községnek.

5. Népesített Bihar megyei Sz. Jobb nevű községből származott tót nemből való r. ch. emberekkel.

6. Helység neve vette eredetét Tóttelek nevű pusztától.

7. Ezen községben szántó földek: farkasos irtás, - keresztűlő, - juhászdűlő és vágás, - Dónyiska, - versko, - nyilas /: tatár domb, cserhát és bükkös /- gorza mező, - alsó dűlő és rókás gyertyános név

alatt fordulnak, erdők: Láz - Köles tó - Czinke lyuk. Kelemen pad, - farkasos irtás, - juhász dűlő és tatár domb név alatt ösmeretese, - kaszálók: farkasos irtás, - nyilas és tatárdomb, - zavinyicza, - vároldal és szőlő alj név alatt, szőlő hegyek: Kelemen pad, - alsó dél oldal, - új hegy, - rókás, - felső dél oldal, - és fingó völgy, - és végre legelők: vároldal, szőlő aly, - és farkasos irtás név alatt ösmeretese.

Községnek 3. utzája lévén, templom utza, - közép utza, - és rókás nevezetűek.

A vár oldal rét felett két domb lévén, melyeknek tetején régenten vár lévén, de mikoron Török Magyarországnban zsákmányolt, leromboltatott, annak jelenleg csak helye látható - mely vártól a legelő és kaszáló vette elnevezését.

Tóttelek községnek határos szomszédja egyik oldalról Siter másik oldalról pedig Csatár községe és azoknak határai.

Kelt Tótteleken márt: 30. 1864.

Konyerday János jegyző - főbíró: Maszlán András

- 2.ik bíró: Fehér Károly

- esküdt: Dudás György mk.”

Ez a kérdőív a későbbiekben a helytörténeti kutatások fontos dokumentumforrása lett. 1864-ben már létezett a Rókás utca.

1866-ban az akkori összeírás 60 házat vett nyilvántartásba.

2.2.3. Tóttelek az Osztrák-Magyar Monarchia idején

Kiegyezés alatt az 1867. évi osztrák-magyar politikai meg egyezést értjük, amelynek következtében létrejött az Osztrák-Magyar Monarchia. A Monarchiát a közös uralkodó és a közös ügyként igazgatott külügy, hadügy és az ezekkel kapcsolatos pénzügy fűzte össze. Az Osztrák-Magyar Monarchia Ferenc József szerint csak és kizárólag három ember egyezkedése és tárgyalásai közepette jött létre: „Deák, Andrássy és jómagam”. Az erről szóló törvényt Ferenc József magyar király és osztrák császár 1867. július 28-án szentesítette.

A kiegyezés idején Magyarország teljes nemzeti jövedelmének 60%-át a mezőgazdaság állította elő. A termőterület felét bir-

tokló 100 hold alatti paraszti gazdaságok 3/5-e öt holdnál kisebb, fejlődésképtelen törpebirtokok voltak. Nagy előrelépés volt a nyomásos gazdálkodásról a vetésforgóra való áttérés. A vetésterület több mint a felét gabonafélék foglalták el. Ezen belül is a búza volt az első helyen. Átalakult a hazai élelmiszerfogyasztás szerkezete is. Csökkent a hús fogyasztása, és megnőtt a kenyér és tésztafélék szerepe. A kapásnövények közül a kukoricatermelésben az USA után a második helyet Magyarország foglalta el. A földművelési technika is korszerűsödött. Elterjedtek a vasekék és a kasza. A gépesítést elsősorban a cséplésnél vezették be. Előbb a lóval hajtott cséplőgépek terjedtek el, majd az 1860-as években megjelentek a gőzgépek. Az egész télen át tartó cséplési munka a gépesítés után 2-3 hétre zsugorodott. Megjelentek az ekekapák, vetőgépek, aratógépek. Az első gőzekét 1861-ben helyezték üzembe.

Az 1867-es kiegyezés után Tóttelek is a fejlődés útjára lépett. A parasztbirtoknak egy új típusú formája alakult ki. A telkes jobbágy birtokos parasztként kezdett új életet, a föld nélküli zsellér pedig birtoktalan paraszt lett. Az egytelkes gazda legtöbb 40 hold (20 hektár) körüli földdel válhatott önállóvá. A másik póluson a 2-3 holdas szegény parasztokat találjuk. A két szélsőség között egy egész sor, különböző nagyságú parasztgazdaság jött létre. Tótteleken a parasztgazdaságok is ekkor formálódtak véglegesen a későbbiekben is megtartott méreteikre. Az országos helyzethez hasonlóan kialakult a 10–20 hold közötti földterülettel rendelkező középparaszti osztály, valamint a 2–3 holddal bíró szegényparaszti réteg. Helyi szemmel nézve a középparasztnak már gazdagnak számítottak. A korabeli számítások szerint abban az időben az a földminimum, amely egy jó művelés mellett egy öttagú család létfenntartását biztosította, 7–10 holdnyi közepes minőségű földterület lehetett. A 19. század végén a parasztgazdaságok több mint fele nem rendelkezett ekkora földterülettel. Ezért a család megélhetésének biztosítására a család férfi és egyes nőtagjai bér munkát végeztek, pl. aratni jártak a szomszédos uradalmak földjeire.

Ezekben az években a parasztgazdaság tulajdonába került föld adásvétel tárgya lett. A birtokforgalom szabaddá vált, ami a birtokok további szétforgácsolódásához vagy éppen megnövekedéséhez vezetett. Az örökösödési rendszer is változott. Régen a jobbágytelket a család egyik fiúgyermeké örökölhette. Most már azonban a fiúgyermek egyenlő mértékben osztozott az apai földön, sőt valamennyit a leánygyermek is kaphattak.

A falun belül az egyes családok birtoknagysága állandóan változott. Akik szorgalmasabbak és törekvőbbek voltak, felvásárolták a szegényebb vagy örökösök nélkül maradt családok földjeit.

Az 1867-es kiegyezés után újabb családokat telepítettek Tóttelekre, a Veszprém megyei Olaszfaluból és a Várad melletti Újpalotáról. Zömében ekkor kerültek sváb, valamint újabb magyar családok a faluba. Erről bővebben a *Lakosság* című fejezetben olvashatunk.

1876-ban elkészül Tóttelek új telekkönyvtervezete. A lakosokat felhívták a községházára, hogy adják elő észrevételeiket és javaslataikat az új telekkönyvvel kapcsolatban. A felhívásban utalást találtunk arra nézve, hogy régi telekkönyvek kerültek átalakításra. Tótteleken is, mint ahogy Magyarország egész területén, az 1849. évi császári pátens rendelte el az első kataszteri felmérést, amelynek elsődleges célja az volt, hogy a földadó megállapításához pontos adatokat szolgáltatson.

1850-ben fogtak hozzá egy ideiglenes földadókataszter elkészítéséhez. A munkálatok több mint tíz évig elhúzódtak. A kataszter szerkesztésére községenként községi választmányt hoztak létre, mely dűlőként regisztrált valamennyi parcellát (területe, művelési ága – szántóföld és kert, rét, szőlő, legelő, erdő –, valamint minőségi osztálya alapján). Az országszerte nagy ellenérzéssel fogadott munkálatok számos hibát rejtettek. A földek területét jórészt szóbeli bevallás vagy egyszerű láncmérések alapján vették fel. 1868-ban tökéletesebbé tették a kataszteri munkálatokat, elkezdődött egy realisabb, telkenként

történő felmérés, amely az ország nagy méretarányú (1:2880) térképezését eredményezte. A térképek a hozzájuk kapcsolódó iratokkal együtt információkat közöltek a földrészletek (parcellák, birtokrészletek, telkek) területéről, művelési ágáról és birtoklásáról. A felmérés során készült térképeket alaptérkép-ként használták különböző műszaki és egyéb munkálatokhoz. A Dunántúlon kezdték a felméréseket, majd Horvátországban folytatták. Ezt követően az 1860-as évek közepén az északkelet-magyarországi megyék következtek, majd a felvidéki és az alföldi megyék. Az utóbbiak térképezése az 1880-as évek végén fejeződött be.

1880 körül már hetven házból állt a település.

1888. A Nagyvárad-Pályi-Csatár-Tóttelek-Síter települések érintésével vezető földutat besorolják a Bihar vármegye úthálózatának sorába. Ez karbantartási szempontból egyféle biztonságot jelent, ám egyelőre a kavicsos út kiépítésére nincs lehetőség.

Az 1892-ben kiadott, a Magyar Korona országainak helység-névtára szerint Tótteleken 83 ház van, 473 lakossal: magyar, tót és német.

1892-ben áttérnek a forintról a koronára; 1 forintot 2 koronára váltottak be.

1893 tavaszán diftériajárvány (torokgyík) szedte áldozatait a faluban.

1893-ban megkezdődik a polgári anyakönyvvezetés.

1898. Tóttelek falu neve Hegyköztóttelek lesz. A módosításokat az 1898. évi IV. törvénycikk alapján a településnevek gondozására életre hívott Országos Községi Törzskönyvbizottság - történészekből, nyelvészekből, levéltárosokból, földrajztudósokból álló - tagjai végezték. Céljuk volt egy olyan településnév-rendszer kialakítása, amelyben minden hasonló nevű település valamilyen módon kiegészítő nyelvi eszközökkel megkülönböztethető legyen. Minden név kötelezően egybeírandó, még akkor is, ha nem két-, hanem többtagú összetételről van is szó. A „helységnevrendezésre” a 20. század első évtizedében

került sor. Az 1913-as helységnévtár már ezeket a hivatalos névváltozatokat közli.

Töttelek állapotállományának állandó növekedésével, a legelő területek továbbra is kevésnek bizonyultak az igények kielégítésére. Ezért 1904 júliusában, mint ahogy a Magyar Földművelő hetilap írja: *„...Nagy az öröme Töttelek népének, Szmrecsányi Pál nagyváradi püspök jóindulatából legelőhöz jutott. A község lakosainak ugyanis nagy bajuk volt, hogy nem volt legelőjük. Helyzetüket nyíltan feltárták Szmrecsányi püspök előtt s bizalommal fordultak hozzá, kérvén őt, hogy a szomszédos uradalmi földekből olcsó áron engedjen át nekik e célra elegendő területet. Kérésüket varakozásokon felül teljesítette a főpásztor, aki az uradalmi földekből 120 katasztrális hold első osztályú földet, holdanként 200 koronáért örök áron, - ami valóságos ajándékszamba megy - hajlandó átengedni a községi lakosoknak. A püspök elhatározása nagy örömet keltett a tötteleki lakosság körében, kiknek ezzel legnagyobb bajukon hathatósan lesz segítve. Az ügy most van folyamatban az illetékes fórumok előtt...”* Ez a későbbi, irtás útján kialakított legelő a töttelekiek által a Süsmőnek nevezett határrészben található, a siteri úttól balra és a Cservölgytől délre.

A századforduló körül megalakult a közbirtokosság, mely társulás támogatta a gazdákat.

Az 1870–1914 közötti időszakot a „boldog békeidők” névvel illetik. A dualizmus idején Magyarországon gyors fejlődés, és ennek következtében egy új életmódváltás vette kezdetét. Sokak számára ma is Magyarország egyik aranykora az Osztrák–Magyar Monarchia bő fél évszázada. A boldog békeidők korára gondolva nem a szegényedő parasztság, a gyáripari munkásság szociális gondjai vagy a kivándorlók százezrei jutnak az eszünkbe, hanem a múlt század tárgyi világa: a lakóházak, az iskolák, a színházak, a múzeumok, a kórházak vagy a pályaudvarok. A kívül-belül fehérre meszelt kétszobás parasztházakat, a birtokos parasztság jómódját, felvirágzó kultúráját láthatjuk. Ám a kisebb, főként a nagyvárosoktól távoli, eldugott falvakban a helyzet nem volt ennyire rózsás. Töttelek esetében Nagyvárad közelsége

jótevény hatással volt: a falu nem szigetelődött el. A középkorúak szinte havonként bejártak Váradra terményeiket értékesíteni, és úgymond napirenden voltak a megyei és országos eseményekkel.

1914. június 28-án Szarajevóban meggyilkolták Ferenc Ferdinándot, a Monarchia trónörökösét. Pontosan rá egy hónapra, július 28-án az Osztrák-Magyar Monarchia hadat üzent Szerbiának, és ezzel megkezdődött az első világháború. A háború kezdetén nagy volt a lelkesedés és az optimizmus. „Éljen a mozgósítás! Éljen a háború!”, kiabálták az utcákon a tüntetők, ezernyi ember éltette a háborút, a királyt és a hadsereget. Sok volt az önként bevonuló, mert azt hitték el velük, hogy 2-3 hónap leforgása alatt vége lesz a háborúnak. Az osztrák-magyar és a német császár „villámháborúra” számítottak, úgy gondolták, már az ősz beálltaig vége lesz mindennek. II. Vilmos így biztatta hadba vonuló katonáit: *„mire a falevelek lefullnak, otthon lesztek szereteteitek körében, győztesen!”* Ez nem így történt, mert a frontok gyors megmerevedése után egy négy éven át tartó – óriási emberi áldozatot követelő – öldöklés vette kezdetét.

Az I. világháború során a Magyar Királyság területén 3 800 000 embert mozgósítottak. Egy részük a Magyar Királyi Honvédség, mások a császári és királyi haderő alakulataiban szolgáltak. Közülük a különböző frontokon 661 000-en haltak hősi halált, 743 000 megsebesült és 734 000 hadifogságba esett.

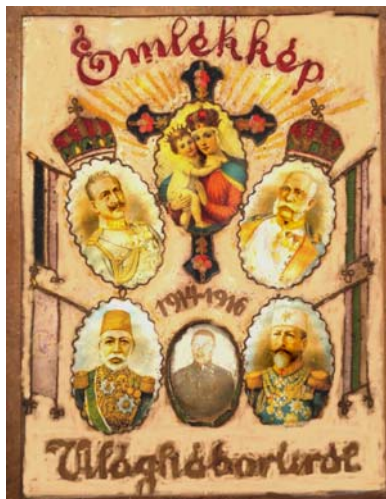
A parasztság vitte a háború legnagyobb terheit, őt terhelte a beszolgáltatás, a nagy munkaerőhiány. A legsúlyosabb mégis az volt, hogy soraikból vitték a legtöbb katonát. Odahaza csökkent a megművelt terület, az állatállomány és a terméshozam. 1917-ben olyan rekvirálást (követelést) vezettek be, hogy a termelőknek csak havi 10-12 kg gabonája maradt családtagonként. A szükséges élelmiszert egyre nehezebben lehetett beszerezni. A háború befejezése és a békekötés most már nemcsak a hadi helyzet miatt, hanem a hátországban, a belső társadalmi feszültség veszélye miatt is egyre sürgősebbé vált.

Arról nincsenek adatok, hogy Tóttlekről hányan vettek részt az első világháborúban. Már kevesen élnek azok közül, akiknek nagyapái harcoltak a háborúban. Így a néhány idősebb adatközlőn kívül csak a tóttleki katolikus templom előtti emléktábla segít a hősök neveinek megismerésében. Tóttlekről az alábbiak vesztették életüket az I. világháborúban:

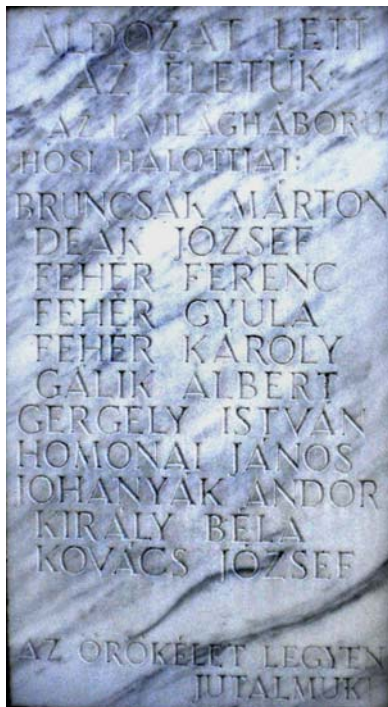
Bruncsák Márton, Deák József, Fehér Ferenc, Fehér Gyula, Fehér Károly, Gálik Albert, Gergely István, Homonnai János, Johanyák András, Király Béla és Kovács József.

Rajtuk kívül ketten vitézi érdemrendben részesültek, Dudás János (sz. 1877) 1941-ben vitézi rendet, míg Ozimok István vitézségi érmet kapott. A vitézi rendet Horthy Miklós kormányzó alapította 1920-ban. Olyan személyeket avattak a rend tagjaivá, akik harcokban vagy esetleg egyéb módon tűntek ki a magyar nemzet szolgálatában.

Ajtay Endre *A magyar katona* című munkájában – megjelent 1943-ban Budapesten – két tóttleki első világháborúban részt vevő katonáról találunk bővebb leírást: id. Bruncsák János gazdálkodó, Hegyköztóttlekek. Szül. 1882-ben Hegyköztóttleken. A nagyváradi cs. és kir. 37-es gyalogezredben szolgált a tényleges katonaidejét 1904-től. A háború kitörésekor a 4. honvéd gyalogezred kötelékében az orosz frontra került, és előbb a kárpáti harcokban, majd Galíciában küzdött és Duklánál jobb karján dum-dum golyótól megsebesült. 50 százalékos rokkant lett, tizedesi rangban szerelt le. Neje: † Simkó Mária, gyermekei: István és János.

Rifnyák János
I. világháborús emléklapja

Az I. világháború hősi hallottainak emléktáblája

Bruncsák Sándor gazdálkodó, Hegyköztóttelek. Sz. 1890-ben Hegyköztótteleken. A 4. honvéd gyalogezredben, 1911-től Nagyváradon töltötte tényleges katonaidejét. A világháború kitörésekor az első menetzászlóaljossal került az orosz harctérre. A 3. gyalogezredhez osztották be, és később az olasz frontra vezényelték. Valamennyi nagyobb ütközetben részt vett ezredével, és őrmesteri rangot ért el. Neje: Gergely Julianna, gyermekei: Lajos és Teréz.

További tótteleki katonák az első világháborúban (a teljesség igénye nélkül): Baumann Ferencz, Bruncsák István, Czirják János, Dudás András, Gálik Gyula, Gálik István, B. Gálik János, Homonnai József,

Janota Béla, Janota Miklós, Johanyák János, Király István, Kleska János, Maresch Ferencz, Noveczky Endre, Noveczky János, Noveczky József, Polacsek József, Polacsek Károly, Rifnyák István, Rifnyák József, Simkó János és Simkó József.

2.2.4. Trianon után, a második világháború végéig

Az első világháború borzalmai és a háború elvesztése szinte minden tótteleki családot érintett. A halottakon kívül sok tótteleki férfi ette a hadifoglyok keserű kenyerét, és csak évek múltán térhettek haza. Mások rokkantan érkeztek meg a frontról, ami a továbbiakban újabb megpróbáltatást jelentett, nemcsak magának a rokkantnak, hanem a család többi tagjának is.

Az Osztrák–Magyar Monarchia veresége és szétesése, a politikai és katonai összeomlás a világháború legsúlyosabb következményéhez vezetett. A Partium, Erdély és ezzel a volt Bihar vármegye nagyobb része is elszakadt Magyarországtól, és új impérium, a román állam fennhatósága alá került. 1920. június 4-én pedig a trianoni békeszerződés aláírásával a győztes hatalmak végleg eldöntötték a határkérdéseket. Ezzel egy új, teljesen más életforma veszi kezdetét ebben a térségben. A változás a faluban elsősorban az iskolát és az egyházat érintette. A falu lakosai akkor szembesültek igazán a változással, amikor az új román nyelvű közigazgatás képviselőivel találkoztak községi vagy járási szinten, Csatárban és Szalárdon. A népszámlálások szerint ekkor Erdélyben 1 662 000 magyar élt, azaz a teljes lakosság 32%-a.

1918 és 1922 között kb. 197 000 magyar hagyta el Romániát, a második világháború kitöréséig további 169 000. A menekültek elsősorban az arisztokraták, értelmiségiek, valamint földművesek voltak. Legtöbbjük Magyarországon telepedett le, de a tengerentúlra is eljutottak. A román nyelv hivatalossá tételét minden eszközzel szorgalmazták. A hely- és utcanevüket a magyar többségű helyeken sem lehetett magyarul kiírni, sőt időnként a magyar nyelvű publikációkban sem, a kétnyelvű cégtáblákat megadóztatták, végül megszüntették. A bíróságokon 1921-től románul tárgyalták az ügyeket, a románul nem tudó ügyfelek tolmács útján beszélhettek. Minden hatósági beadványt az állam nyelvén kellett megfogalmazni. A nyilvános helyeken megjelentek a feliratok: *Csak románul szabad beszélni!* Megkezdődött a román ajkúak betelepítése a nyugati határ mentén.

Az 1921. évi agrárreform, melynek végrehajtása 1922 nyarán kezdődött és évekig tartott, Tótteleket csak egyházi szinten érintette. Húsz katasztrális hold földet vettek el a Tótteleki egyháztól, ami gyengítette az egyház gazdasági erejét. Egyházmegyei szinten a püspökséget érték a legnagyobb vagyoni veszteségek. Tóttelek környékén ekkor veszítették el szinte teljes erdőterületüket. Ennek egyik szemmel látható negatív hatása

az iskolai oktatásban nyilvánult meg, ugyanis a püspökség a továbbiakban kegyúri terheinek nem tudott olyan mértékben eleget tenni, mint addig. A templomok, parókiák és az iskolák épületeinek karbantartására egyre kevesebb pénz jutott, s ez meglátszott az épületek állagán. Még így is szerencsésnek mondhatta magát a falu, hogy felekezeti iskola maradt továbbra is Tótteleken, ugyanis ahol állami iskola volt, ott bevezették a román nyelvű oktatást. Ebben az időben próbálkozás történt a szlovák nyelven való oktatás bevezetésére a magyar nyelvű oktatás helyett. Erről bővebben később, az *Iskola* fejezetnél. Trauma érte azokat a fiatalokat is, akiket sorkatonai szolgálatra hívtak be a román hadseregbe. Mivel nem ismerték a román nyelvet, megaláztatásnak, ugratásnak és gúnyolódásnak lettek kitéve, ami nemegyszer egyéni tragédiákhoz vezetett.

1934. május 1-jén a (romániai) Országos Magyar Párt küldöttei Tóttelekre látogattak, ahol tisztújító közgyűlést, majd kultúrelőadást tartottak. A tisztújítás után a tótteleki Magyar Párt vezetősége a következő: elnök: Király István, alelnökök: Gergely József és Wurst József, titkár: Kortyis József, jegyző: Fehér József, pénztáros: Baumann Ferenc, ellenőr: Noveczky József.

1935-ben II. Károly román király, a Hitlerjungend mintájára és a Vasgárda ellensúlyozására, megalakította a Străjeri mozgalmat, ami a katonaság előtti felkészítés egyik formája volt. Ezt a kiképzést 1938 körül Tótteleken is bevezették.

1937-ben a nyugati határ mentén megkezdték a Károlyvonal építését, akkori pénzben 36 millió lejes költségvetéssel. 340 bunker épült, az érmelléki Ottomány és a Nagyürögd melletti Oláhapáti között. Ennek építésére Tóttelekről több férfit behívtak munkaszolgálatra, s velük ásatták ki a faluhoz közeli bunkerek közötti lövészárkokat. Ezenkívül több családtól lovakat is rekviráltak. Az építkezés 1940-re fejeződött be. A sors iróniája, hogy a létesítményeket a későbbiekben nem használták, innen egy lövést sem adtak le. Később, a bécsi döntés után, Románia engedélyt kért és kapott Magyarországtól, hogy hatásta-

lanítsa az erődítményvonalat, illetve hogy minden fontos vagy értékes tárgyat és alkotóelemet kimenthessen. Ezen időszak után a magyar állam átvette a bunkervonal megmaradt felszerelését és 1941-ben felrobbantotta őket, annak érdekében, hogy a jövőben senki se használhassa azokat háborús célokra.

1940. augusztus 30-án, a második bécsi döntés értelmében, visszakerült Magyarországhoz a trianoni békeszerződés által 1920-ban Romániának ítélt 103 093 km² terület mintegy 2/5-e, 43 104 km², az ún. Észak-Erdély. Így közel négy éven át Tóttelék is újra Magyarország része lett. Ezt az időszakot a helyiek „magyar világ”-ként emlegetik. 1940. szeptember 6-án a magyar csapatok bevonultak Nagyváradra. Mivel a Hegyköz vidéke félresik a főúttól, Tótteléről sokan bementek Nagyváradra magyar csapatokat fogadni. A bevonulás békésen történt. Egy órával a román csapatok kivonulása után megjelentek a magyar hadsereg előcsapatai. Először a felderítők jöttek, majd a gyalogosok, páncélosok, huszárok, a közbiztonsági alakulatok. Horthy Miklós fehér lovon vonult végig a város főutcáján és főterén. Ekkor még nem gondolták, hogy az örömbé később némi üröm is vegyül. A magyar állam ugyanis gyanakodva és bizalmatlanul kezelte a visszatért területeken lakókat. A magyar fennhatóság mindenütt katonai közigazgatás bevezetésével kezdődött, a katonai vezetés befolyása a polgári közigazgatásra a továbbiakban is erős maradt, de háború idején ez nem is lehetett másképpen. A polgári közigazgatás állásait az anyaországi középosztály tagjai foglalták el. Magukkal hozták az ottani „úri mentalitást”, ami az észak-erdélyieket sértette. Népszerűtlen volt az az intézkedés, mely szerint felülbírálták az iparosok és a kereskedők engedélyét.

Minden kormányzati erőfeszítés ellenére 1940 őszén az észak-erdélyi általános gazdasági helyzet rosszabbodott, a lakosság életszínvonala visszaesett. A közszükségleti cikkek megdrágultak vagy eltűntek a piacról, a fizetések stagnáltak vagy csökkentek. Akadozott az élelmiszerellátás: a petróleum, a cukor, időnként a liszt, sőt a kenyér és a burgonya is hiánycikk volt. A tél

elmúltával azonban a helyzet lassan normalizálódott, s összességében elmondható, hogy az észak-erdélyi magyarság a háborús körülmények ellenére gazdaságilag jelentősen megerősödött az 1940-1944-es, viszonylag rövid időszakban.

Tótteleken a gazdakör (EMGE) 1941. május 1-jén alakult. Elnök: Király István, alelnök: Noveczky András, titkár és jegyző: Bessenszky Emil, pénztárnok: ifj. Riffnyák János. Nem ellenőrizhető forrás szerint a falu ekkor tenyészbikát kapott vagy vásárolt, valamint tenyésztett fajtyúktojást osztottak ki a gazdakör tagjainak. Sajnos, a tótteleki gazdakör iratai eddig nem kerültek elő.

1941. Tótteleki leventék az iskola udvarán

A faluban ebben az időben a fiúk és a legények körében igen nagy sikernek örvendett a leventemozgalom, ami a katonai előképzés fontos állomása volt. A leventeintézmény elsősorban azt a célt szolgálta, hogy biztosítsa azt a sportos fizikai nevelést, ami az ifjúságot a katonai szolgálatra felkészíti. Ezenkívül kialakította a tudatos nemzeti érzést is. A képzés a leventék korának megfelelően három korcsoportban történt:

1. korcsoport: a leventeapródok (12–14 év)
2. korcsoport: az ifjúleventék (15–17 év)
3. korcsoport: a leventelegények 17 évtől felfelé.

A levente kiképzési évet ünnepélyes istentisztelettel kellett megkezdeni és befejezni. Ezeken a megjelenés kötelező volt. Kötelező ünnepélyek: március tizenötödike; Magyarország kormányzójának születése (június 18.) és névnapja (december 6); május hó utolsó vasárnapja, a hősi halottak emléknapja; augusztus huszadika, Szent István első magyar király emléknapja; október hatodika, a tizenhárom aradi vértanú halálának gyász-ünnepe.

Minden év május havában leventenapot kellett tartani, amelyen a leventeapródokat ünnepélyesen felavatták és amelyen fogadalmat tettek.

Amint a korabeli képeken látható, abban az időben divatos és kedvelt volt a faluban a leventesapka-viselet. Tótteleken a leventeoktató parancsnok Polacsek Károly volt. A leventék gyakorlóléhelye a Kelemen-padra vezető út melletti (Alsó-déloldallal alatti) legelőn, a későbbi futballpálya helyén volt. A lögyakorlatot a járási székhelyen, Szalárdon tartották.

Mint említettem, 1941 után a visszacsatolt észak-erdélyi területek gazdasági, társadalmi felemelésére széles körű fejlesztéspolitikát bontakozott ki. Ennek egyik kézzelfogható jele az 1943-ban elkezdődött, a Nagyvárad–Hegyközpályi–Hegyközcátár–Hegyköztóttek–Siter vonalon lévő régi földút kiszélesítése, kiegyenesítése és lekövezése. Ekkor épült a Bihari-hágónak nevezett szerpentinút, makadám kőburkolattal. Az út kövezése csak 1944 ősziig folytatódott és Csatár határáig készült el.

A második világháború végének katonai mozdulatai Tótteleket közvetlenül érintették. Lássuk a Hegyköz körüli események előzményeit. Miután 1944. szeptember 24-én a szovjet-román csapatok Battonyánál (Békés megye) átlépték a trianoni határt, a Nagyalföldön gyorsan előrenyomulva Debrecen irányába támadtak. A tét most már az volt, hogy a tordai csata után Észak-Erdélyen át visszavonuló csapatokat a bekerítés veszé-

lyétől meg tudják-e menteni? A veszély a német csapatokat is fenyegette, ezért erős német páncélos alakulatokat vezényeltek többek között Nagyvárad, Fugyivásárhely, Bihar és Margitta térségébe. Október 12-én a szovjet és román csapatok két hétig tartó harcok árán elfoglalták Nagyváradot. Mint tudjuk, délről és nyugatról indították a támadást. A magyar és főleg német csapatok így Nagyváradtól északkeletre, a Hegyköz térségébe vonultak vissza október 12-13-án.

Október 14-én, szombaton Hegyközújlastól délre, a Nagyvárad felől közeledő szovjet-román csapatokat a német-magyar ütegek hatásos tüzérségi tüze már délelőtt szétverte. Ezután a német-magyar csapatok egy része a Csatári-tetőn, míg a másik a Kösmő-patak völgye mentén felfelé haladva az Ágoston-kút környékén foglalta el állásait. Egy másik csapattest Csatáron áthaladva, Tótteleken és a falu határában lévő Gyertyános erdőben rendezkedett be.

Más német csapategységek, a 76. gyaloghadosztály 203. gránátos ezrede a Nagyváradtól északkeletre elterülő Hegyközön át, északkelet felől Kővágig nyomult előre, és Borszeg felé folytatta visszavonulását.

Ezzel párhuzamosan, október 13-án, napközben a szovjetek teljes hosszában birtokba vették a Kolozsvár felől Nagyváradra vezető utat és vasútvonalat. Megjegyzem, hogy ez a birtokbavétel nem kelet felől, hanem Nagyvárad irányából, nyugat felől történt. A nap folyamán a Sebes-Körös völgyétől északra fekvő Köröskisújfalu (Husasău de Criș) körzetében, a Balaskó-hegyen átkelve elérték a Kösmő-patak völgyét, s innen a délután folyamán kiszorították a németeket, majd Csatárban, valamint a Kelemen-pad környékén foglalták el állásaikat.

A nap folyamán (október 14.) késő délutántól a csatári hegyen lévő állásaikból aknavetőkkal és ágyúkkal lőtték a Tóttelek melletti Gyertyános erdőben lévő németeket. Október 14-én a német csapatok kis töredéke, a tisztek Tótteleken, míg a német katonaság a falutól északkeletre lévő Gyertyános erdőben tartózkodott a nap folyamán az esti órákig. Az est beálltával

a németek, miután belátták, hogy a túlerőben lévő oroszok már - a dél felőli irányból (Kelemen-pad és a Déloldali szőlőhegy) - közel vannak, elvonultak Szalárd felé. Sötétedésig az orosz csapatok egy része nyugat felől, a Gólyavölgy irányából lehúzódtott a Latobár erdőig, számítva arra, hogy a németeknek csak észak felé van kiútjuk. Így is történt. A Tóttelek felől érkező német csapatokat a Latobár erdőnek nevezett helyen várták. Az összecsapás a Bangétánál, október 14-én éjjel körül történt. A lőfegyverek zaja elhallatszott Tóttelekig. A német csapatoknak nehezen, de mégis sikerült elvonulniuk Szalárdon át Margitára. A szovjet csapatok zöme, vagy ahogyan a tóttelekiek mondják, az oroszok, másnap, október 15-én, egy vasárnapi napon dél felől, az Alsó-déloldalon fel, a Rókás-hegyen át, az Újsoron lévő házak kertjein és udvarain keresztül jöttek be a faluba. Ezt követően néhány napig garázdálkodtak, és továbbmentek. Néhányan közülük még a későbbiekben vissza-visszatértek, folytatva a falu fosztogatását. Az október 15-e körüli eseményeknek három halálos áldozata volt a faluban. Név szerint: Janota Béla 46 éves, özv. Simkó Istvánné sz. Király Erzsébet 42 éves és Simkó István 21 éves. Német részről két katonát felderítés közben a siteri úthoz közeli legelőn ért halálos lövés. A két német katona, Jakob Köpf és Franz Neuhausel a tótteleki temetőben nyugszik. Egy orosz katona eddig nem tisztázott körülmények között a faluban, a Szöllősiék kertjében halt meg. Az eseményekre az *Igaz történetek* című fejezetben még visszatérünk.

A második világháborúban vagy az azt követő hadifogságban meghalt tóttelekiek a következők: Dudás Gyula, Dudás János, Formittág Ferenc, Formittág Jakab, Formittág József, Formittág Péter, Gálik János, Gálik Péter, Gál Lajos, Kleska József, Ozimok Lajos, Pazurik Miklós, Simkó András, Vurst Lajos és Vurst József.

A második világháborúban részt vett tótteleki katonák névsora (a teljesség igénye nélkül): Baumann Sándor, Bruncsák József, Bruncsák Lajos, Czirják János, Czirják Sándor, Dudás

A II. világháború hősi hallottainak emléktáblája

Béla, Dudás József, Dudás Károly, Fehér Lajos, Formittág István, Formittág János, Formittág József, Gálik András, Gálik János, Gálik Péter, Homonnai András, Homonnai Béla, Homonnai János, Homonnai Sándor, Iványi Gyula, Janota Antal, Janota Béla, Johanyák István, Kalmár Imre, Keserű István, Kerezsi József, Király Béla, Kleska József, Noveczky András, Noveczky József, Noveczky Károly, Nyakacska József, Ozimok Gyula, Petrus Mihály, Petrus Sándor, Péter Péter, Simkó János, Szaka István, Szaka József, Száraz Lajos,

Tamás Lőrincz, Tarr Sándor, Wachler János és Wurst Gyula.

1944. május elején megkezdődött Bihar megyében a zsidók deportálása. A kb. tíz tóttleki zsidó lakost, akik a Blau család tagjai voltak, a pincesor fölötti Szerűn gyűjtötték össze, majd innen a járasszékhely Szalárd érintésével Nagyváradra vitték őket.

1945 januárjában, amikor a második világháború még véget sem ért, újabb drámai esemény sújtott több tóttleki lakost. Megkezdtek a német nevűek összeírását „egy kis munkára”, ahogy akkor fogalmaztak. Mint később kiderült, ez a kis munka a „málenkij robot”, ami legtöbbszörnek 4-5 évig tartott. A szovjetek által megszállt területeken a deportálást egy 1944. december 22-én kiadott parancs rendelte el. A parancs értelmében a német származású 17-45 év közötti férfiakat, valamint a 18-30 év közötti nőket területenként meghatározott létszámban kellett összegyűjteni. A német származást legtöbbször csak név alapján

állapították meg. Mivel anyám, Baumann Ilona, mint 22 éves tótteleki leány is köztük volt, nagyon jól ismerem a „málenkij robot” történetét. Elnézést kérek az olvasótól, hogy többet írok erről, de úgy érzem, anyám és a többi tótteleki emlékének is tartozom ezzel.

Tizenhárom német nevűt írtak össze Tótteleken, az alábbiakat: Baumann Ilona, Formittág Gyula, Formittág József, Formittág Irma, Formittág István, Formittág Julianna, Formittág Sándor, Formittág Teréz, Oswald Katalin, Wachler Erzsébet, Wachler János, Wurst József és Wurst Rozália. Közülük ketten, Formittág József és Wurst József, a Krasznij Lucski lágerben veszítették életüket.

Őket, a többi Bihar megyei deportálttal, a nagyváradi Törvényszék épületének zárt, belső udvarán gyűjtötték össze. A váradi vasútállomásról 1945. január 15-én indult a húsz marhavagonból álló tehervonat, Románián át, a Iași-i határátkelőhöz. Amikor nagyapám, Baumann Ferenc a nagyváradi állomáson sírva búcsúzott a lányától, ezt mondta neki: „*Ne sírj, Ilonkám, meglásd, haza fogsz jönni!*” Anyám azt válaszolta: „*Akkor apa miért sír?*” Iași-ban átszálltak a széles nyomtávú szovjet vasút tehervagonjaiba. Több mint két hétig tartó út volt ez, zsúfolt vagonokban, a dermedt januári hidegben. Egy visszaemlékezés szerint: „*...A vagon padlózatán az egyik sarokban volt egy kerek nyílás, az volt az illemhely. Volt úgy, hogy reggelre megfagyott az üvegben az ivóvíz. Mire kiértünk, tetvesek voltunk. Tisztálkodásra abszolút semmi lehetőség nem volt. Szennyesen, mocskosan, mint az ördög vagy a vaddisznó, úgy néztünk ki a kosztól. Tetűvel el voltunk látva, marékszám szedtük le magunkról, hogy ne egyen meg teljesen minket. Odakint egy agyonbombázott épületben laktunk, amíg megépítették a lágert a mi fiaink. A tél után rögtön nyár lett, borzasztó meleg. Még akkor sem volt vízünk. Lefogytunk. Nem volt semmi ellenálló képességünk. Lekopaszítottak bennünket, úgy néztünk ki, mint a múmiák. Jött a tífusz. Rengetegen meghaltak.*”

A Bihar megyeieket az ukrajnai Donyec-medence Dombasz járásának Krasznij Lucs bányáiba helyezték el. A település

Luhinszki területéhez tartozott. Az őrtornyokkal és szögesdróttal védett lágerben barakkokba zsúfoltan külön laktak a férfiak és a nők. Három műszakban dolgoztak a környék szénbányáiban, ahol a kitermelés folyamatos volt. Hetente elvileg kaptak egy-egy pihenőnapot, de ilyenkor általában a közeli „kolhoz” földjeire vezényelték őket mezőgazdasági munkára. A lágerekben a foglyokat gyakorlatilag éhezették. A felszínen dolgozóknak naponta 50 dkg fekete kenyér járt. Mikor visszaértek a lágerbe, kaptak még egy kis répából, uborkából, kukoricadarából főzött levest. A legnehezebb munkát végző bányászok, akik több száz méterrel a felszín alatt robotoltak, naponta egy kiló kenyérhez jutottak, a műszak végén pedig bőségesebben kaptak a levesből. Az éhezés, a nélkülözés és a kemény munka hamar kikezdte a deportáltak egészségét, közülük sokan legyengültek, megbetegedtek. A lágerben a tetű mindenütt ott volt. Ez az apró élősködő a tífusz, a vérhas terjesztője. A járvány a legtöbb áldozatot 1945 októbere és 1946 januárja között szedte. A következő háttorzogató történetet azért írom le, mert a hazajöttek tanúsága szerint az egyik tóttelleki ilyen körülmények között halt meg.

Egy túlélő visszaemlékezése: „...Aki megkapta a hastífuszt, az első napokban még kis szerencsével kiért a latrinára, de érezte, bármikor bekövetkezhet a tragédia. Aki, magyar kifejezéssel szólva, összefosta magát, attól mindenki elbúzódott. Tisztálkodásra nem volt mód, legfeljebb szennyezett ruháját a hóba törölkötte. Ezalatt úgy átfagyott, hogy örült, ha vissza tudott mászni a barakkba. Minden reggel tucatnyian megfagytak így, a bejárat közelében. Segítség ritkán akadt, mindenki félt a fertőzéstől. Tisztában voltunk azzal, hogy aki megkapja, annak menthetetlenül vége. A betegség későbbi fázisában bekövetkezett a mozgásképtelenség. Az egymás hegyén-bátán fekvő betegek már a nadrágjukat sem voltak képesek letolni. Utolsó kenyéradagjukat keblükön szorongatták, ettől várva a csodát, ha meg tudják enni, akkor megmenekülnek. A bűz szörnyű, az ápolatlan testek szagát is elnyomta a rothadás és a tífusz szaga. Aki a barakkban volt, az két hónapja még kezet sem mosott. Az éhség és a szomjúság rend-

szeresen kínozott mindenkit. A legszörnyűsebb dolgok a latrina körül történtek. A nagy, több méteres gödör felett deszkák voltak elhelyezve. De túl ritkára, így a kettő között könnyen beeshetett az ember. Igyekezett mindenki a legszélén maradni, beljebb túl csúszós, kész életveszély. Állandóak voltak a viták, amikor a szélén guggolón át kellett mászni. Ha lökdösődés kezdődött, akkor bekövetkezhetett a legszörnyűbb halál. Vagy az egyik, vagy a másik, de néha mindkét fél belepottyant a szörnyű lébe, ami mocsárként nyelte el az embert. Segítségnyújtásra nem volt mód, csak sajnálattal nézhattuk a haláltusát. Sokszor csak messziről hallottuk az artikulálatlan ordítást, megint beleesett valaki a gödörbe. Tanulva a törtétekből, legtöbbször inkább a gödör környékén végezték el a dolgukat. A helyzet következtében az egész környék vastagon szennyezetté vált. Még szerencse, hogy percekben belül megfagyott...”

A halottak jeltelen sírokba kerültek a táborok külterületén. A csontsoványra fogyott túlélőket, 28–32 hónap munkaszolgálatot követően, 1947 tavaszától kezdték hazaengedni. Máramaroszigetnél tértek vissza az országba, lefogyva, betegen és tele tetűvel. „*Ha túlélted, hallgass!*” A kommunista rendszerben ez volt hosszú éveken át a köszönet, amiért a meghurcoltak fiatalságukat feláldozva, embertelen körülmények között ártatlanul szenvedtek.

2.2.5. A kommunista rendszerben

A háború átvonulása Tóttelék lakóinak még nem jelentett megnyugvást. 1945 márciusáig a rendet a Nagyváradon székelő szovjet katonai közigazgatás tartotta fenn. A hangsúly a háború nyomainak eltüntetésén volt, azt hangoztatták, hogy az új rendszer nem tesz különbséget emberek és nemzetiségek között, és akárcsak a dicső Szovjetunióban, mindenki egyenlő lesz. „Kardból ekevasat kovácsolunk!” – mondták. Volt, aki hitt nekik, volt, aki nem. Akik fogságból jöttek és saját szemükkel látták az ottani nyomort, az istállóvá vált templomokat, és hallották a középosztály felszámolásáról, azok tudták, hogy ebből egy szó sem igaz.

A kommunisták, akik semmit sem számítottak az oroszok érkezéséig, most, hogy azok védelmét élvezték és mindenféle kedvezményhez jutottak általuk, nagyon harciassá váltak. Gheorghiu-Dej mellett Ana Pauker is nagyon tevékeny volt a kommunisták hatalomra jutásában, aki ügyesen a nemzeti kisebbségek felé fordult. Nagy tiszteletnek örvendett még akkor Vasile Luca (Luka László) is, a magyar származású kommunista, aki Ana Paukerrel Moszkvából tért haza. A Mihály király által kinevezett kormány nem tudott szembeszállni a kommunistákkal. Ezek után, 1945. március 6-án megalakult az új, népi demokratikusnak hirdetett kormány, az Ekés front elnökével, dr. Petru Grozával, aki bár soha nem volt a kommunista párt tagja, hozzájárult a kommunista rendszer hatalomra jutásához Romániában.

Még 1944 őszén Brassóban megalakult a Magyar Népi Szövetség, amely az addigi MADOSZ (Magyar Dolgozók Szövetsége) helyébe lépett. Az I. Kongresszust 1945 májusában Kolozsváron tartották, ahol Kurkó Gyárfást választották elnöknek. Az I. Kongresszus határozata „Nemzeti kívánságok” címen sürgette egy teljes magyar iskolai hálózat kiépítését és magyar szakemberek bevonását a kormányba. A kongresszuson megjelent Groza miniszterelnök is, aki magyarul tartott beszédében azt ígérte a magyar kisebbségnek, hogy egyenrangú állampolgárai lesznek Romániának. 1948-ig a Groza-kormányban nem vettek részt a kommunisták, azt a látszatot keltve a tömegek előtt, hogy a kormány liberális, a kommunistáknak pedig nincs semmi beleszólásuk a vezetésbe. Valójában éppen ennek a fordítottja történt. Így ment ez 1948. január 1-jéig, amikor a Kommunista Párt belépett a 3. Groza-kormányba, s ezzel az ellenzék a minimálisra zsugorodott. Megkezdődött a szovjet típusú kommunista hatalomátvétel, mely a megbízhatatlannak nyilvánított középréteg kiszorítását és az osztályellenességnek számító vagyonos réteg felszámolását szándékozott megvalósítani. Az új hatalom agrárpolitikájának egyik fontos lépése a földbirtokosság teljes felszámolása a földreform útján.

1945. március 22-én törvénybe iktatták a földreformot. A törvény szerint az 50 hektárnál nagyobb földtulajdont kártérítés nélkül kisajátították. A földreform értelmében ekkor vették el a magántulajdonban lévő cséplőgépeket. Két cséplőgép volt akkor a faluban: a Kovács Lajosé és a Bruncsák Sándoré.

1946 novemberében parlamenti választásokat tartottak Romániában, melyen durva csalások, atrocitások fordultak elő. Nemcsak a polgári pártok szavazatait lopták el, hanem a szövetséges MNSZ szavazatainak egy részét is.

A Minisztertanács által hozott 68/1946. sz. törvény alapján bevezették a beszolgáltatási rendszert. Ez az állati és a növényi eredetű mezőgazdasági terményekre vonatkozott. A beszolgáltatásokat a Megyei Gazdasági Hivatalok irányították. A kommunisták az új rendszer húzóerejét jelentő városi munkásság élelemmel való ellátására és a gazdasági válság okán hozták ezt az intézkedést. Az rendelkezés viszont hozzájárult az egyéni parasztgazdaságok hatékonyságának további csökkenéséhez. Az akkori politikai vezetés számára ugyanakkor az is világos volt, hogy a gazdaságilag meggyengült földműveseket könnyebb lesz bevonní a mezőgazdaság további szocialista átalakításába. Az előbbi törvényt 1947-ben újabb megszorítás követte, a terméseredmények függvényében a mezőgazdasági termelőknek kötelezően be kellett szolgáltatniuk egy bizonyos kvótát. A kvóta szerinti beszolgáltatás célja a parasztok jövedelmének elvonása volt. A kötelező beszolgáltatás bevezetésére lépcsőzetesen került sor, és minden mezőgazdasági terményre és termékre kiterjedt (gabona és minden más növényi termény, valamint állati termékek, mint a tej, hús, gyapjú).

1946-ban hat hónap börtönre ítélték az akkor Nagyváradon tanuló 17 éves Maresch Ferencet, mert leköpte Pauker Anna pártvezető fényképét. Őt tekinthetjük a kommunista rendszer első tötteleki elítéltségének.

1947. december 30-án kikiáltották a Román Népköztársaságot.

1948–49-ben gyorsan peregtek az események, lássuk őket időrendi sorrendben:

1948 márciusában választásokat tartanak. A látszólagos szabad választásokat követően a kommunisták rátérhettek a kapitalizmus maradványainak felszámolására Romániában. Áprilisban megalakul a Nagy Nemzetgyűlés, amely elfogadja az új alkotmányt. Júniusban a Groza-kormány egy bátor lépésre szánta el magát: meghirdették és a következő hetekben végrehajtották az államosítást. A jelenkori Románia történelmének egyik meghatározó és mindmáig kiható eseménye a gazdaság állami irányítás alá vonása volt.

1948. augusztus 3-án megjelenik az új tanügyi reform, amely államosítja az egyházi iskolákat.

1949 januárjában megszüntetik a rendőrséget, és szovjet mintára megalakul a népi milícia.

1949. március elején megjelenik a kulák törvény, amely a kisbirtokrendszer lerombolását hivatott elérni. Elvileg azt tekintették kuláknak, aki földjét nem tudta saját erejéből megművelni és idegen munkaerőt alkalmazott, kizsákmányolva ezzel a szegényparasztságot. Az első hetekben, hónapokban a falu akkori vezetősége ismételten kijelentette, hogy Tótteleken nincs kulák, mert mindenki középparaszt. A kuláklisták összeállítása nehézségekbe ütközött, mivel a kritériumok csak elvileg voltak megállapítva. Ez lehetőséget adott a falu vezetőinek, hogy önkényesen állítsák össze a kuláklistákat. Volt, ahol védeni próbálták a gazdákat, de gyakrabban az történt, hogy leszámolásul, régi sérelmeik megbosszulására használták fel hatalmukat.

Tótteleken a kommunisták próbálkozásai egy-két évig nem jártak sikerrel. Az akkori falubíró, Gáll József és a vezetők rendszeresen azt válaszolták a hatalom képviselőinek, hogy a faluban mindenki középparaszt és nincsenek kulákok, mint ahogy nem is voltak. Azért, ahogy a következőkben látni fogjuk, a falu újonnan felkent proletárjai, ha másért nem, hát érdekből futottak az árral. Ha lehetőség adódott a vagyonok kiközösítésére, akkor nekik mindig járt egy kis jutalom. A lényeg az elégtétel érzésének megélése volt, eddig nekik parancsoltak, ezentúl ők parancsolhatnak másoknak. Valójában ez a

proletárdiktatúra lényege, a „semmik vagyunk és minden leszünk”. A különbség az, hogy amíg a múlt rendszerben a proletárnak a munkaadók és a közbiztonsági szervek csak parancsoltak, és ha nem engedelmeskedett, legfeljebb egy kisebb büntetést kapott. A hatalomhoz jutott proletár viszont nem irgalmazott senkinek, élet-halál ura volt. Saját rokonával, barátjával is képes volt leszámolni, ha érdeke úgy kívánta. A koncepciós perek egész arzenálját felhasználták arra, hogy megfélemlítsék az akkori társadalmat.

1949 áprilisában, szovjet mintára, megkezdődik a községi és városi néptanácsok megalakítása. Erre az időre apám, Homonnai András, feljegyzéseiben így emlékezett vissza:

„...1949-et írtunk. Eljött az idő, hogy új közigazgatási rendszert vezessenek be: az ideiglenes néptanácsot! Ekkorra már másik jegyzőnk volt, egy Rusu György nevű. A katonaságnál őrmester volt, de valami baja lett a veséjének és leszerelték. Így került a falunkba. Ő sem volt tisztában a mezőgazdasági feladatokkal. Egy este jön hozzánk a kis-bíró, s azt mondja, hogy a jegyző úr parancsa: reggel mennünk kell gyűlésre, Szalárdra. Kérdem, hogy még kinek? Sorolja: Gáll Józsefnek, Simkó Gyulának, Nyakacska Jóskának, Óvári Pálnak és nekem. Reggel elindultunk Szalárdra. Amikor odaértünk, látom, hogy mindenfelől szekerek jönnek zászlókkal feldíszítve. Csodálkoztam. Mi az isten csodája ünnepély lesz itt? - kérdeztem a jegyző úrtól. De ő sem tudta pontosan. Majd megjönnek a poklostelkiek, és kit látok ott, mint az én régi jó katona barátomat, Vass Jóskát. Ő már abban az időben harcos párttag lett. Megyek hozzá, s kérdezem: Jóska komám, micsoda nagy cirkusz lesz itt ma? Azt mondja: hát te nem tudod, hogy mi leszünk a falu vezetői? Mert most fog megalakulni az ideiglenes néptanács.

Abból úgysem lesz semmi, gondoltam magamban, hisz a falu odabaza nem tudja, hogy most bíróválasztás lesz. Így hát én ezt el nem vállalom. De nem így lett! A nagy ceremóniás gyűlés után megkezdődött ábécé sorrendben a falvak új vezetői nevének felolvasása. Amikor a T betűhöz érnek, olvassa: Tóttelek falunak a vezetője: Homonnai András. Nem vártam, hogy folytassa. Felálltam és jelentetem, hogy nem vállalom. Leültettek és a névsort tovább olvasták.

A gyűlésnek vége, a többiek aláírták, engem meg két „civil” személy elvitt a pártszékházba. Ott leültettek, s kezdték a vagyoni állapottal, mennyi földje volt édesapámnak, apósomnak, és tulajdonképpen miért is nem vállalom ezt a megtisztelő állást? Én betegségre hivatkozva, hogy a szívidegeimmel baj van, mentegedtem. Hogy elbitték-e vagy nem, ki tudja, de én nem vállaltam! Ezzel vége lett a beszélgetésünknek...”

Hogy az ezt követő napokban ki lett a falu vezetője, arról nem találtam feljegyzéseket.

1949. július 24–25. egy fontos nap a falu történetében. Erre az eseményre, amely a „Tótteleki lázadás” néven ismeretes, minden tótteleki jogosan büszke lehet. Lássuk először az előzményeket! A kötelező beszolgáltatások miatt az aratás végére több családnak már nem volt kenyere. Szokás volt a faluban, hogy a nagy cséplés előtt egy ügynevezett előcséplést végeztek, amit az akkori hatalom 1949 nyarán nem engedélyezett, s emiatt nagy volt az elégedetlenség a faluban. Ezt tetőzte, hogy a párt agitátorai újra kérték a kuláklista kiadását, amit a vezetőség ismételtelen visszautasított. Július vége felé, az egyik nap megjelent egy csoport propagandista, akik házról házra járva úgymond felvilágosító munkát végeztek. Több háznál kutattak is, ez már olaj volt a tűzre. A tóttelekiek elzavarták az agitátorokat, s ezért másnap a falut megszállta a katonaság. Tóttelek lakossága ekkor szembeszállva velük újra nagy bátorságról tett tanúbizonyságot, melynek következtében a katonaság Nagyváradra távozott. Még akkor éjjel újra visszatért a katonaság, és megkezdődtek a letartóztatások. Több embert elvittek és Váradon vallatták őket. Végül négy személyt találtak bűnösnek, őket a kolozsvári haditörvényszék lázításért tíz hónapra ítélte. Ezek Ábrahám Farkas, Dudás Béla, Formittág Teréz és Noveczky Gyula. Eredménynek mondható, hogy másnap kihúzták a cséplőgépet a szérűre, és megkezdték az előcséplést. A szekusok még két hétig maradtak a faluban, és gyülekezési tilalmat léptettek érvénybe. Leváltották a falu addigi vezetőit. Az új vezetők már összeállították a kuláklistát.

Cséplőgép a Kereszt-dűlőben

Nézzük, hogyan írta le a fenti eseményeket egy jelentésben a Securitate felső vezetése Bukarestben (a román nyelvű jelentés Tóttelkre vonatkozó részének fordítása): „...folyó év július 24-én a Bihar megyei Tóttelk községbe az RMP (Román Munkás Párt) megyei vezetősége 8 aktivistát küldött ki, hogy felvilágosítsák a lakosságot a mezőgazdasági munkákkal kapcsolatban. Amint a felvilágosítók (megj.: agitátorok) megérkeztek a faluba, az ideiglenes tanács elnöke és az alapszervezet titkára figyelmeztették őket, hogy távozzanak, mert nem garantálják a biztonságukat. Az aktivisták mégis bementek a faluba, ahol a Szovjetunióbéli deportálásukból hazatért svábok megtámadták őket, élükön Wurst Rozáliával, Polacsekkal és a római katolikus pappal, Drozdowszkival. Ezzel egy időben körülbelül 150 paraszt, kulák és középparaszt összegyűlve téglával dobálták meg az aktivistákat és elzavarták őket a faluból. A Securitate szervei letartóztatták az Ideiglenes Tanács összes tagját, élükön az alapszervezet titkárával, Ábrahám Farkassal, aki 18 hold földdel rendelkezik. Letartóztatták még az UTM titkárt, a Mezőgazdasági Szakszervezet elnökét, az UFDR (megj.: Román Demokratikus Nőszövetség) elnöknőjét...”

A jelentésből, ami eléggé pontatlan a neveket illetően, azt is megtudhatjuk, hogy az aktivisták Tóttelkről Siterbe mentek, ahol még többen várták őket, és az erdőbe kergették ezeket. Azt kiabálták, hogy „afară cu nădragii”, ki a pantallósokkal stb.

Minderről a könyv végi melléletekben bővebben olvashatunk, a *Tótteleki lázadás* cím alatt.

Az 1949. év eseményei ezzel még nem zárultak le. Lássuk a kulák helyzet további fejleményeit! Az 1949. év történéseit ismertetve, utalást tettem a kulákokat érintő határozatokra. Mint láttuk, a kommunista hatalom nem akarta elfogadni a falu döntését, azt, hogy Tótteleken nincs kulák. A tótteleki lázadás után rövidesen megváltozott a helyzet. Ha nagyon kellett, megtalálták a falu „kizsákmányolóit”. Lássuk, hogy az alábbi tíz, legtöbb földdel rendelkező tótteleki család közül ki került fel a kuláklistára. A földterületet kerekítve közlöm:

1. Kovács Lajos	21,7 hektár
2. id. Noveczky József	15,1 hektár
3. Gergely Lajos	14,1 hektár
4. Gergely József	12,3 hektár
5. H. Simkó András	10,8 hektár
6. Bruncsák Sándor	10,7 hektár
7. Rifnyák János	10,1 hektár
8. Vargha Ferencz	9,8 hektár
9. Czirják János	9,2 hektár
10. Kovács János	9,1 hektár

Első lépésben Kovács Lajost és Gergely Lajost nyilvánították kuláknak. Őket rövidesen Ó-Romániába, kényszerlakhelyre száműzték. Gergely Lajosnál ez nem ment könnyen, mert hónapokig a falu körüli erdőkben bujkált. Úgy látszik, kevésnek tartották a két kulákot, és utólag, 1952 áprilisában újabb pótlistákat készítettek. Meglehet, hogy ezenkívül más listák is készültek. A Bihar Megyei Levéltárban talált román nyelvű lista, magyar nyelvre fordítva, betűrendbe sorolva:

- Janota András - jövedelemforrás: mezőgazdasági jövedelem; földterület: 3 hektár 07 ár, házi állatok: 0, munkaképes családtag: 2, jellemzés: boltja volt. Jelenleg a biharpüspöki gépálmás (SMT) alkalmazottja.

- Id. Maresch Ferencz - jövedelemforrás: mezőgazdasági jövedelem; földterület: 4 hektár 82 ár, háziállatok: 2 tehén és

2 disznó, munkaképes családtag: 3, jellemzés: a falu kovácsa volt.

- Noveczky Gyula - jövedelemforrás: mezőgazdasági jövedelem; földterület: 8 hektár 82 ár, háziállatok: 2 tehén és 2 disznó, munkaképes családtag: 2, jellemzés: 9 hónapra elítélték a lázadás idején 1949-ben.

- Rifnyák János - jövedelemforrás: mezőgazdasági jövedelem; földterület: 9 hektár 58 ár, háziállatok: 2 ló, 2 tehén, 1 disznó, munkaképes családtag: 2, jellemzés: volt boltja, harcolt a fasizmus ellen.

Mint látható, a kuláklisok összeállításánál nem csak a föld számított. Terhelő körülmény volt még az idegen munkaerő alkalmazása, a háziállatok száma és ha kereskedői tevékenységet folytatott (boltja volt), vagy kisipari munkát végzett az illető. A kuláklisról való gyors lekerülésnek kézenfekvő módja az volt, ha a kulákjelölt önként mondott le vagyonának egy részéről, mint ahogy azt Ábrahám Farkas is tette.

„...Kérvény - Mezőgazdasági Minisztérium, Bihar megyei részlegének. - Alulírott Ábrahám Farkas tóttelki lakos, azzal a kéréssel fordulok önökhöz, hogy vegyék át 12 hold földet, egy szekeret, 2 tehenet és mezőgazdasági felszereléseimet, amely feleségem Blau Anna örökségét képezik, miután apósom, Blau Jenő nem tért haza a deportálása után. Ezzel kérem a fent nevezett földet és a gazdasági felszereléseket adják oda a berettyócsobajai állami vállalatnak. Az adó és a beszolgáltatási kvóták ki vannak fizetve. A vagyonunk átadását azzal indoklom, hogy nekem - Ábrahám Farkasnak - a mesterségem szabó és ezért nem értek a mezőgazdasághoz, mivel a szüleimnek nem volt földjük. Most december 1-től önkéntesen megyek a milíciára, ezért kérem, hagyják jóvá kérvényem, mert otthon maradt a feleségem két gyerekkel. Aláírás: Ábrahám Farkas - Éljen a Román Népköztársaság! 1949. XI. 24. Tóttelk...”

(Megj.: a kérvényt románul írták, hibásan fogalmazva, úgy-hogy a magyarra fordítása némi nehézségbe ütközött. Az önként (!) menést a milíciára úgy kell érteni, hogy hat hónap börtönre ítélték.)

Megállapíthatjuk, hogy az 1949. év az egyik legmozgalmasabb év volt Tóttelek modern kori történetében. Hónapról hónapra változott a helyzet. Az átlagembernek a legnagyobb gondot a magas beszolgáltatási kvóta teljesítése jelentette. A kilátástalan helyzet a falu lakosságát, mint láttuk, bátorra és mindenre elszántta tette. Ilyen bátor lépésnek tekinthetjük az 1949-es év első hónapjaiban az Ellenállási Mozgalomnak nevezett titkos szervezet megalakítását, amely szentjobbi szárlakon keresztül egy nagyváradi szervezethez tartozott. Vezetője a Körös-völgyi ezredes álnéven ismert Iván János, szentjobbi származású gyáros volt. A tótteleki szervezet tagjai: Bruncsák József, a szervezet helyi vezetője, Bruncsák Lajos, Drozdovszky Géza plébános, Gálik Albert és Homonnai András. A szervezet kommunista-ellenes tevékenységet fejtett ki. A céljuk elsődlegesen az volt, hogy a kilátástalan helyzetben élő, kiszolgáltatott lakosságban tartsák a reményt azzal, hogy a körülmények rövidesen meg fognak változni. Hadd idézzem ismét apám, Homonnai András sorait:

„Nehéz idők voltak ezek. Nemcsak a négyéves háború rombolta az ország gazdaságát, hanem az új eszmék is, amelyek ezután jöttek: a szocializmus, a kommunizmus, az osztályharcok. Ez mind abból állt, hogy a falu lakosságát egymás ellen uszítsák, több osztályra osztva fél őket.

Mintha minden ellenünk lett volna. Nem csoda, hisz a háború borzalmaival még a fentiek is megelégtették. A rossz időjárás miatt a termés gyenge volt. Több éven át aszály pusztított. Igavonó állatok sem voltak, mert vagy a németek vették meg, vagy az oroszok vitték el azokat.

Ebben a nehéz helyzetben vezették be a beadást! Szörnyű és fájdalmas volt, hogy sokszor nem termelt annyi, amennyit be kellett adni. De olyan is volt, hogy olyasmit kértek, amit a gazda nem is termelt. Akkor aztán jött a baj, a gúnyolódás, büntetés.

Abban az időben sem televízió, sem rádió nem volt. A paraszt olvasással töltötte a téli estéket, vagy pedig néhanapján összejöttek a barátok, és elmesélték egymás búját-bajját. Mi is, mint új házások, a

gyermekkori barátokkal össze-összejártunk, és beszélgettünk a nehéz helyzetről, a háborúról, fogságról stb. Hosszú téli esték voltak ezek.

1949-et írtunk. Egy alkalommal egyik barátunk, Bruncsák József pincéjében gyűltünk össze. Borozgatás közben beszélgettünk, és Jóska barátunk elárulta, hogy ő egy szervezetnek a tagja, de még nincs itt az ideje, hogy erről többet mondjon. Ezt mi meghallgattuk, de nem kérdezősködtünk. Egyik este Jóska felhívott engem a hegyen lévő pincéjébe, és elmondta, hogy ő egy titkos szervezetnek a tagja, és most kapott utasítást, hogy szervezzen be új, megbízható tagokat.

A szervezet neve „Ellenállási Mozgalom”, majd így folytatta:

- Sokat nem tudok, de még azt sem mondhatom el most, mert titok.

Engem igazán meglepett. Nem tudtam, mit mondjak. Két nap gondolkodást kértem. Abban állapotunk meg, hogy két nap múlva újra találkozunk.

Nehéz két nap volt ez, mert dönteni kellett, hogy igen vagy nem. Ekkor harmincéves voltam, két éve házasság és alig egy hónapja született a fiam. Ha igennel válaszolok, akkor számolnom kell azzal, hogy rájönnek, és ebből baj lesz. Meghurcoltatás, börtön. Ha nemmel válaszolok, akkor gyávának tartanak, és én is annak éreztem volna magam. Igen vagy nem? Végiggondoltam mindent, az életemet, a háborút és ennek borzalmaait, az „új életet”, ami ránk virradt. Két nap vívódás után az igent választottam. Úgy gondoltam, tartozom ezzel az őseimnek, a bajtársaimnak, akik az életüket áldozták, magamnak. Hogy őszinte legyek, itt nagy szerepet játszott az, hogy a csendőrségnél szolgáltam. Az ott kapott nevelés folytán a nemzeti öntudat billentette a serpenyőt az igenre.

Két nap múltán Jóska megint jelentkezett, és felmentünk a hegyre. Megkérdezte, mire határozottam? Igen vagy nem?

- Igen - válaszoltam.

Akkor a pincének az egyik befalazott részéből kivett egy nagy csomag iratot. Felhívások, plakátok, röpcédulák (voltak). A láda fenekén, külön csomagban egy kereszt, és az eskü szövege. Ekkor Jóska újra előadta, hogy ez egy titkos szervezet, egy ellenállási mozgalom, és háború esetén mint partizánok működünk, a „Körösvölgyi ezredes”

utasítására. Ekkor lettem az esküt a keresztre és kaptam egy megbízólevelet, hogy tagja vagyok ennek a mozgalomnak. 1949 februárja volt.

Ezután Jóska beszervezte még Bruncsák Lajost, Gálik Albertet és a katolikus papunkat, Drozdovszky Gézát.

Teltek a napok, betek, hónapok, mindenki végezte a dolgát.

1950 márciusában Bruncsák József kihívott a pincébe, és közölte, hogy éjjel röpcédulákat kell szórnom Csatárban.

Úgy is lett. Elmentem és szétszórtam a röpcédulákat. Többek között Vígh János bátyám udvarába is dobtam. Vígh bácsinak a fia éppen a kolozsvári hadbírószágra volt tárgyalásra rendelve. Megijedve, reggel odaadta a röpcédulákat a közbiztonsági szerveknek, a milíciának. Azok megkezdték a nyomozást, de nem találtak semmit...”

1950. A kommunistaellenes röplap

Az ehhez hasonló helyi kommunistaellenes szervezkedéseket az akkori nemzetközi helyzet is igazolni látta. A második világháborút lezáró potsdami békekonferencia után a világháborúban együtt harcoló koalíciós államok útjai békében szétváltak. Az USA vezette tőkés világ gazdasági politikai érdekeit sértette a szovjetbarát országok számára növekedése, főképpen az, hogy a szovjet befolyás alatt lévő közép-európai országokban mindenütt a kommunisták jutottak hatalomra. Az elkeseredett lakosság már csak ab-

ban bízott, hogy a Nyugat, de inkább az amerikaiak valamilyen módon megszüntetik a szovjet befolyást. Az Ellenállási Mozgalom feladata kezdetben a kommunista hatalom zaklatása, lendületének megtörése volt, majd később pedig az, hogy

előkészítse a terepet egy külső katonai beavatkozásra, és végül a kommunista rendszer megszüntetése után a belső helyzet stabilizálása. Az is lehet, hogy már egy szabad választások kiírásával is megelégedtek volna.

Az Ellenállási Mozgalom megalakításának háttérében kétségkívül az állt, hogy az 1948. június 11-i államosításkor Iván János, a Körösvölgyi ezredes, elvesztette vagyonát, így a nagyváradi Phoebus öntödét. (Ebből fejlesztették ki a következő évtizedekben a Înfrățirea szerszámgépgyárat.) Ivánt vagyonának elvesztése és a Franciaországban tartózkodó bátyjától kapott biztatás készítette a szervezet megalakítására. Ennek céljára felhasználta a kisemberek elkeseredettségét és kilátástalan helyzetét.

Észrevehető, hogy a mozgalom fő tevékenysége az első évben a röplapok terjesztése volt. Ezeket Iván János a nagyváradi Kossuth utcai bérelt házában padlásán kezdetleges technikával sokszorosította. Mivel ebbe a tevékenységbe sokan vettek részt, nagy volt a lebukás kockázata, ami rövidesen, 1950 tavaszán meg is történt. Ez egy filmbe illő történet, ám nem tartozik szorosan Tóttelek történetéhez. Iván János, a Körösvölgyi ezredes elfogására 1950. április 7-én került sor, amikor is tűzpárbajban megsebesült. Életét csak úgy menthették meg, hogy repülőgépen Bukarestbe szállították. Lakásán megtalálták a szervezet fő tagjainak a névsorát. Rá egy hétre a szentjobbiakat és Bruncsák Józsefet is letartóztatták. Ő esküjéhez híven mindent magára vállalt, csak egyévnyi vattatás és kínzás után sikerült megtörniük. Ezután pár hónapon belül letartóztatták a többi négy tóttelekit is. Az élitétek adatainak egy részét Börtön-nyilvántartó lapjukban (fișa matricolă penală) találtam meg. Névsor szerint:

Bruncsák József (Hegyköztóttelek, 1922 - Nagyvárad, 2007)

Az Ellenállási Mozgalom hegyköztótteleki vezetője. Mivel a tagok beszerzése titkos volt, ma sem lehet biztosan tudni, kit készült még beszerezni. 1950. április 12-én tartóztatták le. 15 év börtönre ítélték. 1963-ban amnesztiával szabadult. A következő börtönökben raboskodott: Szamosújvár, Kapnikbánya,

Felsőbánya és Nagyenyed. Visszaemlékezéseit 2006-ban ötvenöt részes sorozatban közölte a Bihar megyei *Reggeli Újság*.

Bruncsák Lajos (Hegyköztóttelek, 1921 - Hegyköztóttelek, 2014)

Letartóztatása előtt a falu lázadásában is jelentős szerepet játszott. 1951. augusztus 16-án tartóztatták le. Tíz év börtön után, 1961-ben szabadul, majd még egy évig kényszerlakhelyre küldték a Slobozia tartománybeli Fundata faluba. Kényszerlakhelyre küldésének oka, hogy az akkori tótteleki vezetők nem tartották időszerűnek Bruncsák Lajos jelenlétét a faluban, mert zavarta volna a kollektív gazdaság megalakítását. Fogva tartották Szamosújvár, Lugos és Nagyenyed börtöneiben.

Drozdovszky Géza (Berettyószéplak, 1914 - Berettyószéplak, 1992)

Katolikus lelkész volt Szarvason és Hegyköztótteleken. Szabadulása után Tasnádon, Asszonyvásárán, Királydarócson és Köröstarjában szolgált. 1951. június 5-én tartóztatták le. Tizenegy év börtönre ítélték, a társadalmi rend elleni összeesküvés bűncselekményének elkövetése okán. A börtönből 1962-ben szabadult, de még két évet Vișoara faluban (Slobozia-tartomány) töltött, kényszerlakhelyen. Húga, Drozdovszky Irma, 1995-ben *Örökké élő emlékek* című kiadatlan írásában írja le bátyja szenvedéseit. Börtönéveinek színhelyei: Szamosújvár, Felsőbánya, Salcia (Duna-delta).

Gálik Albert (Hegyköztóttelek, 1922 - Hegyköztóttelek, 1984)

Az Ellenállási Mozgalom tótteleki tagja volt ő is. A falu ezermestere a tótteleki lázadásban 1949 júliusában meghatározó szerepet játszott. 1951. július 10-én tartóztatták le és tíz év börtönre ítélték. Mivel nem volt nő, elhatározta, hogy mindent magára vállal. Egy aranyóra-bizonnyalattal megvesztegette az őrt, hogy a börtönben találkozzon és egyeztethessen a négy tóttelekivel. A vallatók átlátták szándékát, s így terve meghiúsult. 1962-ben szabadult. A következő börtönökben raboskodott:

Szamosújvár, Nagyenyed, Jilava, Miszbánya (Nistru - Máramaros) és Felsőbánya.

Homonnai András (Hegyköztöttelek, 1920 - Élesd, 2007)

Letartóztatása előtt agent agricol, valamint az ARLUS (Román-Szovjet Baráti Társaság) elnöke volt. 1951. augusztus 16-án Bruncsák Lajossal együtt tartóztatták le. Kilenc év börtönre ítélték, talán azért egy évvel kevesebbre, mert kevesebb földje volt. 1960-ban szabadult. Mivel már vallatása közben tüdőgyulladást kapott, ami rövidesen TBC-vé fejlődött, munkaképtelenné vált. Nem vitték bányabörtönökbe, ellenben a börtönkórházakat végigjárta. A következő helyeken tartották fogva: Szamosújvár, Văcărești, Jilava és Târgu-Ocna.

Időben kissé visszakanyarodva fontos megemlítenem, hogy időközben minden magyar vonatkozású társadalmi szervezetet (Erdélyi Múzeum-Egyesület, Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület (volt EMKE), az Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület és a román közművelődési egyesület, az ASTRA stb.) betiltottak. Ugyanígy több erdélyi magyar egyházi vezetőt, politikust és haladó értelmiségit koncepciós perekkel vagy anélkül börtönbe zártak: Márton Áront, Jakab Antalt, Bogdánffy Szilárdot, Scheffler Jánost, Kurkó Gyárfást, Vasile Lucát, Szász Pált és még sokan másokat.

1950 szeptemberében megjelenik a közigazgatási reformtörvény, amellyel létrehozzák Románia új közigazgatási beosztását: szovjet mintára a megyék helyett 28 tartományt és 177 rajont alakítanak ki. Majd rá két évre, 1952 szeptemberében megjelenik az ország új gazdasági-adminisztratív beosztásáról szóló törvény. A tartományok száma 28-ról 18-ra csökken, míg a rajonok száma 183-ra emelkedett. Az új alkotmány szerint a történelmi Székelyföld területén megalakítják a Magyar Autonóm Tartományt.

Töttelek így először Oradea (Nagyvárad) tartomány, Oradea (Nagyvárad) rajonjához tartozott, majd pedig 1952-től Crișana (Körös) tartomány, Oradea (Nagyvárad) rajonjához. Mindez szovjet mintára történt. 1952-től munkanappá nyilvánítják hús-

vét és karácsony második napját, amit Tótteleken soha nem tartottak be.

Közben tovább folytatódott a beadások rendszere. Ez az intézkedés arra szolgált, hogy ellehetetlenítsék a falusi parasztságot, kényszerítve, hogy saját maga mondjon le földjéről, úgymond „elajándékozza” azt.

Amikor 1953-ban, Sztálin halála után valamelyest csökkent a nyomás a Szovjetunió részéről, és a leigázott országok kissé fellélegezettek, alábbhagyott a mezőgazdaság szocialista átalakítását eröltető kampány.

1956 őszén, a magyarországi forradalmat követő néhány hónapban leálltak a kollektivizálási kampánnyal, attól tartva, hogy a pattanásig feszült légkörben ne éleződjön ki még jobban a helyzet. 1956 végén felszámolták a szántóföldi terményekre, takarmányra, tejre kirótt beszolgáltatási rendszert, és azt felvásárlással helyettesítették. A köztudatban ma is úgy él: a kötelező termény- és húsbeszolgáltatást a magyar forradalomnak köszönhetően törölték el.

1956 után folytatták a háború előtt megkezdett Nagyváradszátár-Tóttelek-Síter út lekövezését. Először az Akol és a pincék alatti meredek utat kövezték ki, mivel a földes út esős és téli időben járhatatlan volt az akkor még gyér tehergépkocsi-forgalom számára. A kőbányákból kitermelt kőtömböket nagy kalapácsokkal szétdarabolták. A nagyobb kövekből kiépítették az út szélét, majd az apróbb kövekkel az út közepét építették ki. Közmunkával a Berettyóból kavicsot hoztak, s ezt szintén közmunkával rászórták a darabos kitermelt kőre, ezzel simára és járhatóvá tették. A következőkben sor került az egyenes útszakaszok lekövezésére is. A munkálatokat Óvári (Opre) Pál irányította, aki egyébként a kommunista rendszer frontemberének számított.

Fontos előrelépés volt a falu életében, amikor az 1957-es évben elkezdődött az utcákon a járda építése. Ebben jóval megelőzték a szomszédos településeket. Először minden utca jobb oldalán volt csak járda. A Zsidó és Temető utcában és az

Újsoron pedig az utca felső, déli oldalán. A járdát 80 cm szélesre öntötték, készítését kezdetben egy szalárdi kőműves irányította és közmunkával készült. Egy ház elé egy köbméter kavicsot (inkább homok volt ez) hozattak a Berettyó folyóból. A szállítási költséget az utcabeli lakosok adták. A cement árát a néptanács a „kultúradóból” fizette. 1957-ben csak a Templom utcai járda feléig lett készen, mert a fagyos idő beálltakor leálltak a munkákkal. 1959. év végére készült el az utolsó méter járda az Újsor legvégeig. Az utcák másik oldalán csak tíz év múlva, a '70-es évek elején készítették járdát.

Az 1957-es év vége nagy változást hozott a falu életében. Az 1957. október 11-én a nagyváradí *Fáklya* napilapban megjelent riport mindent elárul a társulás megszervezésével kapcsolatban. Már a riport címe is sejtetni engedi, hogy a tótteleki gazdákat nem volt könnyű rábeszélni a belépésre: „Miért halad jól Csatárban és rosszul Tótteleken a mezőgazdasági társulás szervezése?”

„Csatár községben már a nyár elején megmutatkozott, hogy a mezőgazdasági társulás földje ismét többet terem, mint az egyénileg gazdálkodóké. Ez aztán egyre nagyobb érdeklődést váltott ki a dolgozó parasztok körében a társas gazdálkodás iránt. ...Ezek után felvetődik a kérdés: mi az oka annak, hogy a Csatárhoz tartozó Tótteleken a társulás szervezése terén gyenge eredmény mutatkozik. Eddig még csak két dolgozó paraszt jelentette be, hogy belép a társulásba. De ez a két család is a csatári társulás tagja akar lenni, mivel földje abhoz van a legközelebb. Pedig Tótteleken is Csatár község pártbizottságának titkára és a néptanács elnöke és titkára foglalkoznak a szervezéssel. A pártbizottság s a néptanács végrehajtó bizottságának hibájaként inkább azt rójuk fel, hogy nem vonták be a párttagokat, községi képviselőket, a tömegszervezeteket, sőt a tanerőket is az agitációs munkába. Javaslatunk, hogy Tótteleken se végezzék kampányszerűen ezt a feladatot. A községi pártbizottság szervezze meg az állandó felvilágosító csoportot a legjobb agitátorokból és szervezeten irányítsa annak tevékenységét. Az agitátorok pedig türelmesen foglalkozzanak a dolgozó parasztokkal és ne elégedjenek meg azzal, ha egyszer-kétszer otthonukban elbeszélgetnek velük. Magyarazzák meg, milyen előnyökben részesülnek, ha

belépnek a társulásba. Mutassanak rá a csatári és a hozzá tartozó hegközüjlaki társulás eredményeire. Tartsanak kisebb-nagyobb gyűléseket a paraszttal, és tanulmányozzák a társulás minta-alapszabályzatát. A néptanács végrehajtó bizottsága meg elsősorban fordítson nagyobb gondot a Tóttelen levő községi képviselők politikai nevelésére. Rovó Ferenc, a községi néptanács végrehajtó bizottságának tagja, Ozimok Lajos és a többi négy képviselő Tótteléről még mindig nem győződött meg a közös munka előnyéről, pedig a dolgozó paraszttok figyelme feléjük irányul, éppen ezért kellene, hogy ők legyenek a kezdeményezők. Mindent egybevetve, ha Tóttelen is szervezeten látnak munkához, az eredmény nem maradhat el...”

Alig két hónap elteltével, 1957. december 5-én a *Fáklya* napilap már nagy meglepéssel nyugtázta, hogy Tóttelen is megalakították a társulást. Hogy mi történt ez alatt a két hónap alatt napokra bontva, arra már senki sem emlékszik pontosan. Abban biztosak lehetünk, hogy az agitátorok mindent bevették a „fentről” kapott utasítások végrehajtására.

Lássuk, hogyan írta le az eseményt az újság kiküldött riportere.

„A türelmes, hozzáértő munka Tóttelen is célra vezetett. Lapunk október 11-i számában részletesen beszámoltunk arról, miért olyan vontatott a mezőgazdasági társulás szervezése a Csátárhoz tartozó Tóttelen. Mint ahogy akkor rámutattunk, a legfőbb hiba az volt, hogy a faluban csak kampányszerűen végezték a szervezést. A községi pártbizottság s a helybeli néptanács végrehajtó bizottsága a csatári társulás szervezésére helyezte a fősúlyt. Sőt, az általános vélemény az volt, hogy Tóttelen egyelőre még nem lehet társulást alakítani, mert nincs meg a feltétel.

Említett cikkünkben rámutattunk, hogy Tóttelen megvan a lehetősége a társulás szervezésének, csak foglalkozni kell az emberekkel. A községi pártbizottság és a néptanács végrehajtó bizottsága ennek alapján felismerte a helyzetet, s - a rajoni pártbizottság irányításával - hozzálátott e fontos feladat megvalósításához. A legjobb agitátorokból csoportot alakítottak és tervszerűen megkezdtek a politikai felvilágosító munkát a dolgozó paraszttok soraiban. Így most már arról

számolhatunk be, hogy Tötteleken, december 1-én 39 családdal felavatták a Testvériség nevű mezőgazdasági társulást. Az alakuló közgyűlés pedig még tíz család felvételi kérését hagyta jóvá.

A gyűlésen Rifnyák János, a kezdeményező bizottság elnöke adott jelentést a szervezési munka menetéről. Hangsúlyozta, hogy miután az agitátorok ismertették a dolgozó paraszttal a társulás minta-alapszabályzatát, meggyőződtek róla: csak tagosított területen, a tudományos módszerek alkalmazásával növelhetik a hektárhozámot. De meggyőző volt a csatári két társulás példája is, ahol a biharpüspöki GTA 5. számú brigádja vetette el az őszi búzát, amely szépen kikelt és jól megerősödött. Úgyszintén az őszi mélyszántás is megnyerte tetszésüket. Ezek után hét taggal megalakult a kezdeményező bizottság, melynek tagjai még ifj. Rovó Ferenc, a községi néptanács végrehajtó bizottságának tagja, Ozimok Lajos községi képviselő, Óvári Pál községi képviselő, H. Simkó András, Wachler János és Noveczky Károly. A kezdeményező bizottság a község agitátoraival rendszeresen felvilágosító munkát végzett az egyénileg dolgozók körében. A jelentéstevő megemlíttette, hogy a szervező munkában komoly segítséget nyújtott Vasgyuró András, a rajoni pártbizottság tagja, Szilágyi Károly, a községi pártbizottság titkára, Pelle Károly, a községi néptanács végrehajtó bizottságának elnöke, Teres Gyula, a községi néptanács titkára, Maxim Jenő, a rajoni pártbizottság aktivistája, Csoma Julianna igazgató-tanítónő és mások. A terszerűen végzett felvilágosító munka eredménye, hogy egy hónap alatt 49 család kérte felvételét a társulásba. Emellett alakulóban van a második társulás is, melynek kezdeményezői Formittág Gyula, Petrus János, Száraz János és mások. A kezdeményező bizottsághoz eddig 18 dolgozó paraszt nyújtotta be felvételi kérvényét.

A jelentés megvitatása után a közgyűlés a legrátermettebb tagokból megválasztotta a vezetőtanácsot. Elnök Wachler János, titkár Rifnyák János, vezetőtanácsi tag Balogh Sándor, H. Simkó András és Noveczky Károly. A gyűlésen Fazekas Sándor elvtárs, a rajoni pártbizottság titkára részletesen beszélt arról, hogyan kell majd működnie az új társulásnak.

Tebát a csatári pártbizottság és a néptanács végrehajtó bizottsága - a rajoni pártbizottság irányításával - a még egy hónappal ezelőtti

is nehéznek vélt feladatnak részben eleget tett. Mit bizonyít ez? Azt, hogy ahol türelmesen foglalkoznak a dolgozó parasztokkal, az eredmény nem marad el. Mind többen győződnek meg pártunk helyes politikájáról, s követik azt az utat, amely a jobb élet felé vezet.”

A társulás az első évben minimális taglétszámmal, inkább csak papíron létezett. Nyílt titok volt, hogy a társulás megalakításának célja a gazdák hozzászoktatása a közös gazdálkodáshoz. A társas gazdaság működésének átmenetet kellett képeznie a kollektív gazdaság megalakítása pillanatáig. A társulás úgymond a kollektív gazdaság előszobája volt.

Így tehát Tóttelenen egyszerre két társulás is alakult. Az egyik a Kereszt-dűlő határában, ennek elnöke Wachler János, titkára pedig Rifnyák János volt. A másik társulást a Csatári földnek nevezett határrészen alakították. Ennek elnöke Noveczky István, titkára pedig Formittág Gyula volt. Mint tudjuk, ezek a legjobb termőföldek voltak. A társulásba elsősorban azokat szervezték be, akiknek ebben a határban volt a földjük. Íme, egy Tóttelenen alkalmazott zsarolási módszer a belépés érdekében. Nekiláttak felmérni a földeket a társulásra kiszemelt dűlőkben. Ha a felmérés során kiderült, hogy több van a gazda tulajdonában, mint amennyi a községi nyilvántartásban szerepel, vagyis ami után adót és beadást fizetett, illetve szolgáltatott az államnak, akkor adócsalással vádolták az illetőt. Ilyen esetben természetesen „megengedték” a gazdának, hogy az adócsalás miatti perbefogás, a visszamenőleges kvótabeadás és börtön helyett a társulásba való önkéntes belépést választhassa.

Az 1958-as gazdasági év végeztével újabb akció kezdődött a társulásba való beszervezésre, amelynek csúcspontja az 1959-es év első hónapjaiban volt. Ekkor Tóttelenen mindenki belépett a társulásba, még ha nem is a család egész földterületével, ugyanis a nagyon rossz helyen lévő gyengébb földeknek egyelőre megkegyelmeztek.

1961-ben megkezdődött a kollektív gazdaságba való beszerzés. Ez az év nagy megpróbáltatásokkal és drámai fordulatokkal teli esztendő volt a falu történetében. Tartományi szín-

Első szántás a társulásban 1959-ben

ten több mint 17 ezer agitátor népszerűsítette a kollektív gazdálkodás felsőbbrendűségét. Tötteleken az 1961-es év első felében tíz család írta alá a belépési nyilatkozatot. A falu zöme 1961 őszén és 1962-ben csatlakozott. Hat család továbbra is kitarzott és nem sikerült beszervezni, ők 1963-ban önként kérték felvételüket.

1962. január 11-én a Crișana tartományi *Fáklya* napilap így számol be a nagy eseményről:

„Kollektív gazdaságot avattak Tötteleken

Tötteleken tegnap 205 család 572 hektár földterülettel indult el a kollektív gazdálkodás útján. Már a társulásban közös erővel dolgoztak azon, hogy az egyesített területeken jobban, gazdagabban teremjen a föld. Évről évre emelkedett a terméshozam és vele együtt növekedett a társult tagok bizalma a közös gazdálkodás iránt. A szomszédos kollektív gazdaságok kitűnő eredményei, a tagság jólétének állandó emelkedése nagy batással volt reájuk is. Január 10-e a falu legjelentősebb eseményei közé tartozik. Elindultak ők is a párt mutatta úton, követve a többi kollektív gazdaságok példáit. Céljuk: virágzó gazdaságot teremteni és minél hamarabb utolérni a már fejlett egységeket.

A gazdaság elnökeül egyhangúan Petrus János párttagjelöltet, néptanácsi képviselőt választották.

Fazekas János elvtárs, a Nagyvárad rajoni pártbizottság titkára értékes útmutatással látta el a fiatal kollektivistákat.”

A kollektív gazdaság a Gospodărie Agricola Colectivă „TĂUTELEC” nevet kapta. A földterület, amelyen az induláskor gazdálkodtak: összesen kerekítve 700 hektár, amiből 475 hektár szántó, 100 hektár legelő, 90 hektár kaszáló és 35 hektár szőlő. Induláskor az állatállomány: 84 szarvasmarha, 127 juh és 27 ló.

1968. Kertész brigád. Háttérben a temető és a pálinkafőző

A kollektív gazdaság irodája, székháza a volt község háza épületében lett kialakítva. A gazdaság 28 éves tevékenységéről, az 1962. évi megalakításától az 1990. évi megszűnéséig, sok mindent lehetne írni. A *Gazdasági élet* című részben erre a témára visszatérek.

1962. március 13-án az újságok piros nagybetűkkel írták: Crișana tartományban befejeződött a mezőgazdaság kollektivizálása! Ez országos szinten 1962. április 27-én valósult meg.

2.2.6. Tóttelek a kollektivizálástól napjainkig

1962-ben megindult a rendszeres autóbuszjárat a Nagyvárad-Siter vonalon, napi egy járattal. A menetidő az útviszonyoktól függően 45 és 60 perc között volt. A járat Siterből hajnali 5 órakor indult, és délután 16 órakor tért vissza Váradról.

Ugyanebben az időben, a mezőgazdasági társulás kezdetekor megindul Tóttelekről egy erőteljesebb, az előbbi évekhez képest négyszeres elvándorlás évente. Pontosabban, amíg a '60-as évek előtt átlagban évi 1,8 személy hagyta el véglegesen a falut, addig 1960 és 1970 között ez a mutató évi 9,4 személyre nő. Az elvándorlás legfőbb okai a biztosabb munkahely és a jóval nagyobb kereseti lehetőség.

Az 1964–65-ös tanévben áttérnek a nyolc osztályos általános iskolai tanításra, valamint a tizenkét osztályos líceumi oktatásra, az előbbi években hét-, illetve tizenegy éves oktatás volt érvényben.

1965 márciusában, Gheorghe Gheorghiu-Dej halála után, Nicolae Ceaușescu lett a RKP első titkára, ezzel megkezdődik a Ceaușescu-korszak Romániában.

1965-ben bevezették a villanyáramot Tóttelekre. Ez közteherviseléssel történt, családonként az akkori pénzben 1000 lej körüli hozzájárulást kellett fizetni. Ennyi volt akkoriban az iparban dolgozók átlagos havi fizetése. Crișana tartomány 2925 települése közül Tóttelek kb. a 760-dik településként, az első harmadban lett villamosítva.

1968 februárjában életbe lép az új közigazgatási törvény. Megszűnnek a tartományok és a rajonok, helyükben 41 megyét hoznak létre. Ezután Tóttelek Bihar megyéhez és ezen belül továbbra is Csatár községhez tartozik. A megyeszékhely a 18 km-re fekvő Nagyvárad.

1969-ben a bukaresti televízióban megindul a magyar nyelvű adás, melyet 1984-ben beszüntetnek.

1974-ben aszfaltozzák a Nagyvárad-Pályi-Csatár köves utat, Csatár északi végéig.

1979–1980 körül az elvándorlás növekedésével kezdetét vette a falu megüresedett házainak felvásárlása, főként nagyváradi nyugdíjas családok által, akik nem a munkahely miatt költöztek Töttelekre. Ezeket hívták vikendeseknek. Később, főként az idősebbek állandó lakói lettek a falunak.

1981-ben bevezették az alapvető élelmiszerek: kenyér, étolaj, cukor racionalizált (élelmiszerjegyre és listákra való) árusítását. Tejet, vaját, húst és felvágottat csak ritkán, hosszas sorban állás után lehetett vásárolni. A fenti élelmiszerek otthoni felhalmozását, tartalékolását a törvény tiltotta.

1986–1988 között elkészül az aszfaltos út Csatártól Töttelekig, majd a további években az aszfaltozást folytatják Siter-völgyig.

Egy 1988-as párthatározat végérvényesen megtiltotta a helységnevek „idegen nyelvű” megnevezését a médiában, ettől kezdve minden közleményben és a hírlapok, folyóiratok alcímében a megyék, helységek neve csak románul jelenhetett meg, pl. Täutelec-en, Täutelec-iek stb.

1988 áprilisában bejelentik a 2000-ig végrehajtandó falurombolást, amelynek során hét-nyolcezer kisebb települést felszámolásra ítélnék. Eszerint Töttelekre is a megszűnés várt.

A tervezett településrendezés nyilvánvalóan e nemzetiségek szellemi hagyományai és közösségi tudata ellen is irányult, erősítve a román lakosság módszeres betelepítésével támogatott homogenizációs folyamatot. A település-szisztematizálási programot a román vezetés 1988 végén lelassította, amiben a nemzetközi tiltakozásoknál nagyobb szerepet játszott az anyagi eszközök hiánya. A falvakat eredetileg buldózerekkel akarták a földdel egyenlővé tenni, de aztán úgy számoltak, hogy az iskola, közlekedés, orvosi ellátás, postai szolgáltatás híján inkább hagyják a településeket maguktól elhalni.

Az 1989. december végi események megszüntették a kommunista diktatúrát és az egypártrendszerét. Áttértek a szabad demokratikus választásokra. 1989. december 25-én megalakult a Romániai Magyar Demokrata Szövetség (RMDSZ), felvál-

lalva a romániai magyarok érdekvédelmét és közképviseletét. 1990. május 20-án parlamenti és elnökválasztások voltak Romániában. A képviselőházban az RMDSZ 7,23%-ot, a szenátusban 7,20%-ot kapott, ez összesen 41 (29+12) helyet jelentett a törvényhozás két házában. Két évvel később, 1992-ben a februári helyhatósági választások eredményeként az RMDSZ-nek 131 polgármestere, 2616 helyi és 121 megyei tanácsosa lett. Ugyanabban az évben a parlamenti választások alkalmával, a magyar közösség szavazatainak köszönhetően, 12 szenátor és 27 képviselő kapott parlamenti mandátumot. Mint látható, a kezdet jól sikerült, akkor még nagy volt a lelkesedés. Annak ellenére, hogy mindenki tudja és hangoztatja, hogy csak a magyarság összefogása lehet az egyetlen járható út, az utóbbi időben ez, úgy tűnik, veszélyben forog.

1990 második felétől kezdődően a helyi kollektívák vagyona néhány esetben a társulások tulajdonába vándorolt át, máshol elérverték azt, vagy kollektív akció keretében egyszerűen széthordták.

Romániában az 1991 februárjában érvénybe lépő 18. sz. földtörvénnyel az a visszás helyzet állt elő, hogy azoknak a tulajdonosoknak az utódai, akik visszaigényelték szüleik korábbi földjeit, többségük már városokban élt. Egy felmérés szerint a vidéki földek 60 százaléka olyan személyek tulajdonában van, akik urbánus közegben élnek. A szocialista időszak gazdaságilag teljesen aláásta és megsemmisítette az önellátó paraszti gazdálkodást, ezért a rendszerváltozás utáni időszakban megfigyelhető volt az individuális gazdálkodás utáni erőteljes nosztalgia. 1995-ig a lokális gazdaságok fellendüléseinek lehetünk tanúi, annak ellenére, hogy a reprivatizáció és újraelosztás után kialakult magángazdaságban modernizációs sikereket csak egy szűk társadalmi csoport valósított meg.

1995-től fokozatosan csökkent a földművelés szerepe Romániában. Ekkor sok városi és falun élő idős földtulajdonos eladta földjét viszonylag ismeretlen újjgazdagoknak, akik nem megművelésre, hanem befektetés céljából felvásároltak nagyobb

földterületet. A vegyszer, a bérelt gépi munka egyre drágább lett, a kis földdarabok nem tették lehetővé a gazdaságos géphasználatot, saját gépek vásárlására pedig nem volt pénz. A családi gazdaságok fokozott mértékben törekedtek kiadásaik leszorítására, a lehető legteljesebb önfenntartásra való berendezkedésre.

2000 körül a bizonytalan gazdasági viszonyok mellett a gyors felismerés és az ezt követő aktív hozzáállás egy szűk réteget egy-egy faluban a gazdasági erőforrások ellenőrzésének a pozíciójába emelhetett. A mai falvak túlnyomó részére stagnáló gazdasági állapot jellemző, egyfajta várakozó vegetálás. Gazdasági visszafejlődésről lehet beszélni, amely a jelenlegi feltételek mellett a jövőben folytatódni fog.

Tóttelekre is a fent leírt változási folyamatok érvényesek. Külön gondot jelent, hogy közben egyre jobban bonyolították a földek telekkönyvezését. Mint általában, itt is, a földek jogi státusát generációkon keresztül elhanyagolták. Sajnos a vagyonmegosztás körüli nézeteltérések és az ezek intézésével járó stressz nagyon sok idős, beteg ember életét megkeseríti. Szülőket, testvéreket és rokonokat állít szembe egymással, holott több esetben az ilyen áron megszerzett vagyon értékben nem ér annyit, mint az ezzel járó stressz és lelki trauma. A fiatalabb generáció számára, akik nem értékelik a földet, azért fontos a vagyonrendezés, hogy azután földjeit mielőbb eladhassa.

Végezetül, a falu történetével foglalkozó II. fejezet végén megkerülhetetlen a kérdés: van-e jövője Tótteleknek? Újratelepítése óta rövidesen (2031-ben) 250 év telik el. Nem fenyegeti a falut egy újabb elnéptelenedés? A jövőt nehéz megjósolni, de a múltat tanulmányozva belátható: a jövőben nem lesznek olyan külső tényezők, ami miatt a falu elnéptelenedése újra bekövetkezne. Nem vitás, hogy Nagyvárad közelsége, mint eddig, a jövőben is meghatározó marad Tóttelek számára. Világjelenség, hogy a nagyvárosok körüli települések lakhatóság tekintetében egyre inkább felértékelődnek, s ez előreláthatólag a jövőben tovább fokozódik.

3. TÓTTELEK LAKOSAI

A régi, a 18. század elejéig Tótteleken élő lakosokról keveset tudunk. Amit velük kapcsolatban sikerült összegyűjtenem, arról a *Hegyköztóttelek története* című részben olvashatnak. Azt ott leírtakat figyelembe véve elmondhatom, hogy a Kenderesdülőben lévő régi falu már a 9-10. században állott. A „kenderesi” Tóttelek portáinak száma az évszázadok folyamán állandóan változott, de sohasem haladta meg a húszat. Ez körülbelül száz lakost feltételez, de ez a létszám a porták számával arányosan ingadozott.

3.1. Tóttelek lakossága a demográfiai adatok tükrében

Az 1781-ben a negyven családdal újratelepített Tóttelekre, mint említettem, kizárólag tót (szlovák) nemzetiségű családok kerültek. Tíz év múltán, amint az anyakönyvi bejegyzésekből megállapítható, megjelentek az alábbi magyar családnevek: Balási, Fodor, Fogarasi, Horváth, Kovács, Szőke, Takáts, Tóth stb. Nem betelepítéssel, hanem a lakosság spontán feltöltődésével állunk szemben. A szomszédos katolikus települések családjainak és nem csak, második vagy harmadik fiúgyermeké, aki nem örökölhette a szülőktől, házasság útján, benősüléssel került a faluba. Többnyire azokba a családokba, ahol csak leánygyermekek voltak. Számításaim szerint, a falu újratelepítése után ötven évvel, mivel a tót anyanyelvű „őslakóknak” nem volt a szomszédos falvakból folyamatos utánpótlása, a magyar ajkú

lakosság létszámában utolérte őket, majd száz év múlva a magyarság már többségbe is került. A második betelepítés az 1867-es kiegyezés után, már az Osztrák–Magyar Monarchia idején történt, amikor, mint látni fogjuk, német ajkú római katolikus családokat, illetve nőtlen férfiakat telepítettek Tóttelekre a nyugat-magyarországi Veszprém megyéből.

Időben visszakanyarodva az 1781-es betelepítésre, az akkor kötött szerződésből csak a családfők neveit ismerjük. Arról nincs tudomásunk, hogy hány lakost is jelentett ez összesen. E kérdés megválaszolására segítségünkre van *Az első magyarországi népszámlálás (1784–1787)* adatai, amelyben Tóttelek is szerepel. Lássuk az adatokat az ottani felsorolás szerint:

Házak	28
Családok	28
Jogi népesség	126
Távollevők (-)	-
Idegenek (+)	-
Tényleges népesség	126
Férfiak - házas	26
Férfiak - nőtlen	47
Férfiak összesen	73
Nők összesen	53
Pap, nemes, tisztviselő, polgár	-
Paraszt (férfi)	17
Paraszt örököse (férfi)	12
Zsellér (férfi)	12
Egyéb (férfi)	5
Szabadságolt katona	-
Sarjadék 1-12 éves (fiú)	20
Sarjadék 13-19 éves (fiú)	7
Összesen férfi-fiú	73

A első népszámlálás Tóttelekkel kapcsolatos adatait tanulmányozva, az első két adat fölöttébb érdekes: a házak és családok száma 28. Mi történt az alapítástól eltelt 5-6 év alatt, miért

csökkent a házak és családok száma 39-ről 26-ra? Más források híján csak találgatásokba bocsátkozhatunk. A népszámlálás elemzői segítenek abban, hogy megtudjuk: a lakatlan házakat nem írták össze. Arra a kérdésre, hogy miért vált tizenegy ház lakatlanná, csak két válasz lehetséges: vagy valamilyen járványos vagy más betegségben elhaltak a lakosok, vagy pedig maga a püspökség költöztette el őket. Azt a változatot, hogy néhány család megszökött, nem tartom valószínűnek. Egy másik érdekesség az, hogy a falunak nem volt papja. Ezen ne csodálkozunk, hiszen a parókiát a következő évben, 1788-ban alapították. A paraszt örökös esetében tudnunk kell, hogy a parasztcsalád fiúgyermekai közül örökösként csak egyet, a legidősebbet jegyezték be az összeírók. Így Tótteleken öt családnál nem írtak be örököst, mert vagy nem volt gyermekük, vagy csak leányuk volt. Amikor a leány férjhez ment, a vő számított a család örökösének. A lényeg a következő: 1787-ben Tótteleknek 126 lakosa volt.

A lakosság mozgásáról az első összeírást követő években az anyakönyvi beírásokból értesülünk. Csak jóval később, 1858-ban egy fontos dokumentumból, az Úrbéri kiegyezésből, az azt aláíróinak nevéből következtethetünk a változásokra.

Visszatérve a 2. részben közölt 1858-as Úrbéri kiegyezésben található tótteleki lakosok neveire, látható, hogy a telepítéstől eltelt 76 év alatt a falu lakossága szinte kicserélődött. A 39 alapítócsalád neve közül már csak 6 jobbágycsalád szerepel az Úrbéri kiegyezés aláírói között. Ezek a következők: Janota, Kovál, Maszlány, Ozimok, Szitkó és Tulka. Számításaim szerint még 4-5-re tehető azon régi, falualapító családok száma, akik továbbra is jelen vannak a faluban mint föld nélküli zsellérek, s ezért nem szerepelnek a listán.

1861-ben elkészül egy alaposabb helyi kimutatás Tóttelek lakosairól:

Ház- szám	Családfő és neje	Gyerekek neve	Gyerekek életkora	A cselédek neve és életkora	Lakosok összesen
1	Herperger Miklós és Veres Julianna	János Mária Rozália Terézia	16 5 3 2	Verbenyecz Pál (Fegyvernek)	7
2	Ozímok József és Kovács Veronika	István	11	Veres Márton	4
4	Száraz Márton és Kovács Katalin	András János	7 4		4
5	Gergely János és Malatinecz Mária	János	22	Tulka Mária árva lány (13 éves)	4
6	Özv. Nyakacska Mihályné szül. Maszlán Mária	András János Mihály József Mária István	22 18 17 14 10 9		7
7	Ifj. Bruncsák József és Maricsik Anna	Mária Julianna	2 7 hónapos	Maricsik János (15 éves)	5
8	ifj. Bruncsák József és Polcsics Zsuzsanna	Veronika Mária Katalin Terézia	13 10 7 4		6
9	özv. Janota Józsefné sz. Nyakacska Terézia	Ágnes Mária János Terézia	18 10 5 4	Kovács Pál	6
10	Molnár András és Kovács Zsuzsanna	András (fogadott fiú)	14	Hanna szolgáló	4
11-A	Varga Pál és Gálík Terézia	Pál János	9 2		4

Ház- szám	Családfő és neje	Gyerekek neve	Gyerekek életkora	A cselédek neve és életkora	Lakosok összesen
11-B	Vojtek János és Imrék Mária	Mária	10		3
12	Molnár Terézia ifj. Kochelka (x) és Simkó Terézia	Terézia Józsi	4 3	Simkó Anna (14 éves)	6
13	id. Szaka János és Matisz Terézia	András Terézia József	14 12 5	Furmann Lukács (24 éves)	6
14-A	Simkó Mátyás és Dubován Rozália	Katalin Mária	3 2	Szitkó Mihály (9 éves)	5
14-B	Viola Mária és özv. Simkó Erzsébet	Mária	8		3
15	Dulosinszky Pál és Balázsi Mária	Pazurik Jóska	16	Balázsi Mária (16 éves)	4
16-A	Gálik József és Malatinecz Terézia, id. Gálik József	József István Mária	6 3 fél éves	Balázsi Katalin	7
16-B	Lichwár Mihály és Zelem Róza	Antal Mária	7 4		4
17-A	id. Fehér Károly és Vojtovics Anna	József	24	Peták Mária	4
17-B	ifj. Fehér Károly és Straub Mária	Lajos Anna Károly	6 4 2		5
18	Dudás György és Kovács Mária	József Terézia Julianna	12 10 1 és fél		5
19	Tulka János és Bleszkán Anna	József Veronika Terézia Mária János	20 14 11 7 1 és fél		7
20	Jaksa András kántortanító				1

Ház- szám	Családfő és neje	Gyerekek neve	Gyerekek életkora	A cselédek neve és életkora	Lakosok összesen
21	Verbatay Márton plébános			özv. Fetzter Andrásné (sz. Kovács Ilona) gazdaasszony	2
22	Kovály István és Maszlán Rózsi	András Jóska Mária	6 4 1		5
23	Kovály András és Straub Rozália	Erzsébet	1	Hajzsák János (31 éves)	4
24	id. Kochelka József és Bruncsák Katalin	János Pál Julianna István	16 14 4 2		6
25	özv. Illyés Istvánné szül. Simkó Zsuzsa, Illyés Ferenc, Hikili Erzsébet	István	4	Szitkó István (10 éves árva fiú) Zima Jóska (14 éves)	6
26	Fehér Antal és Maszlán Katalin	János Julianna	16 11	Nyakacska Mihály (15 éves)	5
27	Bruncsák András és Simkó Terézia	János József Mária	6 3 1 és fél		5
28	Simkó György és Janota Terézia	Júlia Rozália	11 5	özv. Janota Györgyné Kobola Mária Simkó János (19 éves)	6
29	id. Hirkó János és ifj. Hirkó János, Dudás Mária	József János Mária	9 6 3	Polcsics András (18 éves)	7
30	Kovács Mihály és Nyakacska Rozália	Rozália Mária István János	9 8 4 2	János Anna	8

Ház- szám	Családfő és neje	Gyerekek neve	Gyerekek életkora	A cselédek neve és életkora	Lakosok összesen
31	Nyakacska Pál és Szaka Mária	Mária Pál Júlia	17 11 5		5
32	Boszák József és Nyakacska Katalin	József Rozália	13 4		4
33	Hóbor János (gör. kat.), Murczin Terézia és Zima János, Kovály Mária	Mária Jóska	17 4		6
34	Pap József (gör. kat.) és Mikuczka Ágnes	Gergely Virág	16 9	Gergely Mária (gör. kat.) Balázs György (Farnasról 18 éves) Virág (22 éves)	7
35	Baricsák András és Ugorka Anna	András Mária József	15 14 1/4 éves		5
36	id. Szaka József és Krestyén Borbála	György	13	Kovács Borbála (17 éves)	4
37	ifj. Dudás Pál és Dubován Mária	Pál András	9 4 hónapos		4
38	id. Dudás Pál és Bleszkán Julianna	Pál János Mihály Mária	11 8 3 1	Dudás István (23 éves)	7
39	Maszlán András és Illyés Terézia	Terézia József András	4 2 7 hetes		5
40	özv. Szitkó Istvánné és özv. Szitkó József neje Kovály Mária				3

Ház- szám	Családfő és neje	Gyerekek neve	Gyerekek életkora	A cselédek neve és életkora	Lakosok összesen
41	Balácsi András és Viszokai Mária	Mária Veronika Katalin Julianna	14 12 10 4	Röff Mária Viszokai István (Eperjessy Lajos törvénytelen fia Csatárból)	8
42	Nyakacska András és Noveczky Katalin	József	23		3
43	id. Noveczky József és Nyakacska Veronika	Rozália	7	Noveczky János (17 éves)	4
44	ifj. Nyakacska András és Gálik Veronika	Ágnes	1/2 éves	Röff Mária szolg. Gál János és neje Janota Mária lakók	6
45	Janota József és Roskó Katalin	Terézia József Julianna Klára	9 5 4 8	Janota András árva fiú Hober Andrásné- nál lakó leánya Mária (18 éves)	8
46	Gálik András és Szabó Terézia	András Mária Terézia Julianna Katalin	19 17 15 12 5		7
47	Baritsák Mihály és háza, ő meghala, öreg Bruncsák József, Kulyák Mária	Füzi Erzsébet lakó		Simkó Katalin (13 éves)	4
48	Sperluk Péter és Gálik Rozália	Mária József	3 1	zsidó család, negyedmagával és szolgálóval	9

Ház- szám	Családfő és neje	Gyerekek neve	Gyerekek életkora	A cselédek neve és életkora	Lakosok összesen
49	Kovács András és Szaka Katalin	András Mária Katalin József Júlia	17 10 8 6 másfél év		7
50	Kovács József árva fiú, Kovács Mária és Saári András	Katalin András	5 3		5
51	özv. Fehér Mártonné sz. Kubovics Rozália	János József Pál	26 18 15	Inovicz Antal és Erdélyi Erzsébet özv. Kovácsik Józsefné gazdaasszonya (gör. kat.)	7
52	Simkó Pál és Kochelka Mária	Katalin Pál	6 3		4
53	Szárász Zsigmond és nem lakik itt, hanem Nagyváradon	Orbán Zsuzsi árva K. Julianna árva lány	4	Szabó János pintér Bruncsák Veronika Ugarek József	5
54	Viszokai András és Simkó Katalin	András	1		3
55	Váraljai József és Cseki Erzsébet	Erzsébet József Julianna	6 4 másfél év		5
56	ifj. Szaka János és Simkó Rozália	Pál Mária Julianna	8 5 3	Simkó Teréz (23 éves) Gál Katalin fegyverneki asszony	7

Ház- szám	Családfő és neje	Gyerekek neve	Gyerekek életkora	A cselédek neve és életkora	Lakosok összesen
57	Noveczky György és Simkó Terézia	Mária Katalin Jóska	10 4 1	özv. Gutsik Józsefné (szül. Szabó Terézia) Mária (15 éves) Teréz (11 éves)	8
58	Pajtás Mihály és Illyés Julianna	József	féléves	Kovács Katalin 55 éves hajadon	4
59	Községháza és Misky Ferencz jegyző és ágotaí vallású neje				2
60	Balog Zsigmond és kovácsműhely háza				1
Összesen					322

Az összeírás szerint Tótteleken ekkor 60 telkes ház volt. Négy telken 2 házzal, így tehát összesen 64 házzal számolhatunk és 322 lakossal, ami átlagosan házanként öt személyt jelent. A kántortanító lakása és az iskola a 20-as, míg a plébánia a 21-es házszámot viselte. Az 59. számú ház volt a községháza, ahol Misky Ferencz jegyző lakott a feleségével. Az összeírás ismerteti a falu kovácsműhelyének helyét (60. szám) és kovácsának nevét.

1865-ben és 1878-ban újabb helyi összeírások készültek, melyekből nyomon követhető a házak és a lakosság további növekedése. Ebben az időben Tótteleknek 70 háza volt 366 lakossal, ebből 175 férfi és 185 nő. 1878-ra a falunak három utcája volt:

- Szent József utca (a mai Templom utca)
- Szent Kereszt utca (a mai Középső utca)
- Szőlősor utca (amely összeköti a két előbbi utcát a szőlőhegy felőli részen).

1.	Család János neve és neje nek vella "szék."	Cyetaul. kék nevén és koruk.	Celednek neve	Lakhely
1.	Ferjerges Miklós-éj neje Veres Julianna R.R. Kk	János 18. Mária 5. Károli 3. Jerkán 2.	Verbenye Lát. Jászve "noki" földi fi	Töttelek
2.	Órimok József rk. neje Kó vács Verő "nca. rk."	Josvan neve	Veres Mári "ok. 1"	Töve lek"
4.	Stáraté Maxxon rk. neje Kovácska "taliu. rk."	Andk. affe János 4		cto
5.	Gergely János rk. és neje Malatinca Mária rk.	János 2.2. éj	Falka Mária 19c "vax leany"	cto
6.	Ötözy Kovácska "hélve" földi Majlári Mária rk.	Andri 27. János 18. Mári 17. József 14. Mária 10. János 9.		cto.
7.	Stáraté József rk. Máricska Anna. r k.	Mária 20. Julianna Köny	Máricska János Ké	cto.

Töttelek lakosainak összeírása (1851)

Két év múlva, 1880-ban, majd tízévenként, a hivatalos országos népszámlálásról kiadott közleményekben Tóttelekről ezt írják:

	1880	1890	1900	1910	1930	1941
házak száma	69	83	100	99	n. a.	n. a.
a jelen levő polgári népesség	384	473	550	544	559	585
Anyanyelvük szerint:						
- magyar	181	315	479	495	532	573
- német	51	47	12	14	3	-
- tót	118	81	48	7	-	4
- oláh (román)	10	15	9	-	21	10
- rutén	-	1	1	-	-	-
- külföldi nyelvű (zsidó)	6	14	-	-	-	-
- magyarul beszélni tudó	-	-	536	543	-	-
- beszélni nem tudó (néma)	18	-	-	-	-	-
(megj.: n. a. = nincs adat)						
Hitfelekezetük szerint:						
- római katolikus	328	381	450	495	518	537
- görögkatolikus	8	24	5	7	12	12
- görögkeleti	4	1	9	4	6	2
- helvét (református)	38	65	76	30	16	24
- izraelita	6	2	10	8	7	10
- írni-olvasni tudó	134	n. a.	316	341	n. a.	551
Földterület katasztrális holdban	n. a.	1676	1667	1667	n. a.	n. a.
(megjegyzés: hektárra számítva)	n. a.	964	959	959	n. a.	n. a.

A fenti, közel 150 év demográfiai adatait tanulmányozva megállapítható, hogy Tóttelek lakossága folyamatosan növekedett, és 1941-ben 585 lakossal tetőzött, majd ezt követően ez a szám csökkenő tendenciát mutat. Megfigyelhető egy spontán asszimilációs folyamat, melynek nyomán a tót és a német lakosság létszáma folyamatosan csökkent. A hitfelekezeti mutatókat nézve, 1900-ig meglepően számottevő a református vallásúak száma. Mint a fenti táblázatból is kitűnik, a reformátusok hosszú távon nem tarthatták meg vallásukat. Ha idekerülésük

után nem is tértek át a katolikus vallásra, a gyerekeiket katolikusnak keresztelték. A görögkatolikus és görögkeleti vallásúak a szomszédos román falvakból kerültek a faluba. A férfiak többnyire szolgának és cselédnek, míg a nők házasság útján. A románok a reformátusokhoz hasonlóan, a helybeli katolikusokkal házasodva, gyerekeiket már a katolikus vallásban neveltették. A fenti táblázat szerint 1941-ben már csak négy lakos vallotta magát szlovák nemzetiségűnek. Ezt egy visszaemlékezés is alátámasztja: az 1940-es években egy tehenet legeltető kisgyerek visszaemlékszik arra, hogy két idős asszony szlovákul beszélt egymással. Nagy a valószínűsége annak, hogy ők házasság útján kerültek a faluba egy a szlovák nyelvet beszélő településről.

A következő népszámlálási adatok a lakosság életkorára vonatkoznak. Ennél a mutatónál csak az 1900-as és 1910-es népszámlálási adatok állnak rendelkezésre:

	1900	1910
Lakosok (polgári)	550	544
Nemük szerint: férfi	301	292
nő	249	252
Életkor szerint: 6 évnél fiatalabb	107	98
6-11 év közöttiek	96	81
12-14 év közöttiek	37	34
15-19 év közöttiek	47	64
20-39 év közöttiek	127	127
40-59 év közöttiek	106	96
60 évnél idősebb	30	44
Családi állapot: nőtlen vagy hajadon	311	304
házas	214	217
özvegy	24	22
elvált	1	1

Ha az életkor szerinti adatokat vizsgáljuk, hihetetlen ténnyel állunk szemben. Az 1900 és 1910 körüli években Tóttelek lakosságának a fele 20 éven aluli volt! Ez két dolgot is feltételez:

nagy volt a születések száma és alacsony volt az élettartam. Azonban ez időben már elkezdődött az élettartam lassú növekedése, megfigyelhető, hogy 10 év alatt a 60 évnél idősebbek száma 30-ról 44-re emelkedett.

Az 1900-as és az 1910-es népszámlálásnak van egy értékes fejezete a tótteleki házakról. Íme az adatok:

Lakóházak	1900	1910
Összesen	100	99
- kőből vagy téglából	1	2
- kő- vagy téglalappal	-	16
- vályogból vagy sárból	91	81
- fából vagy más anyagból	8	-
Tetőzet:		
- cserép vagy bádóg	3	10
- zsindely vagy deszka	4	11
- nád vagy zsúp	93	78

Érdekes, elgondolkodtató adatok, gondolok itt elsősorban a szalmás házak sokaságára (mint ahogy azt a tóttelekiek nevezték). Még 1910-ben a falu házainak háromnegyede szalmával (zsúppal) fedett volt, hiszen a nád ezen a vidéken nem állt rendelkezésre. A házakról bővebben a *Néprajz* című részben szólok.

Figyeljük meg az 1950 utáni népszámlálási adatokkal együtt Tóttelek összalakosságát, szám szerint, valamint nemzetiségi megoszlását:

A nép- számlálás éve	összesen	magyar	szlovák	német	román	zsidó	cigány	egyéb (rutén)
1880	384	181	118	51	10	6	-	-
1890	473	315	81	47	15	14	-	1
1900	550	479	48	12	9	-	-	1
1910	544	495	7	14	-	-	-	-
1930	559	532	-	3	21	-	-	-
1941	585	573	4	-	10	-	-	-

A nép- számlálás éve	összesen	magyar	szlovák	német	román	zsidó	cigány	egyéb (rutén)
1956	578	578	-	-	-	-	-	-
1966	495	485	2	-	8	-	-	-
1977	427	414	-	-	13	-	-	-
1992	250	250	-	-	-	-	-	-
2002	214	198	-	-	16	-	-	-
2012	246	223	-	-	23	-	-	-

Mint látható, a falu lakóinak száma jelenleg 250 körül van, ami 42%-a az 1941-ben volt 585 lakosnak. Ennek okairól bővebben a 8. részben, *Nagy Béla: Arccal a város felé* című írásában olvashatunk.

3.2. Tisztségek, foglalkozások

A demográfiai adatok után nézzünk meg néhány további adatot Tóttelek azon lakosairól, akik nem tartoztak a jobbágyok (közrendűek), illetve a zsellérek közé. Ezek a jegyzők, bírók, mesteremberek, kereskedők, bábák stb. A papokról és a kántortanítókról a *Tótteleki Római Katolikus Egyházközség története* és a *Tótteleki iskola története* cím alatt írok részletesen.

A falu jegyzői közül csak néhánynak a neve maradt fent, nyilván azért, mert nem Tótteleken születtek és nem is ott haltak meg. A magyar közigazgatásban a jegyzői tisztség előtérbe kerülése Mária Terézia korában kezdődött. A jegyzőt a falu határozatlan időre fogadta az urasság (esetünkben a püspökség) jóváhagyása mellett. A jegyző a községházán lakott, ahol a jegyzői hivatal is működött. Feladata sokrétű volt; ő volt a közigazgatás tényleges vezetője, az államhatalom legfőbb helyi képviselője. Legfontosabb feladata az adó beszedése, amiben a falu pénztárosa segítette. Őrizte a községi levéltár és a községi pénztár egyik kulcsát. Kötelességei közé tartozott a hivatalos iratok kezelése, megmagyarázni az előljáróknak a felsőbb rendeleteket és törvényeket, valamint végrehajtani azokat a tisztség-

viselőkkel együtt, a közgyűlési jegyzőkönyvek vezetése, a közigazgatási, katonai, népességi nyilvántartás, a pénzügyek kezelése, az árva- és adóügyek végrehajtása, felügyelete, az iskolai ügyekben való eljárás, az iskoláztatás ellenőrzése. Ő intézte a falu kereskedelmi és iparügyeit, a kisebb polgári peres ügyeket, a lakosok jogügyleteit, a törvénybe nem ütköző képviselő-testületi határozatokban, rendeletekben eljárta stb. A halottkémet, a baktort és az útfelügyelőt a jegyző a bíróval egyetértésben fogadta fel. Következzen néhány jegyző neve, melyeket sikerült a levéltári iratokban megtalálni. Tóttelek utolsó ismert jegyzője Kelemen Géza volt, akinek állása az 1950. évi új közigazgatási törvény megjelenésével szűnt meg.

1837: Szovik István	1913: Kathó Ferencz
1843: Ozorai Oprai Ferencz	1942: Zsoldos Sándor dr.
1845: Megyery Ferencz	1942: Vajda Ferencz
1853: Holdi Alajos	1947: Pere István
1861: Misky Ferencz	1949: Rusu Gheorghe
1864: Konyerday János	1950: Kelemen Géza
1904: Keledy József	

A falu zökkenőmentes életéhez szükségszerűen hozzájárultak az esküdtek, vagy más szóval, a tanácsstagok. A testület akkor ülésezett, amikor olyan helyzet adódott, hogy nem volt indokolt az egész falut összehívni. Ilyen volt a csősz-, pásztor-, erdőőrző-, bakterfogadás. Továbbá a tilalmak és feloldásuk idejének megállapítása, a legeltetés rendjének megállapítása, a községhatár külső szélének esztendőnkénti bejárása (mezővizsgálás), a szomszéd községek esetleges foglalásai elleni védelmezés.

Tóttelek bírói közül már több nevet sikerült feljegyezni. A bíró feladata három területre terjedt ki. A község autonóm igazgatását irányította, végrehajtotta a tanács, az előljáróság határozatait. Másodszor a megyei, az országos rendelkezéseknek, törvényeknek a faluban érvényt szerzett, végül egy viszonylag szűk körben bíraskodott is, mely nagyjából mezei tolvaj-

lásokra, békítő eljárásokra, kisebb birtokperek eligazítására, a rendetlenkedők megrendszabályozására terjedt ki. Természetesen a jelöltek a legtehetősebb gazdákból és egyben olyanokból kerültek ki, akikről a járás, a megye vezetői tudták, hogy az államhatalom érdekeit is messzemenően képviselik. A bíró választása nagy eseménynek számított egy település életében. A községi bírót a község választópolgárai a főszolgabíró által kijelölt három személy közül, magának a főszolgabírónak vagy helyettesének elnöklete alatt tartott nyílt szavazással, általános többséggel, három évre választották. Személyével kapcsolatban elvárás volt, hogy igazságos, jószívű, józan, szorgalmas, erkölcsös és példaadó életvitelű legyen. Másrészről összeférhetlenségi szabályok is vonatkoztak rá: nem lehetett például a jegyzőnek, illetve a pénztárosnak közeli családtagja. Megemlítek néhány tótteleki bírót, azokat, akiknek nevét sikerült megtudnom:

1841: öreg Simkó János	1883: Dudás István
1844: Illyés István	1886: Drevenyák Tamás
1848: Szaka János	1890: Fehér József
1861: Fehér Antal	1904: Száraz János
1867: Nyakacska András	1924: Gáll János
1869: Kovál András	1926: Bruncsák János
1870: Dudás Pál	1941: Noveczky József
1872: Herperger Miklós	1943: Kovács Lajos
1879: Gálik József	1944: Janota Márton
1881: Janota András	1948: Gál József

A kisbíró a község állandó alkalmazottja volt, aki egész nap a községháza szolgálatára állt, ezért meghatározott konvenciót, ruházatot kapott, amit a múlt század végétől egyre több helyen pénzfizetés váltott fel. Vele hívták a feleket a községházára, kézbesítették a végzéseket. Első időkben a Rókás utca 2. sz. alatt lévő szolgálati házban laktak (ennek udvarán volt a bikaistálló is), majd miután ez a ház lebontódott, a községházán kaptak szolgálati lakást. A kisbíró délben átment Csatárba a

postai küldeményekért, majd hazatérve ezeket kézbesítette. Legfontosabb feladata a dobolás, amikor a közérdekű híreket, vásárlási felhívásokat olvasta fel. A település meghatározott pontjait, főként utcák kereszteződését kereste fel, és pergő dobját verve hívta fel a közleményre az emberek figyelmét. Néhány perces dobolás után az utcára kisereglő és hallótávolságban elhelyezkedő lakosságnak felolvasta a rábízott közlemény szövegét. A dobolás szövege mindig így kezdődött: Közhírré tétetik! Először, ...másodszer stb. A hallgatóság azonnal megvitatta a közlemény tartalmát; kérdéseket tett fel a kisbírónak. Néhányan az utóbbi száz év kisbírói közül: Petrus Lajos, Petrus István, Zahu Irén, Rozik Mihály, Legoza Margit és Ozimok Piroska. A néptanácsok megalakulása után a kisbíró hivatala megszűnt. Ennek ellenére a falu életében nélkülözhetetlen feladatokat továbbra is a kisbírónak nevezett személy látta el. Ilyen volt a dobolás és az üzenetek továbbítása. Kollektív gazdaság idején ők voltak az éjjeli őrök, s ezért munkanap egységet (normapontot) kaptak. A néptanácsok megalakulása után (1950) a postai szolgáltatást a Román Postahivatal alkalmazottai végezték. Tótteleket a következő postások látták el postai küldeményekkel: Bereczki József és Kovács Sándor (mindketten siteri lakosok) és Nagy István Róbert (hegyközcsatári lakos). Érdekes színfoltja volt a falunak (az 1950-es években) egy mozgó újságárus, a Nagyváradról kijáró Nacsádi néni, aki a *Fáklya* napilapot árulta 30 baniért (az újság hivatalos ára 20 bani volt). Az utcákat járva - megjelent a *Fáklya!* - hangos kiáltással hívta fel magára a figyelmet.

A pénztárnok hetente két napon végezte az adószedést a község házában, intézte a falu pénzügyeit. Pénztárnok csak feddhetetlen jellemű vagyonos ember lehetett, s nem állt rokoni kapcsolatban a bíróval és a jegyzővel. Betegsége esetén a bíró helyettesítette. Pénztárnokok közül nagyapámat, Baumann Ferencet említtem meg.

A boltos még a legkisebb faluból sem hiányzott. Arra törekedett, hogy lehetőleg a település központjában szerezzen helyet magának, hogy mindenfelől egyforma könnyen megközelíthető

legyen az üzlete. A falusi boltok többsége olyan vegyeskereskedés volt, ahol sót, fűszert, cukrot, ecetet, petróleumot és általában olyan árucikkeket lehetett vásárolni, amelyek mindennap kelletek a parasztháztartásokban, de azokat maguk nem tudták előállítani. Ruhaneműeket, gazdasági eszközöket stb. csak ritkán, kivételes esetben vásároltak, mert ezeket a nagyvásárokon szerezték be. Az üzletekben nemcsak pénzzel, hanem természetbenivel, főleg tojással, liszttel stb. lehetett fizetni. A boltos ezt a folyó árnál mindig alacsonyabban számította, így kétszeresen nyerhetett rajta. Olyan helyeken, ahol a lakosság egy része egyszerre kapott pénzt, terményt (pl. részesek, summások, cselédek stb.), ott felírásra előlegezett, de ez után bizonyos kamatot számított. Tóttelék esetében a bolt és a kocsmá általában egymás mellett, egy épületben működött. A boltosokról bővebben a 6., *Gazdálkodás* cím alatt olvashatunk.

Faluhelyen az idősebb és tapasztaltabb, de elsősorban bátrabb asszonyok vállalták a bába szerepét. A bába szláv jövevényszó, eredeti jelentése: vénasszony. Ha sikeresek voltak, megbecsülték őket, ellenkező esetben minden bajért őket okolták, és tevékenységük sokszor összefonódott a boszorkányokéval. Hibájuk abból eredt, hogy a bábák nagy hányada analfabéta volt, akik képzetlenségük révén valóban sok hibát elkövettek, és tevékenységüket befolyásolták a hiedelmek. A terhes asszony, hogy gyermeke egészségesen szülessen, nem járhatott keresztelőre, temetésre és mutatványos bódéhoz, nem bújhatott át kötél alatt, macskát, kutyát nem rúghatott meg. Az újszülött ellátásának első fázisa a köldökzsinór helyes elvágása volt, magát a zsinórt általában eltették. Az első fürösztésnek inkább rituális, mint higiénias célt tulajdonítottak. A víz melegségét a bába a könyökével mérte meg. A fürdővízbe különféle mágikus tárgyakat, így az anya véres ruhadarabját, pénzt, tojást tettek, annak ellenére, hogy az orvosok ezt ellenezték. Elsőként a csecsemő szemét és száját mosták meg, ezzel gyakran fertőzést okozva. A keresztelést a születés után néhány nappal tartották meg, megszervezése a bába feladata volt. A bába megmosdatta, felöltöz-

tette a gyereket, ő vitte a templomba, és a keresztanya hozta haza. A szertartáson az anya nem volt jelen. Fizetségül a bába-asszony korábban csak terményt kapott, később hivatalos fizetést, pénzt és természetbeni ajándékokat. Tóttelek írásokban talált bábaasszonyai: Szin Mária (1838), Simkó Erzsébet, Pinczi Erzsébet, Viola Mária, Gál Józsefné sz. Török Borbála (Borcsa), Görög Rozália (Siterből) és Szebeniné sz. Huszár Erzsébet (Csatárból).

A szegényparasztok, nincstelenek közül kerültek ki a csószók, kerülők, más néven a mezőőrök. Őket a falu közössége fogadta, és díjazásukat rendszerint természetben kapták (gabona, kukorica). Ősztől tavaszig, de különösen a betakarítás idején kinn laktak a határban, ideiglenes kunyhóikat leveles ágból, kukoricaszárból, nádból készítették. Megemlítek néhányat ezek közül: Dubován János (1837), majd 1960 körül Rovó Ferenc és Pazurik József.

A falusi élet alapvető követelménye volt, hogy a családokban a férfiak, de az asszonyok is sok mindenhez értsenek, amire a ház körül szükség lehet. A háztartásban használt eszközök egy részét saját maguknak kellett elkészíteniük. Apáról fiúra szállt a tudás, egészen az ötvenes évek elejéig.

A falusi kovács vagy patkolókovács főleg a paraszti munkaeszközök készítésével, javításával, lovak patkolásával foglalkozott, szerepe egy község vagy táj életében jelentős. A mesterségnek különféle szakmai típusai alakultak ki, így volt cigánykovács, uradalmi kovács vagy gépészkovács, községi kovács. Többnyire közülük kerültek ki a múlt század elejétől a paraszti munkaeszközöket újíító, feltaláló emberek. Legtöbbjük állatgyógyítással is foglalkozott. Szerszámaik legjavát, a különféle kalapácsokat, fogókat, vágókat maguk készítették, az üllőket, fűjtatókat manufaktúrákban vásárolták. Szinte valamennyi munkát hagyományos kézi kovácsolással készítették. Kovácsok: Kovács András (1838), Rácz Sándor (1877), Kleska Pál (1897), id. Maresch Ferenc, majd az utóbbi időkben Formittág István, Bakó Dániel és ifj. Maresch Ferenc

Az 1845-ös év után Tóttelek lakosai között is találunk férfisabót. Azelőtt a falusi ruházatot az asszonyok kézzel varrták. A férfisabó elsősorban sötét színű posztóból szabott és varrt férfiöltözetet, így csizmanadrágot, mellényt, kabátot. Később már csak inkább varráshoz jól értő nők foglalkoztak női ruhák és férfialsó-ruházat készítésével. 1845-ből van feljegyzés Weisz Márton férfisabóról, aki később Fehér Mártonra változtatta a nevét. 1950 körül Szabó Gyula volt férfisabó. Az 1950-es év után varrónőként ismert: Drozdovszky Irma, Száraz Józsefné sz. Kiss Zsuzsanna és Pántis Istvánné sz. Johanyák Erzsébet, akik női ruhákat készítettek. Homonnainé Baumann Ilona férfinget és ágyneműt varrt, amire hímzés is került.

Egyéb mesterségek ismerői és gyakorlói:

Asztalosok: Péter Péter, Gálik András, Király Béla

Ácsok és kőművesek: Király István, Czirják János, Keserű Gyula, Gálik János

Kerékgyártók: Maresch Antal, Száraz Lajos

Borbély: Polacsek János, Kovács László

Cipészek (csizmadiák): Murtzin János (1839), Noveczky Antal (1842), Óvári Pál, Zatykó István.

Pintérek: Maresch János (1885)

Kárpitosok: Janota Mihály (1872)

Ezermesterek: Szőlősi János: köszörülés, foghúzás, lovak, borjúk és kismalacok herélése; Gálik Albert: lakatos, hegesztő, villamosság és gépjavítás.

A foglalkozásoknál azokat említettem, akik helyben, Tótteleken dolgoztak.

3.3. Család- és keresztnévek

Az anyakönyvekből megtudhatjuk a falualapítás után megjelent családok neveit. Csak a ma élőknek ismerős családnevet említem és az évszámot, amikor nevük megjelent a születéseket nyilvántartó anyakönyvben, ahol szülőkként írták be őket. Ezek a következők:

Bruncsák 1793-tól, Szaka 1799-től, Simkó 1800-tól, Dudás 1801-től, Putyer 1803-tól, Major 1804-től, Noveczky 1811-től, Nyakacska 1813-tól, Szabó 1819-től, Kovács 1822-től, Gálik és Ugarek 1823-tól, Pazurik 1825-től, Fehér 1827-től, Gergely és Varga 1848-tól, Balogh 1851-től, Sperluch 1858-tól, Gál 1861-től, Száraz 1863-tól, Formittág 1866-tól, Fuhrmann 1867-től, Burger 1871-től, Wachler 1874-től, Keserű, Wurst, Rolland és Szöllősi 1878-tól, Király és Maresch 1879-től, Johanyák, Habi-nyák és Rifnyák 1881-től, Kleska 1882-től, Áy 1883-tól, Bau-mann 1886-tól, Homonnai 1889-től, Opre, Szegedi és Tarr 1893-tól, Petrus 1894-től, Pardek 1896-tól, Báhor 1897-től, Legoza 1898-tól, Polacsek 1899-től, Zatykó 1900-tól, Iványi, Rauch és Rovó 1901-től, Gipp 1907-től, Kerezsi és Kalmár 1910 körül. Később, az 1940–50-es években, a Nagy, Pántis, Tamás, Bakó, Balla, Szénási, Almási és Péter kerültek Töttelekre.

Készítettem egy kimutatást arról, hogy 1800–1900 között melyik volt a tíz leggyakoribb családnév Tötteleken, a születési anyakönyvi beírások alapján. Ezek a következők:

Simkó	99	Szaka	60
Janota	88	Dubován	58
Nyakacska	87	Noveczky	44
Bruncsák	79	Maszlán	40
Dudás	78	Ková	38

Lássuk, melyik volt a leggyakoribb tíz férfi keresztnév az 1800–1900 közötti évszázadban:

József	360	Mihály	90
János	326	Pál	51
András	170	Ferenc	34
István	127	Károly	30
György	95	Lajos	30

A József név gyakorisága, feltételezésem szerint, kapcsolatban lehet a tóttleeki egyház védőszentjével, Szent Józseffel, de a többi keresztnév is a katolikus egyház kedvelt szentjeinek nevei. Érdekes, hogy 1850-ig gyakori volt a Mátyás (24), Antal (17) és Ádám (12), míg a Gyula, Sándor, Béla neveket nem választották férfi keresztnévnek. 1850 után már 18 Sándor, 17 Gyula és 15 Béla keresztnévet jegyeztem föl. Találtam két ritka férfi keresztnévet is, a Ferdinándot és az Engelbertet. Ezek a nevek azért nem maradtak meg a köztudatban, mert a gyermekek, akiket így kereszteltek, még csecsemőkorukban meghaltak.

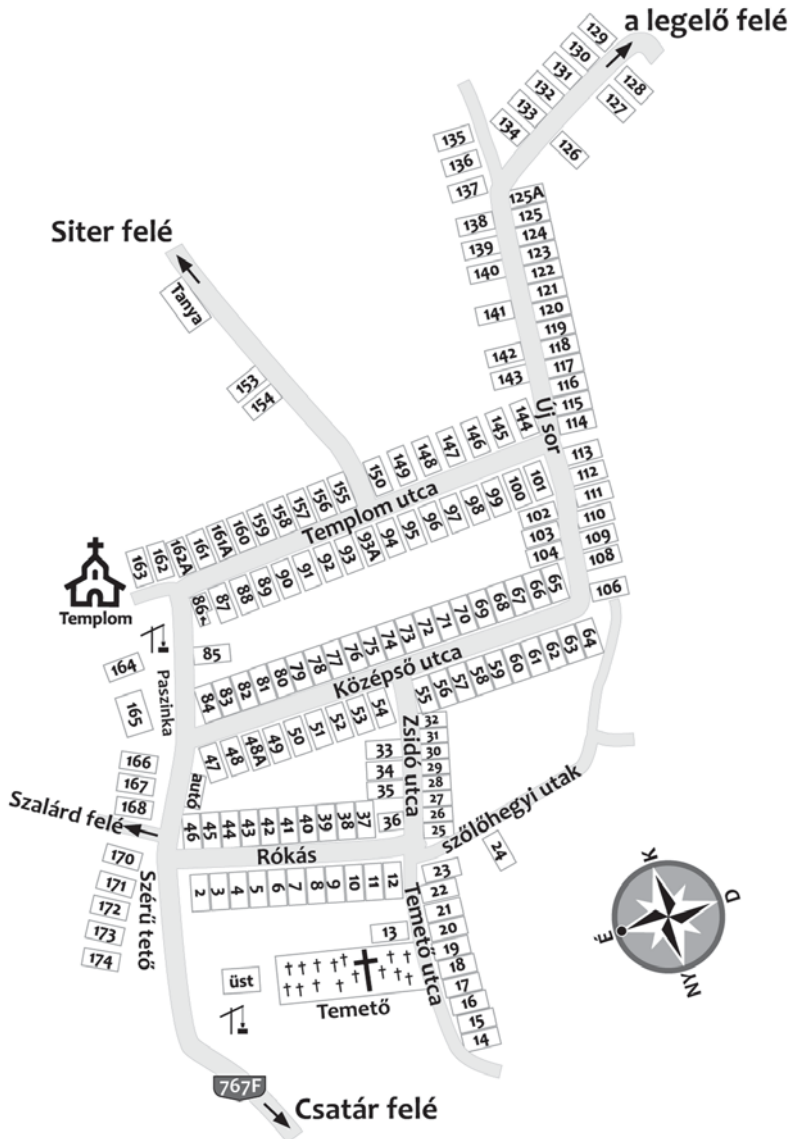
Melyek voltak az 1880–1900 közötti években használt leggyakoribb női nevek?

Mária	405	Anna	87
Terézia	189	Erzsébet	78
Katalin	136	Rozália	76
Julianna	130	Veronika	70
Zsuzsanna	95	Ágnes	48

A női nevek gyakorisága is vallásos kötődést feltételez. 1850-ig az alábbiakat nem választották női keresztnévnek: Margit (22), Ilona (16), Etelka (12). (Az 1850 utáni szám szerinti előfordulásukat zárójelbe tettem a név után.)

A születések száma a 19. században átlagosan évi 25 körül volt, de 1860–70 táján megnövekedett és elérte az évi 35 születést. A született gyerekek negyedrésze nem érte el az egyéves kort. Az évek hosszú során Tóttleeken közel húsz ikerszülésről tanúskodnak az anyakönyvek. 1828. július 21-én Kovács Gáspár és Polsits Mária házaspárnak hármas ikrei születtek: József, Teréz és Katalin.

A járványok mellett a felnőtt lakosságot a tüdő- és májbetegségek tizedelték meg a legjobban. Legtöbbször tüdőgyulladásban és annak szövődményeiben (tuberkolózis), valamint a krónikus alkoholizmus következtében fellépő májelégtelenség miatt haltak meg. A második világháború utáni években a túlzott italozás következményeként több gyilkosság is történt Tóttleeken.

Tóttelek utcái és házai, házszám szerint

Az áldozatok nevei: 1946-ban Dudás Lajos 24 éves, 1956-ban Polacsek Gyula 24 éves, 1957-ben Száraz Lajosné sz. Karácsony Piroska 32 éves, 1971-ben Nyakacska Mária 45 éves.

Az alábbi táblázat utca és házszám szerint tünteti fel a falu azon lakóit (házaspárok), akik az 1900–1970 közötti időszakban Tótteleken házat építettek. Nem szerepelnek benne azok, akik olyan telken építkeztek, ahol már korábban is állt ház. A táblázattal az volt a célom, hogy az utókor megismerje „a régi tóttelekiek” neveit.

Házszám	A házaspár neve	Házszám	A házaspár neve
RÓKÁS utca			
2	BIKAISTÁLLÓ	46	Gálik József Pazurik Rozália
3	Czirják Mihály Báhor Mária	45	Polacsek András Zatykó Irén
4	ifj. Czirják János Szegedi Mária	44	H. Gálik András Rolland Erzsébet
4-A	id. Czirják János Zatykó Erzsébet	43	Király István Ugarek Anna
5	Baumann Ferenc Maresch Mária	42	id. Király Béla Zatykó Mária
6	Homonnai András Baumann Ilona	41	Király Bálint Bruncsák Klára
7	Szaka József Formittág Rozália	40	Zatykó Ignác Gálik Veronika
8	Major János Kleska Rézi	39	Dudás Béla Pazurik Teréz
9	Király Gyula Wachler Erzsébet	38	Maresch Ferenc Méhes Julianna

Házszám	A házaspár neve	Házszám	A házaspár neve
10	Dudás János Kerekes Mária	37	Áy József Maresch Krisztina
11	Keserű István Dunai Rozália		
12	Keserű Gyula Király Teréz		

TEMETŐ utca

24	id. Formittág Gyula Szaka Ágnes	Szőlő- hegyen	Burger István Janota Mária
23	id. Szaka István Csúzi Erzsébet		
22	Blau Jenő Goldfinger Irén		
21	Zatykó Balázs Maresch Magdolna		
20	id. Petrus János Magyar Julianna		
19	Sperluch Mária Sperluch Julianna	13	K. Gálik János Keserű Mária
18	Simkó József Loló Ilona		
17	id. Kerezsi János Jakab Gabriella		
16	id. Kerezsi József Gibb Mária (Jakab Julianna)		
15	Polacsek Sándor Szalkai Julianna		
14	Kalmár Imre Legoza Julianna		

Házszám	A házaspár neve	Házszám	A házaspár neve
ZSIDÓ utca			
33	Gálik Péter Petrus Ezsébet	32	Deák Benjamin Szabó Mária
34	Bruncsák István Szitkó Erzsébet (Szitkó Anna)	31	Rozik Mihály Dombi Julianna
35	Polacsek János Gálik Anna	30	Blau Márton Hagymási Berta
36	Bruncsák János Formittág Julianna	29	Szóllósi János Keserű Rozália
		28	Kovács László Iványi Katalin
		27	K. Kovács József Kendi Ágnes
		26	Furmann József Trubács Rozália
		25	Homonnai András Szaka Mária
KÖZÉPSŐ utca			
47	Formittág József Kleska Teréz	84	Száráz István Pazurik Erzsébet
48	Formittág Péter Dunai Apollónia	83	Wurst János Száráz Ágnes
49	Formittág Jakab Ozimok Rozália	82	Iványi Sándor Riffnyák Matild
50	Ny. Simkó Endre Nyéki Mária	81	Gálik György Furmann Mária
		80	Kovács János Szabó Margit

Házszám	A házaspár neve	Házszám	A házaspár neve
51	Noveczky Gyula Simkó Mária	79	Simkó Béla Wurst Etelka
52	Rifnyák János Gál Erzsébet	78	Petrus János Simkó Ágnes
53	Gálik Gyula Szőlősi Etelka	77	Gy. Simkó Lajos Pazurik Erzsébet
54	Gálik Géza János Száráz Ágnes	76	Wachler József Janota Erzsébet
		75	Ozimok János Janota Katalin
55	V. Dudás János Botos Mária	74	Gálik Béla Báhor Anna
56	Dudás József Gálik Margit	73	Gálik János Ispán Irma
57	J. Pazurik Lajos Janota Teréz	72	H. Simkó András Habinyák Mária
58	Pardek István Wachler Mária	71	Kovács Lajos Opre Julianna
59	Pardek András Rauch Mária	70	Nyakacska József Csúzi Teréz
60	Wurst József Nyakacska Rozália	69	Nyakacska János Báhor Margit
61	Kleska János Trubács Julianna	68	Fehér József Mahler Katalin
62	Ugarek Mihály Zatykó Ágnes	67	Rovó Ferenc Polacsek Irén
63	Király Sándor Kleska Etelka	66	Simkó Mihály Gyubák Mária

Házaszám	A házaspár neve	Házaszám	A házaspár neve
64	Szabó Gyula Sarkadi Ilona	65	Dudás Pál Simkó Mária
TEMPLOM utca			
86	PARÓKIA	163	Kleska Gyula Nagy Ilona
87	ISKOLA és MŰVELŐDÉSI HÁZ	162	id. Gálik István Herperger Terézia
88	id. Janota Béla Major Erzsébet	161	Gál József Gálik Rozália
89	Janota Gyula Simkó Teréz	160	V. Ozimok István Balogh Mária
90	Gergely János Horgos Ilona	159	Varga Lajos Polacsek Mária
91	Gergely József Gregus Klára	158	Noveczky József Gergely Erzsébet
92	Pazurik János Gergely Etelka	158-A	Bodonea Aurel Nagy Magdolna
93	id. Rifnyák József Dunai Rozália	157	id. Száraz János Szabó Anna
93-A	Rifnyák István Bruncsák Mária	156	id. Ugarek István Száraz Katalin
94	Wurst József Pazurik Mária	155	Gergely Lajos Simkó Veronika
95	Pazurik Miklós Kálai Julianna	150	Opre Miklós Győrfi Katalin

Házszám	A házaspár neve	Házszám	A házaspár neve
96	Homonnai József Varga Teréz	149	V. Kovács József Wachler Rozália
97	Bruncsák István Formittág Irma	148	V. Pazurik Lajos Wachler Etelka
98	Balogh Imre Szilágy Julianna	147	Janota Antal Szőlősi Mária
99	Simkó István Gergely Anna	146	Noveczky András Fehér Mária
101	Petrus Lajos Iványi Margit	145	Noveczky János Gergely Ágnes
		144	Gál Lajos Szabados Irén
ÚJSOR utca eleje (keleti vége)			
102	Petrus Ádám Vojtek Mária	113	Pazurik János Deák Mária
		112	Varga Lajos Polacsek Mária
103	Kovács Béla Gergely Erzsébet	111	Furmann István Száráz Irén
		110	Z. Simkó András Opre Virág
104	Gyubák Mária [Simkó Mihály]	109	Bruncsák Sándor Gergely Julianna
		108	Kovács József Ozimok Erzsébet
		107	Kovács József Baranyi Piroška

Házaszám	A házaspár neve	Házaszám	A házaspár neve
		106	Gergely Béla Dunai Rozália
ÚJSOR utca középső része			
135	Formittág József Petrus Mária		
136	Ozimok Lajos Polacsek Mária		
137	Formittág Ferenc Bodnár Julianna		
138	Tarr Károly Formittág Magdolna		
139	Pazurik József Kálai Rozália	125	Johanyák János Habinyák Mária
140	Nyakacska István Király Juliska	124	Petrus Sándor Urszika Rozália
		123	Polacsek József Gál Mária
		122	Polacsek Károly Polacsek Mária
141	Nyakacska Gyula Izsák Rozália	121	Simkó Lajos Demján Piroška
		120	Janota Márton Formittág Mária
		119	Fehér Lajos Pazurik Piroška
142	Rifnyák József Vetési Sára	118	Dudás András Polacsek Etelka
		117	id. Homonnai János Kovács Mária

Házszám	A házaspár neve	Házszám	A házaspár neve
143	Formittág János Petrus Rozália	116	Szegedi István Király Ágnes
		115	id. Wachler János Jozsip Mária
		114	Kortyis József Fehér Mária

ÚJSOR utca déli vége - legelő felé

		134	Báhor András Johanyák Ágnes
		133	Formittág József Oswald Katalin
		132	Polacsek Mihály Pazurik Mária
126	Lovas Gyula Dudás Mária	131	Szénási Károly Simkó Erzsébet
127	Varga Antal Szenkó Rozália	130	Johanyák József Loló Rozália
128	Szegedi József Bálint Vilma	129	Petrus István Formittág Mária

SITERI út

151	P. Dudás János Petrus Veronika
152	Sperluch János Dudás Erzsébet
153	Tamás Lőrinc Legoza Mária

Házaszám	A házaspár neve	Házaszám	A házaspár neve
154	Iványi Gyula Ugarek Anna		

SZÉRÚ tető és PASZINKA tér

164	Szitkó Anna	85	id. Száraz János Potán Rozália
165	KÖZSÉGHÁZA		
166	Simkó Pál Simkó Teréz		
167	Rauch István Wachler Erzsébet (Oláh Ágnes)		
168	Kleska Pál Wilhelm Magdolna		
169	Péter Péter Dudás Mária		
170	Óvári Pál Legoza Veronika		
171	Óvári János Kovács Piroska		
172	Zatykó István Zatykó Mária		
173	Teorán György Kovács Rozália		
174	Dudás Károly Petrus Veronika		

Végül következzen egy érdekes összeállítás a falu ma még ismert családneveiről, származási helyük szerint. A Kovács, Nagy, Szabó, Balogh stb. családneveknél előfordulhat névrokonság is.

Amint a 2. részben láttuk, a falut alapító 39 szlovák család Árva vármegyéből, a Magas-Tátra aljáról, Parasztdubova, Dluha és Kriva falvakból, a közeli Bihar megyei Szentjobb érintésével került Tóttelekre.

Szintén Szentjobbon át kerültek ide, nagy valószínűséggel ugyancsak a Felvidékről, a következő családnevűek: Bruncsák, Gálik, Herperger, Kortyis, Kovács, Nagy, Noveczky, Nyakacska, Rauch, Rífnyák, Simkó, Szaka és Száraz.

Biharszanalósról: Burger, Habinyák, Kalmár, Lolló, Opre (Óvári), Popovics, Szegedi, Tamás és Zatykó

Veszprém megyei Olaszfaluból: Baumann, Dudás, Keserű, Kleska, Rolland, Szőlősi és Würst

Veszprém megyei Jásdról: Báhor, Major, Ugarek és Wachler

Bihar megyei Fegyvernekről: Gál, Johanyák, Pardek és Péter

Újpalota: Formittág (eredetileg: Vormittag) és Oswald

Szalacs: Homonnai

Szolnok, Jász-Kiskun megyei Fegyvernekről: Áy

Jász-Nagykun-Szolnok megyei Tiszabőről: Wilhelm

Kővág: Pazurik és Pántis

Szalárd: Deák és Király

Biharvajda: Balogh, Czirják és Kalmár

Sudislau (Csehország): Maresch

Békéscsaba: Petrus

Sipinyevcz (Bártfa), Sáros vármegye: Furmann

Folyvák (Eperjes), Szepes vármegye: Habinyák

Margitta: Gergely

Csongrád megyei Sándorfalva: Rovó

Bükkszenterzsébet, Heves megye: Varga

Alsótótfalu: Gibb

Bodonos: Zsofnyák

Köröstarján: Rozik

Körösgyères: Iványi

Baromlak és Szentandrás: Polacsek

Madarász: Teorán

Kügypuszta: Lovas, Szénási

Váradles: Bakó

Kolozs megyei Méra: Balla

Bihar: Bagdi és Ispán

Budapest: Koch, Tarr

Csatár: Kovács

Biharsályi: Kovács

A fenti kutatás a családfők neveire vonatkozik, és az 1950-es évekig terjedt. Fontos megemlítenem, hogy az 1890–1930 közötti tóttleki egyházi anyakönyvek hiányoznak. 1895. október elsejétől kötelezővé tették az állami anyakönyvvezetést. Tóttlelakosainak állami anyakönyvi bejegyzései a csatári Polgármesteri Hivatal levéltárában megvannak, ám más községekhez hasonlóan, hozzáférhetetlenek és ezért gyakorlatilag szabadon nem kutathatóak.

Néhány családnevet a kezdeti időkben másképpen írtak, ilyenek a Novoczky, Juhanyák, Ozimkó, Uborka, Vormittag, Wurst stb. Másokat fonetikusán, illetve elferdítve ejtenek: Bómon (Baumann), Ugorek (Ugarek), Palecsek (Polacsek), Sinkó (Simkó), Novoczky (Noveczky).

4. A TÓTTELEKI RÓMAI KATOLIKUS EGYHÁZKÖZSÉG TÖRTÉNETE

A régi Tóttelek egyházi múltja már a 13. század végétől ismert. TÓTTELŐK, amint az akkori dokumentum nevezi, harminchárom kepe püspöki tizedet fizetett. Feljegyezték akkori papjainak pápai tizedösszegét is. István pap 1335–36-ban, míg Mihály pap a következő évben nyolc garast fizetett, ami más településekhez viszonyítva jelentős összegnek számított.

Az 1838-ban kiadott latin nyelvű *Schematismus venerabilis cleri dioecesis Magno-Varadiensis* kiadvány szerint Tótteleken 1333-ban már létezett parókia, melynek megszűnését 1566-ra teszi.

4.1. Az egyház újraalapítása

Tóttelek 1781-es újraterelése után hét évvel, 1788-ban megalapították a falu plébániáját. Addig a hívek a kővági plébániához tartoztak. Első papja Platzer Ferenc (1788-ig), aki a mai Szlovákia területéről, Kassáról került ide. 1788-ra elkészült temploma, a régi, 14–16. században fennálló templom helyére épült, amelynek akkor még megvoltak a romjai. Méreteiben szerény, kis fatornyú, zsindeletű templom épült, amely az akkori követelményeknek éppen megfelelt.

A tótteleki római katolikus egyház Kalatay Ferenc nagyváradi püspök (1787–1795) szolgálata idején alakult, ám erről részleteket nem tudunk. Hat évvel később, az 1794. február 14-én kiadott püspöki levélből már bővebben tájékozódhatunk az akkori körülményekről. Íme a latinul megírt püspöki levél, rövidített fordításban:

„Mi, Kalatay Xaver, Isten kegyelméből Nagyvárad püspöke, a Mindenható Isten nevében köszöntelek benneteket! Tudatom, hogy egyházmegyénk fenntartása, növekedése és fejlődése, valamint a katolikus vallás terjesztése érdekében kedvezményekben kell részesíteniünk a templomokat és a parókiákat. Éppen ezért a püspökségi uradalomhoz tartozó Tóttelek helységben, Bihar vármegyében, elődöm Kolonich László püspök megalapított egy katolikus települést. 1788-ban megalapítottam a parókiát és idehelyeztem Kaviák Mihály plébánost megállapítván járandóságait. Az 1789. szeptember 15-i püspöki látogatásomkor azt tapasztaltam, hogy a plébánosnak nem biztosított a megélhetése. Ezért rendelkeztem Miskolczi Wolfgang gazdasági adminisztrátornál, hogy a védnökségi jogok alapján biztosítsa a tótteleki egyház támogatását, a következőképpen:

Az ekléziának: A csatári szőlőhegyen a volt csatári plébános Kulbert János testvére feleségének, Germán Mihálynénak 6 kapásnyi szőlőjét a tótteleki egyháznak ajándékozzuk. (Megj.: 6 kapás szőlőterület kb. 1 katasztrális holdnak felel meg.) Ennek fejében a tótteleki pap évente 6 misét köteles tartani (megj.: Csatárban). Az itt termett szőlőnek eladott borából 3 forintot megtarthat magának, a többi a tótteleki ekléziát illeti. Ezt a rendelkezést jóváhagyattam a 1790. április 23-án megtartott püspöki egyháztanácsi ülésen, ahol elismerték, hogy fenti támogatás örök időkre szól.

A pap járandósága:

- Évi 230 forint a püspökség pénztárából.
- 1793. január 1-től a csatári clavigerátustól évente jogosult: 6 kanna borra, 6 köből vegyes búzára, 6 köből szemes kukoricára és 12 öl házhoz szállított tűzifára.
- 3 köblös szántó föld, hogy biztosítva legyen a templom bora és ostyája.
- 12 kaszásnyi rét a Nyilas dűlőben, amelyet a saját költségén használ.
- Mérsékelt, az egyházmegyében szokásos stóla díjat használjon. (Megj.: stóla a keresztelezésért, temetésért, esketésért a papnak fizetett díj.) Köteles a parókia épületét és a hozzá tartozó területet bővíteni.

A kántor járandósága:

Hogy bittel és a tanuló ifjúság iránti törődéssel végezze hivatását,

- A kántort a püspökség részéről évi 50 forint illeti.

- A clavigerátustól évi 6 köből szemes kukoricára és 6 öl házhoz szállított tűzifára jogosult.

- 3 köblös szántóföldet kap használatra, továbbá 3 kaszásnyi rétet, amelyet saját költségén használ. Terményben 6 köből vegyes búzára jogosult.

A gondnok és a harangozó járandósága:

Hogy szolgálatukat jól végezzék és ehhez megfelelő életkörülményeket biztosítsunk, felmentsük az uradalomnak gabonából és borból beszolgáltató kilenced és dézsma alól, mind teljesen vagy félig, nekünk és az utánunk jövőőknek.

Buzdítsuk mind a jelenlegi papot Rovenszky Andrást, mind az utána következőket, hogy minden időben kiválóan teljesítsék hivatásukat, s mindig legyen a hívőket biztató és erősítő szavuk.

Kiadtuk e levelet pecsétünkkel megerősítve püspökségünk székhelyén, Nagyváradon, 1794. február 14-én”

A fent közölt püspöki levélből megtudhatjuk az akkori nehéz körülményeket és azt a nem elhanyagolható adatot is, hogy a kis templommal egyszerre elkészült az egyház parókiája is. A püspöki levélben említett Rovenszky András 1793–1803 között volt a falu plébánosa.

1797-ben összeírták a plébánia tizenhat kötetből álló könyveit. Ezen dokumentum is fontos forrásanyaga a tótteleki plébánia történetének.

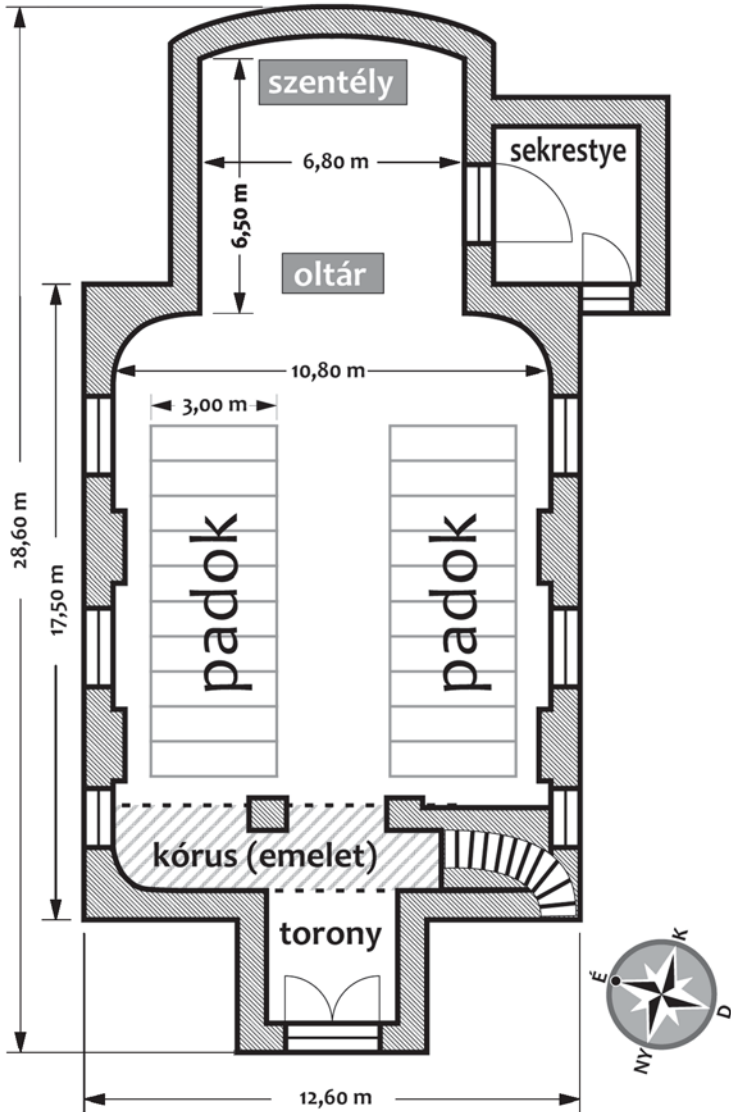
Kalatay Xavér püspök
Tótteleki plébániát megerősítő levele
(1794)

4.2. Az 1832–1834 között épült tótteleki római katolikus templom

Az elkövetkező negyven évben a papok és a kántortanítók nevein, valamint az anyakönyvi bejegyzéseken kívül nem állnak rendelkezésünkre egyéb levéltári források. 1803-ban Kassay János, majd utána 1805–1811 között Mikulics János lett a tótteleki plébános. Találtam egy bejegyzést, amikor Gromószky János plébános idején, 1812–1823 között az egyház egy jelentős szülőültetvénnel gazdagodott. 1823-ban néhány hónapig Erdélyi József szolgált, majd utána, 1823–1834 között Molnár József következett. Az ő szolgálata idején épült a tótteleki katolikus templom, amelynek befejezését a tisztelendő már nem érthette meg, mivel 1834 júliusában 49 évesen meghalt. Elképzelhető, hogy az új templom építésében ráháruló feladatok aláásták egészségét.

Az 1832–34 közötti templomépítésről keveset tudunk. Az alapköv letétele 1832. május 17-én történt. A templomot 1834. október 12-én Lajcsák Ferenc nagyváradi püspök szentelte fel, védőszentje pedig Szent József, Jézus nevelőapja lett. A tótteleki római katolikus templom klasszicista stílusban épült. Az egyhajós templom tornya a nyugati homlokzata elé épült. Keskenyebb szentélye egyenes lezárású, lábazatos, a nyugati homlokzat és a torony széleit lizénák díszítik, amelyek övpárkányba futnak.

A torony szélei lekerekítettek, az alatta levő főbejárat egyes záródású, fölötte félköríves, könyöklőpárkánnyal ellátott ablak helyezkedik el. A hajó koronázópárkánya ráfut a nyugati homlokzatra, körülöleli a tornyot is. A párkány fölötti tükörben félkör alakú, zsalugáteres világítóablak, a felső emelet minden oldalán pedig félköríves záródású, zsalus ablak látható. Barokkos, lanternás toronysisakja alatt óraíves párkány húzódik. A toronytól jobbra és balra levő tükörben félköríves záródású, könyöklőpárkányos vakablakok vannak. A hajó oldalain, nagy félköríves tükrökben három-három egyenes lezárású ablak látható. A szentélyben csak félkör alakú ablakok vannak.

A tóttelkei római katolikus templom alaprajza

A templomhajó dongaboltozatos, a hevederek nagy méretű, fejezetes oszlopokon nyugszanak. A szegmensíves záródású szentély fiókos dongaboltozást kapott. A főoltár, amelynek két oldalát egy-egy ionfejezetes oszlop díszíti, a nagyváradi székes-egyház Szent József oltárképének hű mása, ismeretlen mester készítette. Az orgonakarzat (kórus) fejezetes oszlopokra támaszkodó, szegmensíves boltozatokon nyugszik.

A templom teljes hossza 28,60 méter, szélessége 12,60 méter, belső magassága 10,40 méter. Ülőhelyeit tekintve 100–120 férőhelyes, ami váltakozik, attól függően, hogy a kétfelől elhelyezett 10–10 darab, 3 méter hosszú padosorokban 5 vagy 6 hívő foglal helyet. A torony teljes magassága 30 méter.

4.3. A tótteleki egyházközség története 1945-ig

A templom felszentelése után, 1835-től Horváth Mihályt nevezték ki tótteleki plébánosnak. Őt 1838-tól Janicsech Antal követte, aki azelőtt Görbeden is szolgált 10 évig. Janicsech tisztelendő szolgálata idején, a templom építése után 8–10 évvel épült fel a mostani parókia épülete. Ő 15 évi szolgálat után, 1853. január 27-én, 54 éves korában hunyt el Tótteleken. A templom melletti régi temetőben nyugszik.

1853-ban Erdélyi Józsefet, aki 1823-ban néhány hónapig volt itt plébános, újra idehelyezték négy évre. Azelőtt több helyen szolgált, a legtöbbet – 1823–44 között – Békéscsabán, ahol esperessé és kanonokká nevezték ki. Nagyváradon hunyt el 1865-ben.

1858–1860 között Kubovich Antal volt itt a plébános. Ő később Köröstarjában, Telegden, Csatárban, Magyarcséken, Sarkadon szolgált, majd gyulai káplán és bihari esperes lett.

1861–1865 között Verbatay Márton volt Tótteleken pap. Ő a Trencsén vármegyei Pruzsinán született. 55 évesen, 1865. január 3-án hunyt el. A templom melletti régi temetőben temették el. Utána Miller Jánost nevezték ki plébánosnak, aki 1865–68 között szolgált Tótteleken. Innen Kárásztelekre, majd

Szőlősre került. Rövid ideig, 1868–70 között volt a falu papja Kupsa Péter, akit Bánfalváról helyeztek ide. Nagyváradon hunyt el 1870-ben.

1870–82 között a gyöngyösi születésű Junák Mihály volt a plébános Tótteleken, aki idehelyezése előtt debreceni káplán és biharszentmártoni plébános volt. Szolgálat vége felé, betegsége miatt, Vörös Bonaventura tisztelendő helyettesítette. Junák Mihály Tótteleken hunyt el 1883. június 12-én, életének 60. évében. A régi temetőben nyugszik.

1883–90 között volt tótteleki plébános Rázel József. A nagy műveltségű plébános 1838-ban Nagyváradon született. 52 éves korában Tótteleken hunyt el, 1890. január 31-én. Gondozott sírját a Tótteleki újtemetőben sírkő jelöli.

A templom felépítése után ötven évvel, 1883-ban új gömb és kereszt került annak tornyára.

1890–1914 között, 24 éven át Vagaszky János volt Tóttelek plébánosa. Utána sűrűbben váltották egymást a falu papjai: Hobek István 1914–19, Peszeki Gergely 1919–20. Az előbb említett Hobek István plébános szolgálata és az első világháború idején rekvirálták el a templom két nagyobbik harangját. Trianon után, 1920–24 között Rákossy Ferencet nevezték ki tótteleki plébánosnak. Az ő szolgálata alatt, az 1921-es román földreform értelmében, elvettek 20 hold földet a tótteleki egyháztól. Ez az intézkedés jelentősen gyengítette annak gazdasági erejét.

Vajda József szolgálata idején (1924–27), 1925-ben öntették a templom középső méretű, kb. 90 kg súlyú harangját. 1926. május 21-én betörés történt a templomban. Érdekes története van az 1925–27-es évekbeni rágalmazásoknak. Először Vajda József marasztalta el elődjét, Rákossy Ferencet, hogy rosszul gazdálkodott. Többoldalas jelentések voltak ezek. Főként azzal vádolta meg, hogy a csatári hegyen lévő szőlőt elhanyagolta, nem kapálták és nem permetezték azt. Amikor néhány év múlva Beszenszky plébános átvette tótteleki hivatalát, hasonló hanyagságokkal vádolta Vajdát. A legsúlyosabb vádak szerint rosszul

Beszenszky Emil plébános

gazdálkodott, elhanyagolta a parókiát (sok volt a törött ablak-üveg), elszaporodtak a poloskák a paplakban, valamint az egerek megrágták a könyveket.

Az 1927-es év jelentősnek bizonyult a tóttleki katolikus egyház történetében. Ekkor helyezték a faluba Beszenszky Emil plébánost, aki igen népszerű volt hívei körében. Az egyházközség dolgaira odafigyelő pap, nem sokkal idehelyezése után, az egyház szőlője mellett lévő szántón saját költségén 2300 darab szőlő-

oltványt ültetett el. Megkezdték a templom és a plébánia külső restaurálását. A templom eredetileg zsindeletetűvel rendelkezett, amit 1929-ben cserépre váltottak. A torony zsindeletét 1931-ben pléh bevonatra cserélték. Ekkor festették újra az 1883-ban felszerelt toronygömböt és keresztet.

1930 februárjában Beszenszky plébános megalakította a Szívárdát, amely az iskolás gyerekek hitéletre való nevelését szolgálta. Javaslatára ugyanebben az évben átszervezték a postai szolgáltatást, ami ezáltal jelentősen felgyorsult. 1932-ben a hívek adományából sikerült egy 113 kg-os haranggal pótolni az első világháború idején beszolgáltatott harangot. 1937. február 1-jére virradóra betörték a templomba, és a tabernákulumból ellopták a cibóriumot és a monstranciát. A kár nem volt jelentős, mivel ezeket rézből készítették, inkább lelkiileg volt lesújtó a hívek számára. A tiszta ezüsből készült kelyhet mise után mindig visszavitték a parókiára, s így az megmaradt. 1939-ben Beszenszky plébános Győry Ferencz kántortanítóval főzőtanfolyamot szervezett a tóttleki lányoknak, asszonyoknak. A II. világháború idején, a súlyosbodó gazdasági helyzetben Tóttle-

A főzőtanfolyam résztvevői, Beszenszky Emil plébánossal
és Győry Ferencz tanítóval

ken is kevesebb pénz jutott a templom és a parókia karbantartására. Amikor 1944. október 13-án bejtek az oroszok, Beszenszky plébános sokadmagával több napot töltött a parókia pincéjében. Ekkor megfázott, tüdőgyulladást kapott, ami tüdőbajjává fejlődött. 1946. április 16-án hunyt el a nagyváradi Szt. József kórházban.

4.4. A tótteleki egyházközség története 1945-től napjainkig

Az 1914-ben Berettyószéplakon született Drozdovszky Gézát 1946 áprilisában nevezték ki tótteleki plébánosnak. Előtte Szarvason szolgált. Ideérkezésekor romos állapotban találta mind a templomot, mind a parókiát. A bajokat tetőzte, hogy egy hónap múlva, 1946. május 20-án a templom fedélszerkezetének kilenc gerendája villámcsapás következtében leégett. Így egyszerre kellett az összes munkálatot elvégezni, beleértve a parókia renoválását

Drozdovszky Géza
tótteleki plébános

is. A plébánost figyelmeztették, hogy a tóttelekiek ahhoz vannak szokva, hogy inkább kapjanak, mint adjanak. Most azonban belátták, hogy a tíz és fél millió lejes költséget közösen kell vállalni a püspökséggel. Ezenkívül új kukoricagórét és sertésólat is készítettek. Három hónap alatt készültek el a munkálatok, így augusztus 4-én újra felszentelhettk a templomot.

Az egyháztanács tagjai ebben az időben: Gergely József elnök, valamint Bruncsák József, Bruncsák Lajos, Gál József, Furmann József, Polacsek János, Kleska János, Furmann István, Homonnai Béla, Gálik György és Czirják János.

1946 decemberében a szárazság sújtotta Székelyföldről (Alsó-csernáton) nyolc személyt helyeztek el a faluban egy segélyprogram keretében. Papként azon kevesek közé tartozott, aki kivette részét a paraszti munkából: szántott, szekérral fuvarozott, és a szőlőben is kapált. Zenetudása is kivételes volt: tudott hegedülni és orgonán játszani. Drozdovszky plébánost 1951-ben letartóztatták és 11 évi börtönre ítélték. (Lásd a 2. részben!) Szabadulása után Tasnádon, Asszonyvásárán, Királydarócon és Tarjánban volt pap. 1992-ben hunyt el szülőhelyén, Berettyószéplakon. Letartóztatása után Tótteleknek három évig nem volt állandó lelkipásztor. Helyettes lelkészek voltak ebben az időben: Dunay Miklós Hegyközcsatárból és Köblös Vilmos Biharról. Besegített még Szedenik Nándor lazarista missziós pap és Újváry László Almásfegyvernekről.

1954 októberében Demkó Pált helyezték Tóttelekre. Előtte Várad-Óssiben és a székelyföldi Esztelneken volt lelkész. Szolgálatára idején, 1956 nyarán átrakták és felújították tetőszerkezeti gerendáit, továbbá a 382 négyzetméter felületű súlyos cserép templomtetőt lecserélték bádogtetőre. 1957 februárjában új egyháztanács tagokat választottak, Janota Béla világi elnök, Zatykó István gondnok, Formittág Gyula pénztáros, Wurst Gyula jegyző, Maresch Ferenc és Nagy Kálmán ellenőrök személyében.

Zatykó István harangozó,
Demkó Pál plébános
és Simkó István kántor (1962)

1957. július 22-én, a késő esti órákban egy hatalmas vihar 15 fokos szögben elhajlította a templom keresztjét a gömmbel együtt. A javítást a hívek adományából még augusztus hónapban elvégezték. A javítás végett a keresztet és a gömböt le kellett venni, mert lent javították meg. Egyúttal az egész tornyot úrafestették. 1958-ban új villámhárítót szereltek fel. 1959-ben a templomajtót átalakították kifelé nyílóra, továbbá eresz is készült az ajtó fölé. 1960–61-ben a templom korhadt faablakait kicserélték vasablakokra. Az 1962-ben alakult kollektív gazdaság az első években több alkalommal tárolt kukoricát a plébánia padlásán. 1965-ben bevezették a villanyt. 1967 őszén került sor a templombelső festésére. 1969–70-es években elvégezték a templom külső javítását. 1971-ben új egyháztanácsot választottak, Rifnyák István elnök, Wurst Lajos gondnok, Nagy József pénztáros, Keserű Gyula jegyző, ifj. Formittág János és Pazurik István ellenőrök személyében. Demkó plébános szeretett hegedülni, és erre néhány tótteleki fiataalt is megtanított. Értett a gyümölcsfák metszéséhez és gondozásához. Bábokat készített, és a gyerekeknek bábjátékot mutatott be. 1971 nyarán Demkó Pál plébánost Bihardiószegre helyezték.

Bálintfy Béla plébános

1971-ben nevezték ki a falu plébánosának Bálintfy Béla lelkészt, aki azelőtt Köröstarjában vezette a parókiát. Szolgálata idején, 1973-ban elkészült a templombelső csillárja, majd 1974-ben betonoszlopokkal és dróthálósával bekerítették a temetőt. Ugyanebben az évben javításra szorult a templomtorony keresztje. 1980-ban megkezdik a templomtető festését. 1984 nyarán Bálintfy plébánost Tóttelekről Szalacsrára helyezték.

1985 januárjától az év végéig Binder György hegyközcsatári lelkész szolgál Tótteleken is. 1986–1988 között Csilik János plébános volt a falu lelkésze, akit innen Tenkére helyeztek. 1989-től 1990 nyaráig Takács Pál lett tótteleki plébános, aki később külföldön vállalt lelkészi feladatot. Őt más lehetőségek híján újra Binder György követte.

1992. november 15-én az új egyháztanácsba, választás révén, Rifnyák István elnök, Bruncsák Gyula gondnok, Wurst József pénztárnok, Formittág Sándor jegyző, Balogh Terézia és Gálik Emma ellenőrök kerültek be.

1993–1999 között Mentés József kanonok szolgált Tótteleken. 1994-ben Simkó István kántor és harangozó nyugdíjazása alkalmából Tempfli József megyés püspök Tóttelekre látogatott, hogy részt vegyen a hálaadó szentmisén és az azt követő ünnepi vacsorán. 1994 áprilisában megkezdődik a templombelső javítása és festése. A villanyhálózat is felújításra került. Ekkor bontották le, a hívek nem kis meglepetésére, a templom szószerékét. A szentségi oltár téglalapzatát elbontották, és helyére a szószerék anyagának egy része került új alapzatnak. A szentségi oltár téglalapzatának elbontásakor előkerült egy le-

pecsételt fémdoboz, benne az 1834. október 12-én kelt latin szövegű dokumentummal, amely a templom felszentelését igazolja, rajta Lajcsák püspök pecsétje. Íme a latin nyelvű szöveg: „*MDCCCXXXIV. die XII-ma Octobris ego Franciscus Lajcsák Episcopus Magno-Varadiensis consecravit ecclesiam et altare hoc, in honorem s-ti Josephi, sponsi B.M.F. et reliquiae sanctorum martyrum pacifici, inocentii, auxei et faustinae in co inclusi, et singulis Christi fidelibus hodie utrum annum, et in Die anniversario concecrationis huinsmodi ipsam visitantibus quadraginta Dies de vera indulgentia, in forma ecclesia consveta concessii.*”

Ekkor bontották le a templombelső hátsó részének északi oldalán lévő Szent sírt, és helyette a Szűzanya oltárát építették fel. Sikerült felújítani a templomi ruhákat is. 1994. október 23-án, a 160 éve felszentelt templomban, Tempfli József püspök jelenlétében hálaadó, búcsúval egybekötött szentmisét tartottak, amelyre több mint tíz pap és egyházi méltóság volt hivatalos, köztük Demkó Pál volt tóttleki plébános is. Miután a plébániáról visszavitték a templomjavítás miatt odakerült kelleket, megkezdődhetett a plébánia javítása is. A templombelső javítását végző mesterek kivitelezték a parókia tatarozását is. Először a tetőzetet cserélték ki, majd teljesen átformálták a parókia helyiségeit is, ám a munkálatokat nem fejezték be, gondolok itt a falak festésére és a padlózat kiépítésére. A plébánia javításához szükséges pénzt a Caritas segélyszervezet Bécsben lévő fiókja adta. 1997-ben a sekrestye tetőzetét is átcserélték bádogtetősre.

1996. július 6-án Tóttleken nagy ünnepség közepette áldozópappá szentelték Bruncsák István helyi születésű diakonust, aki Rómában végezte tanulmányait.

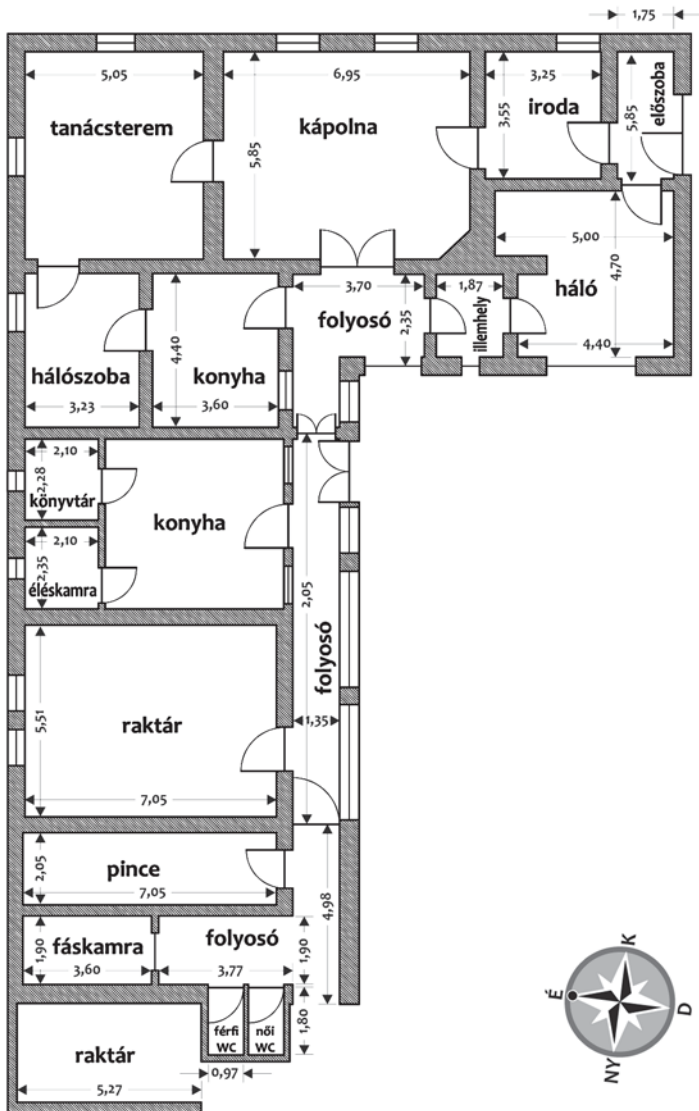
2000–2001 között Szűcs Attila, majd 2002–2007 között Székely Antal Lóránt lelkész szolgált a falu plébániáján. 2007-ben új egyháztanácsot választottak, melynek tagjai: Homonnai Sándor elnök, Janota István gondnok, Nagy László pénztáros, Iványi Ilona jegyző, Rifnyák István és Gálik Anna ellenőrök.

2008. december 23-án XVI. Benedek pápa Böcskei László temesvári pápai prelátust nevezte ki a nagyváradai egyházmegye 82. püspökévé.

Bärbuț Petrică 2008–2010 között volt Tótteleken plébános. Előtte Tasnádon volt káplán. Szolgálat idején készült el a parókia teljes felújítása, a mai követelményeknek tökéletesen megfelelő formában. Ebben az időben kijavították és újrafestették a templom tetőzetét és csatornáját. 2009-ben elkészült a temetőben egy minden igénynek megfelelő ravatalozó, amelynek felszentelését 2009. október 24-én Exc. Böcskei László püspök végezte. Ebben az évben újrajavították a temető kerítését is. A kápolna kisharangjának a megszentelését is Exc. Böcskei László püspök végezte 2010. március 19-én, a Szent József-napi búcsú alkalmával. 2010 októberében Bärbuț Petrică plébánost áthelyezték Köröstarjába.

2011–2014 között Farkas András Bertalan volt Tótteleken lelkész, aki előzőleg Margittán szolgált mint káplán. 2011-ben villamosították a harangozást. 2011-ben egyháztanácsi választások voltak. Tagjai: Homonnai Sándor elnök, Nagy László gondnok, Zatykó Norbert pénztáros, Iványi Ilona jegyző, Formittág Sándor és Gálik Anna ellenőrök. 2012-ben többszöri próbálkozás után sem sikerült a templom orgonájának javítása. Hozzá nem értő vállalkozót bíztak meg a munkával. A javítás körüli hiányosságok egy 2000-beni orgona-helyreállításra vezethetők vissza, amikor eltűntek az eredeti orgonasípok. 2012-ben egy püspöki körlevél rendelkezése nyomán újabb egyháztanács-választás történt, melynek utána a testület összetétele a következő lett: Iványi Ilona elnök, Nagy László gondnok, Zatykó Norbert pénztáros, Formittág Sándor és Gálik Anna ellenőrök.

2014 őszétől 2018 szeptemberéig Kruzslitz Imre a falu plébánosa. A nagyszalontai születésű lelkész Tóttelekre helyezése előtt a nagyváradai Barátok templomában volt káplán. Eddigi tótteleki szolgálata idején – 2015–2016 között – festették újra a templombelsőt, új barokk stílusban, Sipos Tibor nagyváradai mester tervei alapján. 2017-ben alakították át a parókia összes

A tótteleki parókia alaprajza

helyiségeinek a központi fűtését, valamint az ajtók, ablakok cseréjét modern hőszigetelő változatokra. Ebben az évben fejeződött be a padlók teljes felújítása is. Az udvar modern kertépítészeti formát öltött. Elkészült a templom külső újrafestése a szükséges javításokkal, azon részen, ahol a fal salétromos. A templom külső teljes újrafestésének munkálatait a magyar kormányprogram pályázati forrásaiból valósítják meg. 2018 szeptemberétől Bodor Zoltán tisztelendőt helyezték a falu plébániájára. Őt Tasnádról helyezték Tóttelekre.

Összefoglalva a tótteleki plébánosokat, a könnyebb áttekinthetés kedvéért:

Sorsz.	A plébános neve	Időköz - év
1.	Platzer Ferencz	1781 (?)–1788
2.	Kaviák Mihály	1788–1793
3.	Rovenszky András	1793–1803
4.	Kassay János	1803–1805
5.	Mikulics János	1805–1812
6.	Gromószky János	1812–1823
7.	Molnár József	1823–1834
8.	Horváth Mihály	1835–1838
9.	Janicsech Antal	1838–1853
10.	Erdélyi József	1853–1858
11.	Kubovich Antal	1858–1860
12.	Verbatay Márton	1861–1865
13.	Miller János	1865–1868
14.	Kupsa Péter	1868–1870
15.	Junák Mihály	1870–1882
16.	Rázel József	1883–1890
17.	Vagaszky János	1890–1914
18.	Hobek István	1914–1919
19.	Peszeki Gergely	1919–1920
20.	Rákossy Ferencz	1920–1924
21.	Vajda József	1924–1927
22.	Beszenszky Emil	1927–1946
23.	Drozдовszky Géza	1946–1951
24.	Demkó Pál	1954–1971

25. Bálintfy Béla	1971-1984
26. Csilik János	1986-1989
27. Takács Pál	1989-1990
28. Mentés József	1993-1999
29. Szűcs Attila	2000-2001
30. Székely Antal	2002-2007
31. Bărbuț Petrică	2008-2010
32. Farkas András	2011-2014
33. Kruzslitz Imre	2014-2018
34. Bodor Zoltán	2018-

Jelenleg a tótteleki egyházközséghez tartozó két fiatal folytat teológiai tanulmányokat a Gyulafehérvári Római Katolikus Hittudományi Főiskola és Papnevelő Intézet hallgatójaként: Blaga Antoniu tótteleki és Holt Dávid siteri lakosok.

4.5. A temető

Tóttelek régi temetője évszázadokon át a templom melletti sírkertben volt. Területe a templommal együtt 63 ár. Ezelőtt 50-60 évvel még megvolt néhány fakereszt és két-három márványsírkő. Mára már csak egy sírkő maradt, igaz, nem az eredeti helyén. Biztosan tudjuk, hogy ide temettek három tótteleki plébánost: Janicsech Antalt, Verbatay Mártont és Junák Mihályt. A régi temetőben az utolsó temetés 1885. március 30-án volt, amikor itt helyezték végső nyugalomra Bruncsák Erzsébet egyéves kislányt, Bruncsák János és Szaka Rozália szülők gyermekét. A temetést Rázel József plébános végezte. A régi temetőben található egyetlen márványsírkő Frey Borbála sírköve, akit tizenkét évvel a temető lezárása előtt, 1873. február 4-én temettek ide. A sírkő a templom bejáratához közel, a földre van elhelyezve. Véleményem szerint jó lenne valamilyen formában rögzíteni azt. Abban az időben Tótteleken 30-40 között volt az évi temetések száma, így aztán a temető az 1885. évben megtelt, s úgy tűnik, kibővítésére nem volt lehetőség. Dicséretre méltó az egyházközség ősök iránti tisztelete, melynek nyo-

mán a temető megtartotta eredeti területét, és még a kommunista rendszerben sem szüntették meg mezőgazdasági termelés céljára. Minimális gondozása a fű lekaszálásából és a bokrok irtásából áll.

Az új temető a Rókás utca mögött, a falu nyugati oldalán terül el. Az első temetés ebben a sírkertben 1885. május 12-én volt, amikor ide temették Vent Etelkát, egy kilenc és fél éves kislányt, Vent Ferenc és Jaksa Julianna gyermekét. A sírkő most is megvan, az eredeti helyén látható. Itt található Rázel József tóttleki plébános márványkövel megjelölt sírhelye. További érdekesség a második világháború idején (1944. október 14.) Tóttleken elesett két német katona, Jakob Köpf és Franz Neuhausel közös sírhelye, amelyet az utóbbi években márványtáblával jelöltek meg. Eredetileg az új temető félelnyi területen volt, a Temető utcától a mostani kápolnáig terjedt. A második világháború után (1950 körül) nyerte el a mai területi nagyságát. A területe 30 ár, amit a tóttleki közbirtokosság legelőjéből alakítottak ki és bérelnek. A sírhelyek száma 600 körül van ebben a temetőben. Számításaim szerint, ha a falu népessége megáll az 1960-as szinten, akkor mára már ez a temető is megtelt volna sírokkal.

2009-ben elkészült a temetőben egy minden igénynek megfelelő ravatalozó, amelynek felszentelését 2009. október 24-én Exc. Böcskei László püspök végezte. Ebben az évben újravitták a temető kerítését is. A kápolna kisharangjának a megszentelésére 2010. március 19-én, a Szent József-napi búcsú alkalmával került sor, Exc. Böcskei László püspök által.

4.6. A tóttleki templom harangjai és harangozói

A harangok nagyon közel állnak hozzánk, hiszen naponta halljuk zúgásukat, és mégis, helytörténeti munkákban kevés adatot találunk a települések harangjairól. A tóttleki római katolikus templomnak három harangja van. A legrégebbi s egy-

A tótteleki templom harangjai

ben a legkisebb (50-60 kg-os) a lélekharang. A lélekharang a templom legkisebb harangja, melyet önmagában a haldoklás, illetve a halálesetnek hírül adására használnak, amikor is egy lélek távozik e világból. 1915-ben az akkori országos és egyházi rendelet törvényesítette a harangok beszolgáltatását háborús célokra. A lélekharangnak „megkegyelmeztek”, nyilván tűz és halálesetekre gondolva tartották ezt szükségesnek. A harangon a következő latin felirat olvasható: COR JESU IN AGONIA (felső sor) FACIUM MISERERE MORIENTUM (alsó sor), ami kb. így fordítható: Jézus (Szent) Szíve, halálunk óráján könyörülj rajtunk! (Megj.: A harangok felirata nyilván öntési költségek miatt elég szegényes.) A középső harangot Trianon után, 1925-ben Aradon öntötték a híres Hönig cégnél. Súlya kb. 90 kg. Latin felirata SANCTA JOSEPH ORA PRO NOBIS!, míg az ellentétes oldalon: OMNIPOTENS DEUS PACEM TUAM NOSTRIS CONCEDE TEMPORIBUS. Magyarra fordítva: Szent József imádkozzál (könyörögj) érettünk! Mindenható Isten adj nekünk békét minden időben!

Szemben állva a toronyban a harangokkal, a jobb oldali (északi) legnagyobb harangról tudunk a legtöbbet: 1932-ben készült a temesvári FRIEDRICH testvérek öntödéjében. Egyházi levéltári forrásokból ismert, hogy a harang 113 kg-os és akkor, a gazdasági világválság idején 25 ezer lejbe került. A tóttleki katolikus egyház híveinek adományaiból, gyűjtésből fizették ki azt. Az első gyűjtési akció során 14 750 lejt gyűlt össze, és ez korántsem volt elég az új harang költségeihez. Ezért egy második gyűjtési akciót indítottak, amely során összegyűlt még 10 400 lej, és a két gyűjtés összege így már elérte a 25 ezer lejt. Ebben az időben a falu papja Beszenszky Emil plébános volt. A harangon a következő felirat olvasható: 1. sor: IN MEMORIAM ANNIVERSARI 150 UT COMMUNE, 2. sor: HOC CONSTET ET 100 UT TEMPLUM HOC ERIGATUR, 3. sor: ME FUNDERE CURAVERUNT AD HONOREM VIRGINIS VARICE IN COLAE TOTTELEKIENSIS, alul: FRIEDRICH TEST. RT TIMISOARA. A magyar fordítás: 1. sor: A község 150 éves fennállásának emlékére, 2. sor: A templom 100 éves fennállásának évfordulójára, 3. sor: A szent Szűz iránti buzgó tisztelettel készítették Tóttlelek lakosai.

A harangok használatáról néhány sorban:

a. A lélekharang (kisharang) csak az esti harangozás után (ami nyáron nyolc, télen hét órakor van) szólal meg, amikor a nagyharanggal már befejezték az esti harangozást (kb. öt perc). Ezután a kisharanggal külön harangoznak egy percre, a halottak lelki üdvéért.

b. A középső harang a második harangozással misére hívja a híveket, pl. vasárnap.

c. A nagyharangot használják a legtöbbet, és pedig a következő alkalmakkor: vasárnap, misére hívás első harangozással és a mise közben is megszólal, Úrfelmutatáskor. Reggel hatkor, délben tizenkét órakor, nyáron este nyolckor és télen este hét-kor is harangoznak vele. Halál esetén, ha az elhunyt tóttleki lakos, egy rövid harangozás történik a nagyharanggal, ha pedig már nem lakik Tóttleken az illető, akkor ez elmarad.

d. Összeharangozás: mind a három haranggal egyszerre a következő alkalmakkor harangoznak: közvetlen mise előtt a harmadik összeharangozás, szilveszter éjjelén pontban éjfélkor szintén mind a három megszólal, halál bekövetkeztekor reggel nyolckor, délben tizenkét óra után és délután négy órakor mind a hárommal harangoznak. Tűz esetén félreverik-félrekon-gatják mindegyik harangot.

A templom harangozóiról vagy sekrestyéseiről is vannak adataink, legkorábban 1838-ból, amikor öreg Simkó János volt a harangozó, majd később öreg Dudás József. Az 1848-as forradalom idején pedig Fehér Antal szerepel mint harangozó. A múlt században 1924-től hosszú ideig Petrus Ádám, majd fia, Petrus Mihály volt Tótteleken harangozó. 1958-tól pedig a következő harangozókat említem: ifj. Pardek András (baleset érte a félifürdői építkezésein 1961-ben), Zatykó István (1961), Furmann Gyula (1963), újra Petrus Mihály (1965), Simkó István (1967), Petrus Ferenc (1994), majd 2002-től jelenleg is: Gálik Anna.

Az utolsó kántortanító Mihály Dezső után, 1950-től a plébániának nem volt hivatalosan kántora. 1955 körül, Demkó plébános idején szerveződött a falu új vonószenekara Wurst Lajos és Polacsek András prímások körül. Közülük Riffnyák Lászlót és Gergely Józsefet Demkó Pál plébános tanította meg orgonálni, és alkalomszerűen ők lettek a templom nem hivatásos orgonistái. Ebben az időben tanult orgonálni Simkó István is. 1967-től hosszú időn át ő lett a kántor, egészen 1994-es nyugdíjazásáig. 1994–2009 között Wurst József volt az énekes-kántor (orgonán nem játszott). Utána alkalomszerűen besegítő kántor volt Jakab Csongor, míg 2010-től napjainkban is Spurigán Zoltán a tótteleki plébánia kántora.

4.7. A tóttleki katolikus egyházközség részére létesített alapítványok

A 19. században gyakoriak voltak az egyházközségek megerősítésére felajánlott alapítványok. Az alapítvány vagyoni értékek felajánlását jelenti az alapító által megjelölt törvényes célra. Alapítvány elsődlegesen gazdasági tevékenység folytatása céljából nem hozható létre. Levéltári források szerint a Tóttleki Római Katolikus Egyházközség részére több alapítványt is létesítettek. Wurum József nagyváradi püspök hozta létre az első alapítványt (1826). Nagyrészt tóttleki lakosok nevéhez fűződnek a további alapítványok: Maszlán Ádám (1834), Szebenyi (1844), Fehér (1853), Janicsek Antal tóttleki plébános (1858), Terézia-Viola (1862), Molnár (1864), Nyakacska András (1870), Inovits Antal (1872), Simkó Erzsébet (1875), Murtzin Teréz (1876), Koch Márton (1898) stb. Később az egyházi alapítványok elaprózódtak, s úgymond kezdtek kimenni a használatból. Ehhez hozzájárult az impériumváltás, a világháború, a gazdasági válság, a pénzbevéltás stb.

4.8. A bérmálásról

A katolikus egyházban a bérmálás a hétszentség egyike (latinul *confirmatio*, jelentése megerősítés). Olyan szertartás, melynek során kézzel vagy felkenés útján közvetítik a Szentlélek ajándékait a bérmálkozó számára. A bérmálás szentségének felvétele régebben nagy egyházi ünnepek számított Tóttleken. Az általam Tóttlekek első helytörténésének tekintett Király István* (1886–1973), akinek munkásságára még visszatérek, így írt a tóttleki bérmálásról:

* Király István (1886–1973) tóttleki lakos. Elemi iskoláit, a hat osztályt 1893–99 között, a helyi iskolában végezte. Korán kezdett dolgozni, 1907-ben megnősült, feleségül vette a tóttleki Ugarek Annát. Részt vett az I. világháborúban, négy és fél évet szolgált mint katona, majd hadifogoly Oroszországban. Később több ízben különböző községi elöljárói feladatokkal bízták meg. Az 1930-as években a helyi Magyar Párt elnöke, majd az 1940-es évek elején a helyi Erdélyi Magyar Gazdák

Bérmálkozók a templom előtt (1932)

„...Mikor a tizedik évét betöltötte az iskolás gyerek, készülni kellett a szentgyónásra és az elsőáldozásra. Utána néhány év múlva a bérmálás következett. A bérmálást a püspök végezte, ő adta fel a bérmálás szentségét. Ez nagy, fényes ünnepe volt a falunak. A püspök jövetelére 8-10 lovas legény ment elébe a falu határába. A falu bejáratánál díszkapu volt felállítva, szépen feldíszítve. A község előljárói üdvözlő szavakkal fogadták a püspököt. Ezen a falu lakosságának nagy része jelen volt. A püspök 4 lovas hintón érkezett, díszbe öltözött parádés kocsis, mellette ült a segédkocsis. Az egész falu lakossága gyónt és áldozott. Bérmakeresztapát hívtak a fiúknak, míg a lányoknak bérmakeresztanyát. A kislányok koszorút viseltek a fejükön és fehér ruhát, míg a fiúk új ruhába voltak öltözve. Sorba állították őket a püspök elé, míg a hátuk mögött a bérmaszülők álltak. A bérmaszülők meghívták a keresztyereket ebédre és itt ajándékot adtak át a keresztyereküknek. A lányok ruhát, a fiúk zseborát vagy pénzt kaptak. Nagy ünnepélyes

Egyesületének elnöke. Sokoldalú tevékenységet folytatott, mint építőmester jeleskedett a legtöbbet. Ő tekinthető a falu első helytörténészenek. Visszaemlékezéseire a továbbiakban többször hivatkozom.

szertartás volt ez a faluban, és nagy egyházi pompával ment végbe. Közvetlen a bérmálás után a község előljárói, az iskolaszéki tagok elmentek a plébániára és megköszönték személyesen a püspök szívességét. A püspök oktató szavakat mondott a falu előljáróinak, és eltávozott. Fényképek is készültek minden bérmáláskor. A bérmáltak emléklapot kaptak a püspöktől. A lovas legények elkísérték a püspöki hintót a szomszéd falu határáig, majd visszatértek a falu plébániájára, ahol boráldomást adtak a tiszteletükre. A plébános úr megköszönte szolgálatukat, s ezzel véget ért a bérmálás templomi része. Utána az iskolánál ingyenbált rendeztek, ahol a fiatalság reggelig mulatott...”

Régen a tóttleki templomban bérmálkoztak a környékbeli katolikus fiatalok is. Lássunk néhány levéltári adatot az utóbbi száz év bérmálásairól:

A bérmálás időpontja	A bérmáltak száma	A bérmálást végző főpap	Tóttleki plébános
1889	-	Schlauch Lőrincz megyés püspök	Rázel József
1928. május 29.	168	Mayer Antal ap. kormányzó	Beszenszky Emil
1932. május 5.	58	Fiedler István megyés püspök	Beszenszky Emil
1938. június 20.	47	Fiedler István megyés püspök	Beszenszky Emil
1943. május 10.	61	Fiedler István megyés püspök	Beszenszky Emil
1948. május 5.	40	dr. Scheffler István megyés püspök	Drozдовszky Géza
1956. május 22.	78	dr. Lestyán Endre kanonok	Demkó Pál
1961. június 25.	49	Bélteky Ferenc ált. helynök	Demkó Pál
1968. június 30.	37	Bélteky Ferenc ált. helynök	Demkó Pál
1974. október 13.	52	dr. Hosszú László ált. helynök	Bálintfy Béla
1982. október 17.	17	dr. Dászkál István ordinárius	Bálintfy Béla

1989. szeptember 18.	18	dr. Dászkál István ordinárius	Szűcs Attila
2006. július 26.	16	Fodor József ált. helynök	Székely Antal

4.9. Egyházi szokások

A tóttlekiek életében régen az ünnep jóformán egyet jelentett az egyházi év megszentelt napjainak ünneplésével. Az évkezdő adventtől az évrő András-napig sok ünnepe és jeles napja volt a katolikus egyháznak.

4.9.1. Búzaszentelés

A búzaszentelést általában Márk-nap (április 25.) délelőttjén, ritkábban az ünnep utáni vasárnapon tartották. Mise után a hívek körmenettel megkerülték a templomot, majd kivonultak a közeli Kereszt-dűlőbe az ottani feszülethez, ahol a pap az évszázados szokásos szertartás szerint megszentelte a vetést. Odafelé és visszafelé a menet résztvevői a Mindenszentek litániáját imádkozták és énekeltek. A szentelés alatt a lányok a magukkal hozott zöld búzacoszorúkkal megkoszorúzták a menet elején vitt keresztet. A szentelt búza régóta megbecsült és fontos szentelménynek számított, ezért a szertartás végén mindenki tépett a megszentelt búzavetésből. A férfiak kalapjuk mellé tűzték, a nők pedig imádságoskönyvükbe tettek egy-egy szálát. Manapság a búzaszentelés a templomban történik.

4.9.2. Úrnapi sátorok állítása és körmenet

A Szentháromság vasárnapja utáni csütörtök az Úrnapija, az Oltáriszentség ünnepe. A naphoz teljes munkaszünet és munkatiltalom kötődött. Évszázadokon át az egyházi év legnagyobb ünnepei közé tartozott. A mindenkori katolikus társadalom legünnepélyesebb hitvallása, reprezentációja, az egyházhoz való tartozás kifejezésének alkalma volt. Fontosnak tartották, hogy a közösség valamennyi férfitagja ott legyen az úrnapi körmenetben, ahol a pap supellát alatt viszi az Oltáriszentséget. Régen

Tóttelenen a négy égtáj felé irányuló négy utcában feldíszített lombsátrat állítottak fel. A szabadtéri oltárok négy oszlopa fiatal, vékony gyertyánfából készült, majd ezeket rudakkal összekötötték, a két oldalát és a sátor tetejét gyertyánfalombokkal bevonták. A sátor hátsó oldalát a porta utcai kapuja képezte, amelyet díszes szőnyeggel vagy terítővel bevontak. A sátor belsejét virágokkal díszítették, és benne egy leterített asztalra szobrokat és képeket állítottak. Itt a pap az Oltáriszentséggel áldást osztott a négy világtáj felé. A körmenet után mindenki igyekezett hazavinni a lombsátrak zöld ágaiból. Sokan a saját virágukat vitték haza, amelyet a körmenet előtt koszorú vagy csokor formájában a sátorra akasztottak, illetve a sátorba tettek. Az úrnapi zöld ágat otthon tovább őrizték: horogfára fűzve távol tartotta a villámot, az istállóban felakasztva megvédte a jószág egészségét, fej alá téve elűzte az álmatlanságot, füstje gyógyított stb. Később a sátrakat a templom külső falai mellé állították, mindegyik utcának külön volt sátra. Miután a falu előregedett és a lombsátrak elkészítése egyre nehezebbé vált, azokat egyszerűbb, virággal díszített asztalokkal helyettesítik.

A tótteleni római katolikus egyházközség eddigi történetét a megmaradásért való küzdelem jellemezte. Európa lakosságának jelenleg háromnegyede keresztény. Kontinensünkön a vallásosság az emberek többsége számára ma már nem jelent szükségképpen vallásgyakorlatot, nem igénylik feltétlenül az egyházak közreműködését. A társadalom többsége magánügynek tekinti a vallást, és az egyre inkább az intim szférába kerül. Csökkent az egyháztagok száma és az istentiszteleteken részt vevők aránya. Szerencsére Közép- és Kelet-Európában ennél kedvezőbb a helyzet. Tóttelenen is a lakosság csökkenésével megfogyatkozott a hívek száma. Ennek ellenére az egyház épületei, a templom és a parókia soha nem tapasztalt rendben és jó állapotban van. Ez a hívek támogatása mellett, mint az előbbieken is láthatuk, azoknak a plébánosoknak köszönhető, akik az elmúlt századok során lelki szolgálatuk mellett szívügyüknek tekintették a tótteleni egyház ingatlanjainak állandó gondozását.

5. A TÓTTELEKI ISKOLA TÖRTÉNETE

A falu iskolájának története két, egymástól jól elválasztható időszakra osztható: az egyházi, illetve a népiskolára – megalakulásától az 1948-as államosításig –, valamint az állami iskolára, az 1948-as államosítástól a tótteleki iskolai oktatás megszűnéséig.

A tótteleki népiskolát a plébániával egy időben, 1788-ban alapította Kalatay Ferenc nagyváradi püspök. Ez a tény egy 1794. február 14-én kiadott püspöki levélben olvasható, amelyben utalást találunk a kántortanító fizetésére. Az iskolát Miklóssy Ferenc nagyváradi püspök rendelete és anyagi segítsége nyomán 1809-ben építették. Egy tanteremből álló helyiség volt, mellette a tanító egyszobás lakásával.

1832-ben, amikor a templom tetőzete javíthatatlanná vált és lebontották, hogy új templomot építsenek, a szentmisét az iskolában tartották. Erre az időre tanteremnek Kochelka József tótteleki lakos házat bérelték ki évi 45 forintért. 1850-ben nyolc faoszloppal támasztották meg az iskola kidőléssel fenyegető falait. Egy idő után (1883) az építmény már nem felelt meg az akkori tanügyi követelményeknek, ezért tanítói lakássá alakították. Lipovniczky István nagyváradi püspök idején, 1883-84-ben új tanterem épült. A szellőztetést természetes módon oldották meg, és az árnyékszék is megfelelt a közegészségügyi követelményeknek. Mint a levéltári forrás írja, a növedékek „tornászatban” az iskola udvarán gyakoroltak. Az iskolának jó állapotban lévő gyümölcsfaiskolája és konyhakertészete volt, ahol a nagyobb osztályosok gyakorolhatták a falusi gazdálkodás ezen

ismereteit. Az iskola tanítói állásának betöltésére kizáró követelmény volt a katolikus vallás, valamint a zenetudás. A tanító a falu plébániájának egyben a kántora is volt. Az iskola zavartalan működését és a tanító munkáját az iskolaszéki bizottság ellenőrizte, melynek igazgatója a mindenkori lelkész volt. Íme, időrendi sorrendben, néhány iskolaszéki bizottság:

1877-ben: Junák Mihály plébános a bizottság elnöke, Fehér Károly iskolaszéki jegyző, Janota András világi elnök, Janota Mihály gondnok, Herperger Miklós és Fehér József tagok.

1906-ban: Vagaszky János plébános a bizottság elnöke, Grünner Győző (tanító) jegyző, Gyórfi Lajos világi elnök, Janota József gondnok, Kleska Pál, Bruncsák János és Kovács József tagok.

1943-ban: Beszenszky Emil plébános a bizottság elnöke, Nyerki János (kántortanító) jegyző, Czirják János világi elnök, Noveczky József pénztáros, Kortyis József gondnok, Gál József, ifj. Fehér József, Kovács Lajos, ifj. Simkó Béla, Formittág Lajos, Király István, Dudás András, Baumann Ferenc és Zatykó Ignác tagok.

Az iskolaszéki bizottság üléseit általában negyedévenként tartották. A bizottságnak legtöbbször pénzügyi kérdéseket kellett megoldania, ezek közül is elsősorban a tanítók fizetésével voltak gondok. Emiatt gyakori volt a tanítók elvándorlása, nagy részük csak egy-két évig maradt Tótteleken. 1872-ben a tanítói állásra megjelent újsághirdetés alapján betekintést nyerhetünk a tótteleki népiskola tanítójának felkínált évi járulékra.

Ezek a következők:

1. szabad lakás;
2. 105 frt. készpénz;
3. hat köből kétszeres búza;
4. hat köből szemes tengeri;
5. hat öl tűzifa;
6. tíz hold szántóföld;
7. kilenc hold rét;
8. az erdőből egy öl fa, tartozván a failletékből az iskolát is fűttetni.

Gyakori napirendi pont volt az iskola épületének javításához szükséges anyagi források előteremtése. Ehhez a falu lakosainak hozzájárulására is szükség volt.

Az oktatás terén tanítóra és az iskolaszék igazgatójára háruló kötelezettségeket a népoktatási törvényekben határozták meg. Az iskolában a hittant a helybeli lelkész oktatta, akit a püspök felügyelt. A tanítás július és augusztus hónapokban szünetelt, évközben pedig kedden, a hetivásári napon és ünnepnapokon nem volt iskolai oktatás. Vasárnap a szentmise kezdetéig tartott az oktatás, míg a pénteki napon a hittanórát tartották.

Tallózzunk az 1888–1889-es tanév tantervéből, mely szerint a tótteleki iskolában a következő ismereteket sajátíthatták el a tanulók:

Hittan (I-II. osztály): keresztvetés, miatyánk, üdvözet, apostoli hitvallás, isteni érények, reggeli ima, esti ima, angyali üdvözet, evés előtti és evés utáni ima. Bevezetés: a hitről, az Istenről, az Istenről három személyben. A teremtő Istenről: a világról, az angyalokról, az első emberekről.

Számтан (I-II. osztály): A sok, a kevés, a semmi megértése. Számolás 1–10-ig; összeadás, kivonás, szorzás, osztás; $1/2$, $1/3$, $1/4$, liter, deciliter, kilogramm, számolás 10–20-ig. A négy alapművelet fejben és számjegyekkel. Pénznemek.

Földrajz (III-IV. osztály): Az iskola, lakhely, község, határ. A környék, járás, megye, ország. A magyar alföld. Magyarország hegyei, folyói, határai. Utazás Európában: Budapesttől Orsováig, Románia, Fekete-tenger, Konstantinápoly, Földközi-tenger, Spanyolország és Portugália, Franciaország, Schweiz, Németország, Belgium, Hollandia, Nagy-Britannia, Dánország, Skandinávia, Oroszország.

Történelem (V-VI. osztály): Ókori népek. Krisztus Urunk születése. Görögök, rómaiak, németek. A magyarok bejövetele. A fejedelmek kora. Szent István. Árpád-házbeli királyok. A vegyes és Habsburg-házbeli királyok jelesebbjei.

Ének (I-VI. osztály): Egyházi énekek. Miseének az Oltári-szentségről, a Boldogságos Szűz Máriáról, adventi, karácsonyi, böjti, húsvéti és pünkösdi énekek. Világi dalok.

Lássuk, hogyan nézett ki 1886-ban a tóttleki iskola tanterme belülről egy akkor készült leltár szerint:

Bútorzat:

- 1 festett szekrény kettős ajtóval és kulccsal
- 10 festett iskolai pad
- 1 festetlen falóca
- 1 keményfa feszület és egy feszületkép rámában
- 3 festett faszék
- 1 új, hat darabból összeilleszthető vaskályha
- 1 új, fiókkal, kulcsokkal és dobogóval ellátott festett asztal (katedra)
- 1 pár ruhatartó fogas
- 1 pár új vászon görgöny ablakra (sötétítő)

Tanszerek:

- 1 métermérték rossz állapotban lévő falitábla
- 1 iskolai nagytábla tartóval (lábakkal)
- 1 új Európa térképe
- 1 régi felosztású Magyarország térképe
- 1 nagyvárad latin sz. szertartású egyházmegye térképe
- 1 Bihar megye térképe régi felosztással
- 1 Palesztina térképe
- 1 Tóttlekek község térképe
- 1 számológép és egy földgömb
- 24 új fali olvasótábla
- 1 szivacs
- 1 kertészolló
- 1 hévmérő
- 1 hangvilla
- több darabból álló mértékek: térfogat, súly és hosszúság mérésére
- 1 bádog vizeskanna 6 pohárral
- 10 kötet különböző szemléltető iskolai könyv

1868-ban, Eötvös József vallási és közoktatási miniszter idején, megszületett Magyarország első népoktatási törvénye. Létrejött a hatosztályos elemi népiskola, elrendelték a tanköte-

lezettséget. 6-12 éves korig népiskolába, 12-15 éves korig ismétlő elemi népiskolába jártak a gyerekek. A községi népiskolák elsőfokú hatósága az iskolaszék volt, mely a tanító kinevezését, az iskola felügyeletét, a tanító és a szülők közti vitás kérdések rendezését is feladatul kapta.

1890-re 61 forint volt a tótteleki népiskola alapítványi vagyona, amelyet Kupsa Péter, Junák Mihály és Rázel József volt tótteleki plébánosok arra szántak, hogy annak kamatából tankönyveket vásároljanak a szegény gyermekek részére.

1896 májusában, a honfoglalás ezeréves évfordulója tiszteletére, Magyarország minden iskolájában millenáris ünnepségeket tartottak. A tótteleki ünnepségről ezt írták: *„Tóttelek község róm. kath. iskolájának ezredévi ünnepélye május 17-én folyt le, melyet bálaadó istentisztelet megballgatása után a közeli erdőben Vagaszky János lelkész szavai nyitottak meg. Grünner Győző tanító és Kathó Ferencz csatári közjegyzőn kívül szerepeltek: Janota Lajos, Varga Ferencz, Simkó Mária, Karsai Endre, Dobozy Károly, Király Béla, Száraz Erzsébet, Czvikker István, Bruncsák Ágnes, Polcsis Erzsébet, Hapek János, Fehér Margit, Fehér Veron, Kleska Teréz, Simkó Erzsébet,*

— Biharmegyében kebelezett Tóttelek helységben, a kántortanítói állomás üresedésébe jöven, arra ezennel pályázat nyitattik f. évi februárhó 15-ik napjáig.

Évi járulék:

- 1) Szabad lakás;
- 2) 105 frt kézpénz;
- 3) hat köből kétszeres buza;
- 4) hat köből szemes tengeti;
- 5) hat öl tűzifa;
- 6) tíz hold szántó föld;
- 7) kilencz hold rét;
- 8) az erdőből egy öl fa, tartozván a failletékből az iskolát is fűtteni.

Oktatási nyelv magyar; a folyamodók képezdei pályavégzetek legyenek.

Kik ezen állomást elnyerni óhajtják, bizonyítványokkal felszerelt folyamodványaikat a tótteleki róm. kath. iskolaszék elnökéhez nt. Junák Mihály plébános urhoz czímezve, a főnebb kitett időre küldjék be.

Nagyváradon, január 14-én 1872.

Utolsó pósta: per Szalárd Tóttelek.

2-2 PALOTAY LÁSZLO,
váradolozsai esperes-plébános.

A tanítói állás hirdetése (1872)

Az iskolaszék pecsétje (1905)

Janota Teréz, Wurst János, Kovács Margit, Fehér Gyula, Gálik István és Dudás József. Emlékfát tíz darabot ültettek el.”

Az impériumváltás után a Román Királyság iskolarendszere nem hozott jelentős változásokat a tóttleki iskolai oktatásban. Az 1924-es oktatási törvény bevezetése után továbbra is megmaradt az elemi iskolai oktatás hatéves időtartama.

Érdekes epizód a tóttleki iskola történetében 1924. október 24., amikor Mayer Antal, a nagyváradi egyházmegye apostoli kormányzó helynöke továbbította a tóttleki plébániának a tankerületi inspektorátus levelének átiratát, magyar fordításban, mint írja, „tudomásvétel és miheztartás céljából”. Idézzünk belőle: „...*van szerencsénk közölni, hogy a tóttleki iskolában a tanítás román nyelven történjék. Annak a községnek a lakosai, mint az konstatáltatott nagy részben elmagyarosított tótok, miért is nem engedhető meg, hogy azok gyermekei továbbra is egy, az ő eredetükre nézve idegen nyelven neveltessenek, hanem vagy anyanyelvükön, vagy az állam nyelvén...*” Aláírta: Simion Gocan, Tankerületi Főigazgató, Nagyvárad.

A román tanügyi hatóságoknak erre a fölöttébb értékes „okfejtésére” a *Budapesti Hírlap* is felfigyelt és kommentálta az eseményt, mely körül a későbbiekben elcsitultak az indulatok.

1935-ben felépült a második tanterem, akkori pénzben 50 ezer lej összköltséggel, melynek 2/3-át az egyházmegye, míg 1/3-át a hívek egyházi adójából fizették.

1940. november 3-án Beszenszky Emil plébános, az iskola-szék elnöke többek között ezeket mondotta: „...*a most megváltozott helyzetben, amikor elérkezett az az idő, amit oly régen vártunk, hogy saját nyelvünkön is lehet beszélni, teljes erőnkől iparkodjunk az egyház és a haza iránti kötelességünket pontosan és lelkiismeretesen teljesíteni...*”

A második világháború idején országosan, de Tóttleken is az iskolai tevékenység meggyengült. Sok iskola szakképzett tanító nélkül maradt, nőtt az egy tanítóra jutó diákok száma, mert a férfi tanítókat behívták katonának.

A legrégebb iskolakép, Románszky Mária tanítónővel (1932)

A tótteleki iskola tanítóinak nevei időrendi sorrendben, a teljesség igénye nélkül:

Tanító neve	Mikor tanított Tótteleken	Megjegyzés
-------------	------------------------------	------------

A. KÁNTORTANÍTÓK (1811-1948)

<i>Petyár József</i> *	1811-1930 (?)	szentjobbi születésű
<i>Kőrösi József</i>	1831-1840 (?)	Temesváron tanult
<i>Trimai József</i>	1843-1849	
Vas Ignác	1849	1849-ben kolerában meghalt
Kuglis János	1849-1850	micskei születésű
Brunári János	1850-1852	szentjobbi születésű
Prém József	1852-1854	Szentjobbra távozott
Kuglis János	1854-1856	másodízben Tótteleken
<i>Jaksa András</i>	1856-1871	
Gyarmathy János	1871-1872	
<i>Drevenyák Tamás</i>	1872-1881	később, 1886-ban a falu bírója
<i>Mártonffy Zoltán</i>	1881-1886	Élesdre távozott

<i>Róth György</i>	1887-1893	
<i>Kracsmer Sándor</i>	1893-1894	
Grünner Győző	1894-1928	a legtovább, 32 évig volt tanító
Belluska József	1926	helyettesít
Kürthy Lajos	1927-1928	helyettesít
Schneff János	1928-1930	
Rác Gyula	1930-1931	
Románszky Mária	1931-1932	
<i>Győry Ferenc</i>	1932-1940	kisebb megszakításokkal
Nemecsek Margit	1935	helyettesít és második tanító
Pettendi Irén	1940	helyettesít és második tanító
Prókai Anna	1941-1942	később Jászárokszállásra került
<i>Nyerki János</i>	1942-1947	kisebb megszakításokkal
Czilli Antal	1945-1947	Székelyhídról jött Tóttelekre
Brezovszky Ottó	1947-1948	Felsőbányán született

B. ÁLLAMI TANÍTÓK (1948-2007)

Mihály Dezső	1948-1949	az utolsó kántortanító
(reform. vallású)		
Kelemen Julianna	1950	férje siteri jegyző
<i>Ördög Margit</i>	1951-1954	nagyváradi
<i>Csoma Julianna</i>	1954-1968	férjét kulákként üldözték
(<i>Nyíri Sándorné</i>)		
Czacuné-Kóta Piroska	1959-1964	második tanító
<i>Fráter Margit</i>	1969-1978	hegyközcsatári
<i>Mészáros Gizella</i>	1979-1984	hegyközcsatári
Koma Erzsébet	1985	
Negreanu-Botis Nicoleta	1986-1988	
Mészáros Adél	1989-1991	
Lenti Márta	1992-1993	
Németi Melinda	1993-1994	
Molnár Etelka	1994-1996	
Molnár-Matei Julia	1996-1998	
Matei Angela	1998-1999	
Köllő Mónika	1991-2001	
<i>Bokor Melinda</i>	2001-2006	
Nagy Réka Mária	2006-2007	

(Megj.: * A Tótteleken több mint 3 évig tanítókat dőlt betűvel írtam.)

A továbbiakban az iskolai oktatást ismertető írásomat Király István erre vonatkozó visszaemlékezéseivel folytatom:

„...1892. évtől visszaemlékszem, hogy Édesanyám 7 éves koromban felvitt az iskolába. Mint első osztályos kisfiú boldogan mentem. Az anyám otthon is tanítgatott, a leckét jól tudtam s ennek a szüleim is nagyon örültek, hogy szerettem tanulni és iskolába járni. Az 1893-ik évi nyári vakáció alatt jól viselkedtem, ott, ahol laktunk mint lakók, abban az udvarban hatan voltunk kisebb-nagyobb gyerekek. Arra is emlékszem, hogy sokszor sírva tértem haza anyámhoz. Panaszom végighallgatta és elővette a kasornyát (megi.: a kasornya az edényhordó ritkásan kötött kantárja) és a seggemre vert és tengeri szemén térdepeltetett az asztal mellett. Jött a tavasz, közel volt az utca vége ahol gyepes térség volt, ott mi a kis libákat gyepeltettük. Minden háznál volt kis liba, ahol leánygyermek volt, az őrizte őket. Mi hárman voltunk testvérek, mindnyájan ott játszottunk. Sokféle gyermekjáték volt a mi időnkben. Sokszor húsban is összegyűltünk játszó gyermekek. Minden utca végén volt libalegeltető, ahol szintén sok gyerek összegyűlt játszani. Hancúroztak, zajongtak, a szüleink örültek, hogy csak otthon ne legyünk és ne lármázzunk. Amikor hallottuk, hogy csengetnek az iskolába, kotródtunk gyorsan hazafelé, vettük a tarisznyát, amelyben a tanszerek voltak. A nyakunkba vettük és amelyik szülő otthon volt, annak kezét csókoltunk és köszöntünk hangosan. Dicsértessék az Úr Jézus Krisztus! Anyánk megcsókolt bennünket és így elindultunk az iskolába. Ha felnőttel találkoztunk, nekik is hangosan köszöntünk. Mire a másodikat csen-

Nyerki János tanító (1942)

gették, már levett kalappal a padban ültünk és úgy vártuk a tanító urat. Mikor a tanító úr a helyére ért, kezébe vette a pálcát és felállt minden tanuló. A tanító úrral együtt hangosan imádkoztunk. Utána elkezdődött a tanulás. 6 osztály volt, 50–60 gyerek egy tanító keze alatt. Az előző napon feladott leckéből kellett felelni osztályonként. A délutáni tanítási idő alatt a tanító úr feladta a következő napi leckét. Aki a feladott leckét nem tudta, kihívta a dobogóhoz és akár fiú, akár lány volt, pálcával 5–6-ot rábúzott a fenekére, úgy az első, mint a hatodik osztályosnak. A fiúk nadrágba voltak télen, de nyáron a nagyjai gatyába és a kisebbjei kantusba jártak. Félrebúzza a kisruhát a tanító, hogy jobban pászoljon a pálcáútés a fenekén. Volt, aki a nadrág alá ruhadarabot dugott, de a tanító úr észrevette azonnal és duplát kapott. Volt csintalan, rossz tanuló, őt gyakrabban büntették, a büntetést senki sem kerülhette el. A harmadik osztálytól felfelé a nagyon rossz fiúkat számárlócára ültették, ez a lóca a padok elé volt téve. A számárlócán ülőket a rendesebb fiúk nem fogadták el cimborájuknak. Ha e gyerekeknek netán a szülei komoly emberek voltak, a tanító nem engedett a büntetésből, nem lehetett lerimánkodni. Aki a második csengetésre nem ért az iskolába, azt mulasztásnak tekintették. Az iskolai tanszereink első és második osztályban a palatábla, egy palavessző és az Ábécéskönyv, egyéb semmi. A 3. és 4. osztályban palatábla, palavessző és egy vonalas írka, ceruza és Olvasókönyv. Továbbá kis földrajzfüzet és egy történelemfüzet, ezek röviden Magyarországrol szóltak. 5-ik és 6-ik osztályosoknak írka, penna és tinta. Továbbá az alábbi füzetek: Egészségtan, Történelem, Világföldrajz, Gazdaságtan és Olvasókönyv. Ha a tanító kiment valamiért, külön kinevezett felvigyázók vették át a helyét, akik a rendetlenkedőket felírták egy cédulára és amikor a tanító visszatért, a cédulát az asztalra tették a felvigyázók. Amikor a tanítási napnak vége volt, elimádkoztuk a szokásos imát és hazamentünk, ám a felírt rendetlenkedőket egy órára bezárták. Otthon aztán még a szülőktől is kikaptak. Hazafelé menet az iskolából, volt úti felvigyázó is kinevezve. A tannapok hétfő, szerda, csütörtök, péntek, szombat és vasárnap. Vasárnap csak a szentmise kezdetéig. A keddi nap szünet volt a betivásár miatt. Péntek délelőtt hittanóra volt. Akkor a tisztelendő úr jött az

iskolába. Imádságok, vallási énekek és a fiúknak szigorú ministráció. Nagyon fontos volt a megjelenés, de aki nem volt katolikus, az nem vehetett részt a hittanórán, ők ministránsok sem lehettek. Engem hittanóráról nem küldtek ki, csak ministráns nem lehettem, mert református vallású voltam. Szombat délután és vasárnap délelőtt a szentmisén az ismétlő iskolások jártak hittanórára és a házi dolgok oktatására. Ismétlő iskolába a 12 évet betöltötteknek, 15 éves korukig, azaz 3 évig kellett járniuk, ha végezte a 6. osztályt, ha nem, akkor is...”

Király István a következőképpen emlékszik vissza az év végi kirándulásokra és vizsgákra: „...Május közepén, amikor már szép meleg idő volt, a tanító úr ezt mondta: holnap ne hozzátok a tanzsereiteket, mert kirándulni megyünk az összes tanulóval. Aki nem akar, az ne jöjjön, nem kötelező, de hozzátok magatokkal ennivalót is, mert egész nap odaleszünk. Meglátogattuk a rókák barlangját, a vaddisznók furdóhelyét és elmentünk a gyöngyvirágos erdőrésze. Ott aztán a fiúk többféle virágot szedtek, amiből a lányok koszorút fontak. Estefelé párosan elindultunk haza. Volt nagy zibongás, csak úgy zúgott az erdő. Hazafelé egész úton honfi dalokat énekeltünk. Először az iskolához mentünk és csak utána haza. A virágokból még haza is vittünk. A következő alkalommal egy másik erdőrésze indultunk, ahol sok piros erdei eper volt, amiből csokrot szedtünk. Június 10-15. között jött a vizsgaidőszak. Erre az esperes urat és a községi Iskolaszék tagjait is meghívták. Mi, tanulók is ünneplőbe öltözve mentünk az év végi vizsgára, ahol feleltünk a bizottság előtt. Az esperes úr megdicséret bennünket. Imádkozás után boldogan mentünk haza, s már azon a délután mindnyájan a játszótéren voltunk. A nagyok labdáztak, kifutást játszottak, a másik kisebbik csoport lyukra játszott...”

A tóttleki népiskola az 1948-as államosítása után jelentős változáson ment keresztül. Megszűnt a felekezeti iskolai oktatás. Az új tanügyi törvény értelmében Tóttleken csak az első 4 osztályt lehetett elvégezni. Ez kötelező volt. Az 5-7. általános osztályt a csatári vagy a szalárdi általános iskolában lehetett folytatni. A gyerekek szüleinek zöme akkor még nem látta szükségét a 7. osztály elvégzésének. Néhány év múlva vált ál-

talánossá a Csatárban való továbbtanulás, amikor kötelezővé teszik a 7 osztályt. 1973-tól, iskolai átszervezések miatt, a tótteleki általános iskolások Siterbe kezdtek járni. Ez 1987-ig tartott, amikor a siteri általános iskola megszűnése után újból Csatárban tanultak a tótteleki diákok.

Végül, de nem utolsósorban a tótteleki 4 osztályos elemi iskola diákjai közül (betűrendben) megemlítek két nevet, akik később kiváló eredményt értek el: dr. Brezovsky László, a marosvásárhelyi orvosi egyetem végzettje, majd nőgyógyász szakorvos Nagyváradon, valamint dr. Bruncsák István, a római Gregoriana Pápai Egyetem végzettje, jelenleg a nagyváradi Posticum keresztény szellemiségű kulturális központ munkatársa.

A továbbiakban ismertetem a tótteleki iskola diákjainak neveit az 1947. évtől (évenként és osztályonként):

A hegyköztótteleki 4 osztályos elemi iskola tanulói, a tanügyi reform bevezetésétől az iskola megszűnéséig (1948–2007):

1946–1950: Balla Sándor, Formittág János, Homonnai Mária, Gálik Teréz, Ispán Sándor, Kleska Mária, Popovics Piroska és Rozik József.

1947–1951: Dudás László, Kalmár Margit, Kovács Gyula, Kovács Sándor, Lovas János, Petrus Ferenc, Pántis Ferenc, Varga Lajos és Wurst Lajos.

1948–1952: Dudás Miklós, Formittág Béla, Ispán József és Ozimok Etelka.

1949–1953: Fehér Piroska, Gálik Irma, Kovács Emma, Lovas Károly és Noveczky Tibor.

1950–1954: Bruncsák Mária, Gáll Irén, Gálik János, Kalmár Imre, Popovics Ilona, Szaka Ilona, Száraz József és Tamás József.

1951–1955: Gálik Ferenc, Király Béla és Pántis István.

1952–1956: Kovács Gyula, Kovács László, Lovas Gizella, Petrus Lajos, Szaka József, Tamás Teréz és Varga Erzsébet.

1953–1957: Bruncsák Gyula, Bruncsák Károly, Bruncsák László, Pántis Mária, Popovics Gyula és Rozik Mária.

1954–1958: Bakó János, Gálik Piroska, Homonnai István,

Csoma Julianna tanítónő és baráti társasága egy kiránduláson.
 Dunay Miklós csatári plébános, Janota István, Demkó Dénes, két vendég
 a Csoma családból, Csoma Julianna és Demkó Pál (1960)

Ispán Etelka, Iványi Ilona, Janota József, Johanyák Erzsébet, Keszérű Magdolna, Kovács Etelka, Noveczky Mária, Szaka István, Száraz Ilona, Száraz Géza, Szegedi Vilma, Tarr Emma és Wurst Anna.

1955-1959: Czirják Gyula, Dudás Lajos, Janota István, Király Ilona, Petrus Irma és Varga Ilona.

1956-1960: Brezovsky László, Formittág Ferenc, Homonnai Gábor, Noveczky Lajos, Száraz Zoltán, Varga Gyula és Wurst Zoltán.

1957-1961: Bakó József, Czirják Sándor, Kerecsi József, Noveczky István, Petrus Klára, Péter Magdolna, Szöllősi Gizella és Zatykó István.

1958-1962: Baumann Ferenc, Czirják István, Dudás Ibolya, Homonnai Teréz, Johanyák Teréz, Király Katalin, Nagy Magdolna, Ozimok Lajos, Pardek Ilona, Pazurik Ilona, Petrus Katalin, Simkó Gyula, Szöllősi Borbála, Varga Gizella és Zatykó Ferenc.

1959–1963: Balla István, Baumann Géza, Formittág Rudolf, Formittág Gyula, Ispán Károly, Keserű István, Kovács Károly, Rifnyák János és Wurst Erzsébet.

1960–1964: Gálik László, Nagy Gábor, Nagy László, Noveczky András, Polacsek József, Simkó Károly és Ugarek Teréz.

1961–1965: Batári Ágnes, Nagy Mária, Nagy József, Noveczky Erzsébet, Ozimok Olga, Szénási László, Tamás Mária, Wachler Ildikó és Zatykó Mária.

1962–1966: Almási Teréz, Balla Anna, Gálik Ida, Dudás István, Szaka Katalin és Szegedi János.

1963–1967: Bakó Ilona, Balla Sándor, Balogh Géza, Balogh Zoltán, Iványi Anna, Keserű Teréz, Maresch József, Nyakacska László, Pazurik János és Pazurik Gyula.

1964–1968: Bakó Ilona, Formittág Sándor, Furmann Gyula, Nyakacska István, Szénási Julianna és Tarr Gizella.

1965–1969: Nagy Erzsébet, Óvári Katalin, Ozimok Zoltán, Simkó Anna és Wurst Ilona.

1966–1970: Homonnai Irma, Homonnai Sándor és Janota Erzsébet.

1967–1971: Pazurik Mária.

1968–1972: Balogh Ilona, Czirják Emma, Czirják Gyöngyi, Gálik Mária, Nyakacska Ilona, Pazurik Erzsébet, Rozik József és Ugarek Lajos.

1969–1973: Balla Ferenc, Pazurik István, Petrus Edit, Rozik Éva és Wurst József.

1970–1974: Furmann Zoltán, Gálik Gyula, Maresch Ferenc, Rifnyák Tibor, Szénási Károly, Szénási Erzsébet és Szakál István.

1971–1975: Kerezi Julianna, Formittág Emma, Kleska Gyula, Simkó Irma, Simkó Lajos és Újvárosi Piroska.

1972–1976: Balla Gyula, Gergely Emma és Iványi Gyula.

1973–1977: Balogh Sándor, Dudás János, Formittág János, Furmann József, Keserű Mária, Polacsek Anna, Rifnyák Mónika, Pazurik László és Varga Ilona.

1974–1978: Furmann Ferenc, Gergely László, Petrus Éva, Simkó Ilona és Varga Mária.

1975–1979: Nyakacska Erzsébet, Pántis Robert és Polacsek Ilona.

1976–1980: Formittág Anna, Gálik Éva, Ispán Zsolt, Kalmár Gábor, Óvári Ibolya és Ugarek Márta.

1977–1981: Barát Éva, Kóti Melinda és Petrus Ferenc.

1978–1982: Bruncsák István, Kóti Ilona, Pazurik András és Tamás Enikő.

1979–1983: Dudás Csaba, Király Ilona és Szaka Mónika.

1980–1984: Pántis László, Ugarek Emma és Zatykó Mónika.

1981–1985: Bruncsák Gyula, Janota Szilvia és Wurst László.

1982–1986: Baumann Valéria, Formittág Erika, Gálik János és Petrus János.

1983–1987: Kalmár Gyula és Kalmár Julianna.

1984–1988: Dudás Levente és Nagy Tünde.

1985–1989: Magyar Vilma.

1986–1990: –

1987–1991: Balló Gizella és Zatykó Norbert.

1988–1992: Nagy Arnold.

1989–1993: Balázs Éva.

1989-től az iskola megszűnéséig, 2007-ig, a következők tanultak a tótteleki 4 osztályos elemi iskolában: Kovács Tünde, Kócs Béla, Petrila Zsolt, Formittág Péter, Formittág Levente, Formittág Annamária, Nagy Zoltán, Formittág Brigitta, Ivan Cristian, Kócs Csaba, Bancsa Pál, Rozik Anita, Iacob Renata, Gálik Gyula, Kovács Szabolcs, Bancsa Szilvia, Formittág Krisztián, Ivan Carmen, Petrus Norbert, Simkó Lajos, Almási Attila, Gálik Adél, Simkó Attila, Almási Levente, Iványi Ivett, Petrus Levente, Almási Piroska, Blaga Antoniu, Kócs Benjámin és Kovács Valéria.

6. GAZDASÁGI ÉLET

Tótteleken, mint annyi más faluban, évszázadokon át önellátó gazdálkodást folytattak. Ezáltal az alapvető élelméhez és ruházkodáshoz szükséges termékeket helyben állították elő. A szükségleten felüli részt eladták vagy elcserélték. Még a 19. század első felében is falun belül maradt a megtermelt érték. A 20. század elején a falu még teljesen maga termeli élelmét, de használati tárgyai egy részét már boltban veszi. Az eredményességet a gazdálkodás két fő ágának, a földművelésnek és állattartásnak az összehangolása, viszonya határozza meg. Egy 1897-es összeírás szerint a faluban a gazdaságok száma 140 volt.

6.1. A tótteleki határ és dűlői

A falu határának nagysága mindvégig befolyásolta a lakosság számát. A falu újratelepítése után az erdők irtásával kialakultak a mai határdűlők, amelyeknek nagysága a későbbiekben nem változott. A helyi gazdák tulajdonába idővel a tótteleki határnál nagyobb mezőgazdasági terület került, mert a szomszéd településeken (főképp a csatári határban) is vásároltak földet. A falu határának sérthetlenségét a határjelek biztosították. A határterület megóvásához a faluközösségnek mindig elsőrendű érdeke fűződött, ezért meghúzását, helyesbítését vagy megújítását a helyszínen, határjárás formájában végezték. A határjáráson főként az vett részt, aki felvilágosítást tudott adni a határjelek hollétére. A jelek megújítása rendszerint tavasszal,

Szent György-nap táján történt. Tóttelek határa kissé felkerekítve 900 hektár. Ebből 600 hektár a szántó, 120 hektár szőlő, 35 hektár közbirtokossági legelő, 35 hektár közbirtokossági erdő és 110 hektár kaszáló. A kaszáló és legelő területei között átfedések vannak. Ezt pontosan meghatározni lehetetlen és nem is lenne értelme, hiszen a használatban lévő kataszteri térképen jelzett szőlős területek és rétek elvesztették eredeti funkciójukat és parlagon vannak. Megjegyzendő, hogy a 130 hektáros szőlő-hegy nem jelentett ugyanennyi hektár szőlőterületet, mert ott szántók, gyümölcsösök és kaszálók is voltak vegyesen. A valamikori szőlővel telepített terület kerekítve 40 hektárra becsülhető.

Tóttelek határdűlői már 1864-ben ismertek voltak, és ezek a korabeli forrás szerint a következők:

Szántóföldek: Kereszt-dűlő, Juhász-dűlő, Dinyiszka, Alsódűlő, Gorza-mező, Verskó (Kenderes), Gyertyános-Cserhát, Rókás-Gyertyános és Nyilas-Tatár-domb.

Erdők: Láz, Köles-tó, Czinke-lyuk, Kelemen-pad, Farkasos irtás, Juhász-dűlő és Tatár-domb. (Megj.: mint látható, az erdők gyakran a közeli szántó dűlők nevét viselték.)

Kaszálók: Farkasos irtás, Nyilas- és Tatár-domb, Zavinyicza, Vár-oldal és Szőlő-alj.

Szőlőhegyek: Kelemen-pad, Alsódél-oldal, Felsődél-oldal, Új-hegy, Rókás-hegy és Fingó-völgy.

Legelők: Vár-oldal, Szőlő-alj és Farkasos irtás.

Mint látható, egyes dűlőben vegyesen van szántó, kaszáló és legelő is. A szőlőhegyen lévő négy határdűlőt egyes forrásokban a Nagy-hegy gyűjtőnéven ismerték. Vannak továbbá kataszteri térképen nem használt, de a tóttelekiek szóhasználatában ismert határdűlők. Ilyen például a Rókás-Gyertyános megnevezés helyett használt Rókási föld, a Farkasos irtás dűlőben lévő Páskom, ami szláv eredetű szó és legelőt, illetve füves területet jelent. Érdekes továbbá: egy legelőrész a Kutica nevet viseli, ami szlovák nyelven börtönt jelent. A Dél-oldal is egy általános megnevezés, amely hivatalosan csak Alsódél-oldal és Felsődél-

oldal formában szerepel. A Süsmőnek nevezett határrész pedig a Gyertyános-Cserhát-dűlőben van.

1897-ben ejtették meg Tótteleken a határösszeírást. Az adatokat katasztrális holdban fejezték ki. Így, szántóföld: 646, kert: 12, rét: 136, szőlő: –, legelő: 66, erdő: 772, nem termő: 33. Összesen: 1665 katasztrális hold. Megfigyelhető, hogy abban az időben a filoxéravész teljesen kipusztította a falu szőlőit.

6.2. Gabonatermesztés a régi Tótteleken

A tótteleki gabonatermesztésről már a 13. század végén említést tesznek az összeírások. Ezelőtt több mint kétszáz évvel a földek művelésének módjára Tótteleken is a nyomás kifejezést használták. A nyomás eredeti jelentésében az a földdarab, határrész, amelyen a termény betakarítása után a következő évi szántásig és vetésig legeltettek. Az ilyen földet a legelő állat megtapossa (megj.: latinul *calcatura*: taposás), trágyája javítja a talaj minőségét. A nyomásos rendszer egyik legfontosabb ismérve ugyanis éppen az, hogy a szántóföld évenként soron következő fele vagy harmada évről évre pihentetés céljából vetetlenül marad, s erre az időre legelőül szolgál. Tótteleken a kétnyomásos művelési rendszert használták, ami arra enged következtetni, hogy a szántóföld elég jó minőségű volt és ezért csak egy évig kellett pihentetni. A gabonatermesztés, legyen az kalászos vagy kukorica, a szántással kezdődik. Szántás során a földet barázdákra hasogatták, és így az fellazult. A szántás formája lehet összeszántás és szétszántás. A szántást igavonó állatokkal végezték, ez régen ökör, majd később tehén vagy ló. Ökörfogattal naponta kb. egy hold szántóföldet lehetett felszántani, később lófogattal ennek a dupláját, mivel a ló gyorsabb járású. Az igavonó állatok száma jelezte a gazda módosságát. Azt a gazdát, aki egész ekével rendelkezett, egész gazdának, egész ekés gazdának nevezték, megkülönböztetve a fél ekéstől. Ez utóbbi csak más gazdával összefogva tudott szántani. 1897-ben Tótteleken az igavonó állatok összeírása nyomán érdekes adatokhoz juthatunk. Összesen kettős lófogat 28, hármás lófogat 3, ökörfogat

(kettős) 7, négyes ökörfogat 3, tehénfogat 5 volt a gazdák tulajdonában.

A 19. század derekáig az ékék túlnyomó többsége az ekevas és a csoroszlya kivételével fából készült. A faekét házi munkában az ügyesebb parasztemberek kifaragták, s a könnyen hibásodó alkatrészek javításához pedig mindenkinek értenie kellett. A szántóvetőnél állandóan kéznél volt a balta és az ékes tarisznya, amelyben az erősítéshez, rögzítéshez és a mélységszabályozáshoz használt ékeket tartotta. A régi, tökéletlenebb ékék, különösen a század közepén még használatos faekék, nagyobb vonóerőt kívántak, beállítani sem lehetett őket pontosan. A vaseke használata az 1870-es években terjedt el. Az ékéhez taliga járult. Ez biztosította az eke kiegyensúlyozott járását, ennek segítségével lehetett a szántás mélységét és szélességét szabályozni. A szántással közvetlen kapcsolatos munka a boronálás. Volt fogas és ágas borona. A borona a szántás utáni göröngyös talaj elsímítására szolgált. Ha többször boronáltak, annál jobban porhanyósodott a talaj. Más célja volt a szántás utáni, és más a vetés utáni boronálásnak.

A falusi gazdálkodás fontos munkája a vetés volt. A 20. század előtt a paraszti gazdaságokban kizárólag kézzel vetettek. Előtte gondosan ki kellett válogatni az elvetendő magot, ezért hagyták azt teljesen megérni, csak akkor takarították be, amikor már a szem kezdett kiperegni. Ezt a későbbi időben rézgáliccal csávázták. Az őszi búzát és a rozsot szeptember elején kezdték vetni. Az őszi vetés határídeje Szent Mihály napja (szeptember 29.). Esős idő esetén azonban a vetés kitolódott október végéig. A tavaszi vetést akkor kezdték el, amikor már nem számítottak tartós fagyra. Általában József-napkor (március 19.) kezdték és György napjáig (április 24.) végeztek vele. Tavaszi búzát csak akkor vetettek, ha ősszel az esős időjárás miatt nem sikerült eleget vetni. A vetést végző ember a nyakába akasztott vetőzsákba magot töltött. A vető egyik (többnyire bal) kezével a zsák száját tartotta, a másikkal vetett. Tótteleken a vetést végző személy minden lépés után markolt vetőmagot a zsákból. Te-

hát egy marék magot, amikor a jobb lábával lépett s jobb karját kissé hátraengedve jobb felé szórt, amikor pedig a bal lábával lépett, újra vett vetőmagot és bal felé szórta el. Ezt nevezték „ugyanarra a lábra vetésnek”. Fontos volt a vetési ütem (a lépés gyorsasága és a karmozdulat összehangolása) betartása, a megfelelő gabonasűrűség elérésére. A vetést mindig jobbról kezdték, mert így a magvak nem szóródtak a szomszéd területére. Egy hold területet másfél-két óra alatt vetettek be. Egy hold területre 6 véka (kb. 180 liter) vetőmag kellett, ami kb. 150 kg búzának felel meg. A tavasszal szépen zöldülő gabonatóblákat április hónap folyamán gyomlálni kellett. Ezt Tótteleken acatolásnak hívták és acatolóval végezték. A két legveszélyesebb gyom a mezei acat és a konkoly. Az acatolás viszonylag könnyű munkának számított, ezért a nők és gyermekek is végezhettek. Tótteleken nagy egyházi hagyomány a búzaszentelés, amely április 25. (Szent Márk) közeli napon van, és amelyet a Kereszt-dűlőben lévő fészület mellett végeztek.

Aratás (1941)

Régen a legfontosabb paraszti munka az aratás volt. Sikeres elvégzésétől a falu egyévi élelmiszer-ellátása függött, így lett meg a mindennapi kenyér alapanyaga. Az aratás kezdési időpontjának újabban a köztudat Péter-Pál napját, azaz június 29-ét tartja. Régebben, a középkortól kezdve, az aratás kezdete Sarlós Boldogasszony napja, július 2. volt. Az aratás legfontosabb munkaeszköze a 16. századig a sarló. Ettől az időtől kezdve a kasza kezdi kiszorítani a sarlót. A kaszát naponta egyszer vagy kétszer kalapálják, reggel munkakezdekor, és szükség esetén a déli szünetben. A kasza kalapálásához két eszköz szükséges: a kalapács és az üllő. A kasza megfenését kaszakövel végzik, melyet a kaszás a derekára erősített, és vízzel telt tokmányban (fenőkötartó) tart.

Hogyan emlékezett vissza Király István a régi aratásokra?

„...Folytatom tovább a legénykori múlt időket és az akkori népszokást, amely népszokásnak a mostani jelen időben már híre sincs. Az uradalomba szerettünk járni aratni, mentünk mikor lebetett. Arató bandákba alakultunk, 9 kaszás és 9 marékszedő lány. Leszerződünk a szalárdi uradalomba, a tizedik kereszt volt a munkásé az őszi vetésből, tavaszi vetésből pedig a kilencedik kereszt. 10-14 napig tartott az aratás, igaz, idejében fogtunk hozzá. Péter-Pál napjára már legtöbbször vágtuk a rozst. A munka jó kedvvel folyt, a legények mellett esetleg pár fiatal házasember volt még köztünk kaszás. A lányok örömet jöttek markot szedni, mindig jött 5 nagylány. Vízhordónak és egyéb küldöncnek kisebb lányok. Két-három suhanc fiút választottunk még marékszedőnek, hogy kijöjjön a kilenc marékszedő. Minden második nap hozták az ebédet az otthoniak, ahol nem volt nagyocska fiú vagy lány, ott a gazdaasszony hozta, 8 kilométer messze voltunk hazulról. Örömmel vártuk az ebédet. Éjjel kint háltunk a tarlón mindnyájan, ahol ránk esteledett. Daloltunk sokat, és mindig jó kedvünk volt, esténként nagy volt a zivaj, mígnem a házasemberek leparancsoltak aludni. Éjjeli egy órakor talpra, mindnyájan kötelet vetni, 20 keresztre valót kellett minden párnak külön-külön csinálni. Addig nem álltunk meg másnap az aratással, amíg páronként nem vágtuk le 20 keresztet. Legtöbbször már sötét este lett,

de nem álltunk meg, csakhogy meglegyen a keresetünk minden napra. Így aztán páronként 6 mázsát kerestünk egy aratáskor, amiből 4 volt a kaszása és 2 mázsa volt a marékszedő. Mikor kész lett az aratás, ezt soron kívül előrehozva kicséptük és annyi igát adott az uradalom, hogy egyszerre hazaszállították nekünk a búzatermést díjmentesen. A béresek mind a hat ökröt befogták, úgy vittük baza a keresetünket. Vigan ültünk a zsákok tetején, amikor közeledtünk a faluhoz, mindnyájan elkezdtünk dalolni. A keresetet 4 iga hozta, a béreseknek áldomást adtunk, továbbá kenyeret és szalonnát amennyit meg tudtak enni és pálinkát amennyit akartak, annyit ihattak. Ők is dalolva mentek haza. A búzás zsákokat annál a háznál raktuk le, ahol nagy tornác volt. Másnap reggel testvériesen széjjelmértük, és ezzel véget ért az az évi aratási szezon az uradalomban. Ha valakinél volt még otthon aratni való, annak segítettünk...”

Az egyéni kisgazdaságokban a kaszával mindig a gazda dolgozott, utána a markot felesége szedte, akit, ha a gyerekek már annyira felnövekedtek, valamelyik azok közül helyettesített. Erre azért volt szükség, mert a feleségnek meg kellett főzni az ebédet, és azt pontosan harangozásra, vagyis délre kivinni az aratóknak. Míg a gyerekek nem tudtak bekapcsolódni az aratásba, addig a nagyanya főzött, és a gyerekek vitték ki az enni-valót a földekre. Minden gazdaasszony arra törekedett, hogy a disznóból annyi füstölt hús, kolbász, szalonna maradjon aratásra, hogy tyúkkal, csirkével megpótolva, minél táplálóbb ételek, főleg levesek készítését tegye lehetővé.

A levágott gabonát hosszabb-rövidebb ideig, de legalább az aratómunka teljes befejezéséig a tarlón hagyták. A kérébe kötött gabonát általában négyágú kereszt alakba rakták össze, mégpedig úgy, hogy a kérék kalászos feje befele nézzen és egymáson feküdjék, a kérék tusája pedig kifelé mutasson. A keresztben elhelyezett kérék száma 18 volt. „Felül a pap és a kántor” – mondták a tóttelekiek. A legfelső fedőkévét hozzákötötték az alatta lévő kéréhez, hogy ne vigye le a szél. A kereszt összerakása után egy nagyobb méretű ritka fogú tarlógeréblyével felgeréblyézték a tarlót. Az összegyűlt szálakat a kereszt tövébe

tették, ennek a neve kasmat volt. Amikor befejezték az aratást, rövidesen következett a hordás. A gazda a szekeret a hordáshoz átalakította. A szekérről levette az oldaldeszkát, majd azt létrával és hosszú deszkákkal 3–4 méteresre meghosszabbította. Felszerelték a búzahordáskor használt két hosszú rudat, amelyet gúzzsal rögzítettek a szekérhez az ülés magasságában. Öt-hat keresztet raktak fel egy szekérre. A rakomány nagyságát az útviszonyok és az ígás állatok erőnlétének függvényében alakították ki. A kévék felső rögzítésére kötelet használtak.

A cséplőgép megjelenése előtt kézzel csépeltek, melynek eszköze a csép volt. A csép vagy csépfa három részből állt. A csép nyelét a közsík kötötte össze, a félannyival rövidebb hadaróval. Ezt a szerszámot a legtöbb parasztember el tudta készíteni, és a hozzá szükséges alapanyagot viszonylag könnyű volt beszerezni. A cséplés munkáját az udvaron vagy a csűrben végezték. Nagyobb gazdaságokban egy másik lehetséges szemnyerő munka volt a nyomtatás, amikor szarvasmarhával vagy lóval kitaposták a gabonaszemet. Előtte került sor az ágyazásra, vagyis a gabonának a szérűn történő szétterítésére, ami köralakban történt. A kézi csépléssel nyert gabonát meg kellett tisztítani. A szelelés egy kezdetleges tisztítási módszer volt. Mivel a szelelés nem tisztította meg kellőképpen a magokat és csak kisebb mennyiség tisztítására volt alkalmas, egyre inkább háttérbe szorult. A 20. században leginkább a hüvelyeseket és az élelmezésre szánt kukoricát szelelték. A rostálással jobban lehetett a gabonát tisztítani, ezért ezt alkalmazták a leggyakrabban. A legrégebb tisztítási eljárás a szórás volt. A pelyvával kevert szemet a földről feldobálták szóró- vagy szelelőlapáttal, mikor enyhe szellő fújt. Az 1930-as évek végétől kezd elterjedni a csigatriőr, s ekkor volt már néhány szelektor is a faluban, mely egyszerre többféle technikával választotta szét a hasznos és a gyom magvakat. A vetőmagokat már ekkor egyre többen gondosan megtisztították.

Az addigi hagyományos kézi cséplést az 1910-es években váltotta fel a gőzgéppel hajtott cséplőgép, a „tüzes gép”, ahogyan

akkor nevezték. A gőzkazánt szalmával fűtötték, a kazán gőzt termelt, amelynek nyomása hajtotta a gőzmotort. A két világháború között még zömmel ilyen gőzgéppel csépeltek. A cséplőgép és tulajdonosa, valamint a gépész a környék nagyobb településéről (Nagyvárad, Szalárd, Bihar stb.) érkezett. A gépet eleinte ökrökkel vontatták faluról falura, majd később traktor húzta. 1940 után Tótteleken is voltak cséplőgép-tulajdonosok: Kovács Lajos és Bruncsák Sándor. A cséplőgépet az asztagok közé vontatták, míg a kazánt tűzvédelmi okokból távolabbra állították. A kazántól a cséplőgépig egy széles, tíz métert is meghaladó hajtósíj biztosította az erőátvitelt. A cséplőgép működtetésére 16 munkaóra volt szükség. Amikor a gőz nyomása elérte a megfelelő értéket, a gépész gépi füttyel jelt adott a munkakezdesre. Ugyancsak fütty jelezte, hogy több kévét ne dobjanak az etetőbe, ha le akarta állítani a gép működését. Ha lefulladt a dob, meghibásodás vagy baleset történt, akkor is dudált a gép, ahogy a tóttelekiek mondták. Azt tudni kell, hogy elég sok baleset történt a cséplőgépek körül, mivel a hajtósíjak nem voltak védővel felszerelve. A fűtő dolga volt a kazánt folyamatosan szalmával fűteni. Két kéveadogató az asztagról hosszú nyelű villával dobálta a kévét a kévevágónak, aki egy sarlóból készült éles kévevágóval elvágta a kéve kötelét és a laza kévét átengedte az etetőnek. Az etetőnek kellett a megoldott kévét egyenletesen a dobba eresztenie. Hozzáértésén múlt, hogy a dob ne fulladjon le és ne álljon le a cséplés. A cséplőgép elején dolgozott a zsákoló, aki a lefolyó gabonát eresztette a zsákokba. Hátral két személy két darab 2-2,5 méter hosszú rúddal hordta azt a szalmát, ami a gép hátsó részén jött ki. Ugyancsak két-két személy dolgozott a pelyvás és a töreklyukban. Ők két rúdra erősített ponyva segítségével hordták a pelyvát és a töreket a kijelölt helyre. A pelyva- és a töreklyukban kellemetlen volt dolgozni a nagy por miatt, a forróságban a megizzadt testet nagyon csípte a por, ezért itt a munkások cserélték egymást. A géptulajdonos általában 8-12%-ot kapott az elcsépelte termésből, ebből fizette

a gépnél dolgozó munkásokat is. A kerest felét a tulajdonos, a gépész és a két etető kapta. A másik fele a cséplőmunkásoknak jutott, míg a nőknek csak egy negyed rész járt.

A cséplőgépnél (1941)

A gépi cséplés tűzvédelmét olyan szigorú intézkedések szabályozták, mint a dohányzás teljes tilalma a szérű területén, a gőzkazán kéményének szikrafogó kosárral való ellátása, a gyors tűzoltáshoz elegendő víz kádákban való tárolása, és ehhez vedrek és tűzoltópumpák biztosítása. Ennek ellenére Tötteleken két emlékezetes szérűtűz is feljegyeztek. Az elsőt 1939. július 21-én, a siteri úttól jobbra lévő szérűn. Erről bővebben az *Igaz történetek* című részben írok. A második szérűtűz a Kereszt-dűlőben lévő szérűn volt 1957 körül. Erre én is visszaemlékszem, ahogy jöttek a tűzoltóautók Várad felől, fel a pincéknél. Azt a rémületet, amit egy szérűtűz okoz, nem lehet elfelejteni. Sírtak az emberek, hogy oda a termés, és nem lesz mit enni. Engem nem engedtek oda, ezért felmáztam egy cseresznyefára, majd később, amikor eloltották a tüzet, hátulról, nyugat felől

közelítettem meg a szérút. Ha jól emlékszem, inkább a kicsé-
pelt szalma égett el. Az asztagokat belocsolták a tűzoltók, ezért
később sok munka volt vele, mert szét kellett rakni, megszáritani
őket. Ennek ellenére egy része a búzának megpenészedett!

Király Istvánnak a gépi csépléssel kapcsolatos visszaemléke-
zései: „...*Aratás után, egy héten belül, megkezdődött a cséplőgéphez a*
toborzás. Ugyanazok akikkel együtt arattunk, leszerződünk, de már
a Benkei uradalomnál részibe. A szalárdi uradalom napszámosokkal
gépeltetett, oda nem mentünk, csak aratni. A részes gépelés néha Kis-
asszony-napig tartott, úgy átlagban 5-6 hétig. Hetenként egy egész
részes egy mázsa búzát keresett, a félrészes lányok fél mázsát. Oda is
minden második nap hozták otthonról az ebédet, ami már messzebb,
10 kilométerre volt Tóttelektől. A keresetünket az uraság minden
szombaton délután kiadta, és mire este lett, már otthon voltunk vele,
az uraság szekérével vittek. A mi falunkból mindig volt 5-6 legény
és 5-6 leány, a többiek fiatal házasemberek, 8 félrészes és 12 egész
részes. A cséplőgép etetőjén lévő munkáson kívül a többiek mind
tőlünk voltak. Egy ember, aki végigdolgozta az aratást a csépléssel
együtt, 10 mázsa búzát keresett egy nyáron.”

A gabonát Tótteleken többnyire hombárban tárolták. Ez
régen vesszőből font és sárral betapasztott, láda formájú tartály
volt, majd később négy lábon álló, deszkából készült ácsolt
szerkezet, kissé domború deszkafedéllel. A tóttelekiek többnyire
a szalárdi és a bihari malomba jártak őrölni.

6.3. Szántóföldi kapásnövények

A kapásnövények közül elsőnek a kukorica termesztéséről
röviden:

Tótteleken ezt a fontos, Amerikából származó gazdasági
növényt (mint egész Bihar megyében) tengerinek nevezték. A
tengeri szokatlanul gyors elterjedését és népszerűvé válását annak
köszönhetjük, hogy abban az időben jelent meg a Kárpát-me-
dencében, amikor a török pusztítás nyomán elszegényedett
lakosság igaerő nélkül is művelhető tápláléknövényre szorult.

1788-ban egy összeírás szerint a tótteleki határban kukoricát is termesztettek. A vetni való mag kiválasztására kezdettől gondot fordítottak azzal, hogy a legszebb csöveket félretették a vetéshez. A hagyományos paraszti nemesítés egyik módja az is, hogy csak a tengericső derekát hagyták meg vetnivalónak, ahol a legszebb szemek vannak. Amikor a sertéstartás lendületet vett, nem nélkülözhatték az új takarmánynövényt. Mint fajta, a lófogú kukorica volt a legkedveltebb. A tengerit eleinte szórva vetették el a kerti földbe, de kapa után, ültetőbottal vagy sarokkal is vetettek. A tengeri kerti módra való termesztésének egyik legjellemzőbb sajátossága a sornélküliség. Csak az 1920-as évektől vált általánossá a soros vetés gyakorlata. A szükséges sortávolságra állított négyfogú, gereblyeszerű eszközt úgy húzták végig a vetésre előkészített talajon, hogy a szélső fog az előző soron haladt. A kézi sorhúzó később a ló vontatta sorhúzó váltotta fel. A kijelölt sorokon kapával, sarokkal vagy ültetőbottal vetették el a kukoricaszemeket lépésnyi távolságra egymástól. Egy-egy helyre 3-4 szemet ejtettek. A soros vetés legáltalánosabb formája, amikor a vető az eke után haladva minden harmadik barázda oldalába szórja a szemeket. A tengerit Tótteleken Szent György napja körül vetették, amivel május elsejére általában végeztek. A soros vetés meggyorsította a kézi kapálást, majd lehetővé tette az eke kapa használatát. A tengerit kikelése után rövidesen megkapálták és egyelték. Aratás körül töltögették, amit a szakemberek fölösleges műveletnek tartottak. Ennek ellenére a paraszti gazdaságokban kiálltak mellette, mivel azt tartották, hogy a szél így nem tudja kiborítani a töveket. Eleinte nagyon elterjedt a takarmánytök termesztése köztesként, amit a második világháború után megjelenő lókapa használata valamelyest kiszorított. A tengerivel egy sorba vetett paszuly termesztése azonban a kollektív gazdaság megalakulásáig elterjedt volt. A betakarításra, vagyis a tengeritörésre szeptember közepétől került sor. Tótteleken a tengericső tiszta, csuha nélküli betakarítása volt szokásban. Ehhez egy speciális kézi eszközt, a csuklóra kötött árszerű bontófát használták, amivel végighasi-

tották a csövet takaró csuhát, majd utána kibontották belőle és lecsavarták helyéről a tengericsövet. A letört csöveket csomóra dobták, majd szekérral ömlesztve vagy zsákokban házhoz szállították. A kukorica szárának levágását Tótteleken kóróvágásnak nevezték. Ezt a munkát gyakran éjszaka, a holdvilágnál végezték, hogy ne törjön le a növény levele. A levágott szárat kévébe kötötték, kúpokba összerakták, és amikor idejük engedte, szekérral hazaszállították. A ház körül szintén kúpokban tárolták a kórót, míg tavaszra a szarvasmarha felélte azt. A kóró levele tehát fontos téli takarmánynak számított. A visszamaradt csupasz kórót újra összekötötték, és szükség szerint kenyérsütéskor (részben) a kemence kifűtésére használták, részben a krumplit főző üst alatt is ezzel tüzeltek. A csöves tengerit Tótteleken általában padláson tartották, és miután megszáradt, a téli hónapokban sor kerülhetett annak morzsolására. Ez régen kedvelt téli elfoglaltsága volt a férfiaknak, többen összejöttek, és beszélgetés közben kézzel fejtették a szemeket. A kézzel hajtott morzsológépek a 20. század második felében jelentek meg. A lefejtett tengericső csutkája fontos konyhai tüzelő volt, de használták szerszámok nyelül és gyolccsal betekerve tárolóedények dugaszolására is. A tengeri darájából készült puliszkaétel Tótteleken is népszerű volt. Elsősorban a tejes puliszkát kedvelték, talán azért is, mert gyorsan el lehetett készíteni.

Az 1960-as évek körül működött Tótteleken, a Templom utca és a Siteri út sarkán egy Diesel motorral hajtott közepes kapacitású kukoricadaráló, tulajdonosa egy alsótótfalusi lakos volt.

A szántóföldi kapásnövények közül talán a burgonya, ahogy itt nevezték, a krumpli, köthető legjobban a településhez. Tótteleken a krumpli sikeresen termesztendő. A krumpli szó a német Gruntpirn, fonetikusán Krumpir szóból ered, ami földi körtét (Grundbirne) jelent. 1851-ben *Fényes Elek Geográfiai szótárában* többek között ezt említi Tóttelekről: „...Földe sárga agyag, de burgonyát jól termi, s abból pénzelnék is...” Ez a megállapítás az azóta eltelt 150 év alatt még inkább bizonyosságot

nyert. Levéltári forrásokban a Kárpát-medencében a 18. század elejétől szerepel a krumpli. A 19. században már a népi táplálkozás talán legsokoldalúbban használt alapanyaga. Ebben az időben már szántóföldi kapásnövényként is termesztették. Héjában sütvé vagy főzve is fogyasztották. Különösen a héjában sült krumpli volt télen az esti összejövetelek kedvelt csemegéje. A vetés legrégebbi formája a kapálás utáni fészkekbe rakás. Ezt ketten végezték. Az egyik személy kapával fészket vágott a földbe, amibe a második, a vető beledobta a gumót, majd az előbbi a kapán tartott földdel betakarta a mélyedést. Ezt tótteleki szóhasználatnál *jankoválásnak* nevezték. A szántóföldi krumpli-termesztés jellegzetes módja az eke után végzett vetés, melynek legegyszerűbb formájánál minden harmadik barázdába vetették a krumplit. Mivel az ekenyomban túl mélyre kerülhet a vetőgumó, sok helyütt kézzel a szántás oldalába dugdosták azt. A krumpli vetés utáni gondozása hagyományosan egyszeri kapálásból, majd pedig töltögetésből áll.

A kártevők elleni védekezés az 1950-es évektől jelentkezett, amikor a kolorádóbogár, vagyis a krumplibogár elszaporodott. A krumpli ásása augusztus végétől október elejéig tartott. A kapával oldalról a bokor alá nyúlva, egyetlen vágással kifordították a fészket, és kézzel széttúrva azt, felszedték a gumókat. A kiásott krumplit felszedéskor így osztályozták: nagy krumpli étkezéshez, közepes méretű a vetnivaló és a kicsi, illetve a kapával elvágott az, amit disznónak való apró krumplinak neveztek. A krumpli téli tárolására Tótteleken is nagy gondot fordítottak. Az eladásra szánt nagyobb tételeket a ház melletti kertben szalmával és földdel fedett prizmákban tárolták. A saját fogyasztásra szánt krumplit, valamint a takarmányozásra való aprót és vágottat a pincében, kamrában vagy zöldséges veremben tartották. Az elmúlt két évszázad alatt a krumpli beilleszkedett az emberi táplálkozásba. A paraszti fogyasztásban régebben főételként szerepelt. Tótteleken termesztett régi fajták, a máig ismeretes Ella-Rózsa, valamint a 20. század elején teret hódító Gülbaba. Jelenleg krumplit a kinti határban

a vaddisznók kártétele miatt már nem természetnek, csak a ház körüli kiskertekben, saját fogyasztásra.

6.4. A kender termesztése és feldolgozása

A kendert a legjobb minőségű földbe vetették. Ennek az emlékét őrzi Tótteleken a Kenderes nevű dűlő, amelyet régebben tótosan Hersko néven ismertek. A kendernek szánt területet alaposan meg kellett művelni. Kétszer, sőt háromszor megszántották, majd simára boronálták. Általában kétévenként trágyázták. A vetés módja jórészt megegyezett a gabonavetés helyi módszerével. Fontos, hogy sűrűn szórják el a magot, mert így hosszúra és vékonyra nő a szára.

A kender vetésének idejét általában Szent György hetéhez, Zsófia napjához, áldozócsütörtök és pünkösöd hetéhez kapcsolták. A kender három-négy hónapra a vetés után beérett. A kinyűtt kendert kévékbe kötötték, és az áztatóhoz szállították. A kenderáztató Tótteleken a Kenderes-dűlő alatti patak és a Gergely-réten lévő forrás mellett volt kialakítva. Ez egy 4×4 méter nagyságú, másfél méter mély, kézzel ásott medence volt, amely aljába karókat vertek. Miután a kenderkötegeket a kenderáztatóban elhelyezték, a medence mellől kiásott földdel lenyomatták a víz alá, és átlagosan 6-8 napig áztatták. Mivel Tótteleken a kenderáztatás állóvízben történt, az ebből készült szőttes nem volt eléggé fehér színű. Ezért, aki fehérebb szőttest akart, az a Berettyó folyó melletti Csanálosra vitte a kenderét áztatni. Itt a Berettyó valamelyik holtágában a víz lassú mozgásban volt. Miután az áztató mellett a kúpban összerakott kévék nagyjából megszáradtak, hazaszállították őket. Otthon tovább szárították azokat, és miután tökéletesen megszáradtak, megkezdték a kenderetörést. A kender törése a következőképpen zajlott: a kévéből kézzel kiemeltek egy maréknyi kendert, ezt befogták a kenderetörőbe, majd egyik kezükkel húzták a kendert, a másikkal törték. Így lassan a pozdorja lehullott, csak a kenderhéj rostjai: a tiszta kender maradt. Ezt lábbal megdörzsölték,

megtölték mindaddig, míg tökéletesen tiszta nem lett, vagyis pozdorjától mentes. A pozdorja a gyümölcsaszalás és lekvár-főzés egyik tüzelőanyaga volt, mely gyorsan, nagy lánggal égett.

Kendertiló és hekeli

Király István visszaemlékezései: „...*Augusztus vége felé elmúlt az aratás, a kenderhez láttak az asszonyok. Amikor a virágos kender elvirágzott, azonnal óvatosan kinyűtték azt (megj.: kiszedték, kihúzták a földből). A magvast otthagyták a tövén, ameddig jól meg nem érik magnak. Ezt októberben lehetett kinyűni. A virágos kendert azonnal, úgy nyersen beáztatták a tóba, de arra nagy gondot fordítottak, hogy el ne ázzon, de áztatlan se maradjék. Amit kiáztattak, azt azonnal hazavitték vizesen, ha nem lehetett ott helyben kiszárítani, otthon szárították. Ha jól megszáradt, elrakták fedett helyre, amíg nem jött alkalom a törésre. A kendertörésre az arra alkalmas időben került sor, kivált, ha két nagylány is volt a háznál. A lányok hívták barátnőjüket is estére kendert törni, majd visszamentek hozzájuk nekik is segíteni törni. A háziasszony nappal kiterítette a kendert száradni. Estefélé, mikor még a kender meleg volt, betakarta, hogy száraz legyen, ne vonuljon meg. Vigyázott arra, hogy annyi kendert szárítson estére,*

amennyit meg tudnak törni. Este, mikor hazakerültek a mezei munkából, megvacsoráztak és utána összegyűltek. Minden lány hozott magával kendertörőt. 7-8-an is voltak, amikor megindult a törés. Olyan kelepelés volt, hogy elhallatszott az egész fáluba, éjjelig is eltartott. Nóta volt bőven, visongtak, lármáztak, hancúroztak. A nagy zaj, kelepelés és nótaszó odacsalogatta a legényeket.”

Az így nyert kendert meghúzták a gerebenen, ebből lett a csepű, amelyből a szőlő kötözésére való zsineget sodorták, a kenderből pedig a szőhető alapanyag, a fonal készült. Az asszonyok egész télen fonták, volt, aki guzsalyról orsóra és volt, aki rokkával. Az utóbbival a fonás könnyebb és szaporább volt, mint az orsóval történő. A fonalból a háztartás számára nélkülözhetetlen zsákokat, ponyvákat, lepedőket, kendőket, szőnyegeket szőttek, de a régi időkben ruhákat is készítettek kender-vászonból.

6.5. A tótteleki cseresznye

Tóttelek dombháton fekvő település, ezért kiválóan alkalmas intenzív gyümölcsstermesztésre. Egy 1897-es összeírás alkalmával a következő gyümölcsfákat írták össze: almafából 440-et, körtefából 147-et, cseresznyefából 559-et (!), meggyfából 229-et, őszibarackfából 316-ot, kajszibarackfából 71-et, szilvafából 1848-at, diófából 231-et, mandulafából 10-et, gesztenyefából 5-öt, eperfából 123-at, ami összesen 3979 fa, szinte hihetetlen, ez már a kész Kánaán lehetett!

Tóttelek legsikeresebben termesztendő gyümölcse a cseresznye. Ez évszázadok óta köztudott, és kiállta az idők próbáját is. Átlagban minden családnak volt 3-4 cseresznyefája. A gyümölcsstermesztési szakkönyvek szerint a cseresznye legfontosabb talajigénye a szellős, jó vízgazdálkodású, de nem lappangó vízű vályogtalaj, mely inkább semleges vagy kissé savanyú kémhatású. A cseresznye nagyon érzékeny a tartós esőzésekre, mind a virágzás, mind az érés alatt. A régiek röviden úgy fogalmaztak, hogy a cseresznye dombra való. A fenti követelmények és feltételek Tótteleken mind adottak. Minden bizonnyal az alanynak, amire

oltották is nagy jelentősége volt, s ez feltételezhetően a közeli erdőkben található vadcsereznye, amely az évszázadok folyamán sikerrel alkalmazkodott az itteni éghajlathoz és talajviszonyokhoz. Tótteleken termesztett cseresznyefajták:

A *Balogh*-csereznye (eredeti nevén: Májusi korai, Pomázi hosszúszarú, Májusi hosszúszarú) május második felében érik. Gyümölcsei nagyjából egy időben érnek be, és így szedése nem körülményes. Gyümölcse középnagy, gömb alakú. Színe sötétvörös, teljes értékű majdnem fekete, fényes. Húsa puha, bő levű, igen kellemes, fűszeres ízű. Gyengén duránci. Húsának puhasága dacára a hosszabb szállítást is jól bírja. Rendkívül bőtermő, igen jól termékenyül. Fája erős növekedésű, magas, gömbszerű koronát alkot, korán és igen bőven terem. Nem igényes, de meghálálja a meleg fekvésű telepítést. Országosan kiszorult a termesztésből, mert új, divatos, korai fajtákra váltottak.

Érésben utána következett a *Bársony* (helyesen: Szomolyai fekete vagy Szomolyai rövidszarú, illetve Egri fekete). Június második felében érik, szedését június első hetében lehet megkezdeni, amikor a gyümölcs már teljesen fekete. Bőtermő, mert igen jól termékenyül. Gyümölcse középnagy, széles, nyomott gömb alakú. Színe sötétfeketés, lilás bordópiros. Húsa feketés bordópiros, félkemény, bő levű, gyengén duránci. Íze jellegzetesen édes, sajátos, kellemes zamattal. Kocsánya rövid, vékony vagy közepes vastagságú. Edzett, a téli fagyok iránt nem érzékeny. A virágzáskor hideg időre kényes, egyébként az éghajlattal szemben igénytelen, a kötött talajon fejlődik jól. Sajnos már Tótteleken kiveszőben van, csak néhány fája maradt hírmondónak.

Kedvelt még a *Lágyszemű* (vagy Vizes) fajta. Május végén érik, gyümölcse középnagy, héja nagyon vékony, átlátszó sárgás-piros színű. Húsa puha, édes, elég lédús, leve szintelen. Mivel a gyümölcse nagyon lágú, a szállítást nem bírja.

További később érő kedvelt fajták a *Hólyagos*, a *Dani* és a *Piros béli*.

A cseresznyeszedés fáradtságos, szaporátlan és nem veszélytelen munka. Régen a tóttelekiek szekérral szállították a gyümölcsöt a váradi piacra. Az 1960-as évek után a cseresznyét helyben átvették a Fogyasztási Szövetkezet, a Fructexport, majd a nagyváradi Avântul gyár megbízottai.

6.6. Szőlészet és borászat

A szőlőművelésnek Tótteleken évszázados hagyománya van. A szőlő és a bor szervesen épült be a nép táplálkozásába, kisebb mértékben gyümölcsként, nagyobb mértékben italként. Alacsony alkoholtartalmú változatai az ivóvizet helyettesítették a hétköznapokban, a jó bor pedig az ünnepi alkalmak nélkülözhetetlen kelléke volt. 1692-ben, a török hódoltság megszűnése évében a falut húsz kapás szőlővel írták össze. Negyven év múlva, 1732-ben, amikor a település már lakatlan volt, ezt jegyezték fel az összeírók: *„...A szőlőhegye 100 kapás nagyságú, ami után kilencedet fizet...”*

1733-ban készült egy összeírás a tótteleki szőlőhegy árendásairól. Eszerint a Nagy-hegyen (Dél-oldal), valamint a Kelemenpadon összesen 113 jobbágnak volt kb. ugyanennyi parcella szőlője, kapás mértékegységben kifejezve 322 kapás, ami kb. 32 hektár szőlőnek felel meg. Az 1780–84 között készült első katonai felmérés térképén nyolc szőlőhegyi épület, feltételezhetően pajta számolható meg. Ezeket az árendások használták ideiglenes nyári ott-tartózkodásuk idején. Tóttelek 1781-ben íródott alapítólevelének 9. pontja határozottan megtiltja a szőlőművelést, hiszen azt a püspökség kiadta a bérlőknek. Idézet az alapítólevél 9. pontjából: *„...Mivel ezen lakosok a szőlő műveléshez úgyse tudnak; különben is a Tóth-Teleki promonthórium egészen valamint vagyon az határtul vagy is szántóföldgyétül elszakasztatik: azért az új lakosok a promontoriumhoz és ahoz tartozandó fél esztendeig való korcsmáltatáshoz semminemű just se most, se jövőendőben nem fognak tartani...”* Arról, hogy ezen rendelkezést hogyan sikerült betartatni, nincs tudomásunk.

Idővel a helybeliek átvették, illetve átváltották a püspökségtől a szőlők árendáját. Erről Király István így ír: „...*A község határában van két szőlőhegy, az egyik 160 hold (megj.: a Nagy-hegy, Dél-oldal) és másik az erdők között, 36 hold (megj.: ez a Kelemen-pad). Mind a két szőlőhegy régóta a szalárdi lakosok tulajdona volt (megj.: nem csak a szalárdiaké volt!), ha akarta, el is adhatta. A falu betelepítése óta több szalárdi lakos beházasodott a faluba, a tót lányok szíves örömmel mentek a szalárdi magyar legényekhez. Nagyapámnak a tótteleki Nagy-hegyen (Dél-oldalon) volt egy darabba 5 hold szőlő földje. Szalárról járt a földet megdolgozni. Ez a terület szántóföld, továbbá szőlővel és gyümölcsösvel volt beültetve, jó nagy pajta épület volt rajta, ... nagyapámnak, Király Bálintnak 1875-ben meghalt Szalárdon a felesége. A tótteleki hegyi szomszédja, a községi bakter, Dombi István 1878. évben meghalt, s így a felesége, a községi bába, Pinczi Erzsébet is özvegy lett. Mivel addig is jó szomszédságban voltak a nagyapámmal, Király Bálinttal, aki az özvegy szomszédasszonyával összeházasodott, mert megunt a Szalárról jövést a 8 km-re fekvő szőlőjéhez...*”

A 19. század utolsó harmadáig a szőlők nem szorultak különösebb növényvédelemre. Borvidékeink túlnyomó részén kártevőknek a méheket és darazsakat, valamint a madarakat, elsősorban a seregélyeket tartották. 1889-ben a Hegyközben megjelent a filoxéra, vagy magyarul a szőlőgyökértetű. Ekkor Tótteleket is, mint a többi környező települést, zárlat alá helyezték. Ez abból állt, hogy a szőlőfürt kivételével a szőlőnövény bármely részének kivitelét megtiltották, ezek az intézkedések azonban mit sem segítettek. A filoxéra néhány év alatt kipusztította az összes kötött talajra telepített szőlőállományt. A filoxéravész előtt Bihar megye (köztük Tóttelek is) főbb szőlőfajtái a következők voltak: Bakator, Erdei, Juhfark, Furmint, Gohér (Tótteleken Domokosnak hívták).

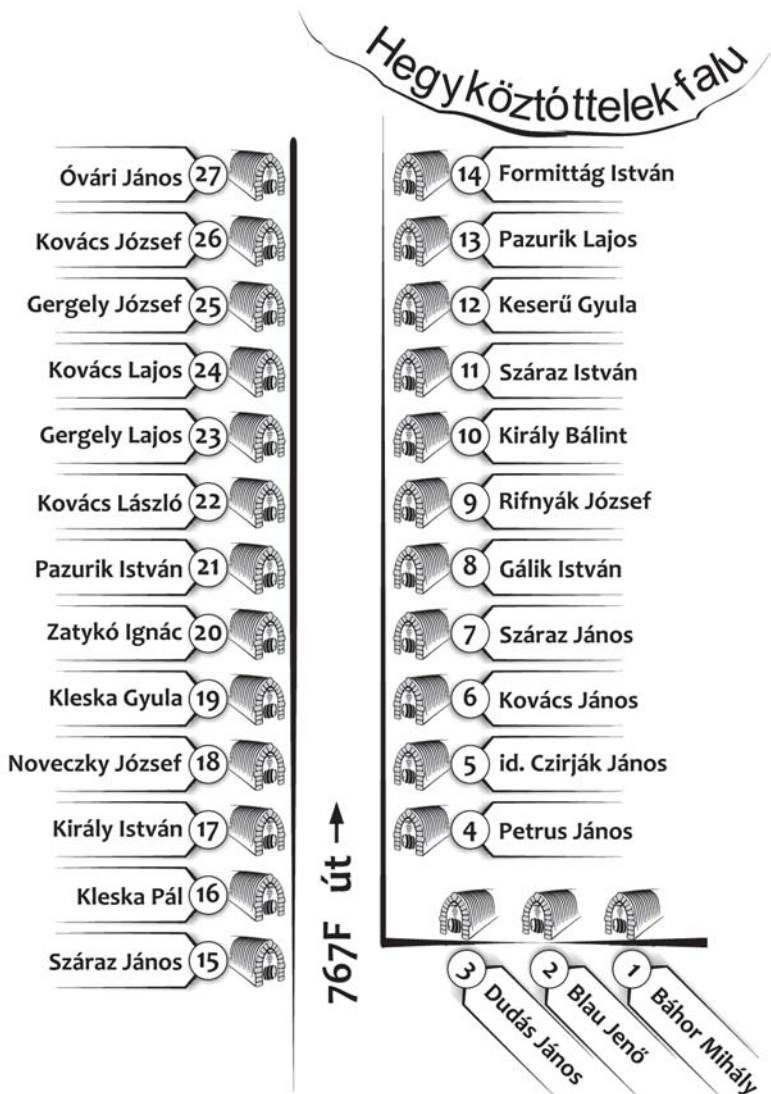
A filoxéravészről értékes feljegyzést hagyott ránk Király István: „...*Emlékszem, az 1895. évtől az 1906. évig bora nem volt senkinek. Abban az időben a filoxéra betegség 3 év alatt (1894-96) teljesen kipusztította a szőlőt. Az elpusztult szőlőt kivágták, a tőkét*

eltüzelték s parlag lett a helyén. (Megj.: Nagyon fontos és értékes információ!) A falu népe ezért a farsangi mulatságot égetett cukorral és mézzel édesített pálinkával mulatta végig..”

Mint Király István írja, a filoxeravész után telepített, többnyire hibrid (magántermő) szőlők 1906-tól kezdtek teremni. Ezek a következő fajták voltak: Delaware (piros és fehér), Othello, Noah, Izabella, Concorde stb. Ezek közé vegyesen ültettek néhány vadalanyra oltott nemes fajtát is: Saszla, Leányka, Rizling, Szlanka, Oportó.

1942-ben egy, a Beszenszky Emil plébános által készített gazdasági összeírás szerint Tótteleken 65 kataszteri hold szőlővel beültetett terület volt, ami 40 hektárnak felel meg. Az egy hektár fölötti szőlővel rendelkező gazdák a következők voltak: H. Simkó András 2,88 ha, id. Formittág Péter 1,58 ha, id. Bruncsák István 1,36 ha, kat. egyház 1,33 ha, Blau Jenő 1,30 ha, Czirják János 1,15 ha, Király István 1,15 ha és Noveczky József 1,15 ha.

A többségben lévő kisparaszti szőlőparcellák fő célja nem az értékesítésre való termelés, hanem a házi szükségletek kielégítése volt, hogy minden napra jusson bor, és gyümölcsrel is ellássák a családot. A szőlőhegyet a tóttelekiek egyszerűbben csak hegynek nevezték. A legtöbb szőlőparcella az Alsódél-oldalnak nevezett dűlőben volt, amelyet a helyiek röviden Dél-oldalnak hívtak. Néhány évvel az 1900-as év előtt készült kataszteri térképen a szőlőparcellák száma dűlőnként változatos képet mutatott. Az Alsódél-oldalon közel 50 szőlőparcella volt, az Újhegyen 6, a Rókás-hegyen a tetőn vezető úttól északra (a falu felől) 25 parcella, a Rókás utca és a Temető utca sarkától délnek fel a hegyre vezető mélyút jobb oldalán (Fingó-völgy keleti oldala) 20 parcella. A Fingó-völgy déli oldalán és a tetőn 10, míg a Fingó-völgy többi részén 15 parcella szőlőültetvény volt. A Kelemen-padon 25 parcella szőlő volt. Megállapítható, hogy összesen 150 helyrajzi (topó-) számon szerepelt szőlő Tótteleken. Ez a rész a szőlőhegy területének még a felét sem tette ki, mert a szőlőnek nem megfelelő fekvésű területeket szántónak, gyümölcsösnek és kaszálónak használták.

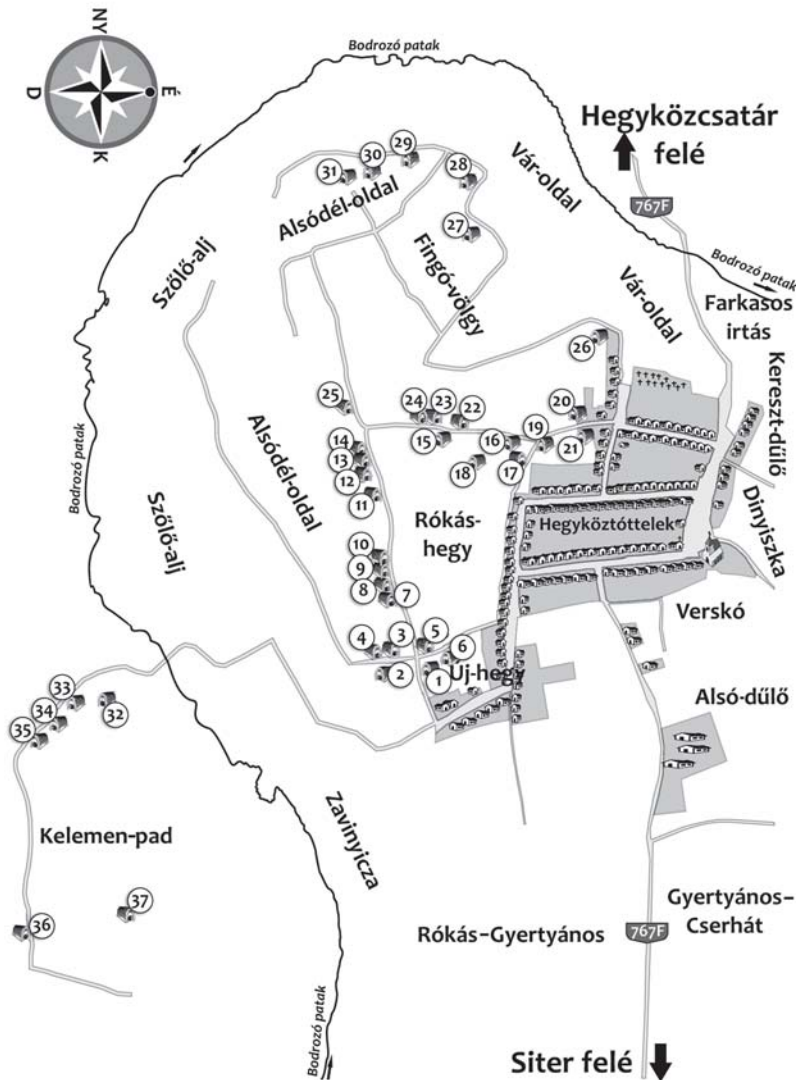

A pincesor pincéi, a régi tulajdonos nevével

A szőlőművelés évi munkálatai Tótteleken a bő termést célozták meg. Szüret után, az erős fagyok beálltaig történt a fedés. Ennek előnye az volt, hogy megkönnyítette az évi kapálásokat. A metszésre március hónapban, a nyitás után került sor. Utána az első kapálás következett, április végétől május közepéig. Az első kapálást és a kötést virágzás előtt végezték. Virágzás után június közepétől került sor az első permetezésre, amelyet kizárólag bordói lével végeztek. Ezt egy hónapon belül, július folyamán megismételték. Szükség esetén júliusban került sor a második kapálásra. A harmadik kapálásra, az érés alá vagy a lágyszemre kapálásra augusztusban került sor, melynek során a tőkék alját kitényérozták, hogy a zsendülő fürtök ne érjenek a földre.

A szüretre a tengeri törése és krumplici ásása után, az október 15-i Teréz-nap körül került sor. Ezt a családias, vidám hangulatú munkát a rokonokkal és szomszédokkal összefogva végezték. Estebédre a szüretelőket a hagyományos birkapaprikással kínálták, amelyhez hírmondónak a gazda tartogatott a tavalyi borából. Tótteleken az újbor első fejtését, a lehúzást a két ünnep között (karácsony és újév), lehetőleg derűs időben végezték.

A tótteleki szőlőhegyen 1962-ig, a kollektív gazdaság megalakulásig, kétszáz éven át kialakult a szőlészeti és borászati sajátos, a helyi viszonyokhoz és szokásokhoz alkalmazkodó, apáról fiúra szálló hagyománya. Amikor a szőlőhegy is a közösbe került, lassan, de biztosan elkezdődött az ágazat hanyatlása, mely végül a falu szőlőinek szinte teljes megsemmisülését vonta maga után. Mivel a szőlő művelése abban az időben hagyományos kézi műveléssel történt, hamar megsínylette, ha a munkálatokat nem végezték el időben és szakszerűen. Ezt a kollektív gazdaságok mindinkább hanyatló munkamorálja nem tette lehetővé. Az 1970-es években a kollektív gazdaság a Dél-oldal keleti oldalán, a Bruncsák pincétől keletre és a Kelemenpadon kiforgatta az ott lévő fákat és szőlőket, hogy újat ültessen a helyükbe. A Dél-oldalon csemegeszőlőt, a Kelemenpadon

Szőlőhegyi pincék. A létező és a lebontott pincék térképe

pedig őszi barackot telepített. Néhány év múlva ezek az ültvények a nem megfelelő gondozás miatt tönkrementek.

A szőlőhegyi építmények, a pincék és a mellette lévő pajták pompás színfoltjai voltak a tótteleki tájnak. A pajták „ősei” a 18–19. században a szőlőbeli kapásházak voltak. Ezek a lakóházak minden tekintetben megegyeztek az adott vidéken szokásos zsellérházakkal. Itt tartózkodtak a messzebb élő árendások, akik gyakran hetekig laktak kampányszerűen a szőlőhegyen. A szőlőhegyi pincék boltívesek voltak, és téglából készültek. Általában 6 méter hosszú és 3 méter széles föld alatti építmények voltak. A pincegádor, amely 2 m széles boltíves lejárattal, 45°-os lejtéssel vezetett a föld feletti pajtából, vagy ennek hiányában a lejárati ajtóval (pincésíp) a mélybe. Régen tölgyfából készültek a pincegádor lépcsői. A jó minőségű hűvös pincéket, melyben a hőmérséklet télen-nyáron 12 °C körüli volt, 3–4 méter mélyre ásták, hogy a boltív egy méterre a talajszint alatt legyen. A boltívet a kiásott földdel két méter vastagon betakarták, ezzel biztosítva a pince hőszigetelését. A jó, szellős pince építésének előfeltétele volt a beton, illetve cement teljes mellőzése, ezért a téglák közötti habarcs egyedüli kötőanyagként a meszet használták. Hogy a pince ne penészedjen, szellőzőnyílásokkal is ellátták azt. Ezek szabadon hagyásával vagy betömésével szabályozták a nyári nagy melegben és a téli nagy hidegben a pince állandó hőmérsékletét. A pajtát régen venyigével vagy zsúppal, később cseréppel fedték be. Tótteleken a pince státuszszimbólumnak számított. Ezért a gazdák sokat áldoztak erre, míg a lakóházak falainak a vályog- és a vert fal is megfelelt, addig a pincénél elengedhetetlen volt a téglák, ami drága épületanyagnak számított. A tótteleki gazda tudta, hogy a bor zamata a pincében fogyasztva a legjobb, ott esik igazán jól. Ha a falu pincéit összeszámoljuk a hegyi pincékkel együtt, elmondhatjuk, hogy ahány ház, annyi pince. A legismertebbek Tótteleken a falu bejáratánál lévő pincesoron voltak. Amint a mellékelt térképen látható, összesen 27 pince volt itt, az út jobb oldalán 11, a bal oldalon pedig 13, a temető felé, ahhoz

közel pedig 3. A térképen a régi tulajdonosok neveit tüntettem fel. *Mózes Teréz: Érmelléki borpincék* (Bukarest, 1981) című munkájában megemlíti a hegyköztótteleki Pincesor, 30 pincével. Az utóbbi 30 évben néhánynak a bejáratát és az előterét átépítették, csökkentve ezzel népi építészeti és néprajzi értéküket. Jelentősek voltak a falu szőlőhegyi pincéi, melyek száma a mellékelt térkép szerint 37 volt, ezeknek mára már a fele sem maradt meg. A Kelemen-padon, a Dél-oldalon és a Fingó-völgyön lévő 20 pincét az 1970-es években a kollektív gazdaság határozata nyomán lebontották. Lebontásuk okát ennyi év után is nehéz megérteni. Talán, karbantartás nélkül, idővel amúgy is az enyészetté váltak volna.

A szőlőhegyi pincék régi tulajdonosai a térképen lévő számolás alapján:

1. Illyés család		Újhegy
2. Szöllősi család	pajtával	”
3. id. Homonnai András	pajtával	Alsódél-oldal
4. Homonnai János		”
5. Bruncsák András		Rókás-hegy
6. Janota András	pajtával	Újhegy
7. Johanyák József		Alsódél-oldal
8. Petrus János		”
9. Varga Lajos		”
10. Janota Béla	pajtával	”
11. Gálik Béla		”
12. Czirják János		”
13. Ozimok János		”
14. Bruncsák István	pajtával	”
15. Janota Antal	pajtával	Rókás-hegy
16. Gálik György	pajtával	”
17. Furmann István	pajtával	”
18. Kovács Béla		”
19. Noveczky István	pajtával	Beltelek
20. Király Gyula		”
21. Király Sándor	pajtával	”
22. Popovics Traján		Fingó-völgy
23. Simkó Károly		”

24. Gálik János		”
25. Burger István	lakóházzal (!)	Dél-oldal tető
26. Formittag Gyula		Fingó-völgy
27. Pazurik János		”
28. Blau Jenő		”
29. Dudás család	pajtával	”
30. Simkó család		”
31. Polacsek család		”
32. Király István	pajtával	Kelemen-pad
33. Formittag József		”
34. Fehér József		”
35. Johanyák János		”
36. Johanyák József	pajtával	”
37. Czirják Mihály		”

A falu udvarai és házai alatt sok téglapince található, számuk kb. 80.

6.7. Pálinkakészítés

A tótteleki pálinkakészítés kezdeteiről nincs adatunk. A falu telepítése idején a szomszéd falvakban (így a siteri Csáky-uradalomban) készítettek pálinkát. A korábban földesúri előjogokkal korlátozott jobbágy-paraszti pálinkafőzést az 1836. évi VI. törvény saját szükségletre és nagybani eladásra szabaddá tette. A múlt század közepétől a szeszadó kapcsán a parasztok házi pálinkafőző üstjei is állami ellenőrzés alá kerültek. Maga a pálinkafőző berendezés nem különbözött attól, amit a földesúri és városi üzemekben is alkalmaztak. Tartozékai: egy rézüst (kazán), az ezt felül lezáró sisak, fából készült hűtőkád, a sisakból a kádon át a kicsepegő párlat gyűjtésére szolgáló edényhez vezető két cső. Az üst épített katlanba süllyed, alatta tűztér. A hűtőkád vizébe jeget, havat tesznek, ezért is a tél a pálinkafőzés ideje. A pálinkafőző berendezéssel rendelkező parasztháztartásban a részért főzés egy időben megengedett mellékjövedelem volt. Tótteleken az idők során három helyen működött pálinkafőző más és más időben. A legismertebb és a legtovább fenn-

maradt üst (ahogy a tóttlekiek mondták), a Blau-féle üst. Ez a pincék alatt, a Csatár felőli út jobb oldalán volt. A vizet a közeli, itatáshoz használt kút biztosította. Egy másik pálinkafőző a Király István-féle, de az is lehet, hogy az az 1940–45 között működő Magyar Gazdák Egyesületének tulajdonában volt, és Király István csak bérelte. Ez a templom alatt állt, és a közeli kút (forrás) vizét használta. A harmadik, a Janota-féle üst a Szalárd felé vezető Kereszt-dűlő út bal oldalán helyezkedett el. 1950 körül még megvolt az épület. Feltételezem, hogy ez az üst nem lehetett fontos a helybeliek számára, ugyanis a hűtéshez szükséges vizet a mellette lévő kútból húzták. Tóttleken készítették szőlőtörkölyből és gyümölcscefréből is pálinkát.

6.8. Állattartás

A kedvező földrajzi adottsággal rendelkező Tóttleken mindig jelentős gazdasági ágazat volt az állattartás. Különösen a szarvasmarhatartás és a sertéstartás volt jelentős. A téma gazdagsága nem engedi meg, hogy részletekbe bocsátkozzam, csupán a falu állattartására jellemző helytörténeti adatokat érintem.

A szarvasmarhatartás Tóttleken a paraszti gazdaság megfelelő működését, igaerejét szolgálta, a lakosság élelmezését, a háztartások hús- és tejellátását, más szóval önellátását segítette, s trágyája is hasznosult. A falu szarvasmarha-állománya 1897-ben: 3 bika, 107 üsző-tehén, 62 tinó-ökör, összesen 172. A szarvasmarhák száma fajták szerint: 145 magyar-erdélyi, 25 mokány vagy riska, 1 pirostarka, 1 egyéb színes, összesen 172. A tóttlekiek az állatokat maguk nevelték, csupán szükség esetén és vérfrissítés céljából az élő jószágot a szalárdi hetivásáron adták és vették. A 19. század végéig a tej csupán mellékhaszna volt a marhatartásnak, mert a tejet és termékeit alig lehetett értékesíteni, s a paraszti táplálkozásban sem volt lényeges szerepe. A fő cél a vágó- és vonómarha utánpótlása, a borjúnevelés volt. Ennek következtében a magyar-erdélyi fajtájú tehének tejét főként a borjú táplálására fordították. Főként szaporulatáért tartották a szarvasmarhát, hogy igavonó ökörként használhassák.

Az első világháború után fejésre csupán a csordabeli tehén szolgált. Ez időben kezdődött a városi háztartások fokozott tejtermék-fogyasztása. Ebben a tóttelekiek partnerek voltak. Hetente motyóval a hátukon (helyi megnevezése a portékának), gyalogosan Nagyváradra, a kliens lakására vitték tejtermékeiket. Hajnalban indultak, hogy reggelre ott legyenek a friss áruval. Úgy igyekeztek, hogy a déli órákra hazaérjenek. Ellés után naponta háromszor fejték a teheneket (augusztus közepéig), majd azt követően csak kétszer. A déli fejés miatt a csordásbojtár hazahajtotta az állatok egy részét. A csordát, amely Tótteleken több mint száz tehénből állt, májustól októberig naponta kihajtották a legelőre. A csordás reggel 7 óra körül kürttel, tülökkel és kongatással jelezte a reggeli kihajtást. A szerűtetőn és a Rókáson kezdték a hajtást, ebben a család és a gazdák is segítettek. A Középső és a Templom utcaiak a kürt hallatára megkezdték kihajtani a teheneket fel az Újsor felé. Úgy időzítették a hajtást, hogy a tehéncsapatok egyszerre érjenek az utcakeresztezésekhez. Hangos kiáltásokkal, ostorkongatással jeleztek, hogy a fentebb lakók is kellő időben engedjék ki állataikat. Este hazafelé már maguktól jöttek a tehenek, ezt bőgéssel is jelezték. Nagyon fontos volt, hogy a gazda idejében kinyissa az utcaajtót, mert így a tehén egyenesen bement az istállóba a helyére, éppen csak meg kellett kötni. Ha nem tudott bemenni az udvarra, akkor elkóborolt. A csorda nyáron a legelőn legelt, majd nyár végén a sarjú után ráengedték a rétekre. Ez esetben reggel az Újsor felől hajtották ki az állatokat, le a Pincesoron a Gergely-rétre és a Gólyavölgyre. Esős nyarakon, ha a tarlón őszre megnőtt a gyom, ott is legeltettek. A szarvasmarha vízigénye más állatokénál nagyobb, ezért (főként a meleg nyári napokon) 4-5 alkalommal is itatásra szorul. Erre a tótteleki legelőn a következő itató kutak adtak lehetőséget:

- a „Gaz”-nak hívott legelőn és delelő helyen, a temető alatti kút,
- az Újsor utca végén kezdődő legelőn, a „Két kút”-nak nevezett itató,

Keresztfiammal – háttérben
a Gaz legelőn delelő csorda

- ugyanezen a legelőn pár száz méterrel keletre van az Újkút,

- ettől még keletebbre a falu határszélén, a Zavinicza-dűlőben van a Nagy-itató vagy Sas-kút.

Az itatás a csordások legfáradtságosabb teendője volt. Egy-egy itatásra több száz vödör vizet kellett felhúzni a kútból, s a vályúba önteni. A vályú 6-8 méter hosszú, fél méter széles, 20-30 cm mély, s régen általában egyetlen fa-

törzsből kivájt edény volt. A 20. század második felében az itatóvályú már vaslemezből készült. A gondot az jelentette, hogy az állatok egyszerre szerettek volna inni, ezért összetorlódtak a vályú körül, ami sérüléshez vezethetett. A vályút az algáktól hetente meg kellett tisztítani.

A szarvasmarhát októbertől áprilisig a lakóház melletti istállóban teleltették. Etetésük szálás takarmánnyal történt, amit a nyári hónapokban gyűjtöttek. Szükség esetén, takarékosági szempontból tengeri szárat és zabszalmát is etettek velük. Ez utóbbit szénával vegyítve adták az állatnak. Az etetés az istálló legfontosabb kellékéből, a jászolból történt. A szénát az istálló fölött lévő szénapadlásról a szénatartóba engedték, majd innen került a tehének elé. Itatáshoz kihajtották a szarvasmarhát az udvari vagy a közeli legelői itatókhoz, de általában vederből itattak.

Az állatállomány fenntartására elengedhetetlen volt a saját tenyészbikák tartása. Erről a falu elöljárói vagy éppen a közbirtokosság gondoskodott. A tenyészbikák gondozása a csordás feladata volt, akit egész évre felfogadtak. A régi bikaistálló a kezdetektől az 1960-as évekig a Rókás utca 2. szám alatti telken

volt felépítve. Volt időszak, amikor két bikát is tartottak, hogy elkerüljék a beltenyésztést. A bikák takarmányozására szükséges széna az erre a célra fenntartott Bika-rétről került ki. Az abrakot és a sót a tehenet tartók közösen összeadták. Az 1950-es években három bika is volt a faluban. Nevük is ismert: Dollár, Vándor és Fillér. Ebben az időben történt a tragikus eset, amikor az egyik bika a földhöz döngölte a gondozóját, Varga Antalt, akinek még annyi ereje maradt, hogy a jászol alá bújjon. Életveszélyesen megsérült, és sérülése haláláig végigkísérte. 1960 után a bikaistállót a Paszinkán lévő kovácműhely helyére költöztették, majd onnan a községháza udvarára. Rövid ideig a kollektív gazdaságnak is volt bikaistállója és bikája a tanyán. A mesterséges megtermékenyítés általánossá válása után a bikatartás fölöslegessé vált.

Tóttelek az 1960-as évekre jelentős szarvasmarha-állománnyal rendelkezett, ami a kollektív gazdaság megalakulása előtt elérte a 150-es létszámot. Bár egy időben úgy tűnt, hogy ezt nem lehet túlszárnyalni, de nem így történt. A kollektív gazdaság megszűnése után soha nem látott tehéntartási kedv vette kezdetét Tótteleken, ami közel tíz évig tartott. Amikor a gazdák ezen generációja megöregedett és kihalt, alig maradt hírmondója ennek az évszázadokon át tartó fontos gazdasági ágnak.

A juhtartásnak Tótteleken nem volt hagyománya, ugyanis a szarvasmarha és a ló nem legelt a juhok és a sertések után. A sertéstartásnak lendületet adó kukoricatermesztés a makkos erdők kivágása után terjedt el és vált a sertéshizlalás alapjává. A tengeritermesztés elterjedése után disznót a faluban minden portán tartottak. A régi sertéstartásról csak annyit, hogy 200 évvel ezelőtt a sertést az erdőben és a réteken tartották. A tavasztól ősziig tartó erdei legeltetést, az őszi-téli makkoltatás követte. Később, az erdei legeltetés megszűnése után a csürhét nyáron naponta a legelőn tartották, de a jó minőségű gyepelgelőre sohasem engedték. A sertések számára kijelölt legelő a faluban a Szalhalom-oldal nevű hely volt. A gyenge talajadottságok miatt ez a legelő tele volt vízmosással, ahol a sertések kedvük

szerint túrhattak. A csürhét a csürhések reggel a csorda után hajtották ki a legelőre. 1897-ben 298 sertés volt a faluban.

Érdemes megemlíteni, hogy Tótteleknek a 19. század második felében és 20. század első feléig ménese is volt. 1897-ben a következő állományt írták össze: mén 1, kanca 29, herélt mén 46, összesen 76 ló. A falu ménesére a csikós felügyelt. A ménes legeltetési helye az erdők melletti ligetek és irtások voltak. A ménes kihajtása reggel mindig a csorda kihajtása előtt történt.

A falu önellátásában fontos szerep hárult a baromfitartásra. 1897-ben 1539 baromfit írtak össze. A baromfihús és -tojás fontos élelmiszerforrás volt régen is. Ejtek néhány szót a lúd-tartásról is. Annak ellenére, hogy úgy tűnik, a libatartásnak mint vízi szárnyasnak Tótteleken nem volt kedvező környezeti feltétele, mégis régen sok libát tartottak a faluban. A libák beérték a faluhoz közeli források vizével, ahol csapatostól legeltek. Este, hazafelé indulásuk idejére általában mindegyik visszatért saját csapatába. Ha mégis összekeveredtek, ami inkább a kislibáknál fordult elő, akkor a megjelölésük segített a szétválasztásnál. Az úszóhártyájukat vágták be, vagy pedig a nyakukat, fejüket jelölték meg vízálló festékekkel. Aratás után a libákat kihajtották a tarlóra, és velük etették fel az elhullott gabona-szemeket. A libát főként tolla miatt tartották, amit ágytollként használtak, ez régen nagy értéknek számított. A libát 3-4 hónapos korában tépték először, majd hat hét után másodszer. A faluban hagyományra volt a tengerivel való tömésüknek is.

Tóttelek az erdők és rétek közelsége révén alkalmas volt méhészkedésre is. Ez egyébként ősi foglalkozásnak számított. Régi összeírásokban a méhkas gyakran szerepel. A méhek után a 18. század végéig az egyház, az állam és a földesúr adót szedett. 1897-ben 26 méhcsaládot írtak össze. Az 1900-as évek közepén a falu legismertebb méhésze Zatykó Ignác volt. Az utóbbi időben Zatykó Norbertnek és a Bokor családnak van jelentős méhészete.

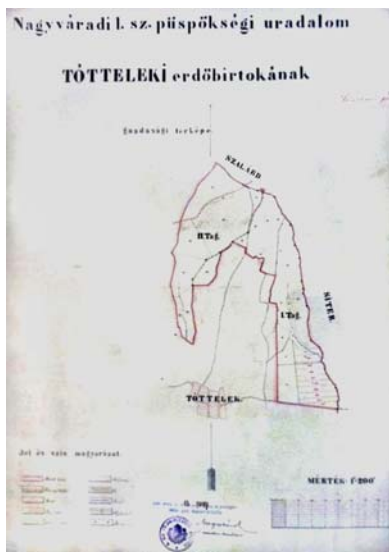

Zatykó Ignác méhészt (1960)

6.9. Erdő

A régi Tóttelenen az erdő közelsége egyféle megélhetést biztosított. A mondás szerint az erdő a bölcsőtől a koporsóig végigkíséri a parasztember mindennapi életét. A falu 1781-es újratelepítése előtt az erdő szinte körülzárta a helységet, ezért az erdő- és bozótirtás volt a falu új lakóinak egyik legfontosabb tevékenysége. Mint említettem, az erdő nemcsak tűzifát, hanem épületanyagot és a munkaeszközök elkészítéséhez szükséges faanyagot is biztosította. A disznótartáshoz nélkülözhetetlen volt a makkoltatás. A falu 1781-es alapítólevelében több utalás is van az erdőhasználatra, vagy inkább a használatának tiltására. (Lásd ott!)

A tótteleni erdő az 1848-as jobbágyfelszabadítás után is püspökségi birtok maradt. 1859-ben 864 hold erdővel említik a falut. A lakosok csak később, a közbirtokosság létrejötte után váltak erdőtulajdonosokká. A 20. század első felében a falu lakosai a közbirtokossági tulajdonjogaik értelmében kitermelhették az erdőt. Ezt a munkát télen végezték. Előre megállapí-

A püspökségi erdő térképe (1860)

tott méretű és összetételű rakásokat képeztek, általában amennyi felfért egy szekérre. Utána sorsot húztak, hogy elkerüljék az utólagos nézeteltéréseket. Többen az erdei fa fuvarozása révén jutottak jövedelemhez. Király István feljegyzett egy mára már elfelejtett, erdővel kapcsolatos munkát. Idézet: „...*Augusztus hónapban az erdőre jártam zsiros gubót szedni, 3 krajcárért kilóját.* (Megj.: a gubó, vagy ahogyan itt szerepel, a zsiros gubó a tölgyfán élősködő gubacs, növényi szövetekben kifejlődő rendellenes sejtszaporulat, illetve sejt-

méret-növekedés, amely valamilyen más élő szervezet, mint vírus, baktérium, gomba, fonalféreg, rovar, atka stb. tevékenységének hatására jön létre. A gubacsnak nagy a gyanta- és csersavtartalma, ezért tinta és vézescsillapító kenőcs előállítására, valamint szövetfestésre és cserzésre használták. A 19. században az erdészetek jelentős mellékjövedelmet tudtak szerezni a gubacsok gyűjtéséből. Bizonyos fajtáik iránt nagy volt a külföldi kereslet is. Magyarországról egyes években több ezer tonna tölgygubacsot szállítottak Nyugat-Európába. – H. G.) *Az erdő szélén volt eső ellen gyékényből egy kis sátor, előtte kitétek egy gyékényterítőt napos helyre, hogy azon száradjon a gubó. Estefelé vitte haza a zsidó, naponta 8–10 mázsa is összegyűlt. Felnőttek is jártak szedni, én mint gyerek 15–20 kiló gubót is össze tudtam szedni. Nagy örömmel vittem haza a pénzt, és hiány nélkül odaadtam a bátyámnak. 1898 őszen különösen sok volt a gubó. Egészen októberig jártam szedni, mert azután már megkezdődött a krumpliásás és a tengeri törése. Utána makkot jártam gyűjteni az erdőre, míg a hó le nem esett...*”

Trianon után az 1921-es földreform értelmében az egyház elvesztette erdeinek jelentős részét. Ekkor jöttek létre az úgynevezett községi erdők, amelyeket az erdőhivatal felügyelt. Így olyan községek is erdőhöz jutottak a Tóttelek környéki erdők-ből, amelyeknek addig nem volt erdejük; így Bihar, Biharfélegyháza, Biharvajda, Hegyközcstár, Hegyközkovácsi, Jákóhodos, Paptamási stb. Az 1948-as államosításkor elvették az erdőket. Az tóttelekiek 2003-tól kapták vissza a közbirtokossági erdeiket.

6.10. A mezőgazdasági termelőszövetkezet

A fenti cím a Cooperativa Agricolă de Producție (CAP) fordítása, amit Tótteleken röviden kollektívának hívtak. A mezőgazdasági termelőszövetkezet (MTSZ) megalakulásakor, 1959 körül létrejött a mezőgazdasági társulás. Megalakulásukról a 2. részben írtam, itt csak néhány tényyszerű adatot közlök. Azért lesz rövid e fejezet, mert a tótteleki MTSZ levéltári adatait, melyet a hegyközcstári polgármesteri hivatalban őriznek, nagyrészt törvényes úton (rendelkezés alapján) megsemmisítették. Csupán a bérezéssel kapcsolatos dokumentumok maradtak meg, az öregségi nyugdíj megállapítása céljából. Meggyőződésem, hogy az MTSZ-ről egy külön könyvet lehetne írni, bár története nem sokban különbözne Románia többi kollektív gazdaságától.

A termelőszövetkezet istállója és víztornya (1970)

A tóttleki kollektív gazdaság 1962. január 10-én alakult meg. A kollektív gazdaság a Gospodărie Agricola Colectivă „TAUTELEC” nevet kapta. A földterület, amelyen az induláskor gazdálkodtak, kerekítve 700 hektár. Ebből 475 hektár szántó, 100 hektár legelő, 90 hektár kaszáló és 35 hektár szőlő. Induláskor az állatállomány 84 szarvasmarha, 127 juh és 27 ló volt.

A kollektív gazdaság irodája, székháza a Paszinka tér 165. sz. házában, a volt község háza épületében lett kialakítva. 1963-ban kezdtek építeni a Bika-rét déli részén, a siteri út mellett a kollektíva tanyáját. Első lépésben saját készítésű téglával két istállót, egy raktárt, egy disznóólat építettek. 1966-ban két hektáron fóliaházat húztak fel, ahol csak paradicsomot termeltek. Később a tanyán egy hídmérleg és víztorony is épült. Amikor 1964 körül megvették az első teherautót, a régi kovácsműhely, illetve a bikaistálló helyén garázst építettek. Ebben az időben készítettek a tanyán egy hodályt is a juhok számára. Ugyancsak a tanyán épültek a következő műhelyek: asztalos-, kerékgyártó- és kovácsműhely. Amikor az 1980-as években az asztalos- és a kerékgyártóműhely megszűnt, a volt község házából ide költöztették a kollektíva irodát. A tanyán, amikor még prosperált az állattenyésztés, a zootechnikai brigád a következő állományt gondozta: 200 tehén, 100 borjú, 200 disznó, 1000 juh és 100 tojótyúk. A zootechnikai részleg 40-50 tagnak biztosítottak folytonos munkát. A szántóföldi brigád általában hektáronként búzából 3-4000 kg és tengeriből 3600 kg terméshozamot ért el.

A tóttleki mezőgazdasági termelőszövetkezet adminisztratív és technikai személyzete a teljesség igénye nélkül:

Elnökök: Petrus János (1962-66), Ugarek Lajos (1966-77), Pazurik István (1975), Bodonea Aurel (1979), Balogh Sándor, Homonnai Mária, majd a Hegyközcsatárral való egyesülésig újra Ugarek Lajos.

Agrármérnökök: Király Sándor, Szentpáli Gábor, Fekete Lajos, Sighet Angéla és Molnár András.

Főkönyvelő: Formittág Gyula és Mészáros Imre.

Petrus János, az MTSZ első elnöke a Termés napján (1968)

Könyvelők: Varga (Baumann) Irén, Király (Wurst) Katalin, Iványi (Zatykó) Anna, Nagy (Bodonea) Magdolna, Pántis Mária, Simkó (Újvárosi) Piroska és Ugarek (Czirják) Teréz.

Állat-egészségügyi technikus: Bodonea Aurel.

Szántóföldi brigádos: Czirják Bálint, Furmann Gyula, Furmann József, Formittág János, Gálik Sándor, Gergely József, Kalmár Imre, Kerezsi János, Ozimok Lajos, Tamás József és Ugarek Lajos.

Tanyai-zootechnikai brigádos: Száraz János, Tamás Teréz, Homonnai Mária.

Hegyi brigádosok: Homonnai András, Száraz János, Ugarek Lajos.

Kertész-brigádos: Nagy László.

Raktáros: Ozimok István, Száraz János.

Teherautóvezetők: Dudás Lajos, Ispán Károly, Kelemen Gábor, Lukács Sándor (biharfélegyházi), Papp Gyula (hegyközcsatári), Petrus Gyula, Tamás József.

Traktoristák: Bakó János, Czirják Gyula, Dudás László, Formittág Károly, Formittág János, Furmann József, Király

Ugarek Lajos MTSZ-elnök

József, Kleska Gyula, Kóti Sándor, Pazurik István, Pántis István, Popovics Gyula, Szaka István és Zatykó Ferenc.

Gépállomás-vezetők: Balogh Sándor, Pántis István és Haias Ioan.

A tótteleki kollektív gazdaság első évtizedéről bővebben *Nagy Béla: Arccal a város felé* című írásában olvashatunk, a 8. részben.

Tóttelek történetében fontos és sorsdöntő volt a kollektív gazdaság (1962–1989) 27 évig tartó időszak. A 27 év bár a falu közel 250 éves új-

kori történetének csak közel 10%-a, mégis sokkal többnek tűnik, hiszen visszafordíthatatlan változásokat hozott a falu addigi, évszázadokon át kialakult életében. Felborította a birtokviszonyokat, és beindította az elvándorlást.

6.11. Közbirtokosság

A falu gazdái között fel nem osztott különböző rendeltetésű földeket a közbirtokosság kezelte. Ezek közül különös jelentőségű volt a legelőtársulat. Amikor ugyanis a jobbágyfelszabadítás megtörtént, akkor a földesúr a legelőt – már ahol adott – egy tagban szakította ki a földdel rendelkező jobbágyok számára. Ezt nem osztották fel, hanem az egykori jobbágyteleknek megfelelően legelőrészeket állapítottak meg belőle. Ebből mindenki szántóföldje nagysága szerint részesült, és ennek megfelelő mennyiségű állatot hajthatott ki legeltetni. Az egykori zsellérek, a későbbi szegényparasztok és agrárproletárok így elestek a legeltetés lehetőségétől, illetve bért kellett fizetniük a legeltetésért. A társulat tagjai a legelő fenntartására, a kutak

tisztítására, különösen pedig a pásztorok bérére bizonyos évenkénti pénzösszeget adtak össze. A legelőtársulat az év végén a legalkalmasabbnak ígérkező jelentkezőkből választotta ki a pásztorokat, akik fizetésükön kívül minden jószág után meghatározott természetbeni járandóságot kaptak a tulajdonosoktól.

Az erdőbirtokosság végső formája ugyancsak a jobbágyfelszabadítás után alakult ki, amikor a földesúri és a paraszti erdőket elkülönítették egymástól. Az utóbbiakat egyben tartották, mert ezt az állam is szorgalmazta, hiszen ahol szétosztásuk megtörtént, az csakhamar az erdők teljes pusztulásához vezetett. A részesedés arányát a földbirtoknak megfelelően osztották fel. Az ilyen erdőjog a kitermelés hasznában való részesedést, illetve ennek megfelelő természetbeni juttatást biztosított a tulajdonosnak. Az erdőbirtokosság élén az elnök, korábban erdőbíró állott, aki a gazdák segítségével, de mindig a többség határozata alapján döntött a kitermelésről, az újratelepítésről, a különböző hozzájárulások mennyiségéről. Munkájukat az állam, az erdőigazgatási szervek ellenőrizték és irányították.

A tótteleki közbirtokosság régi iratai eddig nem kerültek elő, ezért csak feltételezni tudjuk, hogy a helyi közbirtokosság is 1900 körül alakulhatott meg, mint az akkori Magyarország legtöbb településén. Trianon után a királyi román kormány a közbirtokossági rendszert meghagyta, ahol nem volt, ott bevezette, elismerve ezáltal a közbirtokossági termelési mód hatékony voltát. A két világháború között a romániai, de főleg az erdélyi közbirtokosságok jelentős gazdasági fejlődést mutattak fel. Munkahelyeket teremtettek, és az általuk termelt profit jó részét befektették továbbfejlesztés érdekében. Az 1948-as államosítás után a kommunisták természetes és alapvető osztályellenségnek tekintették ezeket az önszerveződésre és gazdasági fejlődésre képes faluközösségi vagyionokat. Megszüntették a közbirtokosságok vezető szerveit, és fokozatosan felszámolták jogi személy státuszukat, annak ellenére, hogy a faluközösség ezen formája közös termelési módra épült. Az 1989-es változás után a helyi szervek nem lelkesedtek a közbirtokosság visszaállításáért, hiszen

az azoknak járó területekkel egy rövid időre szabadon rendelkezettek. Végül az Európai Unió nyomására, a „restitutio in integrum” elv megvalósításának érdekében törvények jelentek meg a közbirtokosságok tulajdonainak visszaszolgáltatására. Ezzel 2000 és 2005 között körvonalazódott újraalakulásuk lehetősége.

Tótteleken az újraalakulás 2003-ban történt. Az alapító tagok: Simkó Lajos elnök, Janota István alelnök, Király Béla jegyző, Wurst József pénztáros és Iványi Gyula gondnok. Az ellenőrző bizottság tagjai: Pántis István, Noveczky Lajos és Balogh Sándor. Később az elhunyt Janota István helyére Rifnyák Istvánt választották. 2008-ban tisztújítás történt. Ennek alapján a közbirtokosság vezetői az alábbiak: Simkó Lajos elnök, Homonnai Sándor titkár, Iványi Gyula pénztáros, Balláné Szöllösi Gizella az erdőkért és Nagy László a legelőkért felelős tag. Ez utóbbi az egyházat képviseli. A tagok résztulajdonosai a jogi személyként szereplő közbirtokosságnak. Az alapszabályzathoz tartozó járulékos taglista tartalmazta a tulajdonosok nevét, a tulajdonosi rész nagyságát és arányát, minden tag tekintetében. A tagok közgyűlése jelenti a legfelsőbb vezetőségi fórumot. A közgyűléseket általában évente kétszer tartják.

A legtöbb közbirtokosság, lehetőségei és vagyona ellenére, egyelőre képtelen fejlődni. A felelősség nagysága és a kudarctól való félelem olyan tényező, amely elbátortalanítja a kezdeményezéseket. A közbirtokosság vagyónának kezelése is nehéz, felelősségteljes munka.

6.12. Kereskedelem

A levéltári források alapján feltételezhető hogy a 19. század közepén Tótteleken, mint a környék falvaiban is, zsidó kereskedők telepedtek le. Addig a falu nagyrészt önellátásra volt berendezkedve. A zsidók mezőgazdasági termékkereskedelemmel is foglalkoztak, ők értékesítették a falvak termékeit, a bort, búzát, bőrt stb. Ezenkívül kocsmárosként, boltosként, házalóként, regálé- és haszonbérliként általában a falvak és a városok közötti gazdasági kapcsolatok képviselőiként jelentek meg. A

19. századi magyar nyelvben a zsidó szó a kereskedő szinonimájává vált, ha a hetivásárban vagy Nagyváradon járó nem tudott vagy elfelejtett megvásárolni valamit, akkor úgy mondta otthon, hogy azért nem hozott semmit, mert veszekedtek (verekedtek) a zsidók. A vásárlók nem a boltba mentek, hanem a „zsidóhoz”. Ilyen volt Tótteleken az 1830 körül talált bejegyzés szerint Weisz Márton is, aki később Fehér Mártonra változtatta nevét. A faluban abban az időben több Fehér nevű magyar család is lakott. Egyébként a Weisz-Fehér család is katolikusnak vallotta magát. Weisz Márton szabó és mészáros is volt egyben. 1864-ben említést tesznek az első zsidó boltosról, Oppenheim Farkasról. Halála után a felesége, Bernáth Heléna vitte tovább az üzletet, ami szatócsboltból és kocsmából állt. 1890 körül egy másik zsidó család lakott rövid ideig Tótteleken, a Pocsajon született Goldstein József és felesége, Grósz Regina.

A legismertebb Tótteleken lakó zsidó kereskedőcsalád Blau Márton és felesége, Hagymási Berta volt. Blau Márton 1870-ben Csokalyon született, és 1900-ban került fiatal házasként Tóttelekre. Boltja a mai Zsidó utca 30. számú házában volt. Fiai közül Blau Jenő a Temető utcában házat épített. Később, a kommunizmus idején ott volt a falu boltja. Blau Jenő szőlőműveléssel és pálinkafőzéssel is foglalkozott. 1944 májusában deportálták a Blau családot. Onnan 1945 telén csak a két Blau leány tért haza. Hazatérésük után rövidesen férjhez mentek. Blau Nusi (Anna) Ábrahám Farkassal, míg Blau Mici (Mária) Weisz Izidorral kötött házasságot. Az 1951-es év elején családjaikkal elhagyták Tótteleket és Izraelben telepedtek le.

A második világháború idején és kevéssel utána Rifnyák János is foglalkozott helyi kereskedéssel. Boltja a Középső utcai házában volt. Janota András a Templom utcai házában nyitott boltot ebben az időben, kocsmával és kuglipályával. A kuláküldözés idején ezek a boltok megszűntek. 1949-50 körül, a fogyasztási szövetkezetek megalakulása után Kovács Lajos házában nyílt bolt Tótteleken. Azért ott, mert őt családjával

kényszerlakhelyre küldték. Itt Gál György siteri lakos volt az első boltos. Utána Kocsis Zoltán hegyközszentimrei lakos vette át a boltot, majd rövid ideig a helyi Nyakacska Teréz próbálkozott árusítással, utána a csatári Újvárosi Sándor következett. 1956-tól Batári Imre lett a „szövetkezetes”, ahogy a tóttellekiek mondták. Az ő idején, amikor Kovács Lajosék hazajöttek a kényszermunkából, a falu boltját az üres Blau Jenő-féle házba (Temető utca 22. szám) költöztették. A Batári család 1965-ig lakott Tóttelen. Utánuk a volt csatári milicista, Iacob Liviu, majd a siteri Szakál István lett a szövetkezetes. Bruncsák Gyula volt az utóbbi 70 évben a legtovább szövetkezetes-boltos Tóttelen 1971–1993 között, 22 évig, ami rekordidőnek számít. Utánuk Kalmár (Janota) Szilvia következett, majd Formittág (Gálik) Mária idején szűnt meg a Temető utcai bolt működése 1997 körül. A rendszerváltozás után 1997-ben az élesdi Szilágyi Miklós indított magánvállalkozásként egy vegyesboltot, ABC-t a Rókás utca 46. sz. alatti házukban. 2013-tól az előbb említett helyen, a Szilágyi családtól bérelt üzlethelyiségben, Simkó Piroska vállalkozása látja el a falut az alapvető élelmiszerekkel. Ugyanitt egy bár is szolgáltatást nyújt a helybelieknek és az átutazóknak.

6.13. A jelen gazdasági helyzete

Napjainkban, más településektől eltérően, Tóttelék határát rendszeresen művelik. A szántók felét négy mezőgazdasági társulás bérelt a helyiektől: a hegyközcsatári Tóth Gyula, Pótor Rolland és Ilyés Csaba családi vállalkozásai, valamint a hegyközkovácsi Bondár János vállalkozása. A faluban tíz családnak van traktora a hozzá tartozó felszerelésekkel. Más a helyzet a szőlőhegyen és a réteken, ahol nagyobb területek maradtak parlagon. A kisebb szőlőparcellák mellett találunk két nagyobb szőlőültetvényt is. Az elsőt még az 1990-es évek elején telepítette Bruncsák József és fia, Károly. Ez kb. félhektáros, háromezer tőkés telepítés, királyleányka, ottonel muskotály és kékoportó (portugiezer) fajtákból álló szőlős. A másik ültetvény ennél

nagyobb, 1,25 hektáros. 2015-ben pályázattal létesítette Iványi Gyula és felesége, Ilona. Ők olaszrizlinget, chardonnayt, királyleánykát, traminit és cabernet sauvignont telepítettek.

2012-től Csiza Árpád és felesége, Katalin fél hektáron vegyszermentes, bio-fűszerpaprikát termeszt, amit fel is dolgoznak. A termelés évi 500 kg körül mozog. A paprikát édes és csípős változatban is termesztik és értékesítik. A házaspár két-három éve gyümölcstermesztéssel is foglalkozik. Másfél hektáron 700 szilva- és 100 cseresznyecsemétét telepítettek. A szilvából a stanley, president és csacsanszka (csacsaki) fajtákat ültették.

Megemlítendő az a vállalkozás is, amely bár Hegyközcsatár területén található, Tóttelekhez van közelebb, a Rőzse-oldal nevű dűlőben. Itt a nagyváradi Pop Florin 2010 körül létesített cége 11 hektáron áfonyát és 4 hektáron málnát termeszt.

Az utóbbi évtizedekben Tóttelek környékén olyannyira elszaporodtak az erdei vadak, hogy jelenleg lehetetlen kukoricát és krumplit termesztetni. A vaddisznócsapatok a kukoricást, míg az őzek a gyümölcs- és szőlőültetvényeket károsítják.

7. NÉPRAJZ ÉS MŰVELŐDÉS

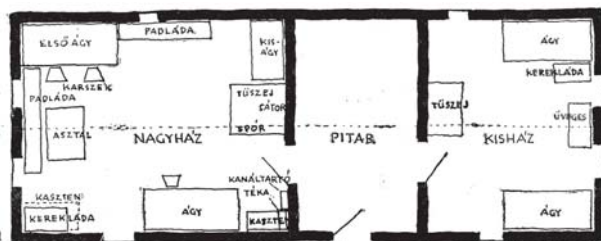
7.1. Néprajz

7.1.1. Házépítés és építőanyagok a régi Tótteleken

Földrajzi elhelyezkedése folytán a falu házainak építésében a fa és a föld játszott fontos szerepet. A 19. században a ház alapját és széleit faragott gerendák alkották. A gerendák határolták a falakat és tartották az oszlopok közé fonott karókat, vékony vesszőket, amelyeket mindkét oldalról sárral tapasztottak be. Ezt nevezték favázás karóközös paticsfalnak vagy sárfalnak. A 19. század elejére egyre inkább elterjedt a vert földfalak készítése. A későbbiekben Tótteleken inkább készítettek vert falat, mint vályogfalat, mert kevesebb munkával készült, ezért olcsóbb volt. Lényege, hogy a pelyvával kevert földet nedvesen (de nem vizesen) két vízszintes deszka közé szórták, és azt keményre döngölték. A sor elkészültével feljebb emelték a deszkákat, s hogy le ne csússzanak, az építendő fal mindkét oldalán egy-másfél méteres távolságban, páronként szemben egymással oszlopokat ástak a földbe, melyek felső végét lécekkal, gúzsokkal kötötték össze. Ezen oszlopok segítségével szorították össze a falveréshez használt deszkákat, egyenlő vastagságú falak készítéséhez. Az első időkben a ház alapja is vert fal volt, később ezt téglából rakták. A vert fal készítéséhez a kötött, agyagos földek voltak a legalkalmasabbak. A munkát mindig két fal találkozásánál kezdték meg, hogy a sarkok jól összeálljanak. A közfalakat a főfalakkal egyszerre készítették. Az ajtók és ablakok helyét (a falverés során keretek beépítésével) általában kihagyták. A fal elkészültével az egyenetlenségeket baltával, ásóval

lenyesték, többszörösen betapasztották, simították, majd lemeszelték. A téglakeménységűre összeszáradt falat utóbb már csak csákánnyal lehetett szétverni. Kiváló szigetelőképességének köszönhetően, a ház nyáron kellemesen hűvös volt, télen pedig jól tartotta a meleget. Egyetlen ellensége az árvíz vagy a beázás lehetett volna, de az előbbi Tótteleken teljesen kizárható volt. A vert falakat tapasztással képezték simára. Az alaposan megdolgozott sárba finom töreket keverték. Az első réteghez készült sarat durvább pelyvával és lótrágyával keverték, míg a második réteghez jóval finomabb, megrostált, finom szemcséjű anyagot használtak. A rétegek között száradási időt hagytak. A falak meszelését három rétegben végezték. A ház padlózata ugyanígy készült, amit mázolóssal tartottak karban. A meszelés megújítására általában évente kétszer, tavasszal és ősszel került sor. A külső falak alját félméteres magasságig, általában sötétszürke színűre meszelték.

A szobákat födém zárta le, ezt mennyezetnek is nevezték. Ennek kiépítése régebben a ház füsttelenítésével volt kapcsolatban, eleinte csak a lakószobát padlásolták le. A födém szerkezete a mestergerendára épült. Első időben magát a födémet nádból vagy vesszőből készítették, ezt mindkét oldalán sárral bevonták. Idővel rátértek a ledeszkázott mennyezetre, ezeket padlásos szobáknak hívták. A 20. század elején Tótteleken csak a parókia és az iskola nem volt szalmás fedelű. A többi szalmás házak tetőfedése zsúppal és náddal történt. A nád a Bikaréten, a gólyavölgyi Gergely-réten és a Zavinicza határrészen, a Nagyító körüli lápos, mocsaras helyen szabadon nőtt.

A 19. században épült falusi házak berendezése

Az ezelőtt több mint 150–200 évvel épült házak beosztása az alábbi ábrán, magáért beszél. A ház közepén alakították ki a pitvart (pitar). Ez a lakóház előtere, belépő helye, mert az egykorú tüzelőberendezések szükségessé tették a pitvarok, előterek beiktatását az egyes helyiségek között. A pitvar nem kapott mennyezetet. Általában innen lehetett létrával feljárni a padlásra. A pitvart Tótteleken konyhának is nevezték, amihez csak annyi köze volt, hogy itt tárolták a konyhai edényeket és a kenyérsütéshez szükséges eszközöket. Fő rendeltetése az volt, hogy helyt adott a mennyezetébe épített szabad kéménynek. Ez sövényből kasszerűen fonott építmény volt, amely a konyha tűzhelyes részét részben beborította. Kívül-belül vastagon tapasztották, tetejére szikrafogó és esővédő funkciójú fedelet építettek. Készülhetett favázra, sövény-, nád- vagy lécoldallal, szintén vastagon tapasztva. A tapasztást meszeléssel, nádburkolással védték a lemosás ellen. A szabadkéménybe vezették a téli fűtésre, illetve kenyérsütésre használt kemence füstjét, valamint az első és hátsó szoba rakott tűzhelyeinek a füstjét. A szabadkéménybe beépített rudakra aggatták disznóvágás után a füstölni való

19. század végi falusi ház szobabelője

szalonnát, kolbászt és sonkát. Az egykéményes házak elterjedése és századokon át történt használata azzal magyarázható, hogy az akkori építőanyagok nem tették lehetővé más, kisebb és tartósabb kéménytípusok építését, valamint a régi füstadóhoz is köthető, amikor még a kémények száma után kellett adózni.

Az ábrán látható szobaberendezés Tótteleken elterjedt volt. Ha két generáció élt egy fedél alatt (ami elég gyakori volt), akkor az idősek laktak a hátsó házban, ahogy azt nevezték, a fiatalok pedig az első házban. A lakások berendezését (bútorzatát és annak elhelyezését) nagyon sokáig a hagyomány határozta meg.

Az udvar két részből állt: az első udvarból és a hátsó udvarból, amit kerítéssel elválasztottak egymástól. Az udvar gazdasági építményei a következők voltak: csűr, istálló, disznóól, tyúkól, hombár, vermek és kamrák. Ezeknek csupán felsorolására szorítkozom.

7.1.2. Népviselet

Tótteleken, mint ahogy a környező hegyközi településeken sem, nincs jellemzően hagyományos népviselet. Ugyanolyan, mint az általános bihari népviselet, ami nem hordoz magán különös, jellegzetes népviseleti jegyeket. Úgy fogalmaznék, hogy a hegyközi népviselet egyszerű, cifra díszítésektől mentes öltözet. A régi hétköznapi viseletről Király István ezt jegyezte fel: „...Tótteleken úgy az asszonyok, lányok, férfiak legények és gyerekek vászonruhában jártak. Az asszonyok, lányok vászonpendelyben jártak télen s nyáron. Ha hűvösebb idők voltak, a hétköznapi ruhának az asszonyok a vásznat kiszabták és saját magok kézzel megvarrták, befestették és abban jártak hétköznapi. Ugyanígy az iskoláslánykák is. Csak vasárnap volt vásári színes kanavác, amit kézzel varrtak. A férfiak és legények vászoningben és bő vászongatyában jártak búsvétől hideg őszig. Ősszel ellenzős és béléses nadrágban, amit hétköznapi kifordítottak, úgy hordtak. Vasárnap a színére fordították és úgy mentek benne a templomba. A legények vasárnap posztókalapot viseltek színes bokrétával és puha bőrcsizmát, olajjal megkenve. Ugyanígy a

fiatal házasemberek is. Az öregemberek, ha elmentek a templomba, viseletük szép fehér vászonkapca, féltérdig betekerve keskeny bőrszíjjal a bocskorba. Feketére kenték be a bocskort és a szíjat, s azt viselték hideg őszig. Téltre volt varrott, puha szárú csizma és egyszerű ellenzős nadrág. Tavasszal visszacserelték. A gyerekek, amíg iskolába nem mentek, vászonkantust viseltek, befestették a vásznat, megvarrták és abban jártak. Egyszerű volt a népviselet. Ezért kellett a sok kender...”

Később, amint a korabeli képeken látható, a férfiak a hétköznapiakon kötényt, bricsesz-nadrágot, az ing fölé lájbit viseltek, ami valójában ujjatlan mellény volt, anyaga fekete vagy sötétkék posztó. Vasárnap, templomba menetkor kemény szárú bőrcsizmát, fekete posztóból készült bricsesz-nadrágot, zakót, fehér inget és fekete kalapot hordtak. A téli viselet vastagabb bélésű, kissé hosszabb kabát bárányprem gallérral és báránybőrből készült kucsma volt. Az asszonyok nyáron rokolyát, díszesebb blúzt és könnyű bársonypapucsot vettek fel. Hűvös idő esetén lélekmelegítőt viseltek. Ez rendszerint gyapjúból kötött mellényke, amelyet a felsőruha alatt hordtak. Elmaradhatatlan volt a fejkendő. A nők télen a férfiakéhoz hasonló csizmát viseltek, fejüket melegebb kendővel kötötték be, vastagabb blúzt, illetve bekecset viseltek. Nagyobb hidegben hárászkendőt tettek a hátukra, amit elől összekötöttek. A hárászkendőt vihar, eső és havazás idején a fejükre emelték. Még a 20. század közepén is a falu lakossága a nyári munkanapokon mezítláb járt.

Bruncsák Sándor és felesége,
Gergely Julianna helyi viseletben
(1920)

7.1.3. Népszokások

Tóttelek, etnikai összetételénél fogva, sokkal jobban bővelkedett népszokásokban, mint Felső-Hegyköz más települései. Ezek ismertetésénél ismét Király István feljegyzéseire támaszkodom.

7.1.3.1. Karácsonyi és újévi szokások

Kántálásnak nevezték a karácsonyi énekes, verses köszöntőt. Az elnevezés a köszöntő énekes jellegére utal, mivel énekkel köszöntötték a ház lakóit. Tótteleken elsősorban a fiatalok (tizen- és huszonévesek) jártak kántálni este egészen éjfélig. A betlehemezés a Jézus születésének történetét bemutató, egyházi eredetű népi játék. Szereplői általában pásztoroknak öltözve, házilag készített jászollal vagy betlehemi kistemplommal jártak házról házra. Szent énekekkel, tréfás párbeszédekkel elevenítették fel Jézus születésének eseményeit. Ezt az utóbbi évtizedekben már csak a templomban mutatták be.

Király István: „...az első évharmad karácsonyig tartott. Utána 10 napi vakáció következett. Ebbe beleesett a karácsony és az újévi ünnep is. Karácsony estéjén a gyerekek és a felnőttek 5-6-os csoportban, ünneplőbe felöltözve, az éjfélig miséig házról házra jártak. Az ablakok alatt a kis Jézus születését hirdetve szent énekeket énekeltünk. Tiszteletül 5-6 diót osztottak minden éneklőnek. Éjfélig a falu a karácsonyi énekek hangjától volt hangos, utána mentünk az éjfélig misére. Másnap alig volt a faluban olyan lakos, aki ne ment volna el a karácsonyi misére és litániára. A karácsony három estéjén az iskolában a tanító úr betanította a nagyobb gyerekeket a Betlehemi pásztorjátékra. Az iskola megtelt nézőkkel, belépti díj nem volt, ki mit szánt. A kis Jézus bölcsője elé illő volt letenni néhány krajcárt. Szép ünnep volt a karácsony három estéje a faluban. Újév első napján mentünk újévet köszönteni. Az újévi köszöntő a felnőtteknél volt nagy szokás: komák, rokonok köszöntötték egymást...”

7.1.3.2. Farsangi népszokások Tótteleken

A farsang vízkereszttől (január 6.) húshagyókeddig, a nagyböjt kezdetéig tartó időszak elnevezése. Hagyományosan a vidám

lakomák, bálók, multságok, népünnepélyek jellemzik. A farsang jellegzetessége, hogy a keresztény liturgikus naptárban nem kötődik hozzá jelentős vallási ünnep, alapvetően a gazdag néphagyományokra épül. A farsang csúcspontja farsangvasárnaptól húshagyókeddig (Tótteleken régen hamvazószerdáig) tartó utolsó három nap. Ezalatt zajlott a farsangi multság és más népszokások.

Király István a farsangi bálra így emlékszik: *„...Jött a farsang, amikor a falu fiatalsága háromnapos bált rendezett, de az iskolakötelezetteknek szigorúan tilos volt a bál látogatása. Aki az ismétlődő iskolát is kijárta, az mehetett bálba. A farsangot nagy legények és leányok rendezték. A fiúk kibéreltek egy arra való házat, és muzsikusokat fogadtak. A lányok élelemmel látták el a muzsikusokat. A bál három nap tartott húshagyókedden éjjelig, s utána éjjelben barangoztak és kezdetét vette a nagyböjt. A bált azok a legények rendezték, akik az év tavaszán mentek sorozásra, azok voltak a bálós gazdák. Ők szedték a belépési díjat, és ők voltak a felelősök a rendért. Előfordult olyan eset, hogy fiatal legény vagy házasember berúgott és kötekedett. A bálós gazdalegények illedelmesen felkérték, hogy viselkedjen illőképpen, s ha ezt nem tette meg, akkor kiküldték a tereméből az utcára. A belépési díjat nem kapta vissza, de vissza se mehetett a bálba a következő napon sem. Ha az utcán is folytatta a rendezvarást, az éjjeliőrök bekísérték a falu őrszobájába, és reggelig nem engedték haza. Majd nappal jöttek a kakastollas csendőrök, jegyzőkönyv és büntetés után engedték csak haza a rendbontókat. De ilyen eset ritkán fordult elő.*

Húshagyókedden a jószágetetésen kívül a nép nem dolgozott. Az asszonyok sütötték a fánkot és más süteményeket. Összegyűlt 4-5 család is. Koma, jó barát, szomszéd, úgy a nők, mint a férfiak. Sorra jártak minden családot a csoportjukból, mulattak, táncoltak, daloltak s azt kurjantották, hogy most van a farsang, most mulassunk! A lányok-legények nappal aludtak, éjjel meg a bálban voltak...”

A leírás azon részének, hogy a farsangi bált a fiatalok rendezték, ellentmond a tótteleki iskolaszék 1928-ban hozott döntése, ahol elhatározták: *„... Az elnök indítványozza, hogy az*

idei farsangi bált az iskolaszék rendezésében tartjuk, az iskola javára. A gyűlés az elnök indítványát magáévá teszi, mire Kürthy Lajos tanító bejelenti, hogy a bál sikerét egy műkedvelői előadás rendezésével fogja elősegíteni. A bált régi szokás szerint a farsang utolsó három napján tartja az iskolaszék a következő belépődíjak mellett:

Egy estére: férfi: 40 lej, leány: 30 lej, asszony: 20 lej

Három estére: férfi: 110 lej, leány: 80 lej, asszony: 50 lej ...”

Tóttleki szokás volt régen, hogy húshagyókedden dél körül indult a falu utcáit járó álarcosok, maskarások vagy ahogy annak idején nevezték, a vancsárok menete. Király István visszaemlékezései:

„...A vancsár szokás szerint szintén húshagyókedden déltájban elindultak a vancsárok, azaz a maskarák. Egy legény felöltözött vancsárnak, egy másik legény asszonynak, rémséges viseletben, arcuk bekormozva, felismerhetetlenek voltak, kezükben jó hosszú, vastag vessző. A vessző végére csuhából és rongyból egy salangos bunkót formáltak. Ezt követően a két maskara elindult az utca közepén a zenekísérettel. Az őket oldalt kísérő legények egyikénél nyársra húzott szalonna, a másiknál egy kosár kalács, míg a harmadiknál egy kosár tojás. Ezek a legények a falu első elismert legényei voltak, szavuknak mindig súlya volt. Egész legénysereg csatlakozott menetközben hozzájuk. Minden ház előtt megálltak a vancsárok, táncolva bementek az udvarra, ha csak nem az utcaajtóban várták őket. Eljártak egy furfangos táncot, mire a gazdaasszony kijött, nem várta meg, hogy bejöjjenek az udvarra. Kívitte az ajándékot, egy nagy darab nyársra húzott szalonnát. Ha kalácsot vitt ki nekik ajándékba, a kalácsos kosárba tették, ha tojást kaptak, azt a tojásos kosárba. A vancsárok megköszönték illedelmesen és táncolva mentek tovább a következő házhoz. Azért jöttek ki az utcára, hogy az őket kísérő falubeliek jobban lássák a táncot és hogy mit hozott ki a gazdaasszony nekik. Ha a gazdaasszony bezárta az utcaajtót és nem jött ki, annak tiszta háza falát a vancsárok pamaccsal bekormozták. Volt olyan eset, amikor egy zsémbes asszony seprűvel elébe állott a menetnek, s akkor a vancsárok őt is bekormozták. Sőt, még meg is táncoltatták. Igyekeztek minél több jókedvet és nevetést kelteni ezzel. Miután bejárták a falut, visszamentek a bálós

bázhoz. Ott az ajándékokkal traktálták egymást, ami megmaradt, odaadták a cigánymuzikusoknak, mert akkorra azok feleségei is várták az osztalékot, s vitték baza a rajkóknak. Ők nem tóttelekiek voltak. Ez volt a vancsár népszokás, amely mára már eltűnt...”

Tuskóhúzás vagy vénlánycsúfolás:

Az udvarlás, a párválasztás és a házasságkötések legfőbb ideje a hagyományos magyar paraszti életben a farsang időszaka volt, éppen ezért a farsang alkalmat adott arra is, hogy tréfásan, s olykor durván figyelmeztessék azokat, akik elérték a „megfelelő” kort, de még nem mentek férjhez. A csúfoló szokások főleg a farsangvégi napokhoz, húshagyókeddhez kapcsolódtak. Az egyik érdekes hagyomány a tuskóhúzás volt. Ilyenkor a legények egy nagy fatuskót húztak végig a falun, s a vénlányok ajtaja elé tették, hogy reggel, amikor az illető ki akar jönni, ne tudja kinyitni az ajtót. Olyan eset is volt, hogy a tuskóval szinte felszántották a vénlányok udvarát. Lássuk, hogyan emlékezett erre Király István: *„...Ez úgy volt, hogy összejöttek a legények és jól bepálinkáztak, akiknek lebetett volna farsangra megnősülni és nem nősültek meg, elővettek egy nagy tőkét (tuskót), ami legalább egy mázsányi lebetett. Rákötöttek egy hosszú kötelet és a kötelet párosával megfogták, fogója volt rajta. Leghátul a két legidősebb öreglegény s előrébb a fiatalabbak párosával fogták a kötélen lévő fogóját. Elindultak az utca közepén húzva a tőkét. A háznál, ahol a legidősebb volt a lány, megálltak pihenni, ahhoz való nótákat danoltak és ittak egyet, s azután tovább húzták a tuskót. Vices, mókás dalokat énekeltek, amelyek önmaguk gyávaságáról szólt, vagyis hogy a lányok hozzájuk mentek volna, de ők, a fiúk gyávák voltak és nem kérték meg őket. Így aztán csak húzzák tovább a tuskót. Miután visszaértek a tuskóval a kiindulási helyre, tovább mulattak, de este újra együtt voltak a húshagyókeddi utolsó nagybőjt előtti bálban...”*

Farsangi szokás volt még Tótteleken, húshagyókedden este az asszonyok bálján a kendervetés. Ez a néprajzilag ritka szokás összefüggésben van a helybeliek egyik fontos foglalkozásával, a kendertermesztéssel és ennek feldolgozásával. E szokásról Dukrét Géza írásában olvashatunk a 8. részben.

7.1.3.3. Nagyböjti szokások

A nagyböjt a hamvazószerdától húsvét vasárnapjáig tartó időszak, az egyház tanítása szerint húsvét előkészületi ideje, böjttel és önmegtartóztatással. A nagyböjt a hívők számára a lelki megújulás ideje. A tóttleki nagyböjti szokásokról Király István ezt írta: „...*A farsangi vígság húsbagyókedden éjjélkor véget ért, éjjéli 12 órakor a templomban bosszút harangoztak két haranggal, jelül, hogy kezdetét veszi az Úr Jézus szenvedése. Minden reggel mise volt, ha tehetne, a nép járt a misére. Húseledelt és zsíros ételt nem fogyasztottak a feltámadásig. A szokás szerint zsír helyett olajjal és tejjel, vagy sós vízben főzték az ételt, bármilyen nehéz munkát végeztek is nagyböjt idején.*

Az akkori időkben nem volt nehéz böjtölnie annak, akinek egy hold földje és egy fejős tehene volt. Aki gazdagabb volt, két tehenet is tartott. Ugy alkalmazták a tehenfolyatást, hogy nagyböjtre fejős legyen mind a kettő. A szegényebb családnak egy vagy két fejős kecskéje volt, hogy a nagyböjt eltűrhetőbb legyen. Abban az időben a tejet, túrót nem értékesítették, vaját ritkán lehetett látni, csak kevesen tudták hogyan kell vajat készíteni, itt-ott a gazdák csinálták a böjtre, főzésre használták zsír helyett vagy süteményhez. A jó tejes puliszka egy napról se maradt le, tej jutott bőven. A süteményt az asszonyok olajjal sütötték, a jó pirosra sült málé tengeri lisztből sűrűn járta. Jó volt és szerettük. Torta csak Váradon, a cukrászdában volt az urak részére. A gazdagabb asszonyok olajban bőven részesítették a krumplis palacsintát, fánkot és csörögét. Ünnepponon és vasárnap is ez járta.

Nagyböjtkor szerdán este, péntek este és vasárnap este a Kereszthez jártak a lányok nagyobbjai, és ugyanúgy a legények mind a Kereszthez mentek egypár órára. Nagyböjti énekeket szép fennhangon énekelték. A lányok közül egy diktálta, minden lánynál rózsafüzér volt. Éneklés után elimádkozták térden állva a rózsafüzért szép fennszóval. Utána az Úr Jézus keresztjét megcsókolták, és szép csendben eltávoztak baza. Sem a lányok, sem a legények nem hancúroztak. Ha véletlen valamilyik fiú rendetlenkedni próbált, ledorgálták az értelmes lányok vagy legények. Azt mondták neki: bűnbánatnak van az ideje, nem a hancúrozásnak. Ha valamelyik fiatalabb suhanc feleselt vagy nem

fogadott szót, a nagy legények le is pofozták és közülük kirekesztették. Az idősebbek otthon kis feszület vagy szentkép előtt térdepelve imádkoztak a kis családjaikkal együtt. Nagypénteken tüzet sem raktak, csak pattogatott tengeri volt. Nagyszombaton délben abbahagyták a kint való munkát, készültek a feltámadásra. Ott a falu népe nem hibáztatott. Több kis mozsárágyúlövés volt. A mozsár alakú vasha puskaport töltöttek és azzal lőttek. Boldog volt a nép...”

A farsangi szokásokról továbbá Dukrét Géza írását olvashatjuk a *Tóttelekkel kapcsolatos írások* című részben.

7.1.3.4. Húsvéti szokások

A húsvéti locsolásnak a víz megtisztító, megújító erejébe vetett hit az alapja. Régen a termékenység ünnepe kapcsolódott ehhez az időszakhoz, s ezt a tojás jelképezte. A tótteleki húsvéti locsolási szokásról ezt jegyezte fel Király István: *„A húsvéti locsolás az ünnep második napján reggeltől délig tartott. Már korábban megbeszéltük, hogy ki kivel fog együtt járni locsolni. Háromfős csapatokat szerveztünk, mert háromnál többet nem engedtek be a lányos házakba. A kisebbek külön, a nagyobbak is külön barátaikkal társultak. Abban az időben nem is láttunk rózsavizet, úgy tudtuk, hogy az csak nagyobb uraknál van. Már előző napon kerestünk magunknak otthon tiszta félliteres üveget, amit kimostunk és megtöltöttünk tiszta vízzel. Tiszta fehér gyolccsal bekötöttük az üveg száját, hogy jó feszes legyen. Az üveg tetején zsákvarró tűvel 3-4 lyukat szúrtunk, hogy szépen lehessen vele locsolni. Elindultunk már korán reggel locsolni, ahol beeresztettek, ott a kislányokat az anyjuk elibünk állította és elibünk tartották a két tenyerüket hogy egypár csepp vízzel meglocsoljuk, mi már ennek is nagyon örültünk. A kislány anyja egy karéj kalácsot adott, s mentünk tovább. Több helyen elküldtek, hogy még alszik a kislány. Mi szomorúan elmentünk. Volt olyan jobb szívű asszony, aki néhány diót is adott, s mi annak is örültünk. De ahonnan elküldtek, azok nem adtak semmit. Piros tojást csak a keresztmama adott, s kislánya engedte a haját is meglocsolni. Léírom a locsolási szokást a legényéletemből is. Amikor nagyobb iskolás fiú lettem, 10-14 éves koromban, ugyanúgy folyt a locsolás, csak mi csintalanabbak lettünk. A lányok is elbújtak előlünk,*

mikor bementünk hozzájuk. A szegényebb fiúkat nem mindig engedték be a gazdagabb családok, de a gazdagabb fiúkat már várták és hívták is. A lányok elébük mentek, és engedték magukat meglocsolni. Mi szégyelltük is magunkat, de beláttuk, hogy azok gazdagabbak és mi szegényebbek vagyunk. Volt úgy, mikor a gazda látta, hogy szomorúak vagyunk, hogy a felesége nem engedett be, utánunk szólt, hogy menjünk vissza és ő beengedett. Megdorgálta a feleségét előtünk és mondta neki, hogy nyissa ki az ajtót, nekünk meg azt, hogy duplán locsoljuk meg a lányait, a haszontalanokat, mert elbújtak előlünk. Nekünk se kellett több, a lányok mind bosszú ingben voltak, és a gazda egyet se engedett kiszökni. A felesége védte volna a lányokat, de a gazda azt mondta: »Fiúk, az asszonyt se kíméljétek!« Utána a házigazda még meg is vendégtelt bennünket. Az is lehet, hogy ezt az egészet a házigazda rendezte, így akarva vidámbbá tenni a locsolást. A további években is így ment a locsolás egészen 1906-ig, amikor már egészen legénysorban voltam, és már előlünk sem bújtak el a lányok. 1905-ben, amikor már az új szőlő termésnek indult (megj. a filoxéravész után), akkor már borral kínáltak meg és kaláccsal meg sonkával, úgy engedtek el. Piros tojás is bővebben volt. A locsolás továbbra is vízzel történt. A lány lehajtotta a fejét, és mi illedelmesen a hajára öntöttük a vizet. Öt-hat fiúnak is elég volt egy liter víz. A lány megköszönte tiszteletadásunkat és mi továbbindultunk. Minden fonóba járó lányt megtiszteltünk. Szép összetartás volt ez a fiúk és a lányok között az akkori időkben, ami most már nem mindig úgy van. Akkor még szívesen szóba állt egy gazdag lány egy szegény fiúval. Még a szolgálányokat is megtisztelték a lányok, és szívesen mentek velük táncolni. Egészen a nőülésemig ezen húsvéti szokást megtartottuk, még mint fiatal házások is elmentünk egymáshoz locsolni. Ez a locsolási divat most is él, azzal a különbséggel, hogy rózsavízzel és nem kútvízzel végzik a húsvéti locsolást.

Húsvét harmadik napján úgy, mint a legények, a lányok is csoportosan elindultak a legényeket visszalocsolni. Ők bővebben locsolták a legényeket, de semmit nem fogadtak el, amikor meg akarták kínálni őket. A fiatal menyecskék még több vízzel locsoltak, mint a lányok, hogy a nyakunkba is jutott a vízből.”

7.1.3.5. Legényavatás

A helyi paraszti társadalomban szokás volt, hogy azokat a serdülő legényeket, akik nem hagyták el a települést és már érettek voltak a kocsmába járáshoz, legénnyé avassák. Általában tíz liter bort kellett fizetnie az avatandó legénynek. Az idősebb legények mindenféle dolgot kitaláltak, csak hogy az ifjakkal minél több bort itassanak meg, pl. pertu ivást, amikor is a poharat mindig fenéig kellett kiinni. Ez az esemény Tóttelen szebben, ünnepélyesebben zajlott. Király István így emlékszik vissza: „...*Most írok a legények pótlásáról, milyen volt ez az én időmben. A berukkolás után a legények vasárnap délután a kocsmába mentek mind, mert tudták, hogy mi következik. Mi, subancfiúk, akik betöltöttük a 16 évet, nem hiányoztunk egy sem. Tudtuk, hogy a legények soraiba fogunk lépni, mert addig nem fogadtak közénk, amíg fél nem avattak bennünket a legénysorba. Mikor már mind benn voltunk a kocsmába, elkezdődött a legénnyé avatás. Az avató a legelőkelőbb legény volt. Az újonc legények, akik a 16-ik évüket betöltötték, mindegyikük egy liter bort helyezett a kocsmá asztalára és annyi üres poharat, ahány legény volt a kocsmában. Felállt minden legény és akkor az avató legény egy, az eseményhez való köszöntést és a hozzá való akkori legényparancsot mondta el. Mindenki levett kalappal állt. Azt mondta az avató legény, hogy minden újonc csak akkor vegye fél a teli töltött poharát, ha elhatározta, hogy ezen szavakat betartja. Aki ezt be nem tartja, bármikor ki lehet rekesztve a legények sorából. Felhangzott közösen a »helyes, betartjuk, éljen!«. Az éljenzés után fenéig ittuk mindnyájan poharunkat. Minden ott lévő legény egymást megölelte, megcsókolta és ezzel az avatás be volt fejezve. Utána mulattunk nagy örömmel, hogy most már mi is legénysorba tartozunk, bárhova, bármikor mehetünk, és büszkék voltunk arra is, hogy a lányok se csúfolnak ki többet. Jöttek velünk örömet táncolni, akármilyen mulatság volt. A nagylányok is ehhez hasonló módon engedték maguk közé a 15 évet betöltött fiatal lányokat. Ha közülük valamelyik kipletykálta a lányok ügyeit, ugyanúgy, mint a fiúk, kitilthatták a csoportból. Meg is dorgálták, mire az megszégyellte magát. A legények és a leányok összetartottunk, egymást megtiszteltük...”*

7.1.3.6. Regrutabál, berukkolás

A regruta a katonasághoz besorozott, de még be nem vult legény neve. A regrutaszokást Tótteleken Király István a következőképpen írta le: „...Az én legénykorom öt évig, 1903-tól 1908-ig tartott. A legényéletem úgy kezdődött, hogy október elején az újonc besorozott fiúk mielőtt berukkoltak, az utolsó itthon töltött vasárnap regrutabált rendeztek. A regrutabálba mentünk subancok is, ugyanúgy a lányok, mint a fiúk. A berukkolás egy napon volt minden fiú részére. A bíró úr rendelt egy szekeret díjmentesen. Azon a reggelen mise volt a templomban, minden regruta gyónt, áldozott. Előtte este elköszöntek a hozzátartozójuktól, legény barátaiktól és a lányoktól. Nótázáshoz már nem volt kedvük, az édesanyjuk elkészítette az útravalójukat. Kuffert kellett minden regrutának vinni, ami állandóan velük volt a katonaságnál. Abban tartották a pucoló eszközöket, és a végén azzal jöttek haza is. Indulásnál a községháza elé álltak a kirendelt szekerek, 11 órára odamentek a regruták, sírva elkísérték őket a szüleik, testvéreik a községháza elé. Ott voltak az előljárók is, továbbá a falu fiatalsága. A szolgálat 3 év volt a közös hadseregben (megj.: Monarchia közös hadserege) és 2 év a honvédhadseregben. A berukkolók odamentek a szekerekhez ünneplőbe öltözve, a kalapjuknál bokréta és rozmaring, mellé téve jól láthatóan a behívó cédula. A rozmaringot a lányok tűzték oda előző este, amikor elköszöntek. Amikor a szekérre helyezték a kofferjüket és felszálltak, állva, hangos szóval elbúcsúztak az egész falutól. Utána a bíró jelt adott az indulásra, s a szekerek elindultak. Akkor felhangzott a megszokott berukkoló dal: »Isten veled Tóttelek faluja, már én többet nem leszek lakosa«. A falu népe fennhangon sírt, ki-ki az övét siratta, a lányok is könnyeztek, akinek ott volt a kedvese a berukkolók közt, az fennhangon sírt. Nagyváraddon aznap szétoztották a regrutákat a különböző ezredektől kiküldött tisztek, a katonai transzporttal estére már Váradot is elhagyták Bécs, Debrecen és Pest felé, ki hova lett behívva...”

A dal teljes szövege:

Isten veled Tóttelek faluja,
 már én többet nem leszek lakosa.
 Teremhet már rózsát a laposa,
 gyöngye lábam többé nem tapossa.
 Ha csakugyan meg kell annak lenni,
 Tótteleket itt kell nékem hagyni.
 Olyan könnyen kimegyek belőle,
 nincs szeretőm kit sajnáljak benne.

7.1.3.7. A fonás és a fonóka

A fonás a kender szálak anyagának fonallá sodrása. A fonás eszköze a kézzel pörgetett orsó vagy a lábbal hajtott rokka. A fonásra szánt rostcsomót laza göngyöleggé formálva a guzsalyra vagy a rokkarúdra felkötötték, hogy munka közben a kéz számára legalkalmasabb helyen legyen. A fonás három összefolyó mozzanattól áll: a szálhúzásból (bal kézzel a rostcsomóból), az alapsodrásból (ugyanezen kéz három első ujjával) és a fonal teljes besodrásából (a jobb kéz pörgette orsóval, ill. a rokkával). A kész fonalat az orsó szárára tekerik, ill. a rokkával a fonással egyidejűleg a csévére hajtják. A fonás jellegzetesen társas munka, s a fonóknak jelentős szerepe volt a falu társadalmi életében. A fonás az őszi betakarítástól a farsang végéig tartott. Majdnem minden este volt fonóka, kivéve a szombatot, amikor a takarítás, főzés és a tisztálkodás ideje volt. Vasárnap és ünnepnapokon sem tartottak fonókát. Úgy szervezték, hogy minden utcának külön legyen fonókája, ahol kb. tíz lány jött össze fonni. A fonóka helyszíne naponta változott. Abban az utcában, ahol kevés lány volt, összefogtak a fonók más utcabeliekkel. A legények általában a saját utcájukban levő fonóba mentek, de ha egy más utcabeli lánynak udvaroltak, akkor abba a fonóba mentek, ahova az illető leány tartozott. A lányok 15 éves koruktól jártak a fonóba. Mind a leányok, mind a legények szépen felöltözve, tiszta ruhába mentek oda. A fonóka a leányoknak este hét órakor kezdődött, a legények csak este nyolc óra után jelentek meg. A leányok fonás közben, amíg

a legények megjöttek, énekeltek. A legények megérkezése után az éneklést, nótázást együtt folytatták. Két közismert, fonókéval kapcsolatos régi nóta:

Este van már, késő este,
kilencet ütött az óra.
Az én kedves kis angyalom
mégsem jön el a fonóba.
Vagy haragszik, vagy beteg,
vagy talán nem is szeret,
így hát kedves kis angyalom,
mégsem leszek én a tied.

Vagy pedig:

Virágos kenderem
Kíázott a tóba,
Ha haragszol babám,
Ne jöjj a fonóba.
Elejtem az orsóm,
Nem lesz, ki feladja,
Bánatos szívemet
Ki megvigasztalja.

A fonóka egyik ismert epizódja alkalmával a legények szemben ültek a fonó lányokkal és lesték, hogy mikor ejtik le a lányok az orsót, amit felkaptak és csókért adtak vissza. Fonás közben játékok is voltak, például a „kútba estem” játék. A fonók jó hangulatú összejövetelek voltak, ahonnan nem hiányzott a jókedv és a nevetés. A fonókában általában nem kínálták borral a legényeket. Illetlenségnek számított, ha egy legény részegen ment a fonóba, és ezzel elrontotta a hangulatot. Tótteleki szokás volt, hogy főtt szemes tengerivel kínálták a résztvevőket, ez népszerű téli csemege volt. Órákig főzték a fazékban a csutkáról lemorzsol, majd egy éjszakára vízbe áztatott kukoricaszemet. A főzés végére kipattantak, mint a patogatott kukoricánál. A fonóka általában éjfélig tartott. Hogy

a fonással tavaszra mégis elkészüljenek, az asszonyok is rendeztek fonókákat. Ők inkább kerekas rokkával fontak. A termelőszövetkezetek (kollektív gazdaság) megalakulása után nem természetek kendert, megszűnt a kender feldolgozása is, és ezzel együtt a fonóka is.

7.1.3.8. Bálók

A bálók Tótteleken nem voltak olyan gyakoriak, mint a környező településeken. Ellenben a farsangi bál itt három napig tartott. A regrutabál is hagyományosnak tekinthető. Ősszel, amikor már volt újbor, október közepétől november végéig (adventig) tartottak egy-két bált. Érdekes, hogy a szüreti bálnak nem volt hagyománya Tótteleken. A bálókban általában a helyi zenészek muzsikáltak.

7.1.3.9. Lakodalmas szokások

Tótteleken régen a házasságok nagy részét a falun belül kötötték, csak ritkán választottak maguknak más faluból társat. Ritka volt az is, hogy valaki más vallásúval kössön házasságot. Ellenben nem volt akadálya annak, hogy a falut alapító tótok a később betelepült magyarokkal vagy németekkel kössenek házasságot. Mivel az emberek közléről ismerték egymást, a falubeliek közti házasságnál elmaradt a háztűznéző. Az eljegyzést szűk családi körben tartották, a szülők, nagyszülők és testvéreken kívül csak a keresztszülőket hívták meg, akiket násznagynak kértek fel. Az eljegyzés és a lakodalom között általában egy év telt el. A lakodalomra már tavasszal felkészültek, úgy veteményeztek, hogy több zöldség legyen őszre. Baromfit is többet tartottak, és egy disznót vagy borjút neveltek. A zenészeket is előre meg kellett fogadni. Régen a vőlegény és a menyasszony személyesen hívogattak, a lakodalom előtt 3–4 héttel. A lakodalom, illetve a templomi esküvő előtti három vasárnap egymás után hirdették a jegyeseket a templomban. A vőfélyek a lakodalom előtt egy-két héttel inkább azért hívogattak, hogy bizonyosak legyenek a meghívott családok részvételé-

ről a lakodalomban. Miután a '60-as években megjelentek a nyomtatott meghívók, már elegendőnek bizonyult, ha csak a vőfélyek hívogattak a lakodalom előtti vasárnap. Hívogatáskor a következő vőfély (Tótteleken vőfinek hívták őket) verset mondták:

Mélyen tisztelt háznép, igen szépen kérem,
 Illő tisztelettel hallgassák beszédem!
 Amint régen Isten úgy szeretett,
 Két szerető szívet egymáshoz köttetett.
 Azért felkért engem mint szeretett vőfélyét,
 Gyűjtssem össze neki szép számos vendégét.
 Esküvésük napját ők kitűzték szombatra:
 Mivel az Isten (xxx) megsegíté,
 Hogy (xxx) párjának jegyezé,
 Hogy majd ottan együtt örvendezhessenek,
 Isten oltáránál mikor megesküsznek.
 Aztán evés-ivás és zene is léssen,
 Mindnyájukat tehát tisztelettel kérem,
 E házból mindenki ott megjelenjen!
 Most pedig versemnek a végére értem,
 Mindnyájukat addig is áldja meg az Isten!

A közelmúltban a lakodalommal kapcsolatos első közös előkészület a csigacsináló volt. A csigatészta megsodrásához a szövésnél használt bordát és a fonáskor alkalmazott orsót vették igénybe. A régi időkben csigás húsleves nem volt szokás. A lakodalmakat az utóbbi időkben szombaton tartották. Az előző pénteki napon már nagy volt a sürgés-forgás a lakodalom színhelyén, de a faluban is lehetett látni az előkészületeket. Az egyik jele ennek az edényszedés volt, amit fiatalok végeztek. Felírták, ki milyen edényt adott (lábast, fazekat, tányért stb.), ezeket színes cérnával megjelölték. Egy másik csoport a spórokat (sparhelt) szedte össze. Volt lakodalom, amikor 10-15 spórra is szükség volt, ezeket krétával megjegyezték, hogy a lakodalom után, hazaszállításkor könnyebb legyen megtalálni a gazdáját.

Ugyancsak péntek délután vagy szombaton a korai órákban vitték a lakodalmas házhoz a postát. Ez a lakodalmi ételek készítéséhez szükséges élelmiszer-adományokat jelentette a lakodalmas nép részéről. Ez általában családonként egy tyúkból vagy kakasból, 4-5 kg lisztből és tíz tojásból állt. A postát a lakodalomba hivatalos család nőtagja vitte. Miután átadta azt, szokás volt megvendégetni őt egy csupor tejeskávával, mellé az úgynevezett üres kaláccsal. Péntek délután vagy szombat reggel kopasztották a tyúkokat és levágták a disznót vagy a borjút.

Szombat reggel korán a konyhai kiségitő személyzet – Tótteleken peckásoknak hívták őket – tüzet rakott, és nagy fazekakban melegítette a vizet, majd a főszakácsnő irányítása alatt nekiláttak a lakodalmi ebéd elkészítéséhez. A lakodalmas ételek elkészítésével egy főszakácsnőt bíztak meg, aki egy nagy tapasztalattal rendelkező idősebb asszony volt. Közülük megemlítem Gálik Péterné sz. Petrus Erzsébet, Legoza Teréz, Pardek Istvánné sz. Wachler Mária, Pazurik Józsefné sz. Kovács Erzsébet, Petrus Istvánné sz. Formittág Mária és Polacsek Mihályné sz. Pazurik Mária nevét. A lakodalom után szokás volt megtár-

Főszakácsnők: Petrus Mária és Pardek Mária (1970)

gyalni a faluban, hogy milyen volt az étel. Tizenegy óra táján elindultak a vőfélyek, hogy ebédre hívogassák a vendégeket. Az ebéd egy fogásból állt, ami általában disznó- vagy borjúpörkölt volt, mellé a köret főtt krumpli vagy makaróni és savanyúság. Az ebédrel nem siettek, ezért az elhúzódott délután három óráig. Addigra a menyasszonyos háznál a nyoszolyólányok felöltöztették a menyasszonyt. Ezután a vőlegény, karján az általa hívott első nyoszolyólánnyal, aki a menyasszonyi virágcsokrot vitte, a násznagyokkal és a vendégekkel elindult a menyasszonyos házhoz, kikérni a menyasszonyt. Mielőtt elindultak, a nagyvőfély csendet kért, és ekképpen szólt a násznéphez:

Isten szent nevében induljunk el innen
 Csendes békességben,
 Vőlegény urunknak keressük fél párját,
 Leendő kedvesét, édes menyasszonyát.
 Szerezzünk mi neki tartós boldogságot,
 Tűzzünk fel keblére egy mirtuszvirágot.
 Induljunk tehát Isten szent nevében,
 Menjünk a mátkáért, a legnagyobb rendben.

A lakodalmas menetet a zenészek zárták, ami régen a rézbandából állt. A menyasszonyos házban lévő közeli hozzátartozók a vőlegény érkezésekor kijöttek a házból, majd utoljára maga a menyasszony is megjelent. Ekkor nyújtották át neki a menyasszonyi csokrot, a következő verssel köszöntve őt:

Életed legszebb napján, mikor felvirradtunk,
 Leánytársaidal mind tereád gondoltunk.
 Ünnepestes kísérettel eljöttünk ma érted.
 Itt kell hagynod párodért e hű családi fészket,
 Szüléidet, kik nagyon szeretnek,
 Hűséggel, fáradsággal felneveltek.
 Ne feledd el hűségüket, imádkozzál értük,
 Hogy öröm és boldogság maradjon közöttük.
 Kedves vőlegényed itt áll most mellettem,
 Hogy a szent oltárhoz téged elvezessen.

Ezután került sor a búcsúztatóra, melynek során a nagyvőfély elbúcsúztatta a menyasszonyt a család minden tagjától:

Búcsú az apától:

Elsőben is atyám, szóm hozzád fordítom,
 Búcsúzó beszédem zokogva indítom.
 Köszönettel veszem atyai voltodat,
 Hogy ápoltál engem, kedves leányodat.
 Reszketnek ajkaim a belső félelemtől,
 De még jobban rebeg szívem a szerelemtől.
 Engedj meg, ó, atyám, ha megbántottalak,
 És ha téged sokszor szomorítottalak.
 Az Istenre kérek, bocsásd meg vétkeket,
 Hogy el ne veszítsem én szegény lelkemet.
 Végére fordítsd könnyes szemeidet,
 Édes jó apádnak add oda kezedet.
 Édes-kedves apám, a te hűségedet
 Fizesse meg Isten, csókold meg hát őtet.

Búcsú az anyától:

Édesanyám, mikor tehozzád beszélek,
 A szívemben akkor nagy fájdalmat érzek.
 Tenéked köszönöm, hogy e földön élek,
 És hogy felneveltél, hálát adok néked.
 Te irányítottad eddig az utamat,
 Lelkemről elűzted minden bús gondomat.
 Örömmel töltötted be mindig a valómat,
 És adtál nékem mindenféle jókat.
 Isten rendelése, hogy tőled elváljak,
 S választott férjemmel külön úton járjak.
 De azért lelkemben mindig veled leszek,
 Irántad eztán is mint eddig érzek.
 Mert bár tetőled másfelé haladok,
 Mégis mindenkoron leányod maradok.
 Csak azért az egyért könnyörgök tenéked,
 Tartsd meg irányomban mindig szereteted.

Légy szerető anyám, bár nem leszek veled,
 Áldja meg az Isten minden lépésedet.
 Végtére fordítsd könnyes szemeidet,
 Édes jó anyádnak add oda kezedet.
 Édes-kedves anyám, a te hűségedet,
 Fizesse meg Isten, csókold meg hát őtet.

Búcsú a testvértől:

Kedves testvérem, tőled is búcsúzok,
 Szívemből neked is ezeket kívánom,
 Az Úr Istennek az áldása maradjon
 Mindig rajtad és soha el ne hagyjon.
 Végtére fordítsd könnyes szemeidet,
 Édes testvérednek add oda kezedet.
 Édes jó testvérem, a te hűségedet
 Fizesse meg Isten, csókold meg most őtet.

Búcsú a lányoktól:

Hajadon pajtásim, szűz virágok, lányok,
 Könnyező szemekkel körülöttem álltok.
 Szép koszorútokból, íme, most elválok,
 Az istentől nektek is minden jót kívánok.
 Adjon az Isten nektek is oly szívet,
 Mely megértse mindig hű szerelmeteket.
 Köszönöm a hozzám való szívességteket,
 Legyetek boldogok, míg a földön éltek.
 Kedves leánytársaim, a ti hűségteket,
 Fizesse meg Isten, csókold meg most őket.

Búcsú a legényektől:

Álljatok elébem sok híres legények,
 Kik személyemet gyakran szemléltétek,
 Sokszor nekem annyi sok szépet beszéltetek,
 De mégis hiába, nem lettem titek.
 Most jó egészségben elhagylak titeket,
 Az Úr Isten maradjon veletek.

Búcsú a szomszédoktól:

Végre jó szomszédim jönnek elő renddel,
 És minden rokonaim a vendégsereggel,
 Kik valának hozzám szíves szeretettel,
 Áldja meg az Isten sok boldog évekkel.

Búcsú a násznagytól:

Utoljára pedig kedves násznagy uram,
 kegyelmedhez hangzik az utolsó szavam.
 Isten segélje, ki az égben van,
 Vége már a búcsúmnak, követem az utam.

Utolsó búcsú:

Örömmel virradt fel reám e szent reggel,
 Kedvvel üdvözöltem ártatlan szívemmel,
 De most a keblemet szorongás fogja el,
 Mert a házaselet útjára lépek fel.
 Hosszú az én utam, amelyre indulok,
 Azért jó istenem tehozzád fordulok,
 Mert ma változik meg életemnek útja,
 Vagy holtig öröme vagy örökös búra.
 Azért én Istenem, ne hagyj el, légy velem,
 Bocsásd meg ellened elkövetett vétkem,
 Add, hogy boldog legyen az én páros életem,
 Minden ösvényemen te légy a vezérem.
 Szívemből szeretett édes jó szüleim
 És kik jelen vagytok rokonim, testvérim,
 Kísérjete ti is az Isten házába
 A mindenhatónak szentelt templomába,
 S kérjétek az Istent értem imádkozva,
 Bő áldását adja szent házasságomra.
 Induljunk el a szentháromság nevében,
 E nehéz utamon vezéreljen Isten.

Lakodalmás menet a tóttleki utcán. Előtérben Polacsek András,
Riffnyák László és Pazurik István zenészek

A búcsúztató után megkínálták a násznépet borral, kaláccsal. A menyasszonyos háztól a násznép elindult a templomi esküvőre. Elől mentek a násznagyok, egy-egy demizson bor volt náluk, hogy megkínálhassák a lakodalmás menetet néző kíváncsi falubelieket. Ugyanezt tették a lakodalmás menetben lévő férfiak, akik a náluk lévő borosüvegből kínálták a kerítések mögül nézelődő férfiakat. A lakodalmás menetben a násznagyok után a menyasszony lépdelt az első vőfélyel, aztán a vőlegény az első nyoszolyólánnyal és a vőfélyek a koszorúslányokkal. Utánuk következtek a szülők, a rokonok, majd a násznép. A menet legvégén a zenészek húzták a talpalávalót. A legismertebb lakodalmás nóta, amit minden esküvői menetben eldaloltak, ez volt:

Lakodalom van a mi utcánkban,
ide hallik csengő muzsikája,
hivatalos vagyok oda én is,
nem mennék el, ha százszor üzennék is.

Vége van már a lakodalomnak,
nagy bánata van a menyasszonynak,
forgatja a karikagyűrűjét,
sajnálja a régi szeretőjét...

Ha az év azon időszakában, amikor a lakodalmat tartották a nappalok már rövidek voltak, a templomi esküvő előtt járták végig a falu utcáit, mielőtt be nem sötétedett. Így a lakodalomba nem hivatalos vendégek is láthatták a násznépet és persze a menyasszonyt meg a vőlegényt is. Ha hosszabbak voltak a nappalok, akkor a templomi esküvő után járta végig a lakodalmas menet a falu utcáit. A maskarák nem engedték be egykönnyen a násznépet, amikor azok megérkeztek a menyasszony házához. Tulajdonképpen a maskarák a násznagyokat zsarolták, hogy pénzt csikarhassanak ki tőlük. Ez a humorral teli jelenet eltartott egy fél óráig, néha még tovább is. A maskarajáték után sokan hazasiettek egy órára, az állatokat megetetni. Abban az időben nem voltak olyan nagy termek, hogy egy helyre beférjen a násznép. A legnagyobb, általában a belső terem főhelyén a menyasszony és a vőlegény ült. Mellettük a násznagyok, feleségeikkel s körülöttük a nyoszolyólányok és a közeli rokonok. A vőfélyek nem ültek asztalhoz, mert elsősorban ők szolgálták fel a vacsorát. A következő teremben általában az asszonyok és a nagylányok ültek. A tíz év körüli fiúknak külön, egy kisebb szobában volt a helyük. Ugyanígy a férfiakat egy félreeső szobában vagy a kony-

Homonnai Sándor és Petrus Gyula
násznagyok Janota József és Pardek
Ilona lakodalmában (1971)

Lakodalmos menet az Újsoron, Formittág János és Gálik Irma lakodalmán (1964)

hában vendégelték meg. Érdekes, hogy régen kanalat mindenkinek hazuról kellett vinnie. Az asztalok kecskelábra helyezett hosszú, colos deszkákból álltak, általában két deszkából. Helyszűke miatt keskeny asztalokat állítottak fel, fehér papírral bevonva őket. A lócák szintén kecskelábakra tett deszkából álltak és csak egydeszkányi szélesek voltak, rongypokróccal és papírral beborítva. Általában este kilenc óra után kezdődött a lakodalmos vacsora. Addigra begyűlt minden vendég.

Előétel abban az időben nem volt, ezért a lakoma húslevesel indult, benne a zabszemnek nevezett apró levestészta, amit később felváltott a csigatészta. A levest, mint általában a többi fogást is, a nagyvőfély hozta be elsőnek az új pár asztalára. Őt követték a többi vőfélyek és a kisegítő személyzet. Minden fogáshoz egy vőfélyvers járt, így a leveshez mondott vers:

Istennek nevében, íme, megérkeztem,
Tudom, hogy azt mondják, bizony jól elkéstem.

Íme, itt a leves, az étkek alapja,
 Násznagy uram a példáját, tudom, megmutatja.
 Itt van hát, az első tál ételt behoztam,
 És hogy el ne ejtsem, mindig imádkoztam,
 A szakácsné asszonnyal jól megfűszerszámoztattam,
 Bors sáfránygyökérrel jól megszórattam.
 Örvendek, ha tálat viszek ki üresen,
 Úgy a vendég gyomra nem marad üresen.
 Lássanak hát hozzá, uraim, jó frissen,
 Jó étvágyat hozzá kívánok szívesen.

Érdekességképpen megemlítem, hogy a visszamaradt velős csontokból a velőt a konyhán dolgozók fogyasztották el, ami ingyencsónak számított. Azt tartották, hogy az övéké a konc.

Második fogásként töltött káposztát szolgáltak fel, de volt úgy, hogy pörköltet főtt krumplival. A pörkölt behozatalakor mondott vers:

Tegnap még ott bőgött kinn az istállóban,
 Ma már itt rotyogott benn a nagyfazékban.
 Maga a gazdaasszony borjúnak állítja,
 De én azt nem hiszem, mert kemény a húsa.
 Egy darabot déltől mostanáig rágtam,
 Végre is mérgemben a sarokba vágтам.
 A többit behoztam rágják meg, ha tudják,
 Ha foguk kitörük, ne a vőfit szidják.

Ezután következett a sült vagy a pecsenye. A húslevesből maradt tyúkok mellé disznó- vagy marhahúsból készült rúd fasírttal. A sült felszolgálásánál a nagyvőfély elsőnek általában egy egészben kisütött kakast hozott be, csőrében egy szál cigarettával, amit meg is gyújtottak. A következő verseket mondták:

Felhoztam a kakast egész taréjával,
 Mert láttam, mit csinált a szomszéd tyúkjával.
 Körülrúgkapálta sarkantyús lábával,

Oldalát ütötte lusta két szárnyával.
 Szakácsné asszonyom fente kését fazekához,
 Élével fordítva a kakas nyakához,
 És ahogy megsült úgy vágta a tálba,
 Én meg hamarjában hoztam az asztalra.
 Tessék csak, uraim, vígan elkölteni,
 Hogy ne menjen többé a szomszédba petélni.

Nagyon régen szokás volt, hogy a baromfisült mellé tejbe-
 rizst szervíroztak fahéjjal ízesítve. Erre a rövid időre a fősza-
 kácsné felöltözött maskarának, és egy tálba kásapénzt szedett.
 Az egyik kezében tartott nagy fakanállal ráütött azokra (inkább
 ijesztgette őket), akik nem akartak pénzt adni. A kásapénzszedés
 okaként azt panaszolta, hogy a kása főzésénél megégette a kezét,
 amit be is kötött. Arra azonban hiába kérték, hogy mutassa
 meg az égés nyomait.

Rangsorban a következő vőfély egy másik verset mondott a
 pecsenye vagy a sültékhez illő versek közül:

Pecsenyét is hoztam, mégpedig kétfélét,
 Behoztam a kakast és vele a jércét.
 Hogy jutottam hozzá szépen elmesélem,
 Hallgassanak hát rám figyelemmel, kérem.
 Szaladt a kakas a jérce nyomába,
 Én meg fogtam magam, futottam utána,
 Megcsíptem mindkettőt hamar szerencsésen,
 Leöltem őket és leforráztam szépen,
 Lábukat szépecskén össze is kötöttem,
 S őket a tepsibe belegyömöszöltem,
 Szép piros barnára sült meg ott a bőrük,
 Lett királynak való pecsenye belőlük.
 Nyúljanak utána, ízes a falatja,
 Tessék, násznagyuram, bátran kóstolhatja.

A következő verssel is ajánlották a sültet, pecsenyét:

A maskarák várják a lakodalmas menet megérkezését (1970)

Mindenki köszörülje mostan jól a kését,
 Mert pecsenyét hoztam, mégpedig sokfélét.
 Igazán mondhatom, aki eszik ebből,
 Mint egy hentesmester, úgy meghízik ettől.
 Kik pecsenyét esznek, mind sokáig élnek,
 Őseink is azért lettek olyan vének.
 Mivel a pecsenyét mindnyájan szerették,
 S utána torkukat borral öntögették.
 Ne higgyék, hogy e hús talán öreg volna,
 Bár igaz, hogy megvult, mikor játszottunk a porba.
 Mint fúrge gyermekek, megkergettük sorban,
 Most pedig megesszük tisztességes korban.

A sülték és pecsenyék fogyasztása közben sor került a borivásra is. Ekkor is verset mondtak:

Mikor Noé apánk Isten parancsára
 A vízözön elől futott a bárkába,
 Minden állatfajból, növényből egyet vitt,
 Hogy ne nélkülözzön a vész után semmit.
 Ám a legbölcsebben mégiscsak azt tette,
 Hogy a szőlőtőkét el nem felejtette.
 Néki köszönhetjük, hogy a bort ismerjük,
 Amelyből erőnket, kedvünket szerezzük.
 Rajta tehát, urak, töltsünk a pohárba,
 Igyunk Noé apánk emlékére máma!
 Hogy szőlőt természetett, legyen érte hála,
 Hisz néki köszönhető szívünk vigassága.

A vacsora vége felé, hogy borivásra biztassák a vendégeket,
 a vőfélyek egy-egy verset szavalva emelték poharukat egyes
 vendégekre vagy vendégcsoportokra.

Tisztelendő úrnak:
 Poharam emelem és szólok az úrhoz,
 Egypár szót intézek a tisztelendő úrhoz.
 Ki megtisztelt eljövetelevel,
 Áldja meg az Isten sok számos évvel.
 Bánata ne legyen, víg életet éljen,
 Bennünket mindig a jó úton vezéreljen.
 Egyházunk vezérét tartsa meg az Isten,
 Szívemből kívánom!

Új párnak:
 Vőlegényt, menyasszonyt, kik itt ülnek ketten,
 Éltesse sokáig a kegyes Uristen,
 E földön legyenek szerencsések mindig,
 Szeressék hűn egymást holtig, ahogy illik.

Násznagyokra:
 Násznagy uraim, magukat az Isten éltesse,
 Legyenek a földön mindig jó egészségbe.

Szálljon áldás magukra, míg élnek,
 Hogy szolgálhassanak még számos új legénynek.
 Isten éltesse a násznagyuramat,
 Hogy teletöltötte a poharamat.
 Kívánok mindenkinek minden jót,
 Diófából koporsót.
 Kedves násznagy uram, jó egészségéért,
 Iszom ki a borom kívánt életéért.
 Minden jókkal a nagy Úristen megáldja,
 Boldogítsa minden föltett szándékába.

Leányokra:

És ti deli szűzek, hajadon leányok,
 Köszöntő szavammal most hozzátok szólok.
 Nektek is mielőbb jó férjet kívánok,
 Hogy ne feledjétek a földi boldogságot.
 Szívemből szeretem a szép leányt s menyasszonyt,
 Hanem a fiatal, nem is a vénecskét,
 Ha akad köztük egy, aki szívesen lát,
 Nyújtsa felém csókra picit piros száját.
 Éltesse az Isten leányseregünket,
 Kik édes csókokkal ellátnak bennünket.
 Éljenek mindnyájan, szívemből kívánom,
 Hadd akadjon nekem is köztük egy hű párom.

Legényekre:

Derék pajtásaim, ifjú szál legények,
 Hozzátok én mostan komolyan beszélek.
 Kívánom, nyerjete szorgos feleséget,
 Hogy megtudhassátok, mi a boldog élet.
 Éljen a legénység, szívemből kívánom,
 Örvendjetek úgy ezen, mint a másvilágon.
 Adjon az ég nektek is, nekem is oly leánykát,
 Kivel átugorjuk majd a földi bú árkát.

Férfiakra:

Isten éltesse az embereket,
 Hogy sok családot nevelhessenek.
 Az asszonyt megbecsüljék,
 A boroskancsót sűrűn emelgessék,
 Hogy a torkuk ki ne száradjon,
 S közben víg nótákat daloljon.

Asszonyokra:

Borból a fehérnép keveset fogyasszon,
 Mert nincs rútabb látvány, mint a részeg asszony.
 Életemben egyet láttam, azt úgy megutáltam,
 Ha rágondolok, elmegy az étvágyam.

A régi lakodalmakban csak a diós- és a mákosrúd járta. Egyedül a menyasszonynak készült torta, illetve a menyasszonytánc után járt egy szelet torta a vendégnek is.

Míg a zenészek vacsoráztak, a vendégek kimentek az udvarra levegőzni, a vőfélyek és a lakodalmat tartó család közeli rokonai szétbontották az asztalokat, felloccsolták és kisperték a termet. Ülőhelyeket csak a terem falai mentén hagytak. Így aztán lett elegendő tér a tánchoz. A hátsó szobákban a nótáé volt a főszerep. A lakodalomban külön csapos is volt, általában két olyan férfi, aki tudta, mennyi az annyi. Ők engedték, a vőfélyek kérésére, egy hordóból literes üvegekbe az asztalokra kerülő csapolt bort.

Éjfél után általában két óra körül megkezdődött a menyasszonytánc. Ennek kezdetekor a következő verset mondta a nagyvőfély:

Íme, itt áll előttünk az ékes menyasszony,
 Hogy menyecskefővel először mulasson,
 Minden vendégnek egy-egy táncból juttasson,
 Az ajándékból pedig bölcsőt csináltasson.
 Táncoljon vele mindenki egy kurtát,
 De le ne tapossák a cipője sarkát,

A vőfélyek a lakodalmi vacsora felszolgálásakor

Gondoljanak arra, hogy jó drágán csinálták,
 Aztán tömjék meg bankóval a markát.
 A nyoszolyóasszonynál a tányér,
 Én kezdem a táncot, a többi még ráér.
 Addig menjenek haza tízesért, százásért,
 Húzd rá, cigány, az új házaspárért!

A menyasszonytánc egy félperces, rövid csárdás táncot jelentett. A férfiak a menyasszonnyal, míg a nők a vőlegénnyel táncoltak. Régen az asszonyok háztartási, illetve konyhai eszközöket adtak ajándékba, míg a férfiak pénzt. Idővel inkább a pénzajándék jött szokásba. Amikor a menyasszonytánc közben éppen nem volt ki táncoljon, a nagyvőfély azt kiáltotta, hogy „szabad a menyasszony!” Ha nem jött senki felkérni, akkor ő táncolt a menyasszonnyal. A násznagyok vagy az ifjú pár szülei megjegyezték (felírták), ki mennyit adott, amit alkalomadtán illő volt visszaadni az illető család által rendezett lakodalomban. Szokás volt megszámolni és bemondani a vendégeknek,

hogy mennyi pénz gyűlt össze, amit az ifjú pár meg is köszönt a vendégeknek. A menyasszony utána elment a nyoszolyólánnyal átöltözni menyecskének. Majd visszatért a lakodalomba, ami reggelig tartott. Ami azután következett, az a közeli rokonság és a segítők munkája volt, mosogatás, takarítás és a lakodalmas kellékek elszállítása. Az edényekért személyesen mentek a tulajdonosaik, ekkor megkínálták őket tejeskávéval és kaláccsal. Az ifjú pár leginkább a férj szüleinél lakott. A újdonsült férj szüleinek illett egy szobát a rendelkezésükre bocsátani.

7.1.4. Gyermekjátékok

Ezelőtt több mint száz évvel, amikor még nem árultak gyerekjátékokat, már a megszületett kisbabát játékba vonták a szülei, nagyszülei és idősebb testvérei, amikor bölcsődalokkal altatták, mondókákat mondtak neki, miközben az arcát cirógatták, ujjait számlálták, csiklandozták. Később, mikor már beszélni tudott, könnyen megtanulta ezeket a rövid versikéket és jóízűeket nevetett rajta. Ilyenek voltak pl. a *Csip-csip, csóka, Csigabiga, gyere ki, Ez elment vadászni, Kerekecske, dombocska* kezdetű mondókák. Később játékszereik kivétel nélkül házi készítésűek voltak. Bemutatok néhány Tóttelenen ismert házi készítésű játékszer és játékot.

7.1.4.1. Készített játékok

Krumplipuska

Vastagabb libatollból csövecskét formáltak. Mivel ez kissé kónuszos, a vékonyabb végét belenyomták egy öt mm vastag krumpliszeletbe. Ezáltal egy kis krumplidugó került a csőbe. Egy vékonyabb libatollból szoros dugattyút választottak, amit benyomtak a „puskacsó” üres végébe. Ha jól sikerült a választás, a nyomással keletkezett sűrített levegő kilőtte a krumplidugót. Ezzel az ártatlan fegyverrel a kisfiúk általában a kislányokat és a konyhában tartott naposcsibéket bosszantották.

Bodzapuska vagy csepűpuska

Csőve egy – két bütyök közti – bodzaág, amelynek kiszedték a belét. Ehhez faragtak egy dugófát, ami belefért a csőbe, s olyan hosszú volt, hogy végigért rajta. A hozzá való golyót csepűből, kenderből készítették. Vízbé áztatták és jól összenyomkodták, de legkeményebb akkor lett, ha rágták. Egy-egy golyót szorítottak a cső végeibe, majd az egyiket belökték a dugófavál. A csőbe szorult levegő a másik golyót nagy durranással kilökte. Szívesen ijesztgették vele a fiúk a lányokat, de a háborús játékoknak is fontos kelléke volt.

Sárpuska vagy pukkantó

Nyári esős napokon a fiúk kedvelt játéka volt. A sárpuska formája kerek, kislábashoz hasonló alakú, általában 8–10 cm átmérőjű és 5 cm magas képlékeny agyagból, sárból formált edényke volt. Vigyáztak arra, hogy teljesen ki ne lyukasszák azt, ugyanakkor elég vékony legyen a feje. Az így elkészített sárpuskába beleköptek, majd jó erősen valami kemény, sima felületre (pallóra, deszkára, járdára) csapták. A sárpuska ilyenkor durrant egy nagyot, mivel a levegő kiszakította a sáredény alját. Helyenként be is porozták ezt a helyet, s így amikor odacsapták a sárpuskát, az még füstölt is. Mielőtt odavágták, ezt a következő mondókát mondták, mintegy növelve ezzel a puska teljesítményét: „pukkanj, Péter, pukkanj Pál, pukkanj olyat, mint egy tál, még annál is nagyobb, mint egy...”

Muzsika tengeri kóróból, ízikből

Egyenes tengeri kóróból úgy vágtak le egy darabot, hogy a két végén a bütyök rajta maradjon. Éles, hegyes bicskával a héját két helyen (ahol a kóró kidomborodik) egymás mellett fölmetstették, s a végein keresztben dugtak két pálcikát, azzal feszítették ki. Egy vastagabb a hegedű, egy ugyanilyen módon készült vékonyabb pedig a vonó. A hegedűt az álluk alá illesztik, a vonót megnyalazzák, hogy hangot adjon, úgy húzигálják rajta.

Fűzfásíp

Akkor kell elkészíteni, amikor a fűzfa nedvkeringése megindult, tehát május körül. Elkészítése nagy ügyességet igényelt. A fűzfaágból két rügy közötti darabot metszettek le: ez kb. 8–10 cm hosszú és hüvelyknyi vastagságú. Bicskájuk nyelével óvatosan körös-körül ütögették, miközben mondókával biztatták a héjat, hogy váljon le. Addig ütögették, míg egyben le nem tudták húzni a héját, s csináltak rajta egy bevágást. A héjból kihúzott gömbölyű, fás részből keresztben levágtak egy darabot, amiből hosszában is lemetszettek egy kicsit. Így dugták vissza a héj végeibe. A dugó és a héj közti résen befújták a levegőt. Ezzel sípoltak.

Gurigázás, karikázás

Egyszerű és népszerű játék, ám a fémkarika beszerzése gondot jelentett. Ez lehetett régi roller vagy kisebb kerékpár kerékének pereme. Görgetéséhez egy 3–4 mm-es drótból készült piszkavasszerű bot kellett, a végén U alakúra görbítve. Ezzel hajtották végig az utcán. Amikor a betonjárdán mentek vele messzire hallatszott a hangja.

Papírsárkány

Általában ötszögletű volt. A papírt vékony nád- vagy léckeretre erősítették. Mivel más ragasztó nem volt, lisztből készült csirizzel ragasztották a papírt a nádra. A keret közepéből és elülső sarkaiból spárga futott össze, ezek találkozási pontjához kötötték a feleresítéshez szükséges hosszú madzagot. A sárkányt krepp-papír farokkal egyensúlyozták ki. Gyengén vagy közepesen szeles időben engedték fel. Rövid spárgára fogva szaladtak vele, majd ahogy a szél vitte följebb és följebb, egyre hosszabbra engedték a zsineget.

7.1.4.2. Játszott társasjátékok

Pitykzés

Bicskával csésze méretű lyukat ástak a földbe, majd három méter távolságból a lyuk felé dobtak 1-1 gombot. Ezzel megál-

lapították a dobási sorrendet. A lyukhoz legközelebb dobó kezdi a játékot. Aki beletalált a lyukba, az felszedhette az összes gombot, egyszerre dobhatott velük, és a lyukba esőket mind elnyerte. A lyuk mellé dobott gombokkal ugyanő kezdhette a pöckölést. Elsőnek a lyukhoz legközelebb levővel próbálkozhatott, majd sorban mindegyik gombot megkísérelhette bepöccenteni a lyukba, mert sikeres találatkor elnyerhette azokat. Ha eltévesztette, akkor a sorrend szerint következő résztvevő folytatta a játékot. Nemcsak gombbal, hanem pénzérmével is lehetett ezt játszani, a lényeg mindig az volt, hogy célba találjanak. Olyan változata is volt a pitykézésnek, ahol nem lyukba kellett dobni, illetve pöckölni a gombokat, hanem vonalat húztak a földre és arra céloztak. Ennek a játéknak nehezített formájában falra dobtak és az az elé rajzolt vonalra kellett visszaesnie a gombnak, illetve a pénzérmének. Akié a vonalra vagy ahhoz legközelebbre esett, azé lett az összes gomb vagy pénz.

Bújócskázás

Négy-öt gyermek, ha összejött, bárhol és bármikor lehetett bújócskázni. Búvóhely udvaron, kertben, erdőszélen, sőt bent a házban is akadt. Nem kellett sok gyermek hozzá, s korhoz, nemhez nem volt kötve ez a játék. A hunyót verssel kiszámolták. Ilyen vers volt például az *Ecc, pecc kimehetsz...*, *Egyedembegyedem...*, *Egyenlőre, kétkettőre...* stb. A választott hunyó a fal felé fordult, s megegyezés szerint egyesével vagy tízesével hangosan számolt tízig vagy százig. Ezalatt a többiek elbújtak. A hunyó keresésükre indulva így szólt: „aki bújt, bújt, aki nem, nem, én megyek!” Az is előfordult, hogy nem szólt, míg kereste elbújt társait, míg mindenkit meg nem talált. A következő játékban az lett a hunyó, akit az előzőben elsőnek találtak meg. Sokszor megtörtént, hogy a hunyóban kételkedtek a gyermekek: vajon nem les-e? Figyelmeztetőül ezt kiáltották neki: „Tűz, víz, vakuljon meg, aki víz!” A bújócskázásnak egy mozgalmasabb változata volt az *ipi-apacs*.

Lyukra melegedni

A bíró kivételével minden játékos egy-egy nép vagy nemzet nevét kiválasztja magának. Körülállják a labdát, egyik kezüket fölé tartják. A bíró ezt mondja: „melegedni, melegedni... japán!” Erre a többiek szétrebbennek, csak az marad ott, akinek választott nevét a bíró kimondta. A helyben maradt játékos fölkapja a labdát, és megpróbál megdobni valakit vele. Ha ez sikerül neki, akkor az eltalált esik ki a játékból, ha nem, akkor maga a dobó. Aki utoljára marad, az nyer, az lesz a következő játékban a bíró.

Adj, király, katonát!

Két erősebb játékos, a két kezdeményező, a játékban a két király sorra csapatot, katonákat választ, hol az egyik, hol a másik nevez meg valakit a játékosok közül. A két csapat egymással szemben, egymástól kb. 4-5 m távolságra felsorakozik. A királyok saját soruk végén állnak. A királyok közt az alábbi párbeszéd hangzik el: „- Adj, király, katonát! - Nem adok. - Ha nem, akkor szakítok!” A kezdeményező király megnevezi a szakító katonát. Ezalatt a másik csapat játékosai erős szorítással összefogják a kezüket. A szakító az ellenfél sorának ott szalad neki, ahol azt a leggyengébbnek gondolja, majd szaladtában nekiugrik, hogy elszakítsa a sort. Ha sikerül, a szakítás helyétől a sor végéig minden játékost átvisz a maga csapatába, és a gléda végére állítja őket. Ha viszont nem tudott szakítani, ő áll be utolsónak az ellenfél katonáinak sorába. Az a csapat győz, amelyik több katonát tud szakítani.

Szembekötős

A főszereplőnek bekötik a szemét. A többiek szabadon állnak, és tapsolva vagy énekelve csalogatják. Akit megfog, azzal cserél. Tartozhat hozzá olyan záró játék is, hogy csak akkor cserélhet, ha kitalálja, hogy kit fogott meg. A szembekötőshöz gyakran kapcsolódik jellegzetes fogóizgató-fogócsalogató mondóka.

További ismert játékok: *Kútba estem, Hátsó pár fuss előre, Gyűrűdugdosó, Fogócska, Gyertek haza, libuskáim, Elvesztettem zsebkendőmet* stb.

7.1.5. Egyéb szokások

A téli esti szokásnak számított, ha két család összejött, úgymond egy „beszélgetésre”. Ez este 8 órától 10-11 óráig tarthatott. A férfiak borozgattak, a nők a régi időkben fontak, újabban kézimunkáztak, a gyerekek pedig játszottak. A meghívást illő volt viszonzni. A tizenévesek őszi-téli vasárnap délutáni szokása a játszó volt. Ezt mindig más lányos háznál rendezték, tehát váltották a helyszínt. Itt gyermekjátékokat játszottak és nótáztak is.

Tótteleki szokás volt a nyári hónapok vasárnap délutánjain a fiatalok összejövele a Szerű téren. Ez a téli, lányos házaknál tartott játszó szabadteri változata volt, azzal a különbséggel, hogy ezen az egész falu tizenévesei részt vettek. A találkozó alkalmat adott az ismerkedésre, az idősebb korosztály szokásainak, viselkedésmódjának, táncainak megtanulására. A Szerű a falu bejáratánál, a pincék fölötti 15-20 árnyi térség volt, Szerűtetőnek is mondták. Általában az iskolába járók már kijártak a Szerűre, de talán még a 18 évesek is. Akinek már komoly udvarlója volt, azok már nem illettek ebbe a társaságba. A falu fiataljainak ezen seregszemléjén muzsikáltak, énekeltek, táncoltak, futballoztak, játszottak, attól függően, hogy ki melyik korcsoportba tartozott. A gyermekek nézték az idősebbek táncát, játékát. A nagyobbak sötétedéskor hazafelé menet, párosával nótázva mentek az utca közepén.

Vasárnap délutáni zenélés a Szerűn. Bruncsák János, Furmann József és ifj. Rifnyák János (1965)

Legények kerékpárral a Szérűn.
Formittág István, Petrus Gyula,
Rifnyák István, Formittág János,
Furmann József és Gergely József
(1960)

Fiúk kerékpárral a Szérűn.
Noveczky István, Formittág Ferenc,
Nagy József, Wurst Zoltán,
Nagy Gábor és Szegedi János (1965)

Az udvarlás szándékával közelítő fiatal legényt elsősorban a leány házánál fogadták, ide csak a határozott szándékkal járó legényt engedték. A távozó legény kikísérése is lehetőséget biztosított a fiatalok bizalmas együttlétére, olyan helyeken is, ahol a házban erre nem volt lehetőség. A hét meghatározott estéit jelölték ki udvarlásra az ún. legényjáró napokon, amit illő volt betartani. Az udvarlásokor nagyobb lehetőség volt a fiatalok kölcsönös vonzalmának érvényesülésére. A szülők gyakran számításon kívül hagyták az udvarlás során kialakult érzelmeket, ragaszkodást. Ilyen esetben a fiatalok gyakran minden érzelem nélkül kerültek a házasságba.

A disznótoros és a népi gyógyítással kapcsolatos tóttelki szokásokat Aszalós-Homonnai Judit vetette papírra. Ezt elolvashatjuk a következő, *Más szerzők Tóttelkekkel kapcsolatos íráai* című 8. részben.

7.1.6. Ragadványnevek

A ragadványnevét Tóttelken általánosan elterjedt, sokszor azért, mert a kevés számú családnév a hasonló nevű személyek megkülönböztetésére nem volt elégséges. A ragadványnevét nemcsak egy személyre, hanem sokszor az egész családra vagy an-

nak leszármazottaira is vonatkozott. Falun sok helyen jobban ismerték egymás ragadványnevét, mint vezetéknévét. Napjainkban, a lakosság számának csökkenésével a ragadványnevek megszűntek. Tótteleki volt ragadványnevek a teljesség igénye nélkül:

Bruncsák: Szivar

Dudás: Buka, Dídú, Icsánka, Rigó, Vitéz

Gáll: Sete, Vizes

Gálík: Bagdi, Ecsó, Kici

Formittág: Csirip, Franci, Gyümölcs, Jakab, Péter

Homonnai: Lucerna

Johanyák: Hincka

Kalmár: Kütyüs

Kerezi: Virág

Kleska: Hánzi

Kovács: Firmás, Kukuk, Gábor, Pap, Ripós

Ozimok: Vitéz

Pazurik: Cigány, Rézi

Petrus: Keller

Polacsek: Szarka

Simkó: Birkás, Bugyi, Jeta, Réklis

Egy részük családi eredetű, más részük a származási hellyel, a foglalkozással, a testi-lelki tulajdonsággal állt kapcsolatban. Nem téveszthető össze a csúfnévvel.

7.1.7. Nyelvjárás

Tóttelek falu nyelvjárása, ha lehet így fogalmazni, a Tisza-Körös-vidéki nyelvjáráshoz tartozik. Ezt régebben keleti vagy még régebben tiszai nyelvjárásnak nevezték. Ennek a nyelvjárásnak jellegzetessége az í-zés: a köznyelvi „é” hangot az „í”-hez hasonlóan ejtik. Lássunk példát erre a sok közül, kezdőbetűnként kettőt-kettőt: beszíl (beszél), bíres (béres), díli (déli), íjfél (éjfél), írik (érik), fílős (félős), fehír (fehér), kík (kék), kípzél (képzél), lípni (lépni), lípesmíz (lépesméz), mílyen (mélyen), mírges

(mérges), nígyszer (négyszer), nízni (nézni), pínz (pénz), pínkek (péntek), rípa (répa), rígi (régi), szígyen (szégyen), szíp (szép), tíged (téged), tíved (téved), víge (vége). Ami a tóttellekiek nyelvjárásában egyedi, szerintem az, hogy a hosszú mássalhangzókat rövidnek ejtik. Ez minden bizonnyal a szlovák nyelv hatásának eredménye. Néhány példa: dobant (dobbant), balag (ballag), csilag (csillag), csoban (csobban), dinye (dinnye), durog (durrog), katint (kattint), kelemes (kellemes), roban (robban), tona (tonna), vilám (villám) stb.

A köznyelvűsödést erősítő iskola, média stb. teljesen kiszorítja a nyelvjárást, annak ellenére, hogy ezt a közfelfogás már nem tekinti alsóbbrendű nyelvi szintnek. Akkor érezzük igazán otthon magunkat, ha nyelvünkben is otthon lehetünk.

7.2. Művelődési és közösségi élet

A kiegyezés után (1867) nehéz, de fontos feladat volt a kevés iskolát végzett falusi lakosság műveltségi színvonalának megtartása és emelése. A kötelező hat elemi osztály elvégzésével a fiatalok nemzeti és vallási alapismeretekre tettek szert. A továbbiakban a népművelés alapvető feladata a gazdasági, erkölcsi és etikai ismeretek és viselkedésformák bővítése volt. Országosan minisztériumi szinten, a kiegyezés után, a szabad művelésben gondolkodtak. Azt vezették be, amire igény volt és amit szívesen elfogadott a lakosság. Az 1887-ben készült leltár szerint a tóttelleki népiskola 60 kötetnyi könyvvel rendelkezett. A falusi gazdálkodást segítő szakkönyvek témája elsősorban szőlészettel, méhészettel és selyemhernyó-tenyésztéssel volt kapcsolatos.

7.2.1. Olvasókör

Tóttelleken az olvasókör az 1900-as évek körül alakult meg. Az alapításáról keveset, a létezéséről valamivel többet tudunk. Az 1901-ben kiadott *Borovszky Samu: Bihar vármegye és Nagyvárad* című monográfiája megemlíti, hogy Tóttelleken katolikus olvasókört tartanak fenn. A kötetek egy részét a Könyvtárak Országos

Tóttelek népkönyvtára 1900 körül

Tanácsa, míg a másik részét a Magyar Földművelési Minisztérium adományozta és Tóttelek Község Népkönyvtára felügyelte. A népkönyvtár az akkori megfogalmazás szerint: „*az egyházhoz és az iskolához hasonló jelentőségű, általános népművelői intézmény, mely általában megerősíti és kiegészíti az egyház és iskola tevékenységét*”. A kötetek átlag ára 2,8 korona volt. A kölcsönzésre alkalmas helyet az iskolában biztosították. Kezelésével főleg tanítókat bíztak meg, és nekik ezt a feladatot a legtöbb esetben anyagi ellenszolgáltatás nélkül kellett elvállalniuk. A népkönyvtárak ügye megrekedt az első szakaszban, az I. világháború idején pedig megszűnt. Tótteleken a népkönyvtári kötetek száma 300 körül volt, ezeket az érdeklődők hamar elolvasták, és utána lecsökkent a forgalom. Ízelítőül néhány kötet a megmaradtak közül:

- Arany János: Kisebb költeményei, Franklin Társulat, Budapest, 1902
- Arany János: Válogatott balladái, Franklin Társulat, Budapest, 1902
- Bogdanovics György: Óh, azok a cselédek. Igaz történet, Méhner Vilmos kiadása, Budapest
- Dercsényi Tibor: Hollós Hunyadi János, történeti elbeszélés, Méhner Vilmos kiadása, Budapest

- Hogyan kell a kisedet ápolni? Elmondja egy gyermekorvos, Franklin Társulat
- Jókai Mór: Kalóz király, történeti novella, Franklin Társulat, Budapest, 1902
- Kisfaludy Sándor: Regék a magyar előidőből, Franklin Társulat, Budapest, 1902
- Könyves Tóth Kálmán: Falusi történetek, Franklin Társulat, Budapest, 1903
- Mit tegyünk a kolera ellen? Javasolja egy doktor, Franklin Társulat
- Rákosi Károly: Zsuzsika, falusi történet, Méhner Vilmos kiadása
- Rudnyánszky Gyula: Kossuth Lajos, Méhner Vilmos kiadása
- Rudnyánszky Gyula: Petőfi Sándor, Méhner Vilmos kiadása
- Szívós Béla: András gazda, avagy mi lett a szolgálgegyéből, Franklin Társulat, Budapest, 1897

7.2.2. Műkedvelő színjátszás

A színjátszást Tótteleken régen szerepnek hívták. A szerep betanítása a tanítók munkaköréhez tartozott. Ők választották ki a bemutatásra kerülő színdarabot, ez általában egy ismert népszínmű volt. A szerepek betanulása a téli hónapokban történt, amikor már nem volt munka a határban, a színdarabot farsangkor adták elő. Azt pontosan nem lehet tudni, mikor kezdődött Tótteleken a népi színjátszás. Az első fennmaradt 1930 körüli kép, amely azokat a tótteleki fiatalokat örökíti meg, akik Grünner Győző tanító irányításával bemutatták *Tóth Ede: A falu rossza* című népszínművét. A képen felismerhető: Formittág (kis) Péter, Gál Julianna, Janota Teréz, Pazurik Mária, Rifnyák János, Száraz Irén, Varga Lajos és Wurst József.

1941-42-ben adták elő *Illésné Ferenczy Emma: A nánai bíró lánya* című népszínművét, Prókai Anna tanítónő rendezésében. A képen felismert szereplők: Bruncsák Lajos, Bruncsák Teréz,

Tóttelkei színjátszók 1930 körül

Homonnai Béla, Janota Béla, Johanyák István, Kovács Teréz, Noveczky István, Polacsek Ilona, Simkó Mária, Száraz Magdolna stb.

A nánai bíró lánya szereplői, Prókai Anna tanítónővel (1942)

1944 húsvétjára adták elő *Szigligeti Ede: Liliomfi* című komédiját, Nyerki János tanító rendezésében. Csupán Noveczky István neve maradt fent a szereplők közül, aki Liliomfit alakította. Feltételezhető, hogy a két évvel előbb bemutatott *A nánai bíró lánya* szereplői közül sokan szerepeltek a *Liliomfi*-ban is.

1960 körül Csoma Julianna tanítónő rendezésében újra bemutatták *Tóth Ede: A falu rossza* című népszínművét. Néhány név a szereposztásból: Feledi bíró: Varga Lajos, Bátki Tercsi, Feledi leánya: Fehér Piroska, Finum Rózsi: Furmann Veronika, Göndör szolgálégy: Kerecsi János, Gonosz Pista bakter: Polacsek András, Csapó gazda: Bruncsák János, cigányzenészek: Pazurik István és Formittág István stb. A színpadi díszletet Ugarek Lajos festette. Ezt az előadást én is láttam, már csak arra emlékszem, hogy a színpadra egy egész falat betöltő almafát festettek, zöld lombok közt szép piros almákkal.

1963 körül játszották *Heltai Jenő: A néma levente* című színművét, Csoma Julianna tanítónő betanításában. A főszerepben: Polacsek András és Fehér Piroska. További szereplők: Furmann Veronika, Rifnyák László, valamint (betűrendi sorrendben) Formittág István, Formittág János, Johanyák Erzsébet, Noveczky Mária, Pazurik István, Pántis István, Pántis Mária, Száraz Ilona, Szegedi Vilma, Wurst Lajos és mások.

Az 1968–72 években játszották Fráter Margit tanítónő rendezésében a *Csodakarikás* (1969), majd a *Naszreddin Hodzsa* (1971) című mesejátékokat, mindkettőt ifj. Noveczky István főszereplésével. Az előbbiben szerepelt még Czirják Gyula. Az utóbbiban szerepelt többek között: Simkó Lajos, Ozimok István, Ozimok Olga, Dudás Lajos és Homonnai Teréz. 1972-ben mutatták be a *Lúdas Matyi* színpadi átdolgozását, ugyancsak Fráter Margit rendezésében. Döbrögit Czirják István, míg Lúdas Matyit Varga Gyula alakította.

Az 1976–78-as évek körül játszották Fráter Margit tanítónő felkészítésével a következő színdarabokat: *Molière: A fösvény*, *Jókai: Az aranyember* és *Caragiale: Az elveszett levél*. Néhányan a szereplők közül, betűrendbe sorolva: Formittág Sándor, Gálik

Mária, Homonnai Sándor, Keserű Teréz, Nagy Magdolna, Ozimok Zoltán, Pazurik János, Simkó Anna, Szegedi János, Wurst József és mások.

1982-ben adták elő Mészáros Gizella tanítónő rendezésében *Géczy István: Gyimesi vadvirág* című népszínművét. A szerepeket azok a fiatalok adták elő, akik az előző években is játszottak már. Ugyanakkor néptáncokat is bemutattak. Az előadások zenei felkészítésében Mészáros Gizella tanítónőt Wurst Lajos segítette.

Az 1984-es években betiltották a tanítónőknek a falusi színjátszás hagyományainak ápolását. Ennek ellenére a lelkes tóttelekiek (a tilalmat kijátszva) még bemutatták a kommunista rendszerben az utolsó színdarabot, *Tóth Ede: A falu rossza* népszínművét. Ezt a Tótteleken sokat játszott és kedvelt darabot Wurst Ilona és apja, Wurst Lajos tanította be. A szereposztás szerint Feledi bíró: Pazurik János, gyermekei: Wurst József és Formittág Emma, Göndör, a falu rossza: Formittág Sándor, Finum Rózsi: Homonnai Ilona, Gonosz bakter: Homonnai Sándor, Gonoszné: Wurst Ilona, cigányzenészek: Rifnyák Tibor és Pazurik László. További szereplők: Keserű Mária, Polacsek Anna és Szegedi János.

Wurst Lajos trombitája és hegedűje, 1970 körül

A fenti előadásokat a környező településeken, Csatárban és Siterben is bemutatták, de volt úgy, hogy Szentjobbon is szerepeltek. A szállítás a kollektív gazdaság nyitott teherautójával történt.

A rendszerváltozás után 12 évvel, 2003 őszén Iványi Ilona kezdeményezésével megalakult a Kikerics amatőr színjátszó csoport, amely 2005-től minden évben megrendezi a hagyományos tótteleki farsangi mulatságot. Műsorukban színdarabok,

bohózatok, kabaréjelenetek és néptáncok szerepelnek. Mára már nemcsak a gyerekek és fiatalok lépnek fel a színpadon, hanem a szüleik és nagyszüleik is szerepet vállalnak, mind a multság rendezésében, mind a színpadi jelenetekben. Este jelmezbe öltöznek, ezzel is színesebbé téve a farsangi bált. A bevételből származó pénzt kirándulásokra és a művelődési ház javítására fordítják. A színjátszó csoport tagjai évente részt vesznek a hagyományos karácsonyi műsor bemutatásában is. A Kikerics tagjai betűrendben: Bégányi Sebastian, Blaga Antonio, Formitág Krisztián, Gálik Gyula, Iványi Ivett Noémi, Kalmár Emőke, Kalmár Szilvia, Kovács Barbara, Kovács Rebeka, László Carmen, László Valentin, Pántis Róbert, Petrus Renáta, Petrus Tamás, Simkó Attila, Simkó Lajos, Szilágyi Patrik és a csoport vezetője, Iványi Ilona.

7.2.3. Zenei élet Tótteleken

Jogos büszkeséggel állíthatjuk, hogy a Felső-Hegyköz falvai közül Tóttelek zenei élete kiemelkedő szerepet játszott. Még napjainkban is, ha a tóttelekiek összejönnek valamilyen rendezvényen, annak előbb-utóbb nótázás lesz a vége. Régen erre szinte minden héten alkalmuk adódott. Ott voltak a lakodalmak, a bálók, a fonók és a vasárnapi összejövetelek a Szerűn. A 20. században működő két zenekar tovább emelte a falu zenei életének színvonalát.

A falu magas énekkultúrájának értékelésére segítségül hívom Vincze Lajos erdélyi magyar zenefolklor-kutatót (később az Egyesült Államokban, Ohio államban egyetemi tanár), aki *Siter község énekkultúrája* című munkájában ezt írja:

„Siter a népzeneben sokat köszönhet Tóttelekkel való szomszédságának. Ez utóbbi a legfontosabb. Mint mondtuk is már: e tótok, elmagyarosodván, átvették a magyar dallamkincset, s a tóttelekiek történetesen igen magas szintű énekkultúrárt fejlesztettek ki a kölcsönzött dallamanyag segítségével. Tóttelek Siter közvetlen közelében van; a két község fiatalsága egymással állandó kapcsolatot ápol, átjárnak egymáshoz a fonóba, táncokba stb. A tóttelekiek magasabb szintű

dallamkultúrája önkéntelenül is nagy hatást gyakorol a siteriekre. Miben áll e hatás lényege? Egyszerűen visszakölcsönzésből, a siteriek dalaik nagy részét a tóttelekiektől tanulják; valahányszor a siteri dal ernyedni kezd, újabb és újabb ösztönzést kap Tóttelekről. S nehogy tévedés legyen, ismét hangsúlyozzuk, nem tót hatás ez, hanem a tótteleki fejlettebb magyar dallamkultúra természetes hatása; nem is lehet tót hatás, hiszen ezek a tótok egészen elszakadtak saját népdalaik idiómáitól...”

Mondanom sem kell, hogy ez az írás a múltra, a közel száz évvel ezelőtti helyzetre utal.

A nótázásnak, éneklésnek fontos szereplői a zenészek. Értékesnek tartom, hogy míg más falvakban többnyire cigányzenészek muzsikáltak, addig Tótteleknek 1930-tól (de talán még régebben is) volt saját zenekara.

A tótteleki rézbanda 1930 körül. Állnak balról jobbra:
 Petrus Sándor, Simkó András, Oktató, Pardek István és Pazurik József.
 Ülnek balról jobbra: Formittág (kis) Péter, Polacsek Mihály,
 Polacsek Sándor, Pardek András és Simkó Lajos

Az első ismert tótteleki zenekar, a híres rézbanda az 1930-as évek körül alakult. Tagjai minden bizonnyal már örökölt

kitűnő zenei hallással születtek, majd ezt a tehetséget fiatal korban, családban, közösségben tovább fejlesztették. Igényességükre utal az, hogy a színvonalas zenélés érdekében Nagyváradról fogadtak egy oktató karmestert. A fúvós hangszereiket az akkori Csehszlovákiából hozatták, nem kevés anyagi áldozat árán. Kilenctagú volt a tóttleki rézbanda a következő felállásban (a hangszereik nagysága sorrendjében):

Simkó Lajos, klarinét, prímás
 Pardek András, klarinét
 Polacsek Sándor, trombita
 Polacsek Mihály, trombita
 Formittág (kis) Péter, trombita
 Petrus Sándor, trombita
 Simkó András, tenorkürt
 Pardek István, tenorkürt
 Pazurik József, baritonkürt

A tóttleki rézbanda helyi és környékbeli lakodalmakban, bálókban szolgáltatott zenét. Csak fúvós zenét játszottak. A zenekar egyik tagja, Formittág (kis) Péter a második világháború során életét vesztette. 1950 körül szűnt meg a tóttleki rézbanda, ennek pontos okát eddig nem sikerült megtudni. A zenekar felszerelését a jákóhodosiak vásárolták meg.

Az 1954–55-ös években helyi fiatalokból alakult egy vonószenekar. Ha lakodalomkor az utcán kísérték a lakodalmas menetet, egy trombitával biztosították a nagyobb hangerőt. A zenekar tagjai autodidakta módon tanultak hegedülni, úgymond ellopták a zenélés tudományát idősebb szomszéd zenészekről, főként lakodalmak alkalmával. Az első időkben a hegedűsök tudását Demkó Pál plébános is csiszolta. Legtovább, három évig, Polacsek András tanította, aki a zenekar prímása volt. A zenekar nyolc tagból állt, ám ritka volt az olyan alkalom, amikor mindnyájan zenéltek. Következzenek ők (a két prímás után) betűrendi sorrendben:

Wurst Lajos hegedű, prímás + trombita
 Polacsek András hegedű, másodprímás

63. kép. A tóttleki vonószekar 1960 körül. Balról jobbra: Wurst Lajos, Gergely József, Polacsek András, Formittág István, Kerezi János és Pazurik István. A képről hiányzik: Furmann József és Rifnyák László

Formittág István, nagybőgő + dob

Furmann József, hegedű

Gergely József, hegedű + tangóharmonika

Kerezi János, hegedű

Pazurik István, hegedű + trombita

Rifnyák László, tangóharmonika

Wurst Lajos később átment a siteri zenekarba, őket erősítette mint prímás. A siteri zenekar lakodalmakban az utcán fúvószenét szolgáltatott, majd benn a teremben vonós hangszereken játszottak. Ezért lakodalmakba inkább őket hívták muzsikálni. A tóttleki zenészek közül ketten, Gergely József és Rifnyák László a templomban orgonán is játszott. Tóttlekek második zenekara közel húsz évig zenélt, és 1972 körül feloszlott. Mint ha megérezték volna, hogy az elektronikus, szintetizátoros zene rövidesen elsöpri falun is a több mint száz éven át kedvelt, a hagyományos hangszerek által szolgáltatott élőzenét.

7.2.4. Mozi

1962-től kezdődően néhány évig filmet is vetítettek a tótteleki kultúrházban. A megyei mozivállalat karavánja a nyári hónapokban havonta egyszer kijött a faluba. Ilyenkor kitétték a hangszórót az udvarra, hogy hallja mindenki, megjött a mozi. Mivel áram nem volt, egy dieselmotoros generátor biztosította a villanyáramot. Két filmre is visszaemlékszem, amit akkor vetítettek, az egyik egy háborús román film, a *Riadó a hegyekben*, míg a másik a *Kétéltű ember* című szovjet film volt. 1965-ben bevezették a villanyt a faluba, majd a televízió elterjedése kiszorította a rövid életű tótteleki mozit. 1970 körül, amikor még kevés készülék volt a faluban, a helyi művelődési otthonban esténként lehetett televíziót nézni.

7.2.5. Labdarúgás

A régi idők fociját Tótteleken, a Szerűn játszott vasárnap délutáni és a nyáresti grundfoci jellegű kispályás meccsek jelentették. Ennek a játéknak megvoltak a maga szabályai. A „kapufa” egy-egy sapkából vagy egy-egy fél téglából állt, és három szögletű rúgás volt egy tizenegyes. A két elismerten legjobb játékos választott csapatot a többiek közül, és akkor lett vége a meccsnek, ha már mindenki elfáradt. Nem volt szükség bíróra, ha a labda tulajdonosa felmérgeződött, könnyen vége szakadt a játéknak.

Az 1966-os angliai labdarúgó-világbajnokság és más futballmérkőzések televíziós közvetítésének hatására a helyi fiatalok érdeklődése még inkább a futball felé fordult. A következő évben megalakult Tóttelek első futballcsapata, amely a következő összeállításban szerepelt, kapus: Homonnai István, hátvédek: Noveczky István, Janota István és Zatykó István, középpályások: Bakó József, Szaka István és Popovics Gyula, csatárok: Czirják Gyula, Wurst Zoltán, Bruncsák László és Noveczky Lajos, tartalék: Homonnai Gábor. A futballpálya az Alsódél-oldal alatti legelőn volt, a Kelemen-padra vezető úttól nyugatra.

Tóttelek labdarúgócsapata 1977 körül. Furmann Gyula, Homonnai Sándor, Balogh Zoltán, Simkó Károly, Bodonea Aurel, Ozimok Zoltán, Dudás István, Ispán Károly, Pazurik János, Nyakacska István és Pazurik István

Az 1975–80-as évekre kialakult egy új gárda, *Tótteleki Halaadás* néven. Zöld alsó és sárga felső volt a mezük. A csapat összetétele tótteleki tizenéves fiatalokból állt. Kapus: Pazurik János. Háttvédek: Szegedi János, Ispán Károly, Bodonea Aurel és Ozimok Zoltán. Középpályások: Dudás István, Furmann Gyula és Balogh Géza. Csatárok: Balogh Zoltán, Homonnai Sándor és Keserű István. Tartalékok: Formittág Sándor, Nagy László, Ozimok Lajos, Pazurik István, Simkó Károly, Nyakacska István, Balla Sándor és Zatykó Ferenc.

1982 körül a futballpálya közelebb került a faluközponthoz, a siteri út mellé, a volt „két ház” mögé, ahol most az ifjúsági ház épül. A következő években a csapat menet közben cserélődött a katonai szolgálatok miatt is. 1985-re néhány név megváltozott a csapatban. Kapus: Pazurik János. Háttvédek: Nyakacska László, Furmann Gyula és Simkó Károly. Középpályások: Formittág Sándor, Balla Sándor. Csatárok: Balogh Zoltán, Dudás István, Balogh Géza, Szegedi János és Óvári János.

Ebben az időben volt ifjúsági csapata is a falunak, közülük néhányan a nagy csapatban is játszottak. Kapus: Gálik Gyula. Háttvédek: Rifnyák Tibor, Szénási Károly, Furmann József és Simkó Lajos. Középpályások: Pazurik István, Balla Ferenc és Maresch Ferenc. Csatárok: Iványi Gyula, Balogh Sándor és Pazurik László. Tartalékok: Balla Gyula, Formittág János és Kleska Gyula.

Tóttelek futballcsapata 1982 körül. Iványi Gyula, Dudás János, Maresch Ferenc, Szegedi János, Simkó Lajos, Óvári János, Nyakacska László, Balogh Sándor, Gálik Gyula, Pazurik János, Pazurik András és Formittág Sándor

A mérkőzéseket a szomszéd falvak csapataival játszották, de eljutottak Fugyivásárhelyre és Örvéndre is. 1970-ig az idegenbeli mérkőzésekre általában gyalog, biciklivel vagy szekérrel ment a csapat, később a kollektív gazdaság teherautóját is igénybe vehették.

Napjainkban is van Tótteleknek kispályás csapata a következő játékoskerettel (betűrendi sorrendben): Formittág Krisztián, Formittág Levente, Simkó Attila, ifj. Simkó Lajos, Wurst

László és Zatykó Norbert. A hegyközpályi *Rózsaszín párdúc* csapatában a következő tóttelekiek játszanak: ifj. Gálik Gyula, Köteles Tamás, ifj. Ozimok Zoltán és ifj. Pántis Robert. Ők Hegyközpályi sporttelepén tartják mérkőzéseiket.

7.2.6. Közösségi rendezvények napjainkban

Annak ellenére, hogy Tóttelek kis település, a jelenben is bővelkedik közösségi rendezvényekben. Ezen találkozók lassan hagyományossá válnak. A karácsonyi és a farsangi hagyomány-őrző rendezvények mellett az utóbbi években megszervezték a következőket is:

- Majális a tótteleki erdészháznál. A rendszerváltozás után több alkalommal is sor került erre a szabadtéri rendezvényre, május elsején vagy másodikán.

- Tótteleki borok kóstolója, január hónapban. Általában több mint harminc bort neveznek be e megmérettetésre. (2018-ban a 4. rendezvényre került sor.)

- „Jót tesz” fesztivál, júniusban. Bográcsos ételek versenye házisütemény-vásárral és tombolával. (2018-ban már a 3. rendezvényre került sor.) A bevételt a művelődési ház korszerűsítésére fordítják.

- Pálinka-, lekvár- és szörpkóstoló, november hónapban. (2018-ban a 4. rendezvényre került sor.)

- Székelyek hagyományőrző találkozója Hegyköztótteleken. „Székelyek Nagyváradon” baráti társaság rendezvénye május hónapban. (2018-ban a 3. rendezvényre került sor.)

- Egyéb rendezvények: Anyák napi ünnepség, májusban.
Szilveszteri mulatság.
Nótaest.

8. MÁS SZERZŐK TÓTTELEKKEL KAPCSOLATOS ÍRÁSAI

Ezen rész közelebbi vagy régebbi, Tóttelekkel kapcsolatos írásoknak enged teret. Az írásokat a szerzők neveinek betűrendi sorrendjében szerkesztettem.

8.1. Aszalós-Homonnai Judit: Disznóölés és disznótor Hegyköztótteleken

Hegyköztótteleken a disznóvágás eredetileg a téli ünnepkörbe tartozó szokásként határozható meg, mivel elődeink rendszerint a téli hónapokra időzítették.

Régi szokás szerint a család Disznóölő Szent András napjától, a hideg idő beálltától (november 30.) kezdett disznótorozni. Ritkán késő ősszel is vágtak, újbóli után, de leginkább télen, miután lehullt az első hó. Legtöbbször karácsony előtt vagy januárban disznótoroztak, mert a húst, a szalonnát és a kolbászt akkor szívták meg a fagy. Hagyományos napjaként főleg a hétfőt, a keddet és a csütörtököt tartották számon, de lehetett bármelyik munkanap, mivel minden családtag otthon volt, nem dolgoztak a városban. Leginkább a '70-es évek óta változott meg a disznóölés napja. Manapság többnyire szombaton és vasárnap vágják, azért, hogy az otthonról elszármazott családtagok is részt vehessenek az eseményen. A disznótort viszont már nem szervezik meg az őseinktől örökölt hagyományos formában. Napjainkban bármelyik évszakban vághatnak disznót a településen, amennyiben igényt tartanak a húsról. Főként

a karácsony előtti időszakban, azért, hogy bőséges húsmennyiség jusson az ünnepi asztalra.

A disznóölés tehát funkcióját tekintve egy betakarító-feldolgozó jellegű szokáscselekvés, amely a család étkezési szükségleteinek kielégítését szolgálja. Elsősorban személyes célt szolgál a háztartás évi hús- és zsiradéktartalékának biztosítására hizlalt sertés levágása és feldolgozása.

A hagyományos értelemben vett disznóvágás eseményén belül három időstruktúra különíthető el. Az előkészítés mozzanata, a disznóvágás napja és az utómunkálatok. Az előkészítés a disznóölés szombatja előtti hétre korlátozódott, a disznóvágás és a hús feldolgozása egy napot vett igénybe, a zsír kiolvasztása és a helyiségek kitakarítása pedig az esemény másnapján, vasárnap fejeződött be.

A disznótort megelőző héten a gazdasszony előkészítette a disznó feldolgozásához szükséges nagy tálakat, húslevestésztát gyúrt, kaprot és borsot darált, valamint fokhagymát tisztított. A gazda kitakarította azokat a külső és belső tereket, ahol a húsfeldolgozást lebonyolították, előkészítette az asztalokat és a tüzelőt, valamint megélezte a késeket, vágóeszközöket. Amikor nem volt kása (rizs), fehér tengerit darált, melynek lisztes részét az állatok ették meg, a darabos részét pedig rizs helyett a hurkába tették. A hívogatás is ezen a héten zajlott. Mivel mindenki az adott időszakban vágott disznót, a családban be kellett osztani, meg kellett beszélni, hogy kire mikor kerüljön a sor. Manapság kevés helyen tisztítanak belet, ezért az előkészületekhez tartozik a hurkatöltéshez szükséges bél megvásárlása is.

A vágáshoz mindig kora reggel kezdtek, amikor kivilágosodott. A résztvevők többsége kora reggel érkezett. Azok az asszonyok jöttek később, akik otthon meg kellett fejjék a teheneket, és enni kellett adjanak a jószágnak. Kora reggel leginkább a férfierőre volt szükség, hogy lefogják a disznót. Nemcsak az egész napos eseményen részt vevő férfiak voltak ekkor jelen, hanem szomszédok, jó ismerősök is, akik a disznó leszúrása után távoztak. Ők rövid pálinkázással, beszélgetéssel készülődtek

a sertés leszúrására. Miután ez megtörtént, pihentek egy keveset, pálinkáztak. Közben az asszonyok megfőzték, átszűrték, átmosták a kását (egy sertés feldolgozásához két kilogramm kása szükséges). A férfiak hozzákezdtek a perzseléshez. Régebben égő szalmával oldották ezt meg, manapság gázzal perzselnek. A nők előkészítették a reggelit: megfőzték a vért, amit a véres hurkához is felhasználtak a későbbiekben, meghámozták a vöröshagymát, amit a vérrel összesütve tálaltak. Piritóست is készítettek, melyet fokhagymával ízesítettek. A reggeli után borsos, cukros forralt bort ittak. Az asszonyok előbb reggeliztek a férfiaknál, mivel hamarosan hozzákezdhetek a szétszedett disznó belső részeinek feldolgozásához, illetve a béltisztításhoz. Eközben a férfiak vakarással folytatták a munkát: éles késsel tisztára kaparták az állat bőrét, folyamatosan vizet öntögetve a kaparó keze alá. Ezt követően megkezdődött a bonítás. Ezt a folyamatot rendszerint a hentes irányította, a többiek pedig segédkeztek. A kinti munka elvégzése után a férfiak behozták a konyhába a disznóbelet, és hozzáláttak a reggeli elfogyasztásához, miközben néhány asszony a hurkabél mosásához készülődött. Kivitték az udvarra, a trágyadomb mellé, ahol langyos vízzel átmosták. Az asszonyok másik része az ebéd készítésével foglalatzkodott: burgonyát hámoztak, előkészítették a savanyú uborkát és a káposztát. Munka közben természetesen sor került a heti és a különböző történések megbeszélésére is. A férfiak reggeli után kiválogatták az ebédhez szükséges húst, a déli húst, ami sonka és oldalas származéka. Miután a fiatalabb asszonyok feltették főni az ebédet, hozzákezdtek a vacsora-húsleveshez szükséges zöldségek megtisztításához. Közben az idősebb asszonyok a disznóbelet tisztították, melybe a délután folyamán hurkát, kolbászt és borsajtót töltek. A férfiak ezzel egyidejűleg hozzáláttak a hús feldolgozásához: szétválasztották a húst és a szalonnát, ledarálták a kolbásztöltésre szánt húst, amelyből kivették a töltöttkáposztának valót is. Ekkorra a gazdasszony az asztalt már lemosta, leterítette fehér aszalterítővel és feltálalta az ebédet, melyre három óra körül került sor.

Az ebédet rövid pálinkázással indították, melyet délihús követett krumplival, toros káposztával és savanyúsággal. Az ünnepi éték után jóleső érzés volt pár pohár bort elfogyasztani.

A délután kolbász- és hurkatöltéssel (véres és tüdő-s-májás), valamint borsajtkészítéssel telt. A férfiak főzték meg a hurkához szükséges belsőségeket (máj, tüdő, bélkövér), majd a borsajt hozzávalóit (bőr, fél feje, vesék, szív). A tüdő-s-májás hurkát borssal és sóval fűszerezték, a véres hurkába pedig kapor is került. Elődeink előszeretettel készítettek gömböcöt is, melyet a véres hurka töltelékéből és húsdarabokból állítottak össze. Rendszerint a gazdasszonyra bízta a töltelék kóstolgtatását, ő hagyta jóvá a fűszerezést. Időközben az asszonyok káposztaerezéssel, káposztatöltéssel és hájastésztaütéssel foglalatostkodtak. Öt óra felé ment haza az, aki enni kellett adjon az állatainak, de vacsorára visszajött. A férfiak időközben hozzáálltak a füstölésre szánt hús besózásához, melyet egy erre külön előkészített ún. sózókádban helyeztek el. A fiatalabb lányok vagy a gazdasszony eközben kóstolót vitt az ebédből néhány kedves, közeli szomszédnak.

A vacsorára este kilenc óra tájékán került sor. Ez volt a disznótor, a szokásesemény csúcspontja. Első fogás a húsleves volt, ezután következett a töltöttkáposzta, majd a főtt orja húsa savanyú uborkával vagy szilvakompóttal, a sült hurka és kolbász, végezetül pedig a hájas tészta került az asztalra. Elmaradhatatlan volt a finom, édes bor, mely kortyolgatása mellett kellemes hangulatú beszélgetésekre, régi disznótorok felidézésére, nótázásra került sor. A disznótor fénypontja a maskurák, vagyis a hívatlan maszkos látogatók megjelenése volt, akik számtalan tréfát eszeltek ki a disznóvágás helyszínén.

Tótteleken maskuráknak nevezték azokat az alakoskodókat, akik különböző meglepő, máskor ijesztő álarcokat és jelmezeket öltve (menyasszony, vőlegény, cigány stb.) felismerhetetlenné igyekeztek magukat tenni, és ilyen módon lepték meg a disznótorozókat. Általában csoportosan érkeztek, négyen-ötten, és elváltotatott hangon kértek befogadást egy odaillő tréfás mondókéval

vagy szöveggel. Mivel zajosan jelentek meg (hangosan kopogtattak és erősen verték az ablakot), a gyerekek féltek tőlük. A háziak kérdezték őket, de ők kezdetben nem beszéltek, csak mutogatva adták elő játékuikat. Ritkán szólaltak meg, leginkább, amikor ételt kértek. A gazda szándékosan mondott nemet erre a kérésre, mivel tréfálkozva, bolondozva, borral kínálgatva próbálta szóra bírni őket, hátha hangjuk alapján felfedi kilétüket. A háziasszony közben hurkából, kolbászból, hájas tésztából álló csomagot készített a maskuráknak, akik tarisznyájukba tették a finom falatokat. Akadt, aki nótázni, táncolni kezdett a maszkos alakoskodókkal, akik szándékosan próbálták így elterelni a háziak figyelmét, hogy közben gömböcöt vagy bőrsajtot lophassanak. Legtöbbször nem fedték fel kilétüket, de sokszor sikerült egy óvatlan pillanatban lerántani róluk az álarcot. A mókázás, mulatozás után közösen ettek-ittak a háziakkal. Manapság már csak az emlékezet élte a disznótori alakoskodást Tóttelen, de így is bőven szolgálnak a szórakozás alapjául a tréfás történetek.

A másnapra maradt zsírsütés, az ún. olvasztás több mint fél napot vett igénybe. Külön sütötték ki a szalonnás részből, és külön a bélzsírból való hurkaszírt. A legértékesebb zsír a szalonnadarabokból sült ki (hátszalonna, lenyesett részek és hasi szalonna). A bélzsírt kelt tészták sütésére készítették. A zsírt a sütés után leszűrték egy fazékba, a finom falatnak számító tepertőt pedig elrakták. A kolbász, bőrsajt és gömböc füstölését is elkezdték már másnap, a sonkát és a szalonnát viszont még 4–6 hétig hagyták állni a sólében. Az utómunkálatok fázisa a helyiségek kitakarításával zárult.

A disznóvágás keretei mára már beszűkültek. Régebben nagyobb szociális hálót mozgató meg, mint napjainkban. A családi kereteken túlmutató eseményre nemcsak a legközelebbi családtagok kaptak meghívást, hanem a szomszédság is és más közeli rokonok, esetleg ismerősök. A betakarító-feldolgozó funkció mellett a családi, rokonsági, szomszédsági kapcsolatfenntartás és a szórakozás egyaránt hangsúlyos szerephez jutott.

A gazdasági, társadalmi és kulturális körülmények, az egyre erősödő elvárosiasodás hatására a szokás funkcióinak módosulása figyelhető meg. Manapság a résztvevők köre leegyszerűsödött, már csak szűk családi körben zajlik az esemény, a betakarító-feldolgozó jelleget előtérbe helyezve a szórakozás és a lazítás azon formáival szemben, melyeket a régmúlt disznótoros emlékei őriznek.

8.2. Aszalós-Homonnai Judit: Népi gyógyászat Hegyköztótteleken

Az alábbiakban elődeink (nagyszülők és szülők generációja) betegséghez, gyógymódokhoz, gyógyításhoz való viszonyát és erre vonatkozó tudását mutatom be a teljesség igénye nélkül.

A népi gyógyászatot egy olyan összetett rendszerként értelmezem, melyben a hiedelmek (a természetfeletti erők hatalmába vetett hit) keverednek a gyógymódokról szerzett tényyszerű tudással (a gyógyítás gyakorlatával, a tapasztalattal). Minden családban volt egy olyan személy, aki a népi orvoslás tudásanyagának kisebb vagy nagyobb részét birtokolta és gyakorolta. Általában a nagymama volt az a személy, akiről a család tudta, hogy a népi gyógyászatról terjedelmes tudás birtokában áll, amit lányára, unokáira hagyományozott. Emellett a közösségnek megvoltak a maga gyógyító specialistái, akikhez súlyosabb, megoldhatatlannak bizonyuló esetben fordulhattak.

A betegségek okát sok esetben a *rontásban* látták, amely a beszámolók szerint egy betegséget okozó, szertartásosan elkészített és elhelyezett készítmény volt. A boszorkány fogalma sem volt ismeretlen a hegyköztóttelekiek számára, akit egy rosszindulatú személyként határoztak meg, mivel sajátos praktikák által rontást küldött valakire, vagyis tudománya révén betegséget idézett elő az egyénnél, így fejezván ki ártó szándékát. A boszorkány tudásának forrásáról, a rontás formáiról nem volt tudomása az egyszerű embernek, csak annak, aki be volt avatva ebbe a tevékenységbe, melytől a közösség tagjai féltek,

óvakodtak, igyekeztek magukat távol tartani az efféle tanoktól és szakértőiktől, mert úgy gondolták, hogy a démoni erőkkkel, a rosszal, a sátánnal áll kapcsolatban. A boszorkány tudományát és tevékenységét „boszorkányságnak” nevezték. Más esetekben a betegség okát a *testi megerőltetés*ben vélték felfedezni, de arra is akadt példa, hogy *Isten büntetésének*, az isteni akarat megnyilatkozásának eredményeként értékelték a betegségek megjelenését.

Amint már említettem, a népi gyógyításban az észszerű gyógymódok keverednek a hiedelmeken alapuló gyógymódokkal. Elterjedt a közösség körében a *mágikus jellegű* gyógyító tevékenység, amelyet legtöbbször olyan betegségek során alkalmaztak, melyeknek okát nem ismerték fel. Ilyenkor elterjedt gyakorlat volt a betegség jelképes „víznek eresztése”, vagyis a betegséget okozó személy tárgyait elvitték eredeti helyéről és folyóvízbe dobták, mellyel jelképesen magát a rontást okozót távolították el, akivel a beteg azelőtt érintkezhetett. Ugyanezt a célt szolgálta a baj okozójának vélt személy tárgyainak elégetése is, ezzel szüntette meg az ártó hatalom erejét.

Kalmár Imréné sz. Legoza Teréz
falusi természetgyógyász (1970)

Nem minden eset igényelte a specialista beavatkozását, de amikor az egyén nem ismerte fel közvetlenül a betegség okát, és nem talált gyógyírt a bajra, általában gyanakodni kezdett a helyzet szokatlansága miatt. Ilyenkor a családtagok specialista segítségéhez folyamodtak, aki minden esetben megadta a gyógymód receptjét, esetenként pedig meg is nevezte a probléma okát vagy a betegséget előidéző személyt. Azokat a specialis-

tákat, akik természetfölötti képességekkel voltak felruházva, melyeket gyógyításra tudtak felhasználni, jósoknak, kuruzslóknak vagy csíziósoknak nevezték. A hegyköztóttelekieknek megvolt a maguk jól ismert gyógyítóembere három távolabbi településen, Terebesen, Petriben és Kövesegyházán. Hírnevüket sikeres gyógyításaiknak is köszönhatték, de főképp annak a hitnek, melyet a falusi közösség tanúsított tevékenységük iránt. A beszámolók szerint Hegyközcstatárban is voltak jósasszonyok, akik „elintézték a sorsot”, vagyis jó irányba fordították az események kimenetelét, viszont tudományukat a kívülálló nem ismerhette. A jós, illetve jósasszony eredetével, *tudományszerzésével* kapcsolatban semmi közelebbit nem tudtam meg. Egyik interjúalanyom csupán érintette a tudományátadás szükségességét, amiből következik, hogy nem kizárólag a születéssel juthat az egyén ilyen természetfeletti képességek birtokába, hanem öröklés útján is. *Tevékenységét* illetően, a jós diagnosztizálta a bajt, legtöbbször a betegséget, magyarázattal szolgált a betegség vagy a halál okára vonatkozóan, gyógyírt ajánlott a megoldhatatlannak tűnő problémára, feloldotta, helyreállította a rontást, megállapította, hogy kinek a részéről származik és esetenként akár fizetség ellenében maga is végezhet ártó gyakorlatot. A jósoknak tehát komplex, összetett hiedelemszerep tulajdonítható, bonyolult tevékenységek véghezvitele tartozott hatókörébe. A hegyköztóttelekiek általában az élet krízishelyzeteiben, fordulópontjain tartották elengedhetetlennek a nem mindennapi tulajdonságokkal rendelkező, mágikus módszerekkel gyógyító jósokhoz való fordulást, azokban a kilátástalannak vélt helyzetekben, amikor a racionális érveken alapuló módszerek alkalmazása hatástalannak bizonyult. Krízishelyzetekben, válsághelyzetekben tehát nagyobb hitele volt a rontást gyógyítóknak, mint a betegségeket kezelő „hivatalos” orvosoknak. A természetfeletti erővel kapcsolatot teremtő jós ebben az értelemben olyan elvárásoknak felelt meg a közösség szemléletében, amelyeknek az orvos nem tudott eleget tenni. A jóshoz való ellátogatás nem egyedül történt egy fiatalabb személy esetében, egy idősebb, tapasztaltabb egyén

viszont egymagában sem idegenkedett a gyógyítóhoz fordulni. A hegyköztóttelekiek leginkább a távolabb élő gyógyítókat látogatták, azokat, akik nem szerves részei a falu életterének. Ez azzal magyarázható, hogy a kényesebb és intimebb problémák megoldásával kapcsolatban nagyobb bizalmat tanúsítanak egy idegen településen élő specialistának, mivel a hozzá való folyamodás által elkerülhető a pletyka és a téves következtetések levonása a saját közösség tagjai részéről. A hegyköztóttelekiek hűséges templomba járó római katolikus hívek, vallásos emberek. Mivel nem tartották tiltottnak, bűnnek az ilyen eljárásokhoz való folyamodást, elmondható, hogy tudatukban többnyire nem volt éles határ hiedelem és vallás között.

A mágikus gondolkodás másik formája a *fordítva végzett cselekvések* erejébe vetett hit. Például a gyerek folytonos sírása, melynek okát nem ismerték, akkor szűnt meg, amikor a ruhadarabjait fordítva adta rá az édesanyja.

A babonás hiedelmek mellett a *vallásos gyógyítás* is aktívan él a népi gyógyászatban. Katolikus közösség lévén elterjedt gyakorlat volt a *szentelt vízzel* való gyógyítás, de az *ima* erejébe vetett hit is erősen meghatározta a közösség betegségről és gyógyulásról való gondolkodását. Elterjedt volt a hegyköztóttelekiek körében a *szentantal ájtatosság*, ami böjtről szól kilenc kedden át, és intenzív imádkozást von maga után. Volt, aki Szűz Máriához intézte imáit a gyógyulásért, ezért a pénteket jelölte ki olyan napnak, amikor szigorú szabályok szerint tartott böjtöt. Ilyenkor fontos

Baumann Ferencé
sz. Maresch Mária a népi
gyógymódok ismerője.
Jobb oldalt Homonnai Gábor (1953)

volt, hogy nem szabad hangoztatni az áldozatot, mert akkor semlegessé válik a hatás. Ugyanígy elterjedt gyakorlat volt *fogadalmak* tétele és *szentmisék mondatása* is a gyógyulás elősegítése érdekében. Az imát nemcsak kérésre, hanem hálaadásra is alkalmazták, az egészség visszanyerését követően. Arra is akadt példa, hogy akinek betegségben szenvedő hozzátartozója meggyógyult, hálából elzarándokolt imádkozni egy kegyhelyre, ahová előre elkészítettet vagy megvásárolt szentképet vitt, megköszönve az isteni segítséget.

A természetfeletti erőkbe vetett hit a népi gyógyításban kiegészült a tapasztalatban szerzett ismeretekkel. *Természetes anyagokat és gyógynövényeket* szinte bármilyen megbetegedés esetében használtak, emberre és állatra egyaránt. Megmosott, a spórban megszenesített követ forró vízbe tettek és ezzel gőzölték (párolták) a fejet, melynek hatására megszűnt a fej-, fül- és foga-fájás. A hamulúgból készített főzetet mosáson kívül sebek gyógyítására is használták (például a himlő okozta sebek fejbőrrel való feláztatására). Ha valakinek nagyon ki volt repedve a bőr a kezén vagy a sarkán, többször megmosta a saját vizeletében, ami puhította, gyógyította a fájó, gyulladt részt. Vizelettel fertőtlenítették és kezelték a réten váratlanul szerzett vérző sebet is. Az éles kasza vagy sarló okozta vérző sérülést kiválóan fertőtlenítették nyershegyes levéllel is, ami magát a vérzést is hamar csillapította. A tehén kirepedt tőgyének gyógyítására tökéletesnek bizonyult a „sajtalan zsír” (tisza, sótlan disznózsír), amit az emberen lévő sebekre is alkalmaztak. Hurutos köhögés csillapítására és gyógyítására használták a birkafaggyút. A szamárköhögésre nem ismertek gyógyírt, ezért mézzel próbálták enyhíteni a fullasztó köhögést.

Közkedvelt házi orvosságnak számítottak a gyógynövényekből készült teák, főzetek. Sebek tisztítására, a gennyes gyulladás csökkentésére, kelések kiszívására alkalmazták a nyers káposzta levelét, a paradicsomot, a farkasalmából készült főzetet, a pálinkába áztatott cintórium levelét, a fehérliliom és az akácfa levelét. A cseresznyeszárból teát főztek, ami vesebetegség gyógy-

gyítására volt kiváló. A cickafarkból készült teát felfázáskor használták, a csalánteát vérnyomás csökkentésére itták, az akác-, a hárs- és a bodzateát köhögéssel járó megfázás kezelésére tartották alkalmasnak, az erős köhögést pedig a hagymatea csillapította. Kitűnő lázcsillapítónak bizonyult a meghámozott, kettévágott nyers krumpli, amit a beteg tenyerére és talpára kötöttek. A kamilla vagy székfű teáját nemcsak megfázás esetén itták légúttisztító és gyulladáscsökkentő hatásának köszönhetően, hanem epebántalmak, hasi görcsök enyhítésére is használták. Borogatásként is alkalmazták. Jól bevált sebek kezelésére, de különböző szembetegségeket is gyógyított.

A *vegyi anyagok* közül a petróleumot használták a torok fertőtlenítésére, de a tetű eltávolításának jellegzetes módozataként is ismert volt.

Állati eredetű gyógymódok közül főként a nadály (pióca) alkalmazása volt jellemző a közösségre. Alkalmazása elsősorban vérnyomásproblémákkal küszködőknél vagy egyéb betegségben, például tüdőgyulladásban szenvedőknél volt elterjedt. A nadály funkciója abban áll, hogy kiszívja a rossz vért a szervezetből. Bárki szabadon használhatta, de voltak olyan személyek, akik folyamatosan tartottak otthon nadályt, pontosan ismerték a használat körülményeit és alkalomadtán a közösség más tagjaival is megosztották. A nadályt általában az ember hátára ragasztották és vártak, míg megszívja magát vérrel. Amikor ez megtörtént, a nadály leesett az ember hátáról. Ekkor hamuba helyezték és kifejték belőle a „rossz vért”. Ezután egy tiszta vízzel teli üvegbe tették. Így tárolták a következő használatig. Ugyanezt a funkciót töltötte be a köpü használata, melyet a bőrfelületre kellett illeszteni, nyomni és így egy helyre gyűjtötte össze a betegség hatására a szervezetben felgyülemlt „rossz vért”.

A sebészi és külső beavatkozások is gyakoriak voltak ebben a közösségben a nem kívánt terhesség megszakításakor. A saját kezűleg elindított abortuszba többen belehaltak. Voltak, akik hegyes tárggyal megsebesítve indították el az abortuszt, mások

leanderlevet ittak, és gyakori eset volt, hogy az adagot nem ismerve, mérgezés következtében meghaltak.

Látjuk tehát, hogy a régmúltban településünkön is lényegesen másabb volt a betegséghez való viszonyulás napjainkhoz képest: az ember maga gyógyította betegségeit, kevésbé vette igénybe az orvosi szolgáltatást. A betegek több okból ritkán fordultak orvoshoz. Elsősorban pénzihiány miatt, másrészt mert nem volt orvos a körzetben, de azért is, mert sokszor elégségesnek bizonyult az öngyógyító gyakorlat. Súlyos betegségek során végső megoldásként kényszerült csak orvoshoz az egyén, aki idegenkedett a kórházzal való érintkezéstől.

8.3. Homonnai András: A tótteleki lázadás

1949-et írtunk, az aratásnak már vége felé jártunk, de még hátra volt a beadás... A faluban az a beszéd járta, hogy talán megszűnik a kvóta, de az is lehet, hogy elveszik az egész termést. Egy nap aztán hivatalosan megkaptuk az utasítást, hogy a beadás még szigorúbb, csak akiknek egy hektáron alul van földjük, azok mentesek a beadás alól. A cséplőgépet nem szabad kihúzatni a falu szélére, a gépszűrőre, ahol az előcséplést szokták csinálni. Ez régi szokás volt, de ezt most nem vették figyelembe, pedig sok gazdának vagy családnak már nem volt kenyérnek való búzája.

Július vége felé, egy vasárnap, kijött hozzánk Szalárdról két aktivista. Az egyiket, Sárközi Gyurit, a faluban sokan ismerték. Vezetőségi gyűlést hívtak össze a kultúrházba. Ezt megtudván, sokan hívatlanul is eljöttek. Mindenki kíváncsi volt, mit hazudik megint az új küldött? Amikor meglátta Sárközi a nagy tömeget, elkezdett mindenfélét összevissza beszélni, hogy három hektárig nem is lesz beadás. Hát ez nem volt igaz, mert mi már megkaptuk a szigorú utasítást a beadásról. Fel is szólaltam nyomban, hogy ez így nem igaz, mivel már itt a parancs az új beszolgáltatásról. Ez nem tetszett Sárközinek, a nép pedig kezdett kiabálni, követelőzni, hogy húzassák ki a cséplőgépet a szérúbe, de minél hamarább... De ebből nem lett semmi!

Már augusztusban jártunk, amikor községünk bikája megbetegedett, és a vezetőség úgy döntött, hogy a bikát levágja, a húsát pedig elméri a tagságnak. De mivel a bika nagy volt és az ötszáz kiló hús, úgy látszott, hogy a faluban nem fog elkelni, ezért a felét Siterben kellett elmérni. A bikát levágták, és hívott engem Gáll Józsi bátyám, hogy 250 kiló hússal menjek át Siterbe, és ott egy hentessel mérsem el, a pénzt szedjem össze és számoljak el neki.

Úgy is lett. Szekérre tettük a húst, és átvittük Siterbe, ami három kilométerre volt tőlünk.

Megérkezve, kidoboltattam a faluban, és Miska hentessel megkezdtek a hús árulását. Sajnos, vagy tizenkét kiló húst nem tudtam eladni. Már kezdett sötétedni, s a húst átadtam a hentesnek, én pedig elindultam a pénzzel hazafelé, gyalogosan.

Hazaérve, bementem a községházára. Éppen ott találkoztam a bíró úrral. Mondom neki, mi a helyzet. Vagy tizenkét kiló hús megmaradt, de a többi pénz itt van nálam, legyen szíves vegye át. Azt mondja, ő nem úgy gondolta. Holnap reggel ismét menjek át Siterbe, doboltassam újra ki, s a pénzzel majd egyben számoljak el.

- Jól van, jó éjszakát! - mondtam, és siettem haza.

- Várjál csak egy kicsit - mondta. - Ne menj sehová, mert vezetőségi gyűlést hívtam össze, és maradj te is. Meghívtam a községi tanácsost, a Magyar Népi Szövetséget, a Szakszervezet vezetőit és végül a gyengélkedő Kommunista Pártot, annak képviselőjét, egy Ábrahám Farkas nevű embert. Mondom, én hazamegyek, mert nagyon éhes vagyok.

- Jól van - felelte -, de gyere vissza, mert egy nagyon fontos kérdést kell megtárgyalni.

Hazaérve, feleségem elég haragosan fogadott. Kivált, amikor a vacsorát kértem, mert vissza kell mennem a gyűlésre. Nem is csoda, hisz akkor voltunk fiatal házaspár és fiunk, Gábor, még pici volt.

- Egész nap oda vagy, és most meg gyűlés... Már csak a gyűlés érdekel! - mondta a feleségem. Majd azzal állott elő: „Ugye, hogy nem mégy el ma este hazulról?”

- Jó - feleltem. - Reggel újra mennem kell Siterbe.

- Légy nyugodt! A gyűlést megtartják nélküled is.

Úgy is volt! A gyűlés megvolt nélkülem, ahol elhatározták, hogy Tótteleken kulák nincs, mindenki dolgozó paraszt, aki becsületesen végzi a dolgát, eleget tesz a beadási kötelezettségnek. Nálunk kizsákmányoló nincs, sőt, az a kizsákmányoló, aki nem dolgozik, csak agitálni jön közénk! Ezt is jegyzőkönyvbe vették négy példányban. Nyolcan aláírták. Egy példányt elküldenek a megyéhez, egyet a járáshoz, kettő megmarad a községi hivatalban. Betették az asztalfiókba, hogy másnap többen is aláírják.

Reggel én korán elmentem Siterbe a húst árulni. Közben megjött egy autó propagandistákkal. Fele Tótteleken maradt, fele pedig Siterbe jött. Akik Tótteleken maradtak, első útjuk a községházához vezetett, hogy onnan vezetőket szerezzenek, és elinduljanak házról házra, felvilágosító munkára.

„A népet fel kell világosítani, hogy azért nincs semmi, mert a kulák a hibás, nem termel, csak szabotál!” De hiába vártak vezetőkre, nem jött senki. Mindenki csak szökött tőlük. Viszont megtalálták az asztalfiókban az előző este írt jegyzőkönyvet a nyolc aláírással, mert többen nem tudták aláírni. A nyolc aláíró a következő volt: Gáll József bíró, Simkó Gyula, Wurst Gyula, Bruncsák Lajos, Ábrahám Farkas, Dudás Károly, Formittág Lajos és Óvári János.

A jegyzőkönyvet magukhoz vették, és elindultak kettesével a faluba, házról házra járva - úgymond - felvilágosító munkára. A lakosság nem szívesen fogadta őket, de meghallgatni meghallgatta, amíg el nem értek Noveczky Gyula gazdálkodóhoz. Ott megint elkezdték, hogy azért nincs semmi, mert a kulák szabotál. Erre Gyula bácsi azt mondja:

- Hallja maga, testvér! Hagyja ezt a mesét! Miért nem engedik, hogy a cséplőgépet kihúzzák a szérúbe és csépeljenek? Sok családnak nincs kenyere...

- Magának nincs? - kérdezi a propagandista.
- Persze hogy nincs! - felelte Gyula bácsi.

Erre az egyik bement a spájzba, a másik a szobában a ruhásszekrényt nyitogatta. Amikor ezt Gyula bácsinak a felesége meglátta, kiszaladt az utcára, és elkezdett kiabálni:

- Emberek! Ezek az elvtársak kutatnak a házban. Bemennek a spájzba, kutatnak a szekrényekben!

Erre kivonult az egész utca, és mindenki a Noveczky család háza előtt kezdett gyülekezni. A kijönni akaró két elvtársat körülfozták, hogy mit kutatnak ők a házban? Van-e erre engedélyük? Ekkor még nekik állt feljebb! Hogy majd ők megmutatják!... A dühös emberek meg akarták őket fogni, de elszaladtak, mire mindenki utánuk futott. Az egyik elvtárs beszaladt a községházára, hogy telefonál a karhatalomért, de egy Gálik Albert nevű fiatalember kivette a kezéből a telefont. Ekkor az illető az utca felé szaladt, de amikor a felbőszült falut ott meglátta, visszafordulva, a kerten át menekült. Ugyanígy járt minden propagandista csoport, aki a faluban megjelent. A tóttelekiek elüldözték őket.

Ugyanez történt Siterben is, ahol én a húst árultam! Ott is kizavarták a faluból a propagandisákat. Az egyik családnál még a fedőt is felemelték, hogy lássák, mi fő?

Dél volt, mire hazaértem Siterből, de a falu népe még mindig fel volt lázadva. Estére azonban az emberek megnyugodtak, és csend lett.

Másnap mindenki végezte a dolgát. Senki sem vette észre, hogy egy teherautó érkezik a faluba, szekuritátés katonákkal. A katonák fele leszállt nálunk, a másik fele pedig továbbment Siterbe. Ahogy megérkeztek a faluba, a katonák akcióba kezdtek. Gálik Albertért küldték a kisbíró, akit azonnal le is tartóztattak. A bíró, Gáll József, éppen a községházán volt, és őt is őrizetbe vették. El akarták még vinni azt a nyolcat, aki aláírta a szombat esti jegyzőkönyvet, és Noveczky Gyulát, akinek a házában volt a baj. Futótűzként terjedt a hír a faluban, hogy szedik össze az embereket. A kisbíró és Gálik Albertet letartóztatták.

Kit hol ért a hír, férfiakat a munkában, az asszonyokat a főzésnél, a gyerekeket a játszásnál, a falu apraja-nagyja szaladt a községháza előtti térre.

A helyzet nagyon feszültté vált. A nép zúgott, kiabált.

- Innen nem visznek el senkit! Vagy meghalunk mindnyájan, vagy az egész falu szabad.

- Engedjék szabadon a bírónkat és Gálikot! - ordította a nép.

- Éljen a szabadság! - hallatszott a másik csoporttól.

Még ilyen összetartást soha nem láttam a mi kis falunkban.

- Kenyeret! Kenyeret! - kiabálták.

Egyszer nyílik az ablak, és egy katona golyószórót tesz az ablakba és kezdi kattogatni, mintha lövéshez készülne. De a nép nem ijedt meg, annál jobban ordított:

- Lőjél ide, ha van bátorságod!

A tiszt látva, hogy a nép nem tágít, más csalafintasághoz folyamodott. Zubbonyosan, hajadonfótt kijött a községháza ajtajába. Erre még nagyobb lett a zúgás.

Egyszer, amikor némi csend lett, elkezdte a mondókáját:

- Emberek! Mit akarnak maguk? Miért jöttek ide? Miért kiabálnak? Jöjjön ide valaki, és mondja el, mi bajuk van.

- Hogyne, hogy azt is letartóztassák! - ordította a tömeg. Engedje szabadon a bírónkat, meg Gálikot, mert addig mi innen el nem megyünk!

Ebben az időben már főzték a szilvapálinkát a templom alatt lévő pálinkafőzőben. Oda is elhallatszott a nagy kiabálás, mire onnan is feljöttek, és csatlakoztak a tömeghez. Közülük az egyik, Kortyis Józsi bácsi, odalépett a főhadnagyhoz és azt mondta neki:

- Öcsém, én az Ön rangját nem ismerem, mert amikor én katona voltam, más rangok voltak.

- Főhadnagy - válaszolta a szekus tiszt.

- No, főhadnagy úr! Mi Dózsa Györgynek a népe vagyunk, és jobb lesz, ha szedik a sátorfájukat és továbbmennek, míg nagyobb baj nem lesz!

A katona felé fordulva Józsi bácsi így szólt:

- Te meg öcsém, vedd be azt a masinát, mert mi attól nem félünk.

A nép tovább ordította, hogy „szabadságot mindenkinek!”. Különösen egy Formittág Terus nevű leány hangja hallatszott ki a tömegből:

- Elég volt a hazugságból! Én tudom, mit jelent a paradicsom, mert én a német nevemért Oroszországba voltam deportálva!

A főhadnagy látta, hogy a tömeg nem tágít, s itt nem személyes lázításról van szó, hanem a nép a jogát és kenyerét kéri.

Ebben a pillanatban egy lovas érkezett nagy vágásban Siterből.

- Tótteleki testvérek! Segítsetek, mert Siterben szedik össze az embereket!

Halljuk, hogy Siterben verik félre a harangokat, amit csak akkor szoktak, amikor nagy baj van a faluban, tűz vagy árvíz pusztít.

A főhadnagy csak bámult, majd megfordult, bement a község házára, és kihozta a letartóztatott Gáll Józsi bácsit és Gálik Albertet.

- No látják, itt a bírójuk és Gálik is. Szabadok.

Erre a nép, mintha valaki parancsolta volna, kettéoszlott. Fele Siterbe ment segíteni, a másik fele otthon maradt, míg a szekusok össze nem pakoltak, és el nem mentek a faluból.

Mint mondtam, Siterben is nagy baj volt, elvágták a telefondrótot és a falu, a tóttelekiek segítségével, olyan egységben lépett fel, hogy a szekusoknak menekülniük kellett, ha nem akartak vérfürdőt.

A Siterből hazatért nép még a község háza előtt találta az embereket. Az egyik ezt, a másik azt mondta. Attól tartott mindenki, hogy a szekusok az éjszaka folyamán vissza fognak jönni.

Ahogy bealkonyodott, az úttestre vasboronát tettek akadálynak, fogaival felfele, hogy az autó ne tudjon átjönni rajta.

A falu nyugovóra tért, de csak miután öröket neveztek ki, hogy a falu biztonsága felett őrködjenek.

Fél egykor verik az ablakomat:

- Kelj fel! Jöttek a gazemberek, és szedik össze az embereket!

Gyorsan felöltöztem, fogtam a vasvillát, és elindultam az utcaajtó felé. Az utcán lovas milicisták vágattak le és fel, aki ki mert mozdulni, azonnal letartóztatták. Az utcát reflektorozták. Egyszer látom, hogy két szekus viszi Ábrahám Farkast, aki aláírta a jegyzőkönyvet, hogy a mi falunkban kulák nincs.

Állok és várok. Úgy gondoltam, tenni kéne valamit. Amikor egy pillanatra a reflektor fénye megszűnt, átugrottam az utca túlsó oldalára, Bruncsákék felé, ott ki a kertbe, ahol már többen gyülekeztek. Gyerünk a községháza közelébe, hogy lássuk, mi van ott!

Odaérve láttuk, hogy a teherautókra rakták az embereket, akiket letartóztattak vagy az utcán elfogtak. A községháza kivilágítva, és ahol mi tegnap ordítottunk, kiabáltunk, hogy „szabadságot mindenkinek”, most tele van fegyveresekkel, lovasokkal, motorosokkal.

Ahogy ott figyeltünk, láttuk, hogy lökik a bírónkat az autóra. Észrevettek bennünket, ezért oda fényszóráztak, mi pedig hátrébb szaladtunk vagy száz méterre. Ott egy mislingesbe (sűrű, zöld silókukoricás) szaladtunk be, ahol aztán meglapultunk. Még a vasvillámat is elvesztettem, csak másnap találtam meg.

Felbúgtak az autók, és elmentek. Másnap tudtuk meg, hogy azt a nyolc embert, aki a jegyzőkönyvet aláírta, elvitték.

Ugyanezt csinálták Siterben is. Letartóztatás és terror!

A tóttelekieket is mind Siterbe vitték és ott, a siteriekkel együtt, az urasági nagy pincébe zárták. Két napig tartott a válogatás. Kiválogatták a „bűnösöket”, és a többieket kisebb-nagyobb verések után hazaengedték.

Megmenekült Bruncsák Lajos, a Magyar Népi Szövetség részéről és Gálik Albert, aki a szekus kezéből vette ki a telefont. Ők ketten nem aludtak otthon akkor éjjel, amikor utánuk mentek. Azután is, még négy hónapig az erdőben bujkáltak.

Azonban Noveczky Gyulát elvitték, akinek a házánál kezdődött a vasárnapi lázadás, Formittág Terust, aki Oroszországban volt deportálva és nagyon kiabált a községháza előtti tömegben, és bár semmiben sem volt hibás, Dudás Bélát is letartóztatták.

Mindenki meg volt ijedve, de végezte a dolgát. Másnap kihúzták a cséplőgépet, és megkezdték a cséplést. Két hétig szekusok maradtak a faluban, és éjjel-nappal járőröztek.

A falu vezetését senki sem vállalta.

Úgy egy hónap után két ember mégis elvállalta. Ők aztán elintézték a falu sorsát. Kiadták a kulákokat, akiket el is vittek, ők pedig beültek a vagyonukba. Az elhurcoltakat a váradi börtönben vallatták, de azokat, akik aláírták a jegyzőkönyvet, nem sorolták a bűnösök közé, és négy hónapi vattatás után hazaengedték.

Csak Noveczky Gyulát, Formittág Terust, Ábrahám Farkast és Dudás Bélát találták bűnösnek. A kolozsvári hadbírószágon tíz hónapi börtönre ítélték őket lázításért.

Így aztán ez az epizód lezárult kis falunk történetében. Idő telvén Bruncsák Lajosnak és Gálik Albertnek sem kellett bujkálniuk, mert ők is kegyelemben részesültek.

A két új vezető megkezdte a falu irányítását. Ki is írtak hamarosan két családot a kuláklistára, akiket aztán a Dunacsatornához vittek kényszermunkára. De nem elégedtek meg a két kulákkal. Újabb személyek kerültek fel a listájukra, akiket nagyobb beadással terheltek, és különböző megaláztatásokban részesítettek. Volt olyan is, akit saját házából kiköltöztettek. Gúnyplakátokat készítettek róluk.

Amikor ez az új vezetőség átvette a falu irányítását, akkor már a szónak nem volt hitele. Láttam, innen menekülni kell. Beadtam a lemondásomat, és kértem, mentsenek fel az „*agent agricol*” beosztásomból.

Így zárult le számomra Tóttelek egy kis története. Kezdődött az „*új élet*”!

(Megjelent a *Bihari Naplóban*, az 1990-es években)

8.4. Dukrét Géza:

Farsangi szokások Hegyköztótteleken

Bár a farsangi időszak január 6-án, vízkeresztkor kezdődik a farsang kihirdetésével, s egészen hamvazószerdáig, a nagyböjt kezdetéig tart, a Hegyköz néhány falujában, mint Tótteleken is, valójában csak három napot tartott: farsangvasárnapon, farsanghétfőn és húshagyókedden. Sok faluban a hamvazószerdát követő napon, az egynapos böjt után a böjtot felfüggesztették, hogy a farsangi maradékot elfogyaszthassák. Ennek a napnak zabáló-, torkos- vagy tobzódós csütörtök a neve. Tótteleken kövér-csütörtöknek nevezték. Itt utoljára a '80-as évek elején tartottak farsangot, melynek fő szervezője, lelke a tanító néni volt. A farsang már szombaton délután megkezdődött. Az asszonyok sütöttek-főztek farsangi ételeket három napra: húslevest, töltött káposztát, kocsonyát és farsangi fánkot. Ezek egy ház asztaláról sem hiányoztak. Szombat délután elindult a hírhordó szekér. A lovakat, az ostort tarka papírszalagokkal díszítették. A legények, amennyien csak a szekérre felfértek, nagy papírcsákóval, plakátokkal voltak felszerelve. Egyik dobolt, másik dudált, a többiek kurjongattak, a lovak nyakában csengők csilingeltek. Ahol sok népet láttak, megálltak, és vicces kiabálások, rigmusok mellett adták hírül a farsangi multságokat:

Azt dobolták Szentesen,
 aki fázik, reszkessen.
 Aki miránk haragszik,
 dögöt egyen tavaszig,
 azután meg egeret,
 míg a szeme kimered.
 Aki márna búsul,
 elibünk ne álljon,
 mert elhúzzuk a nótáját
 a farsangi bálon.
 Tovább nem mondom.
 Egy szó mint száz,

a farsangon jó szórakozást.
 Ne sajnálja azt a pár lejt senki,
 mert megéri.
 Estére a színpadon
 A gyimesi vadvirágot megtekintheti.

Szombaton este megkezdődik a *szerepes bál*. Más szóval szombat este vidám műsort, esetleg színdarabot mutattak be, melyet a tanító néni tanított be, főleg a fiatalságnak. A rigmus utolsó sora is erre utal. Ezen a bálon mindenki ott volt. Az asszonyok fánkot, az emberek egy-egy demizson bort vittek, s mikor megéheztek, ettek-ittak. Az utóbbi időben tombolát, cukrásztésztát árultak, valamint sört sorsoltak ki.

A farsangot mindenki névnapjának tartották – úgy mondták viccesen: a *bolondok napja*. Ha két ember találkozott, így köszöntötték egymást: „*Sok nevünk napját éljük, testvér!*” Azt mondták egymásnak: „*Most ünnepelj, testvér, mert ha farsangkor dolgozol, akkor aratáskor beteg leszel és kiráz a hideg.*”

Vasárnap délután az iskolások szerepeltek, melyet gyermekbál követett. Este folytatódott a felnőttek báljával, mely hajnalig tartott. Ekkor a legények elindultak a zenészekkel együtt a faluba, a lányos házak elé éjjelizenét adni, elsősorban azoknál, akikkel együtt mulattak az éj folyamán. A nótaszóra a házigazda felkelt, és lámpát gyújtott.

Ekkor az utcáról mindenki bement, a házigazda pedig pálinkával, kolbásszal, szalonnával, sonkával, majd borral kínálta a vendégeket. És így mentek végig a falun. Ez azt jelentette, hogy amelyik leány elfogadta a legény szerenádját, az már a jövő farsangra menyecske lett.

Hétfőn délfelé újra összegyűltek a *tél temetésére*. A lótartó gazdák befogták a lovakat a szekérbe vagy a csengettyűs szánba. A lányok felültek a szekerekre (szánokra), a legények egy rész a lovakon, bő ujjú ingben, hófehér nadrágban, papírszalagokkal és csengőkkel felszerelve haladt a szekerek mellett, a többi legény pedig összefogózza a szekerek mögött. Leghátul a cigányok

mentek zeneszóval, nagy kurjongatások mellett. Egy legényt felöltöztettek öregembernek, s egy lócára fektették, melyet vagy szekéren, vagy targoncával körülhordtak a faluban. Egy-egy sarkon megálltak, a kántor elprédikálta a telet, hogy a farsanggal véget ér, el kell temetni, majd a fiatalok elkezdtek táncolni és énekelni. Majd mentek tovább, miközben énekelték:

Végimentem a tóttleki nagy utcán,
kétfelőlről hajlik rám a tulipán.
Közepéből szakasztottam egy virágot-virágot,
szeretőmre senki ne tartson számot.

Végimentem a tóttleki nagy utcán,
betekintek kisangyalom ablakán.
Éppen akkor vetette meg az ágyat, az ágyat,
háromágú rozmaringgal seperte ki a házat.

Végimentem a tóttleki temetőn,
elvesztettem a piros bársony zsebkendőm.
Aki azt a zsebkendőt megtalálja-találja,
harminchárom páros csók lesz az ára.

Réten, réten, sej a tóttleki réten,
elvesztettem a zsebbe való késem,
késem után a karikagyűrűmet,
azt sajnálom, nem a régi szeretőmet.

Szagos a rozmaring, szagos a rozmaring,
földre hajlik az ága.
Gyere, kisangyalom, kedves kisangyalom,
ülj az árnyékába.
Nem ülök, nem ülök én az árnyékába,
vasaltas a ruhám, megver a jó anyám márna.

Azok a legények, akiknek nem fogadták el az éjjelizenéjét, mikor az illető házhoz értek, a következőket énekelték:

Amerre én járok, amerre én járok, még a fák is sírnak,
gyenge ágaikról, gyenge ágaikról a levelek hullnak.
Hulljatok, levelek, rejtsetek el engem,
mert akit szerettem, mást szeret, nem engem.

Ezután a szekerekhez kötött fatuskót leoldották, majd odaláncolták az utcaajtóhoz, közben nagy kurjongatások között kiabálták:

Akinek van vénleánya,
hajtsa ki a gulyára!

Hétfőn délután zenés gyermekbál következett, amelyre azok a gyermekek is eljöttek, akik már rég elköltöztek a faluból. A zenészek ugyanúgy játszottak, mint a felnőttek bálján. A gyermekbál nyolc óráig tartott, ezt követte a felnőttek bálja.

Kedd este az asszonyok bálja következett, ahol mókás menyecskék megtartották a „kendervetést”. Először készítettek egy szalmával kitöltött rongybábut. Este 9–10 óra felé, amikor a legjavában táncoltak, vagy tíz asszony bevonult a mulatozók közé. Elöl ment a főnök, aki vitte a bábut. Az egyik vetette a kendert: mindenféle magot szórt szét, lehetőleg úgy, hogy az a bámészkodó közönség szemébe, hajába hulljon. Utána elgerebelte. Jó hosszú rózsafát vagy tövises akácágat húzott, viccesen *salapált*, utána meglocsolta csuporral, s közben, akit lehetett, szembespiccelt. Majd körbeálltak, táncoltak, s nagyokat ugrottak, miközben kiabálták: „*Ilyen nagyra nőjön a kendtek kendere, ni!*” Aztán, ha a nyáron valakinek apró maradt a kendere, így szólongatták: „*Hej, te nem ugrottál, látod, elég nagyot farsangon.*” Majd víg mulatozás közben elérkezett az éjféli. Ekkor meghúzták a harangokat, annak jeléül, hogy véget ért a farsang, és kezdődik a nagybőjt. Elhallgatott a zenekar, fogták a bábut,

amely a telet jelképezte, és elvitték a legközelebbi folyóhoz vagy tóhoz és beledobták, hogy úgy menjen el a tél, ahogy a víz elviszi a bábut, és jöjjön a tavasz. Utána nagy csendeszen hazamentek.

Hamvazószerdán nem ettek semmit. Hamvazószerda a katolikus vallású lakosságnál szigorú böjti nap volt. Neve onnan származik, hogy az őskeresztények vezeklésként hamut szórtak a fejükre, majd – egyházi szertartásként – a 12. századtól általánossá vált a hamvazkodás.

Hamvazószerdát kövérzsütörtök követte. Ezen a napon minden, farsangról megmaradt húsos ételt elfogyasztottak. Utána az asszonyok kimosták szódával a fazekakat, és hat hétig nem fogyasztottak semmiféle zsíros vagy húsos ételt. Amikor eljött a húsvét, először sonkát főztek, és elvitték a templomba megszenteltetni, hogy a hosszú böjt után ne betegedjenek meg.

Adatközlő: Formittág Teréz (48). A gyűjtés ideje: 1982.

8.5. kocsordi Nagy Béla: Sorok Hegyköz-Tóttelekről

Ha a jó oldalát nézem, mennynek sarka is lehetne!
Szorgos emberfajta lakja, s az időben visszamenve,
A Hegyközben mindig így volt, lévén szívós, konok fajta,
És dolgozni becsülettel! Mindenkor a *lét* alapja!

Története visszanyúlik jóval több mint hétszáz évre!
Birtokjogát adták-vették, és *hallgatott* tucat névre.
Nagyságrendben a szomszédja, Csatár kicsit megelőzte,
Ám jó hírben s emberségben, sosem maradt le mögötte!

S akik lakták, s utódaik tették dolguk becsülettel,
akkor is, ha szélirányok változgattak az időkkel...
S mindig akadt, ki beállott szekér' tolni, rossz irányba,
No és persze vámszedő is, s ennek mindig nagy az ára...

Hite szerint Rómához húz lakosainak nagy része.
 S volt olyan, hogy plébánosuk bő tíz évre volt ítélve!
 Megjárt börtönt, nem is egyet, és volt délre telepítve,
 (de) nem adta el hitét s lelkét, pedig volt ám *kényszerítve...*!

Dimbes-dombos határában csak az arany nem terem meg!
 Cseresznyéje messze híres, s tán? hoz némi jövedelmet.
 A váradi nagypiacon nem volt párja, így mesélik,
 Ám mióta z'Unió van, a külföldit inkább kérik...

Krumplijáról szintén illik írni-szólni néhány sorban!
 Tótországi telepések hozták be egy régi korban.
 S van ki eskü alatt vallja: bár olcsóbb a székely-krumpli,
 Asztalán a flekken mellé Tóttelekről szokta hozni...!

Kenderéről szóljunk pár szót? Igen nagy volt a divatja!
 Alig akadt ház, hol nem volt guzsaly, avagy pergős rokka!
 És szebbnél szebb vászonneműk készültek el a legvégén,
 Hej, sok minden múlt el régen, s csak merengünk az emlékén...

S mesélhetnénk még a múltból! Fúvószene tíz fúvóossal...
 S nagy, falusi nótázások, szüretekkel és fonókkal...
 S Ágoston-kút, majálisok, Szerű-tető, mulatsággal...
 És bimbózó kis szerelmek, nem is ritkán házassággal...

Nézegetve néhány képet a múltjából Tótteleknek,
 Példaérték is lehetne tizen' s huszon' éveseknek!
 Mert ha *dukált*, móka járta, felvidítva testet-lelket,
 Ám de váll is odatéve az élethez, hogyha kellett...!

8.6. Nagy Béla: Arccal a város felé

„Az alkalmazottak létszáma ebben az öt éves teremben több, mint egymillióval növekszik.” (Nicolae Ceaușescu)

(A Román Kommunista Párt dicsőséges félszázados évfordulója alkalmából rendezett fővárosi ünnepi gyűlésen elhangzott előadói beszédéből.)

Akármilyen mélyre nyúlok vissza emlékezetemben, számomra még eszmélő gyermekkoromban is Tóttelek jelentette a falut. Ha ehhez azt is hozzáteszem, hogy akkor még magam is falusi voltam, látszólag gyermeki a megállapítás. Pedig így van, mert Szalárd már húsz-egynéhány esztendővel ezelőtt is a megye jelentős nagyközsége volt, a helybeliek pedig akkortájt is szívesen titulálták mezővárosnak, míg Tótteleken csak a – fizikailag – egyértelmű: sötétség, sár és csend várt reám: petróleumlámpa, mely az asztal lapján túlra már zsugorian sajnálta fényét, a koromsötét utca, ahol csak viharlímpás után léptem az előttem haladó nyomába; a poros út, amelybe egy kiadós eső után az ember bokáig, a szekér pedig kerékagyig süllyedt; a rusztikus zajoknak az az egyvelege, amelyet a mai ember ideális csendnek tart: tehát a hamisítatlan tehénbögéses, kutyaugatásos, nagy néha szekérsörgéses vagy „ostorkongatásos” csendnek...

Szóval, számomra akkor, de még sokáig azután is, ez volt Tóttelek; így várt, és én mentem is, mert a Szalárdon kívüli rokon szálak legerősebbike ide kötött. Mentem a szerdai hetivásárról hazatartó tehénszekéren, a nehézkesre faragott falusi szán után akasztott gyermekszánon, apám kerékpárjának csomagtartóján, majd pedig gyalog is, hiszen azt a nyolc kilométert egy hat-hét éves gyerek simán elballagja. Aztán valahányszor a gondosan kerített fészület elé értünk, a megérkezéssel járó jó érzés kerített hatalmába: ez már a falu. Az alig százméteres enyhe lejtő, ami innen görbül, a házak között az utcába vész.

A fészület ma is ott áll, ahol emlékezetem s a falu legidősebbjeinek emlékezete óta is áll, és talán a pléh-Krisztus az egyetlen itt, aki nem vette észre, hogy az elmúlt negyedszázad alatt

nagyot fordult a világ, talán az egyetlen itt, aki nem mozdult a világgal forduló falu embereivel együtt.

Hegyköztóttelek ma közigazgatásilag Hegyközcsatár községhez tartozik. Nagyváradtól mintegy tizennyolc kilométerre északkeletre, lapos dombháton terül el, a Berettyó széles völgyébe felnyúló síkság és a Réz-hegység utolsó, ellaposodott nyúlványainak a határán. Ezek a dombok szinte felkínálták bogárhátukat megtelepedésre. A nyugati és a keleti szomszéd, Csatár és Siter is ilyen dombháton ül, csak valamivel magasabban: a tótteleki 174 méteres tengerszint feletti magassággal szemben Csatár 211-et, Siter pedig 253-at mutat. Délről ugyancsak magasabb, erdő borította dombok tekintenek a falura – a Kelemenpad, majd az Ágoston-tető –, utolsó ágai annak a hatalmas kiterjedésű erdőségnek, amely a Sebes-Körös völgyének északi oldalán húzódó domb-, majd hegyvidék gerincén Csucsáig nyúlik, így csak észak felé van síkra tekintése a falunak: Szalárdra látni innen s arra a néhány helysége, amely Szalárd környékén a Berettyó partján, a Berettyó-völgy túlsó oldalát szegélyező domboldalakon fekszik...

Tóttelek történetét az írások révén a 13. század második felétől, pontosabban 1272-től lehet nyomon követni. Ekkor már „Totthelek” – püspöki tizedösszege után ítélve – nem lehetett akármilyen utolsó hely. És ezt a megállapítást látszik alátámasztani papjainak pápai tizedösszege is: István pap 1335-ben, majd 1336-ban, s Mihály a következő évben többet fizetett hívei után, mint Micske és ugyanannyit, mint Bályok. Tótteleket ezután – a középkortól megszokott variációs készséggel írva – gyakran említik oklevelek: 1552-ben a tizenöt telkes falu már a váradi püspök birtoka. A török hódoltság évtizedeit, a megye majd minden helységéhez hasonlóan, Tóttelek is megsínyli. A visszafoglalás évében, 1692-ben megejtett nagy összeíráskor mindössze öt család lakja, de harmadfél évtized múltán ezeknek is nyoma vész. Az 1715–1720-i összeírásba nem vették fel a falut, s az 1773. éviben sem szerepel – a török hódoltság után tehát hosszú ideig lakatlan.

A falu községi életének újbóli megindulásáról az a meg-sárgult okmány vall, amely külső borítóján a *Másolatja Toth-Telek Helységét meg ülő Első lakosai szerződésének, mely történt az 1781-ik esztendőben* felírást viseli, belső oldalain pedig annak a szerződésnek a szövege áll, amelyet Kolonich László nagyváradai püspök és negyven letelepedni akaró szlovák család kötött 1781. május 8-án. A szerződés kezdő mondatai, az indoklás, így hangzik: *„Mivel minden dolgainknak kezdetét egyedül a Mindenható Nagy Ur Istennek dicsőségére, áldására és marasztalására tettetik, igazgatásunk ezen okból indíttatván eltökítettük magunkba, hogy ezen Ns. Bihar megyében fekvő, és a Nagy Váradai Püspökséget illető Toth-Telek nevű pusztát Lakosokkal meg ültessük, mely eránt magokat előttiünk ez ideig Szent Jób nevű helységben nem régiben meg szállott Tóth nemből való emberek, hogy mindinkább az igaz Római Catholica hit kivált itten a közel fekvő Eretnekség között terjedjék és gyarapodjék s ezáltal a Felső Ur Istennek Szent neve dicsőitessék és magasztaltassék az említett Tóth nemzetett a fent írt pusztának Szántó és Kaszálló földjeire és Mezeire befogadtam ilyen móddal...”* – és itt sorjázik a szerződés tizenhárom cikkelye, valamennyi jelentős a honfoglaló jobbágyok számára. A 12. cikkely szerint: *„Ha hogy olyan álbatarosságra vetemednének, hogy három esztendő elfojása alatt elmennének, akkoron valami némű épületet s irtást tesznek az alatt, mind azokat minden bonificatio és fizetés nélkül elvesztik és ez eránt sokat sehol instálni is ne bátorkodjanak. Eltelven pedig a három esztendő, hogyha helyben meg maradnak, az után senkinek a Méltóságos Uraság engedelmé nélkül akár nyilván, akár titkon elmenni a Törvényes büntetés, az az minden Jószágának elvesztése alatt szabad nem lészen.”* Kemény, helyhez kötő szavak ezek, de úgy tűnik, hogy a letelepedettek s azok utódai állták a szerződés valamennyi feltételét, ezt is. És állták azok is, akik az első negyven család mellé, falut nagyobbítva ideköltöztek, és 1834-re már felépítették a műemlékként nyilvántartott, provinciálisán barokk templomot is..

Az 1781. május 8-án megkötött szerződés szövege alatt sorakozó negyven név közül ma már csak három él a faluban:

a Janota, a Kovál és az Ozimok. Torzított formában még fel lehet ismerni kettőt-hármat, a falunak kb. fele azonban ma is kimutathatóan szlovák eredetű nevet visel. Ebbe a majd kétszáz év előtti múltba ma már csak egy nagyon vékony híd vezet vissza – a falu legidősebbjének emlékezte. Burger, született Janota Mária most 96 éves. A falualapítók leszármazottja. Ezt tudja, és láthatóan büszke is erre.

„Hárman voltunk testvérek, két lány meg egy fiú... meghaltak már régen. A családban csak a nagyapám, Janota Mátyás élt ilyen sokat, aki a falu alapítóival jött. Ő a száz évet is meghaladta. A nagyapám sokat mesélt. Mondta, hogy a nagy szegénység miatt jöttek el onnan messziről... a Felvidékről, Tótországból. A falujából csak hárman jöttek ide. Három testvér: egy apa fiai. Ők alapították Tótteleket. A templomot is ők építették. Ami volt, azt

Wachler János, Burgerné sz. Janota Mária és Wachler Ildikó

1832-ben lebontották... Gyerekkoromban még tótul beszéltek itt, alig tudtak magyarul... ahogy én most alig tudok tótul...”

Ez hát a múlt, amelyről ma már csak a legidősebbek tudnak szólni, de amelyet öntudatlanul ma is nyelvében visel a falu: a tóttelekiek máig sem barátkoztak meg a nyelvünkre jellemző hosszú mássalhangzókkal. Az asszony itt ma sem varr, csak *var*, az ember sem ásott, csak *ásot*, a kutya is csak *vakantot*...

A jelennel pedig már induláskor, az autóbusszállomáson találkoztam. Idős nénike kapaszkodik fel nyögdecselve a buszra, és fájós lábaira hivatkozván helyet keres a zsúfoltságban, mire egy fiatal vaskos-tréfásan megjegyzi:

– Itt a reuma kínozza, otthon pedig a kaszás keresi – minek utazik, Mari néném?!

- Ha már a fiaink mind eljöttek, nekünk kell felkapaszkodnunk erre a buszra, még ha reumásan is, még ha a halál keres is...

Ugyanez a jelenet, valamivel később, a csatári néptanács elnökének hivatalában: Búzás Gáspár, az elnök öles térképeket bont ki, a nagyváradai helységrendészeti hivatal térképeit - rajtuk a község jelene, s egy kicsit a jövője is. Az egyikben Tóttelek bekarikázva áll; az egyetlen a község hét falva közül, amely köré gyűrűt vont a mérnök körzője. Nézem a jelmagyarázatot: mit jelent ez? A magyarázat: *fejlesztési lehetőség nélküli helység.*

Tóttelek egyike a község legrendezettebb falvainak - mondja az elnök -, fejlődésre, terjeszkedésre mégsem ígér sokat. Ám a csuda tudja... még ötven év múlva is lesznek ilyen kicsi, is még ennél kisebb falvak is... Ez a terv mostanában sokat foglalkoztatja a tóttelekieket, s ez érthető. Egyelőre ugyan még csak terv, de ha jóváhagyják, nem adhatunk ki több építkezési engedélyt. De most még nincs korlátozás...

Lehet, hogy a tóttelekiek nem értik, sőt önmagukra nézve sérelmesnek találják a megyei szerveknek ezt a döntését, pedig ezt a térképen megrajzolt tervet csakis a falu jelenének alapos elemzésén nyugvó felmérés eredményezhette. És még a Tótteleket kiválóan ismerő is hiába érvel azzal, hogy például a szomszédos Csatárból vagy Siterből jóval nagyobb a városra vándorlás volumene, be kell látni azt, hogy amit a nagyobb lélekszámú községek elbírnak, azt nem engedheti meg magának egy olyan kicsi falu, mint Tóttelek. De állításaimat igazolandó, most már kénytelen vagyok a számok segítségét kérni. A rendelkezésemre álló adatok szerint az elmúlt 90 év során Tóttelek lakosainak száma a következőképpen alakult:

Év	1881	1890	1910	1920	1930	1958	1966
A lakosok száma:	384	473	544	544	559	578	495

A táblázat tanúsága szerint a falu lakosságának száma 1910 és 1956 között nem módosult lényegesen. Csak enyhe hullámozást mutat. 1956 és 1966 között viszont már jelentős mértékben

csökkent a falu lakossága, s ez a rohamos csökkenés az 1966 óta eltelt öt év alatt csak fokozódott. Számításaim szerint Tótteleknek ma 420 lakosa van. Ez azt jelenti, hogy 24,8 százalékkal kevesebb, mint 1930-ban, és 26,9 százalékkal kevesebb, mint 1956-ban volt. A fenti adatok szerint egyébként ez utóbbi említett évben volt legtöbb lakosa a falunak. (Úgy gondolom, itt helyénvaló megjegyezni azt, hogy számításaim jelentős mértékben eltérnek a csatári néptanáctól kapott adatoktól; ezek szerint ugyanis Tótteleknek 1970-ben 496 lakosa volt. Ez az eltérés könnyen magyarázható: sokan vannak azok, akik már sem munka-, sem lakhelyük szerint nem tekinthetők tóttelekieknek, de illetőségük még a faluhoz köti őket. Szerintem pedig e felmérésnél a munka- és a lakhely a döntő, az nyújt a realitásnak megfelelő képet, nem pedig az, amit évekkal ezelőtt a személyazonossági igazolványba írtak. Ha azt is figyelembe vesszük, hogy a városi illetőség megszerzése mennyi nehézségbe ütközik, az ilyen „álfalusiak” nagy száma érthető.) Mi ennek a magyarázata? A falu lakosai számának csökkenését három tényező határozza meg: a születés, a halálozás és az elvándorlás. Tóttelek viszonylatában az elmúlt 25 év alatt mindhárom tényező alakulása a lakosság csökkenésének kedvezett. A születések száma tehát a háborút követő években két ízben (1947-ben és 1951-ben) tetőzött, majd két-három fős eltéréssel azonos szinten maradt 1956-ig, azóta pedig mindmáig, az oszcillációk ellenére is, szembetűnő a folyamatos esés. Évi átlagban számolva a születések számát, a következő eredményt kapjuk: az 1945–1960-as 16 éves időszakban a születések számának átlaga 8,8, ami az 1961–1970-es 10 éves időszakban évi 5,4-re csökkent. Pedig ez utóbbi időszak átlagán jelentős mértékben javított az 1967-es viszonylagos csúcs. Ugyancsak folyamatos esést mutat a házasságkötések görbéje is: 1965 óta az évi egy-két házasságkötés jellemző, de az is megtörtént, hogy – például 1967-ben – egyetlen házasságot sem kötöttek a faluban. De az átlagszámok ez esetben is beszédesebbek: az 1945–1960-as időszak házasságkötési átlaga 5,1, ami az 1961–1970-es időszakban 2,5-re

csökkent. A születési és házasságkötési görbével ellentétben viszont lassú, de folyamatos emelkedést mutat az elhalálozási görbe: az 1945–1960-as időszak 7,2-es elhalálozási átlaga az elmúlt tízéves időszakban 7,6-ra emelkedett; az egész háború utáni időszakot tekintve pedig éppen az elmúlt év állította fel a legszomorúbb mérleget: 1970 folyamán 14 ízben temettek a faluban.

De mindkét, a falu lakóinak számát negatívan befolyásoló – természetesnek is nevezhető – tényezőt jóval felülmúlja a harmadik, az elvándorlási tényező. Az elmúlt negyedszázad alatt 123-an hagyták el a falut. Az elvándoroltak közül 72 (58,5 százalék) Nagyváradon telepedett le, a többi pedig vagy a Váradhoz közelebb eső falvakban, vagy pedig más vidéken talált új otthonra. Az elvándorlás folyamata különösen a hatvanas években válik meglepő méretűvé: az 1945–1960-as időszakban az évi elvándorlási átlag csupán 1,8, ugyanez a mutatószám azonban az 1961–1970-es időszakban 9,4-re ugrik. (Ezt a negatív mérleget csak tovább rontaná, ha arra a 11 diákra is tekintettel lennénk, aki ma Váradon tanul; pedig őket is nyugodtan az elvándoroltak csoportjába sorolhatnánk, hiszen vajmi kevés remény van arra, hogy valamelyikük is munka- és lakhely szerint is még egyszer tóttelekivé váljék. Elődeik példája legalábbis ezt tanúsítja.)

De mindannak, amit fentebb elsoroltam, külső jelei is vannak, s ezeket magán viseli a falu. A helységben 177 olyan telket tartanak nyilván, amelyen lakóház állt, vagy állott. Más szóval: a faluban 177 házsám van. A halálozás és az elköltözés növekvő ritmusa miatt a 177 ház közül nyolcat már lebontottak, kilenc pedig lakatlanul áll. A faluban jelenleg tehát összesen 17 lebontott, illetve lakatlan ház van, ami azt jelenti, hogy a házsámok 9,6 százalékának ma már nincs emberi fedezete. Az említett 17 ház közül 16 az 1961–1970-es időszakban került lebontásra, illetve vált lakatlanná. Tóttelek viszonylatában ma csupán 160 lakott házzal számolhatunk.

Nyugodtan a külső jelek közé sorolhatom azt aényt is, amit legtalálóbban a falu elöregedésének neveznek mostanában. A falu 420 főnyi lakosa közül ugyanis 96 (tehát a lakosság 22,8 százaléka) 60 éven felüli. Ez talán nem is annyira meglepő, hiszen nyilván vannak olyan helységek, amelyekben a falu idős lakosságának a részaránya jóval magasabb. Szomorúbb a kép akkor, ha az idős embereknek a faluban a házankénti megoszlására figyelünk. A meglévő 160 ház közül 16-ban *egyetlen*, 26-ban pedig *két* 60 éven felüli személy lakik, ami azt jelenti, hogy a házak 26,2 százalékát csupán egy vagy két 60 évet meghaladó idős személy lakja. De tágítsuk a kört. A faluban 49 olyan ház van – ez a házak 30,6 százaléka –, amelyben ugyancsak egy vagy két 60 évnél fiatalabb személy lakik, akinek gyermeke már sem munka-, sem lakhely szerint nem tekinthető tóttelekinek. Ezeket az adatokat összegezve megállapíthatjuk azt, hogy a lakóházak 56,8 százalékának nincs jövője

Ez tehát Tóttelek jelene, de mint minden jelen, nemcsak a múltra nehezedik, hanem maga is a jövő alapja. Az elmúlt negyedszázadra vonatkozó felmérés összesítése nemcsak alkalmat teremt – a falu jövőjével kapcsolatos – bizonyos következtetésekre, de erre sarkall is, mert ezek a fenti adatokból szinte kikiabálnak.

A jelenlegi körülmények között az elvándorlás, elsősorban pedig a fiatalok elvándorlása, nagyjából az elmúlt 4-5 éves időszak elvándorlási szintjének megfelelő szinten folytatódik majd. Bizonyos – a falu jövőjének szempontjából jelentéktelen – mérvű csökkenés lehetséges ugyan, de magát a folyamatot mindez nem befolyásolja, hiszen csupán a megye ipara ezrével teremt a munkalehetőségeket. Az elvándorlás ütemével arányosan pedig a következő években egyre inkább kinyílik a születési és az elhalálozási görbék alkotta olló, és egyre öregebb lesz a falu; nő a lebontott és a lakatlan házak száma – önmagát pusztítja Tóttelek...

Tudatos mozdulat volt tehát annak a mérnöknek a mozdulata, aki a térképen gyűrűt kerített Tóttelek köré, fejlődési le-

hetőség nélküli helységként jelölvén meg, amely mögött a jelen helyzet felmérése és a jövőbe tekintés egyaránt ott állott...

De nemcsak a számokból eredő következtetés kézenfekvő, hanem a kérdés is: miért mindez? Miben gyökerezik ez a jelenség? Hogyan látják önmagukat e jelenség tükrében a tóttelekiek?

De variálni százféleképpen is lehetne a kérdést, a lényeg ugyanaz maradna.

Búzás Gáspár, a községi néptanács elnöke:

A tótteleki emberek jó munkások, törvénytisztelők, tiszteletudók. Portájukon belül szeretik a rendet, szívesen halmoznak, a biztos megélhetés tudata elégtétellel tölti el őket. A gyermeknevelésben ambiciózusak: több legyen az a gyerek, mint én vagyok! Talán az elvándorlásnak ez is az egyik magyarázata...

Polacsek János, 65 éves MTSZ-tag:

Hát igen... korán lefekszenek itt az emberek, mert az egész napos munkába nagyon bele lehet fáradni. Itt pedig nagyon meg kell dolgozni. Csak azon csodálkozom, hogyan bírják az asszonyok ezt a rettenetes strapát. Mert úgy tudja meg, hogy ezt a gazdaságot az asszonyok tartják a vállukon. Férfimunkaerő alig van itt negyvennél több - a nők viszont sokan vannak, és úgy mennek ezek, mint a vihar, szaladnak, semmit sem bánnak, csak munka legyen. Megy, amíg bírja, ha négykézláb is... ősszel, ha silózni kell, asszonyok silóznak - ember nincs. A tengerit most sem húzatták meg, de nem bánják, beleálltak. Sehhol nem dolgoznak úgy, mint itt, Csatárban sem, Siterben sem megy úgy a munka, mint itt. Meg kellene becsülni ezt a népet. Ha jobban megbecsülnék, talán nem mennének el annyian...

A termelősövetkezet a megye egyik legkisebbike. De Tóttelek határa sohasem volt nagy. (Az 1781. május 8-án megkötött szerződés 9. pontja óva inti a letelepülőket a szőlőműveléstől, többek között azért, mert Tóttelek „...nem lesz valami nagy határral, vagyis szántófölddel...”) Ma 684 hektár mezőgazdasági területen gazdálkodnak, amiből 450 hektár szántó, 101 hektár legelő, 88 hektár kaszáló terület, a fennmaradó rész pedig szőlő és gyümölcsös. (A mezőgazdasági termelősövetkezetre vonatkozó

Ugarek Lajos

adatokat a termelősövetkezet vezetősége bocsátotta rendelkezésemre.)

Ugarek Lajos hat éve a termelősövetkezet elnöke:

- A gazdaság 1961-ben alakult meg, amikor tíz család aláírta a belépési nyilatkozatot. A falu zöme 1962-ben lépett be, ekkor indult a tulajdonképpeni munka is. A kimaradt hat család 1963-ban önként kérte felvételét. Hát... nehezen ment...

1962-ben a gazdaság állatállománya 84 szarvasmarha, 127 juh és 27 ló volt. Ma a gazdaság istállóiban 299 szarvasmarha, 770 juh és 40 ló van. A 100 hektárra eső állatállomány tekintetében (100 hektár/63 nagy jószág) a megye élenjáró termelősövetkezetei közé tartoznak.

Búzás Gáspár: „*A gazdaság a község legjobb gazdasága...*”

A számok pedig teljes mértékben igazolják a községi néptanács elnökének megállapítását. A termelősövetkezeti tagság jövedelmének mutatószámai az elmúlt kilenc év alatt állandó növekedésit tanúsítanak - csupán az elmúlt év mutat jelentős mérvű visszaesést.

De a gazdaság a folyamatos, az állandó fejlődés mellett sem tudta megtartani a munkaerő egy részét. Vagy nem is akarta?

A jelentős mezőgazdasági munkafolyamatok gépesítése olyan tényező, amellyel komolyan számolni kell. Csak néhány példa: 1964-ben a kukorica kapálásának csupán 30 százalékát végezték gépi erővel, ma 100 százalékát; 1964-ben csupán 30 hektár kalászosot aratott kombájn, ma a kalászosokkal vetett terület 100 százalékát az aratja; 1964-ben a felhasznált műtrágya 100 százalékát kézzel szórták, ma már a műtrágyát csak géppel szórják. És valamennyien tudjuk, hogy a munkafolyamatok gépesítése mindig és mindenhol munkaerő-felszabadulással jár. A gazdaság két felelős vezetőjének, Ugarek Lajos elnöknek és Formittág Gyula főkönyvelőnek az egybehangzó állítása szerint a termelészövetkezetnek nincsenek munkaerő-gondjai:

Nyáron, a mezőgazdasági főszezonban fellép ugyan bizonyos fokú munkaerőhiány, a szezon múltával azonban még a meglévőknek sem tudunk munkalehetőséget biztosítani. Az elvándorlás a gazdaságot nem érinti...

Isten tudja, de én nem így fogalmaztam volna, pedig a vezetőknek igazuk van: az elvándorlás a gazdaságot ma még nem érinti. De a jövő? És a jövőt a mai vezetőknek kell megteremteniük, akik pedig nagyon jól tudják, hogy a termelészövetkezet tagságának egyharmada (!) már ma nyugdíjas, és hogy ez az arány a jövőben csak növekedni fog, hogy fiatal ma már semmiképp sem marad a faluban (még leány sem). Sőt, már arra is van példa, hogy a bevonulásáig a gazdaságban dolgozó, most leszerelt fiatalember is a város felé fordította szekere rúdját... Vagy a gazdaságnak nem kell a fiatal, vagy éppenséggel férfi munkaerő?

De, kellene! És ez, bár áttételesen, a vezetők hangjából is kicsendül, amikor az elvándorlás miéértjére próbálnak válaszolni.

Ugarek Lajos, az elnök, előbb mintha csak a felszínt látná:

Senki sem kötelezheti a fiatalokat ittmaradásra, és minden fiatal a többséghez húzódik. A többség már nem itt van, hát megy ő is a városba. Aki pedig a városban dolgozik, annak itt

eleve nagyobb a tekintélye. Nem maradnak itt, mert büdös nekik a kapa, utálják és szégyellik a paraszti munkát...

Aztán, ahogy mélyül a beszélgetés, az is kitűnik, hogy azért a felszín alá is bepillant:

- A pénz az egyetlen eszköz, ami itthon tartaná az embereket, sőt nagy részüket vissza is hozná. De mi nem tudunk úgy fizetni, ahogyan az ipar fizet. És ebben a vonatkozásban felelősnek érzem magam az elvándorlásért, felelős a gazdaság vezetősége, a gazdaság maga...

Formittág Gyula főkönyvelő:

- Az elvándorlás oka a kereseti lehetőség. Ez az elsődleges, itt kezdődik minden. Befejezett tény: ott tanul mesterséget a fiatal, ahol jól keres...

A Csatár községi általános iskola banketten búcsúztatja végzős nyolcadikosait. A 33 abszolváló diák közül csupán egy döntött úgy, hogy a faluban marad; 32 a városba megy, és fölöttébb bízik abban, hogy jó szerencséje vele tart. A 33 abszolvens közül 9 tótteleki, de az az egy, aki a faluja mellett döntött, nem közülük való...

A gyerekek táncolnak, a szülők előtt az asztalokon rogyásig az ital, ami aztán a nyelveket is megoldja.

Miért nem akar egyetlen gyermek sem itthon maradni?

Mert Tótteleken csak három embernek megy jól: az elnöknek, a könyvelőnek meg a kertészeti brigádosnak...

A válasz elfogultsága nyilvánvaló, mégis a faluban igen elterjedt véleménynek ad hangot, és egy másik olyan kérdésre irányítja a figyelmet, amelyről szólni kell. Mert nem csak a fiatalok mennek el a gazdaságból másfelé dolgozni. Megy a derékhad egy része is, sőt...

Jelenleg 22 tótteleki jár naponta más helységbe dolgozni, azaz 22 ingázója van a falunak. A legfiatalabb közülük 19 éves, és az eljárók zömét természetesen a húszon felüliek alkotják; de vannak közöttük harmincasok, negyvenesek, sőt egy hatvanon felüli is. És közülük nem egy személyes sérelem, a gazdaság vezetőivel támadt konfliktus miatt fordított először hátat a gaz-

daságnak, az első idegen munkahely után pedig már könnyen jött a második, a harmadik...

A 61 éves Kovács László már a kezdet kezdetén konfliktusba keveredett a vezetőséggel – 1963-ban indult először munkát keresni a faluján kívül, azóta tartozik a naponta el- és hazautazók táborába. 1967 óta Nagyváradon dolgozik különböző építőtelepeken segédmunkásként. De elment a faluból három családtagja is: a nagyobbik fiú Vizesgyánon traktorista, a kisebbik Váradon segédmunkás, de most sofőriskolába készül; a lány pedig a közeli Jákóhodosra ment férjhez...

Minék jöjtek haza? A mindennapos civódásra? Jó erőben vagyok hál' istennek, egészséges; amióta eljárak dolgozni, orvos kezében még nem voltam – ameddig bírom a munkát, addig odajárok. Nyugdíjat pedig csak kapok az elmúlt évek után... Egyébként három órakor vége a munkának, jövök haza, s még itthon is hasznomat látja az asszony...

Homonnai Lajos harminckilenc éves. Feleségével és két kislányával tavaly költözött Váradra. 1967-ben épített házat eladta, de az ma is üresen áll. A gazdaság vezetőségének része volt abban, hogy hátat fordított a termelősövetkezetnek.

- Az üstnél dolgoztam, amikor jön az elnök, még az első, valami Váradról szerzett törkölyel, hogy főzzem ki neki. Híre ment a dolognak, a milícia is megtudta, de akkor már senki semmiről nem tudott, letagadott mindenki mindent, engem hagytak a... Három hónapot kaptam. Amikor kiszabadultam '63 őszén, mentem a Csillagosba a disznókhöz, három évig dolgoztam ott. S aztán, hogy akkor kezdték a cukorgyárat építeni Váradon, eljöttünk vagy tizenöten. Az emberek csoportfelelősnek választottak. Szavazással választottak. Mind rám szavaztak...

- Igen, mert csak otthon nem voltál rendes ember, másutt mindig megelégedtek veled – ezt a feleség jegyzi meg.

- És nem bántad meg, hogy otthagytad a falut, az újjáépített apai házat?

- Egy szikrát se! Még a holttestemet se vigyék vissza!

Pedig nem a földet utálta meg. Évekig azért járt mindennap haza, mert még a városi munka után sem volt neki „büdös a kapa”, és Váradon is azért vett olyan helyen, a hegyen házat, ahol nagy a kert és még vállalhat kapálni-, kaszálnivalót is harmadába, mert akinek a föld megmunkálásával együtt annak szeretete is a véérébe ivódott, az nem tud a munkahelyváltással együtt szívet is cserélni...

Búzás Gáspár:

- A tóttleki pártalapszervezet átütő ereje gyenge. Megtörtént az, hogy három éven keresztül egy párttagot sem vettek fel az alapszervezetbe. Tavaly és az idén viszont már négy új taggal szaporodott az alapszervezet. Amióta a főkönyvelő áll az alapszervezet élén, azóta javult a pártmunka, a párttagok munkája viszont ma sem kielégítő. Formittág pedig, aki értelmes, aktív, jófejű ember, sokszor a hatalom birtokában mérlegeli az embereket, és innen erednek taktikai megoldásai is. Az elnök nem uralja a helyzetet, rengeteg az üresjárata. A gazdaság vezetőtanácsa pedig nem él jogaival. A gyűléseken nem szeretnek határozott álláspontra helyezkedni. Minden jó, ahogy van, csak valaki más csinálja, csak aztán a végén más legyen a bűnbak. Röviden: nem szeretnek az emberekkel szembenézni...

Száraz János és Formittág Gyula

(A főkönyvelő elmondotta, hogy a gazdaságban hat hónapja nem volt vezetőtanácsai gyűlés. Vasárnap délután pedig, amikor az elnökkel találkoztam, az éppen a gazdaság székházából érkezett haza; vezetőtanácsai gyűlést hívott össze, de a tizenhárom tag közül csak ketten (!) jelentek meg: a főkönyvelő és maga az elnök.)

És ez a nagy elkeseredéses, gazdaságnak, falunak hátat fordítás akkor zajlik, amikor a falu már rég nem az a falu, amelynek képét én például gyermekkori emlékeimből idézhetem vissza, mert az eltelt húsz-egynéhány esztendő nem csak az emberek tudatán, világ- és életszemléletén változtatott. Változott ezalatt a falu külső arculata, de a házak bensejükkal együtt változtak. És eltorzítanánk az igazságot, ha a falu mai képének felvázolásánál erről a vonásról nem szólnánk. Mert ez a folyamat is - amely nem egyéb annál, amit egy ma divatos szóval városiasodásnak neveznek - éppúgy a mai Tóttelek sajátja, mint ez a másik, és legalább olyan mértékben terebélyesedik is. Egyszerűen meglepően gyors ütemben közeledik a városhoz a falu - és ezt nem csak a sűrűn közlekedő autóbuszok teszik.

A falut 1962-ben kapcsolták be az autóbusz-közlekedés hálózatába, 1968 óta pedig naponta hét autóbusz megy át a falun, hét Várad felé, és hét vissza. A tótteleki gyerekek már nem is emlékeznek arra az időre, amikor nagy esemény volt, ha egy gépkocsi a faluba tévedt, amikor a város és a falu között a legforgalmasabb az a gidres-gödrös országút mentén húzódó gyalogösvény volt, amelyet talán a motyós asszonyok lába taposott fényesre. És ide írom, mert azt hiszem, jellemző: ez a gyalogösvény már rég nincs meg. Benőtte a gaz. Vagy csak az idő lépett át fölötte?... A tótteleki sár sem az a vendégmarasztaló már, ami évtizedekkel ezelőtt volt: egyetlen falu a községben, ahol minden utca mindkét oldalát betonjárda szegélyezi, pedig a járdaöntéshez és az utcakövezéshez szükséges kavicsot Váradról kellett hordatnia a falunak.

1965-ben villamosították a falut, s ez olyan tény, amelynek jelentőségét hosszabban magyarázgatni fölösleges. Mégis, a házaknak csupán 75 százalékában ég villany. (Ez is a falu elöregedésének külső jele, hiszen elsősorban az idős emberek lakta öreg házakból hiányzik a villany.) Ezzel szemben 104 rádió- és 13 televíziókészülék van a faluban. Talán ezzel magyarázható, hogy a sajtó-előfizetők száma viszonylag alacsony.

Amióta pedig a föld megszűnt a falusi ember egyik igen számottevő értékmérője lenni, a családi jövedelem egy részét a porta (a ház, az udvar és a szobák) csinosítására fordítják. A tóttleki házak 34,5 százaléka 1945 után épült, s legtöbbször alaprajza az e vidékre jellemző évszázados formákat követi. A példásan rendezett udvarokon (a virágoskert és a szőlőlugas elterjedt dísz minden háznak) gyakori a két, sőt három gazdasági melléképület. Az utca felé is roppant fogékonyak a divat iránt: egyre több a belső jómódot kifelé mutatni hivatott költséges, zöldre festett, ízléstelen, de döngő vaskapu a faluban (huszonhárom számoltam meg). A szerdai hetivásár mellett még ez az a vékony szál, ami Szalárdhoz köti Tóttleket; a vaskapuk készítői ugyanis a szalárdi bádigosok, akiket hosszú hónapokra ellátnak rendeléssel a környező falvak – közöttük Tóttlekek – lakói.

Ami hiányzik, az a szolgáltatás, de ez egy ilyen kis helység esetében magyarázható és érthető is. A falu éllelmiszerigényét a helybeli fogyasztási szövetkezet és természetesen a város elégíti ki. Dolgozik egy kisiparos cipész is a faluban, de szabóhoz és fodrászhoz már Csatárba kell menni; akkor pedig már inkább Várad.

Várad, amely, lám, mindenütt kitűnik ebben a faluban, s ez nem csoda, hiszen nagyon sok minden oka ez a város és az, amit képvisel...

Az elvándorlás természetesen nem sajátosan tóttleki jelenség, nem is csupán bihari, még csak nem is hazai. Fölösleges magyarázni, hogy világjelenséggel állunk szemben. És erre, bár egy kicsit ösztönösen, egy kicsit naivan, de a tóttleki ember is ráérez.

Polacsek János mondja:

- Telepedtek kétszáz évvel ennek előtte egyesek, s aztán felvirágozott a falu. Most megint hanyatlók, és bizonyára nem először a történetében. Így szokott ez lenni. Láttam egy filmet a televízióban: egy elnéptelenedett falu utolsó lakói pakoltak. Körben az üres, bezárt házak, szép házak is, udvarukat, küszö-

büket mind felverte a gaz. Az öregasszony meg csak rakta a holmiját a szekérrre és sírt, sírt, hogy én voltam az utolsó lakos ebben a faluban. Így szokott ez lenni... Miért lenne ezt nehéz kimondani?...

A tótteleki templomtorony
a pincesor irányából

Búzás Gáspár:

- Csatárnak szép jövője van, és ilyen vonatkozásban beszélhetünk Tóttelek jövőjéről is. Csatár jó néhány év múlva a város egyik jelentős üdülőhelye lesz - minden természeti adottsága megvan ehhez. Most épül az új emeletes iskola, az 1975-76-os években pedig elkészül a Váradal összekötő aszfaltos út is. Így Csatár biztosít majd szállást azoknak az idősebb tóttelekieknek is, akik nem hagyják el a falut. Mert mi az, ami egy megrögzötten paraszti felfogású embernek az életet jelenti? Az udvar, a kert - és ezt itt megtalálja majd.

Ezért szívesebben jön Csatárba, mint Váradra, mondjuk egy tömbházlakásba... Szerintem húsz éven belül beolvad Csatárba a falu...

Meggyőződésem, hogy minden faluban, városban van egy olyan hely, ahonnan széttekintve a nemegyszer felszínes falu- vagy városképen túl jelképesen felsejlik az is, ami már jellegzetes, sajátos, ami már a helység lényege. Ha Tóttelekre Várad felől érkezik az ember, a meredek kapaszkodó után pincesorok nyitják a falut. Az utat két oldalról szegélyező pincék között, mintegy a mélyből, felbukkan a templom, előbb csak a toronysisak, aztán a torony és végül a templom maga. De ekkor már az utolsó pincéknél áll az ember. Benn a faluban... Én most

több nap után megyek el a faluból, Várad felé, s nem állom meg, hogy a buszban ülve vissza ne pillantsak. Az utolsó kép, amit magammal viszek: az utat szegélyező két pincesor között elsüllyed a templom.

(Forrás: *Igaz Szó*, szépirodalmi folyóirat, 1971, Bukarest)

8.7. Pásztai Ottó: Formittág Gyula, a csodadiák

Kitűnő tanuló, csodálatos tehetség, később kettétört élet-pálya. Ez esetben, rendhagyó módon, nem egy sikertörténetről számolunk be, hanem egy olyan ritka szellemi képességű pre-montrei diákról, akit a történelmi események tettek emberileg tönkre.

1940 őszén, tizenhét év kényszerbezárás után, a Premontrei Gimnázium újra megnyitotta kapuit. Egy speciálisan alakított első osztályban 58 diák gyűlt össze különböző helyekről és iskolákból, természetesen változatos felkészültséggel. A vidéki gyerekek nagy része lelkiismeretes, kiváló tanítók javaslatára kerültek be a gimnáziumba. Az első félév jószerével a diákok szoktatásával telt el, valamint a képességek felmérésével.

Az év második harmadában kezdtek el figyelni a tanárai Formittág Gyulára. Vállas, magas fiú volt, így az utolsó padban kapott helyet. A különös az volt, hogy két kezébe fogta a fejét, könyökére támaszkodva. Nem jegyzetelt, csak mereven figyelte a tanárt. Persze, ez hamarosan feltűnt. Felelősségre vonták, miért nem ír le semmit? Ő kicsit félszegen szabadkozott, majd kibökte, ő mindent megjegyzett a fejében! A tanárok kivétel nélkül bosszúsan leintették. De ő szépen kérte őket, tegyenek vele próbát. S ekkor történt a csoda. Bár hihetetlennek tűnt nemcsak nekünk, de a tanárainknak is. Gyuszi szóról szóra elmondta a frissen leadott tananyagot, teljesen mindegy volt, hogy latin, történelem, matematika, földrajz, természetrajz, hittan avagy honvédelmi ismeret. S ez így ment négy éven keresztül. Az új tanárok mindannyian kipróbálták Gyuszi csodálatos képességét, s csak érthetetlenül széttárták kezüket, egyöntetűen

úgy nyilatkoztak, ilyen képességgel százévenként csupán néhányan dicsekedhetnek. Aztán megszokták. Csak nagy néha tett újabb próbát a fizika, kémia vagy németnyelv-tanárunk. Az eredmény továbbra is ugyanaz maradt. Mindenki nagy jövőt jósolt neki, és úgy vélték, hogy sikeres kutatómérnök lesz belőle.

Formittág Gyula 1944-ben

A Szent József internátusban volt bentlakó. A silencium alatt ő nem a tananyagot olvastatta, hanem lexikonokat, szakkönyveket s mindent, amit a felügyelők ajánlottak számára. Természetesen mind a négy osztályban, 1940–1944 között toronymagasan kitűnő volt. Rövidesen a városban is híre ment különleges képességeinek, s a Szent László gimnázium tanárai is próbát tették vele; hasonló végeredménnyel.

Szólnunk kell arról a hatalmas ambícióról, amivel bármihez hozzáfogott vagy végzett,

azzal sikereket ért el. Bár a sporthoz nem volt elég hajlékony, rugalmas, de fogcsikorgató lelkesedéssel, határtalan akaraterővel mindenben az élre tört. Kitűnően kosárlabdázott, gránát- és kislabdadobásban már másodikos korában középiskolás bajnok volt az alsó négy osztályosok között. Végtelen keserűségére magasugrásban nem lehetett első. De kárpótolta magát a vívásban, ahol úgy vívott, mint egy középkori lovag. Jól megtanult úszni, és futásban is mindig dobogós helyen végzett. Szavaltokkal szerepelt az iskolai ünnepségeken, tagja volt az énekkarnak, vezetőségében a Diákkaptárnak. Lelkesen vett részt a dr. Oszvald igazgató úr által irányított könyvtár rendezésében. A vakációk alatt az édesapjával egysorban végezte a mezőgazdasági munkákat.

Aztán a világegés már a küszöbünkig ért. Mivel gimnáziumunkat előbb német, majd orosz katonakórháznak foglalták le, az Orsolya leánylíceum fogadta be a gimnázium növendékeit. A tanítás csak nagy késéssel indult, s mindjárt elérkezett a karácsonyi vakáció. A két ünnep között megdöbbenő hírt hallottunk, szedik össze a német nevűeket, és a mai Törvényszék udvarára gyűjtik be őket. Köztük volt két osztálytársunk: Formittág Gyula és Hoffmann Ferenc is. Naponta meglátogattuk őket, de sajnos segíteni nem tudtunk.

Gyuzsi édesapja hegyköztótteleki földműves, egyetlen szót sem tudott németül. De ez akkor semmit sem számított. Rövidesen bevagonírozták őket és a dombaszi szénbányákba hurcolták, nőket, férfiakat egyaránt, tizenhat évtől felfelé. Formittág Gyulát egy rendeletnek köszönhetően, kiskorú lévén, fél év múlva hazaengedték. Kegyetlenül lesoványodva, egy bányabalesetben a lábán megsérülve, s lelkileg teljesen összetörve érkezett haza. Képtelen volt magyarázatot találni arra, kinek s mit vétett ő személyesen, amiért kényszermunkára vitték, embertelen körülmények között. Ő, aki mindig csak tanulni akart, mindenkor a maximumot nyújtani abban, amit csinált. Ilyen lelkiállapotban, amint hazaért, a pincéjükben befalazta az összes könyveit, hallani sem akart további tanulásról. Továbbtanulnia azért sem lehetett, mert édesapja helyett neki kellett folytatnia a gazdálkodást. Id. Formittág Gyula nagybetegen két év múlva került csak haza. Így aztán a fiatal Gyula továbbra is évekig falusi gazdálkodással foglalkozott, emberkerülő lett, nem járt be Váradra, búskomor emberként vegetált. Nem volt hajlandó szakorvoshoz menni, mindentől megcsömörlött. Visszautasított minden baráti közeledést, segíteni akarást. Majd megnősült, és ekkor mint főkönyvelő vállalt alkalmazást a kollektív gazdaságban. Lassan-lassan beleilleszkedett a mindennapi életbe, de egykori diáktársaival nem akart érintkezni.

(Részlet Pásztai Ottó, dr. Gerhardt László:
Jeles egykori premontrai diákok című könyvéből.
Nagyvárad, 2008)

8.8. Szilágyi Elemér: Emlékeim Hegyköztóttelekről

Az ötvenes években az atyai nagyapám sokat mesélt az első világháború eseményeiről, és ezekben a történetekben olyan személyekről beszélt, akik hegyköztóttelekiek voltak, akikkel együtt átélték az első világháború borzalmait. Sajnos, a nevek már nem emlékszem, de arra igen, hogy milyen tisztelettel és szeretettel beszélt ezekről az emberekről, akikre a Szerbiai Valjevóban is a kitartás volt a jellemző. Tőle halottam először a tóttelekiekről.

Néhány évvel később, amikor az édesapám, Szilágyi Sándor, aki tóttelekiesen szólva „veterinár” (állat-egészségügyi technikus) volt, és sokat járt Tóttelekre, több alkalommal én is vele mentem, én is segítettem, ha általános védőoltást kellett adni. Egy napon a Simkó családnál bárányokat oltottunk, ez elég hosszadalmas munka, a sok bárány miatt. Mikor befejeztük az oltást, Simkó néni már megterített a nyárikonyhában, és ebéddel kínált bennünket. Az ebéd után, amikor indultunk volna haza, Simkó bácsi szólt, hogy menjek vele hátra a bárányokhoz és válasszak magamnak egy kisbárányt. Én azt kérdeztem, hogy miért? Erre ő így válaszolt:

- Azért, mert te se pálinkát, se bort nem fogadtál el, ezért kapod a kisbárányt.

Nagyon örültem neki, és nagy szeretettel gondját viseltem, mire nagy lett, jól elkapattuk, úgyhogy ha valaki bejött hozzánk, az utcaajtón kimenetkor biztosan megöklelte őt a bárányunk.

Nagyon kellemes emlékeim vannak Tóttelekről, annál is inkább, mert sok odavaló osztálytársam és barátom is akadt a későbbiekben. Mai napig is, ha hazalátogatok Hegyközcsatárba, elmegyek Tóttelekre és meglátogatom Ugarek Lajos barátomat.

Nagyon jó elbeszélgetni és visszaemlékezni a régi időkre, no meg koccintani a finom tótteleki pálinkával!

9. ANEKDOTÁK ÉS IGAZ TÖRTÉNEK

Tűz a tótteleki gabonaszérűn

A Bihar megyei Tóttelek községben két nap alatt kétszer gyulladt ki a községi rakodó. 1500 kereszt búza, gabona, zab odaégett és csak a cséplőgépet sikerült megmenteni.

Nagyvárad, 1939. július 22.

„...Pénteken a délutáni órákban Nagyváradon az a hír terjedt el, hogy a várostól mintegy 20 kilométernyire fekvő Tóttelek községben kigyulladt a községi rakodó és a falu egész termése elégett. A helyszínen kiderült hogy, bár a hírek túlzottaknak bizonyultak, a katasztrófa aránylag mégis nagy.

A mostani tüzet megelőzte az ugyanezen a szérűn, szerdán este kitört tűz, amelynek 168 kereszt búza s négy kazal szalma esett áldozatul. A rakodóból csak a cséplőgépet mentették ki. A szerdai tűz után a cséplést tovább folytatták a tűz színhelyétől mintegy 50 méter távolságban. Pénteken délelőtt javában folyt a cséplés. Simkó Pál tíz holdas gazda 95 keresztből álló kazalját csépték éppen. A gazda a kazal közepéből kivett egy kévét, hogy továbbadja az etetőnek. A kéve alól ekkor hirtelen embermagasságú láng csapott fel. A kazal lángba borult s attól a többi asztagok is meggyulladtak. A falu lakossága a helyszínre rohant, és Győri Ferenc katolikus igazgató, tanító vezetésével oltáshoz láttak. A községi vízpuska az erős munka következtében eltört. Szerencsére megérkeztek Alexandru Brache szalárdi és Naciu Ioan csatári tűzoltóparancsnokok vezetésével az ottani tűzoltó őrök, valamint Kiss Lajos bíró vezetésével Siter község lakosai is, akik szintén a bajba jutott gazdatársaik segítségére siettek. A kaz-

lakat szétszórták, a magukkal hozott vízipuskákkal oltáshoz fogtak. Délután 8 órakor megérkezett Camana Teodor altiszt vezetésével a nagyváradi tűzoltóság is a városi szerkocsikkal.

Tizenegy gazdának 1500 kereszt búzája, gabonája és zabja égett el. Tekintettel arra, hogy a községben a hús holdas gazda már nagygazdának számít, és a kár is katasztrofálisan érinti a lakosságot, amelyből 21 család, beleértve, a részmunkásokat is, teljesen kenyér nélkül maradt. Van, akinek csak 4 keresztje égett oda, de ez volt az egész évi kenyérrelalója. Biztosítva csak jelentéktelen mennyiség volt. Még a cséplőgép se volt bebiztosítva, amelynek tulajdonosa, Statiu Iosif nagyváradi gépész kétségbeesve jelentette ki, hogyha gépje odavesz, felakasztja magát. A hatalmas termetű ember, akinek erejét fokozta a kétségbeesés, berohant az égő rakodóba, nekivetette vállát a gépnek, megmozdította és negydedmagával kitolta a lángok közül. Mentés közben alsókarján égési sebeket szenvedett. A tűz keletkezését illetőleg a falu lakossága gyűjtogatásról képzelődik, de az alapos csendőri nyomozás inkább arra mutat, hogy a szerda esti tűz még nem aludt ki teljesen. A szél a parázból szikrát vitt a kazalra, és itt lappangott, majd a kéve felemelésével levegőhöz jutott és lángra kapott. Szerencse, hogy a szél nem a falu irányába fúj, mert akkor a falu, amelynek legtöbb háza szalmafödeles, leégett volna.

Tóttelek község a szalárdi járásban fekszik, és a község 150 családja mintegy 600 lélekszámmal szintiszta magyar, római katolikus vallású. Kétségbeesésük határtalan. Az országút tele van a nagyváradi beti vásárról hazatérő falusiakkal, akik a tűzről csak útközben értesültek...”

(Forrás: Brassói lapok, 1939. július 24.)

Két héttel később a lapok ezt írták: „...Az idei kánikula szomorú szenzációja volt az a tűzeset, amely a szalárdi járásban fekvő Tóttelek községben pusztított. Még annak idején beszámoltunk róla. Tótteleken több szerű kigyulladt és a cséplésre összehordott gabonák nagy része megsemmisült. A tűzvész következtében mintegy 400 mázsa gabona pusztult el, melynek fele olyan gazdák tulajdona volt, akiknek a tűzeset után jóformán betevő falatjuk sem maradt.

A szériútűz annál súlyosabban érintette a községet, mert nem sokkal azelőtt jégeső verte el egész szőlőtermésüket. A többszörös csapástól meglátogatott község lakossága érdekében a Magyar Népközösség Bihar megyei tagozata segélyezési akciót indított. A falu helyi vezetői megkeresték a közigazgatási hatóságokat, akik előzékenyen segítettek nyújtottak a szerencsétlenül járt lakosság megsegítésére. A Népközösség Bihar megyei tagozata pedig bizottságot küldött ki a tűzkárok bevizsgálására... A kiküldött bizottság a helyszínen meggyőződött a lakosság panaszairól és megbeszélte a község plébánosával a segítség módozatait...”

(Forrás: *Magyar lapok*, 1939. augusztus 11., Nagyvárad)

Hogyan fogták el Napóleont Tótteleken?

1809-ben Bonaparte Napóleon a győri csata után, melyben az utolsó insurrectio nyerte utolsó babérait, Magyarország dunántúli részeit elfoglalva tartotta. Proclamatiót bocsátott a nemzethez, hogy dinasztiája elhagyására bírja, s válasszon független királyt: hanem hát a magyar uraknak nem volt kedvük talán még az akkorinál nagyobb függésbe jönni.

A helytartótanács e proclamatióra egy körrendelettel felelt, melyben tudatta a megyékkel, hogy Napóleon incognito utazza be Magyarországot, és személyleírását mellékelve meghagyta, hogy ahol találják, csak csípjék el. A Bihar megyei Tóttelek község jegyzőjének jutott a szerencse, hogy elfogja s Nagyváradra kísértesse; a dolog így történt:

Csepregi váradi fazekasmester kályhanézés végett a tótteleki plébániára ment; előbb azonban pihenőül betekintett a falu korcsmájába, lassanként fogyasztva meszelyborát, s nem is álmodva, mi vár rá.

Épp ekkor kapta a jegyző a kurrenst, és friss emlékezetében volt a leírás. Szomját oltandó ő is a kocsmába ment, meglátva azonban a fazekast, elmúlt minden szomja, vizsga pillantásokat lövellt az idegenre, s összehasonlítást tevén közte s a személyleírás közt, kerül-fordul és siet a faluházhoz a kisbíróért, nehogy a jó fogást elhorhássza az orra elől.

Kisvártatva visszatért a kisbíróval.

- Az úr foglyom! - rivallt a békésen iszogatóra, ki ámult-bámult e nem várt megtiszteltetésen.

- Az úr az a Bónaparti, a zúzáját, a máját az úrnak! - kiáltott a fazekas orra alatt hadonászva. - Én az urat vasra veretem, úgy kísértetem Váradra!

Amint a kétségbeesett Csepregi uram mentegetőzött, hogy hiszen ő egyszerű fazekas-mesterember legyen, s ide kályhát csinálni jött, nagyot ütött a jegyző az asztalra:

- Nix tájcs! Tudjuk, hogy incognito utazik az úr! Kisbíró, vasat reá, kísértesse Csatárig!

Nem volt mentség. Csatárig meg sem álltak a pseudo Napóleonnal. A csatári bíró azonban ismerőse volt, s kétrét görbült a nagy nevetéstől, mikor megértette a dolgot. Vigasztalta is emberét aztán, jól tartotta, s kocsin láncz nélkül küldte be N.-váradra a főszolgabíró úrhoz. Ez csak nagy hajlongások között mert közeledni a nagy Napoleonhoz, de szeme közé tekintvén végtére, hátrahőköl és megszólal:

- Ni ni! Hiszen ez a fazekas! Hát kend hogy merészli az embert bolonddá tenni?

A becsületes Csepregi uram apróra elmondta esetét, menté magát, hogy ő nem oka, míg a szolgabíró elbocsátotta. De elbocsátotta a jegyzőt is, nehogy még egyszer „Napoleont fogjon”.

Csepregi uramnak később a várad-olaszi tanácsosságig vitte isten a dolgát, s gyakorta elmesélte víg óráiban ezt a históriát. De a Napoleon név holta napjáig rajta száradt.

(Forrás: *Üstökös*, humoros szépirodalmi hetilap, 1872. május 11.)

Egy késszúrás hatása

Pap János tótteleki lakos (Bihar megyében) folyó év febr. 21-én összeveszett a korcsmában F. Zs.-vel. Mikor Pap éjszaka 12 órakor feleségével hazafelé ment, F. Zs. őt az utcán megtámadta, egy fával leütötte s homlokába kést szúrt. P. J. a kórház-

ba került, és sokáig élet-halál között lebegett, mikor azonban gyógyulni kezdett, nagy keserűségére azt vette észre, hogy a beszédet elfeledte (amit orvosi láttelellettel is igazolt). Későbbben vizsgálóbíró elé kerülvén, szomorúan panaszkodott, hogy habár megsebesítése előtt hibátlanul beszélt magyarul, tótul és oláhul, most nem tud csak magyarul egy kissé és hibásan beszélni, a többi nyelvtelhetéséget nem kapta vissza.

(Forrás: *Vasárnapi újság*, Budapest, 1868. augusztus 16.)

A két apa

A nagyváradi királyi törvényszék, mint levelezőnk írja, rendkívül érdekes családi drámával foglalkozott tegnap. P. József tóttleki egyházfi nagyon szerette a feleségét, de az, mint a faluban mindenki tudta, még fia P. István is, bűnös viszonyt folytatott J. Andrással. A fia is e bűnös viszony gyümölcse. Mikor végre az apa megtudta felesége vétjét, megtámadta a csábítót késsel. Az elmenekült, de mikor újra találkoztak, ő lőtt rá revolverével. Rosszul célzott, s csak a kezét lőtte át. A fiú meglátta azt, s megvédte törvényes apját az igazi apja ellen, akit egy doronggal leütött. Ma mind a hárman vádlottak. A természetes apát szándékos emberölés kísérletével vádolják, a fiút súlyos testi sértés büntetvéért fogták e perbe, a törvényes apát pedig becsületsértésért, mert a felesége csábítóját szidalmazni mertte. A törvényszék tegnap csak a vádlottakat és az asszonyt hallgatta ki, azután a tárgyalást elhalasztotta. Az asszony beismerte bűnét s védte törvényes férjét. Szinte úgy látszik, hogy megutálta önmagát vétkeiért. Harmincnégy évig csalta a férjét.

(Forrás: *Pesti napló*, 1897.)

Varga Ignác története

Varga Ignác 1843-ban született a Heves megyei Bükkszent-erzében. Hamar árván maradt, ezért beállt szolgának, állatokra vigyázott a legelőn. Egyszer úgy adódott, hogy a csatári

tisztelendő az országnak e vidékén járva (ahol iskolatársát látogatta meg) meglátta az út melletti legelőn az állatokra vigyázó kisfiút. Beszédbe elegyedett vele, majd megkérdezte, nem jönne el vele szolgának Csatárba? Így került a kis Ignác erre a vidékre. Teltek az évek, 18 éves korára egy nagyon erős fizikumú, agresszív, verekedős legény lett. Szerette a munkát, de amikor ivott, nem lehetett bírni vele. Volt úgy, hogy az egész kocsmát kitétte az utcára. Egyszer valaki a kocsmában megütötte egy borosüveggel, majd elszaladt. Ignác utolérte, letéperte, rálépett a hátára és kitekerte a nyakát. Emberölésért börtönbe került. Itt nem sokat ült (annyit mégis, hogy megtanulja a csizmadia mesterséget), mert a csatári pap közbenjárására kegyelemben részesült. Szabadulása után Csatárba már nem mehetett vissza, ezért a pap házhelyet vásárolt neki Tóteleken. 1876-ban feleségül vette Röff Máriát. A természete továbbra is a régi maradt, szerette a munkát, de utána napokig ivott a kocsmában. Mikor részeg volt, verte a feleségét. Egyszer a fia megfogta a kezét, amiért később nem állhatta a fiút, ő lett támadásainak a célpontja. Annyira fajult a helyzet, hogy a fia nem mert a házban aludni, az ólban és a padláson aludt. Szerencsére az utódok közül senki sem örökölte természetét.

(Varga Lajos adatközlő alapján)

A megkáromolt Szent István

Nagyváradról jelentik a következőket: „...Tótelek községében augusztus hóban a plébániatemplom, a parókia és iskolaépületen javítások váltak szükségessé. A javítási munkálatokhoz a bitközség tagjai kézi és írás napszámmal kötelesek járulni. A szegény nép sanyarú viszonyok közt lévén, a megyés püspök azonkívül hogy téglát égettetett hozzá, még a kézi napszám és fuvar felének átvállalását is kilátásba helyezte. A megyés püspök jóindulatú kegyességét az ottani plébános a július 17-i gyűlésen hozta a lakosság tudomására, mit hálával fogadtak, de közülük néhányan elégedetlenkedtek, sőt Rifnyák József, aki a bíbornok fejedelmi bőkezűségét két ízben is élvezte, azt kiáltotta közbe,

hogy gazember volt István király, aki a püspököknek a vagyont adta. A hívek megbotránkoztak ezen a durva káromlásom, Vagaszky János plébános pedig Keledy József ügyvéd útján bűnügyi feljelentést tett Rifnyák János ellen. Ebben az ügyben fordulat állott be, mert időközben Rifnyák János jobbik eszére tért, s a következő nyilatkozatot adta ki Szent István rehabilitálására:

Nyilatkozat

Melynek értelmében kijelentem, hogy folyó év július 17-én, a községbázáin tartott gyűlésen, felindulásomban Szent István királyra tett sértő megjegyzésemet mélyen sajnálom.

Kelt Tóttelken, 1904. szeptember 15.

Rifnyák József

Előttünk:

Szárász János főbíró

Gálik István.

Ezen nyilatkozat alapján Vagaszky János plébános a feljelentést visszavonta...”

(Forrás: *Hazánk* című napilap, 1904. szeptember 22.)

Egy szerencsétlen baka sorsa

Nagyváradról írik: Nagyvárad 37-es közlegényt, B. Pált annyira elkésérítette a katonai élet, hogy leugrott a vár épületének emeletéről. B. Pált súlyos agyrázkódással szállították öngyilkossági kísérlete után Temesvárra, a katonai kórházba. Itt konstátálták a katonán, hogy megőrült. Napok múlva érthetetlen okból szabadon bocsátották a kórházból az elmebajos katonát, aki hosszas bujdosás után hazatért falujába, Tóttelekre. Itt éledélt egy ideig, amikor szó nélkül eltűnt bátyjának, B. Péternek házából. A bátyja heteken át azt hitte, hogy öccse Nagyváradon tartózkodik, míg végre hétfőn bejött Nagyváradra és érdeklődni kezdett öccse iránt. Kitűnt azonban, hogy itt színét sem látták a fiúnak, úgyhogy nyomtalanul eltűnt a szerencsétlen katona. A kétségbeesett B. Péter fent járt a rendőrségen is, ahol intézkedtek az eltűnt elmebeteg katona országos körözése iránt.

(Forrás: *Pesti hírlap*, 1906. augusztus 30.)

Égő szekéren

Megrázó szerencsétlenség történt e hó 4-én a Bihar megyei Tóttelek közelében, amelynek egy fiatalasszony esett áldozatává, bizonyára élénk szánalmat keltve maga iránt. Az eset így történt: Dunay Lajosné, egy csinos fiatalasszony, atyja látogatására Monospetriből Tóttelekre érkezett, három gyermekével együtt, akik közül az egyik még csecsemő. Vasárnap akart visszatérni Monospetribre, s e célból kocsira ült, amelyen a lovaknak széna is volt. Útközben a széna egy eldobott cigarettától meggyúlt, és hirtelen lángot vetett. A halálra rémült anya a keblén lévő csecsemőt, hogy a tűzhaláltól megmentse, a kocsiból kidobta, s rászólt a másik két gyerekre is, hogy ugorjanak ki. Eközben a lovak is megvadultak, s a fiatalasszony görcsösen ragadta meg a gyeplőt, hogy a lovakat visszatartsa. Ruhája persze ezalatt meggyulladt. A kidobott csecsemőnek, valamint a leugró gyerekeknek semmi baja nem történt. Dunayné, látván, hogy ruhája is tüzet fogott, le akart ugrani a lángok közül, és a lovak közé bukott. Fején kapott súlyos sebe dacára felállt, s mint egy lángoszlop futott néhány percig, míg kínjai alatt összeroskadt. Mire segítségére jöttek, leégett testéről a ruha teljesen. Haja, melle, szóval egész teste összesült, és a boldogtalan asszony iszonyú fájdalmak közt vergődött. A lángoló szekeret a megvadult lovak a Bangéta korcsma mellett levő két kazal szénához röpitették és hogy újabb szerencsétlenség nem történt, a korcsmabelieknek köszönhető, akik a lovakat kifogták és az égő szekeret eloltották.

(Forrás: *Pesti hírlap*, 1891. október 6.)

Német katonák Tótteleken, 1944 őszén

E helytörténeti könyv második részében szoltam a II. világháború Tótteleket érintő eseményeiről. Az itt közölt első történet két német katonáról: Jakob Köpf és Franz Neuhausel halálával kapcsolatos. A német katonák 1944. október 13. és 14. között a Gorza-dűlő mellett lévő Gyertyános erdőben éjsza-

káztak. Őket 1944. október 14-én érte halálos fej-, illetve haslövés, amikor a siteri út közelében, a Süsmő nevű határrészen felderítést végeztek. Csak később találtak rájuk, és ezért temetésükre csak október 31-én kerülhetett sor. A tótteleki temetőben nyugsznak, sírjukat márványtábla jelöli.

*

A második történet szereplői: Franci, Vili és Hánzi német katonák. Ők a német–magyar hadsereg csatári lókorházánál mint loápolók teljesítettek katonai szolgálatot. Valami félreértés, vagy a sors rendelte ok miatt lemaradtak a visszavonuló német csapatoktól, s mire a csapataik után indultak volna, a kör bezárult. Ezért a bujdosást választották. Miután civil ruhát kaptak a tóttelekiektől, a Ritkás nevű erdőrészen, lombsátorban bújtak meg, majd a tótteleki Fingó-völgyön a Pazurik János pincéjében kerestek menedéket. Később a Községi erdőben, a Déloldal és a Kelemen-pad pajtaiban, valamint a Czinkelyuk nevű erdős részen húzódtak meg. Legtöbbet az Újsor utca lakói segítették élelemmel őket. Az akkor tizenéves tótteleki fiúk: Ozimok István (Pitya), Pazurik József és Polacsek Gyula és mások vittek nekik élelmet a bűvőhelyükre. November elején, amikor hidegebbre fordult az idő, bejöttek a faluba és szénapadlásokon aludtak: több mint egy hónapig a Bruncsák (Dudás) András gazda padlásán is. Mondanom sem kell, hogy a tóttelekiek nagy bátorságról tettek tanúságot, hiszen nagy veszéllyel járt az ellenség katonáinak bújtatása és segítése. Többször is figyelmeztették a német katonákat, hogy feljelenthetik őket és akkor nagy baj lesz, de ők a hideg télben nem mertek hazaindulni. Így a telet Tótteleken töltötték. Még a fonóba is eljártak néha esténként. Aztán, ahogy kitavaszkodott, közel félévi tótteleki tartózkodás után elindultak Németország felé. Megígérték, ha hazaérnek, valahogy értesítik majd a segítőiket, ám az értesítés elmaradt.

(Adatközlők visszaemlékezései alapján, a szerző)

Vadászbaleset

Az 1953-as év nagy telének egyik napján történt. Egy csatáriakból és tóttelekiekből álló vadásztársaság Tótteleken vadászatra gyülekezett. A csatáriak Dunay Miklós tisztelendő atyát is magukkal vitték. Akkor hó volt, hogy lovas szánon mentek. A vadászat és az azt követő vacsora után a csatáriak kissé kótyagosan elindultak hazafelé. Amikor a faluból kiértek, mindjárt az első kanyarban a gólyavölgyi patakon átvezető Vashíd következett, amit a nagy hó és a sűrű hóesés láthatatlanná tett. A lovas szánnal a híd mellé hajtottak és felborultak. Időbe telt, amíg a nyakig érő hóból ki tudtak kecmeregni. Mint kiderült, a szán használhatatlanná vált, az utat nem folytathatták tovább. Ezért gyalogosan visszafordultak Tóttelekre, ahhoz a házhoz, ahol a vacsora volt. Ott a baleset és a hideg okozta sérüléseiket próbálták orvosolni. Itt derült ki, hogy Dunay főttisztelendő úrnak a nemesebbik részén fagysérülések keletkeztek. A gyógyítás a talpraesett tótteleki asszonyokra hárult, akik a sérült helyre hordós káposztalevél-borogatást tettek, s mint az később kiderült, ez a kezelés sikeres volt.

(Szilágyi Elemér gyűjtéséből)

Ma nincs mise!

1949. október 16-án, vasárnap reggel 8-9 óra között beállított hozzám a kisbíró kíséretében a tótteleki szakszervezeti titkár, és a következőt mondta: Tisztelendő úr! Ma nem szabad misézni! Ma nincs mise! Erre én ezt a választ adtam: Pali bácsi, engem ebben senki nem gátolhat, mert az alkotmány biztosítja a vallásszabadságot! Ő azt mondotta: Láss a következményeit! – és elment. Azonnal elmentem a községházára, és kértem adják írásba a parancsot. Az írás nem jött, a templomban harangoztatni nem mertem. Az írásra este hét óráig vártam. Ekkor parancsot adtam a harangozónak, hogy hármás harangozással a szokásos módon harangozzon. Este nyolc órától tartottam meg a szent misét, a szóbeli parancs ellenére. Kérem a Főtisz-

telendő Egyházmegyei Főhatóságot, hogy az ügyet továbbítsa az illetékes hatósághoz.

(Drozdovszky Géza tótteleki plébános jelentése.
Levéltári forrás)

Gólyavölgyi legendák

Ennek a valamikor csodaszép festői völgynek két olyan érdekessége van, ami találgatásokra készítette az itt lakókat és az arra járókat. Az egyik a völgyet átszelő, három méter magas és öt méter széles töltés vagy gát, amit a tóttelekiek „halomnak” neveztek. Van, aki úgy tudja, hogy ezt még a törökök építették, csak hogy a törökök inkább romboltak, mint építettek. Mások szerint a helyiek ezzel valami ellenség ellen védekeztek. A legvalószínűbb mégis az, hogy itt állt hajdan a latobári vízimalom. A „halom” felduzzasztotta a Gólyavölgyön folyó Bodrozó patak vizét. Maga a vízimalom a völgy keleti oldalán, az erdő felől állt. Erre az is utal, hogy a keleti oldalon hiányzik a töltésből. A legjobban mégis az igazolja ezt a feltételezést, hogy éppen ezen a helyen, a völgy fölött és annak nyugati oldalán állt régen Latobár falu. Ezt a malmot használhatták a latobáriak és a tóttelekiek is, mivel más lehetőségük az őrlésre nemigen volt.

Egy másik érdekesség a halomtól délre, az erdő alatt, a völgy keleti szélén a Tóttelek felé található kút. Ezt is a közeli Latobár lakói készítették, ivóvízzel való ellátásuk céljából. Később állatok itatására is felhasználták. A helyi legenda úgy tartja, hogy ide „menekítették” a török támadáskor a latobári templom harangját, ami azóta is a kút mélyén van. Legalábbis így tartja a kútról szóló legenda.

A Vároldal kincsei

A Vároldal nevű határrészen valamikor egy pogány földvár állott. Ezt levéltári források is igazolják. Az nem legenda, hogy az 1940-es évek elején ezen a helyen Pardek András tótteleki

lakos szántás közben egy cserépedénybe rejtett kincset talált. A galambtojás nagyságú, gömb formájú, eléggé szennyes tárgyakat a rátaláló (aki annak idején a tótteleki rézfúvós zenekar tagja volt) megmutatta feleségének, Rauch Máriának, aki vitt belőle húgának, Rauch Rozáliának, Király Lajos feleségének. Gondolták, hogy kikérik rokonuk, Király István véleményét, akit a falu egyik legbölcsebb emberének tartottak abban az időben. Mivel ő sem volt szakértője a régészeti leleteknek, megkerestek Nagyváradon egy ékszerészt. Az miután megvizsgálta a leletet, kijelentette: Tudja maga, hogy mennyit ér ez? Többet, mint az összes földje! Ezt megtudván a Pardek család úgy döntött, hogy eladják egy ékszerésznek a kincset. Rosszul tették, mert az jelentette a csendőröknek, akik Pardek András ellen eljárást indítottak. Azzal vádolták, hogy nem jelentette azonnal a hatóságnak az esetet. Fennállt a börtönbe kerülés veszélye, de erre végül is nem került sor, mert 1944 őszén újra impériumváltás történt.

*

Ugyanezen a határrészen [amely helyet pontosabban Katicának neveznek, jelentése szlovákul: börtön (!)] van egy hosszú, kelet-nyugat irányú, pince nagyságú árok. Már első látásra megállapítható, hogy nem természetes képződmény, hanem ember által ásott árok. Apámtól hallottam, hogy ezt a mélyedést a Szaka fiúk rokonaikkal, barátaikkal ásták. Úgy tudták, itt a régi földvár pincebejárata van, a pincében kincsekkel. Mikor már közel tíz méter hosszú árkot ástak, egy napon abbahagyták az ásást. Ennek a következő oka volt: a nagyváradia piacon egy hajlott hátú, nagyon öreg ősz, szakállas férfi megszólított egy tóttelekit:

- Mondja, maga tótteleki? - kérdezte.

- Tudnak-e arról a faluban, hogy a Vároldalban kincsek után ásnak?

- Igen, hallottam róla! - jött a válasz.

- Mondja meg nekik, hogy hagyják abba, mert az a hely el van átkozva! Amint megtalálják a pincét és bemennek, az beom-

lik és odavesznek mind! A Szaka fiúk azóta már „fentről kutatják” a Vároldal kincseit, amelyek iránt mások is érdeklődést mutatnak. Úgy tűnik pedig, hogy évszázadok óta hiába „várják” a kincskeresőket.

Értelmetlen tragédia

1956-ban gyilkosság történt Tótteleken. Az áldozat Polacsek Gyula, 24 éves fiatalember, a tettesek pedig a három Kovács fiú (mindnyájan 20 év alattiak). A konfliktus közvetett előidézője a 20 éves Dudás Béla.

A hegyközszáldobágyi Kovács család a falu csordásaként a Templom utcai Gergely Lajos-féle házban lakott. Tótteleken „fírmás” Kovácsként emlegették őket. A bűntény fontos előzménye az az eset, amikor a kisebbik Kovács fiúval szemben – aki részegen aludt a Rókás utcavégi ház előtti lócán – Dudás Béla szeméremsértést követett el. A történeteket a két nagyobb testvér mindenképpen meg akarta bosszulni. Erre az első kedvező alkalom 1956. szeptember 30-án, egy vasárnapi napon adódott, amikor regrutabált rendeztek Tótteleken. Ekkor éppen Kovácséknál vendégeskedett egy száldobágyi unokatestvér, K. S. is, aki katonai szabadságra jött haza. A Kovács fiúk már délután a szérún belekötöttek Dudásba, és figyelmeztették, nehogy elmenjen az esti bálba. Ő mégis elment, ezért folytatták a kötekedést, sőt meg is fenyegették, hogy megbánja, ha nem megy haza.

Az eseményeket látva Polacsek Gyula, a bál egyik szervezője és rendfelelőse állítólag a következőket mondta Dudásnak:

– Nem méész sehova! Te születél itt, nem ezek a jöttmentek!

Erre Kovácsék indulata új célpontot talált, a gyűlölet immár Polacsekre irányult. Az egyik Kovács fiú bokszerral halántékon is ütötte, de Polacsek csak könnyebben sérült meg. A Kovács fiúkat elzavarták a kultúrháztól, de ezzel az ügy sajnos nem ért véget.

Amikor a mulatság éjfél körül befejeződött, barátai azt tanácsolták Polacseknek, hogy kerülőúton, a Középső utcán menjenek haza, erről azonban a későbbi áldozat hallani sem

akart. A Kovács fiúk a Gergely-ház udvaráról figyelték, mikor ér oda Polacsek Gyula és barátai. A Kovács fiúk apja érezte, hogy nagy baj készülődik, ezért megpróbálta kapun belül tartani a fiait. Amikor Polacsek barátai látták a veszélyt, elszaladtak, és a Rifnyák-ház előtt magára hagyták az ittas fiatalembert. Polacsek ekkor állítólag egy üres demizsont hajított Kovácsék kapuja felé. Talán ez volt az utolsó csepp a pohárban... Mindenesetre, a fiúk kirontottak, és az áldozatra támadtak. A legidősebb fivér egy karóval leütötte Polacseket, aki beesett az árokba. Ekkor rontott rá a száldobágyi K. S., aki egy késsel kétszer hátba szúrta.

Polacsek Gyula a helyszínen meghalt. A Kovács fiúk börtönbe kerültek, a szülők és a húguk a gyilkosság után szinte azonnal elköltöztek a faluból.

(Adatközlők visszaemlékezései alapján, a szerző)

Gyerekszáj: frappáns válaszok

1954 körül történt, 5-6 éves lehettem... Egy késő nyári napon Anyám elvitt magával szántani a latobári határba. Szekérrel mentünk, és egy harmadik tehenet is kötöttünk a szekér után. Én azt a feladatot kaptam, hogy ezt a tehenet láncon tartva legeltessem, nagyjából azon a helyen, ahol most a gólyavölgyi halastó van. A déli órákra elég meleg lett, és a tehen a hűvös erdő felé „kacsingatott”. A legyek csípték, ezért gyakran hátra-hátra csapott a fejével. Mivel nem figyeltem eléggé és közel álltam, ahogy csapott, a tehen szarva beakadt az ingembe, és feldobott a magasba. Ekkor a láncot elengedtem, és a tehen elszökött. Anyám, miközben próbálta megfogni, idegesen rám kiáltott: – Még annyit se lehet rád bízni, hogy vigyázz egy tehenre! Mire én sírva azt válaszoltam: Vigyázok én, csak tessék megkötni a... szekérhez!

*

1965 körüli történet: Nagy Gábor a Gorza-dűlőben, jóval aratás után a tarlón libapásztorkodott. A tarló közel volt egy tengeritáblához. Ugarek István, aki a kollektív gazdaság csősze volt abban az időben, rászólt a fiúra: Gabi, vigyázz a tengerire! Ő erre azt válaszolta: Miért vigyázzak a tengerire, van nekem mire vigyázzak, itt vannak a libák!

(Adatközlők visszaemlékezései alapján, a szerző)

FELHASZNÁLT IRODALOM

- A Biharvármegyei és Nagyvárad Részeti és Történelmi Egylet Évkönyve 1901-1902.* Nagyvárad, 1903.
- A Nagyvárad Egyházmegye történelmi szemlézete,* Nagyvárad, 2003.
- Az első magyarországi népszámlálás (1784-1784),* Budapest, 1960.
- Ágoston Gábor: *A Szolnoki szandzsák összeírása 1591-92.* Szolnok m. levéltár évk. 1989.
- Liviu Borcea: *Conscrierea comitatului Bibor din 1552.* Crisia, Oradea, 1994.
- Borovszky Samu: *Bihar vármegye és Nagyvárad,* Budapest, 1901.
- Bunyitay Vince: *A várad püspökség története, II., III.,* Nagyvárad, 1884.
- Dóka Klára: *A nagyvárad római és görög katolikus püspökség birtokai a 18-19. század fordulóján.* Magyar Egyháztörténeti Vázlatok, Budapest, 2001.
- Dukrét Géza: *Hegyköz. Történelmi monográfia.* Partiumi Füzetek 38. Kiadja a Partiumi és Bánsági Múemlékvédő és Emlékhely Bizottság, Nagyvárad, 2005.
- Dukrét Géza: *Siter, adalékok történetéhez és népismeretéhez.* Partiumi füzetek 82. Kiadja a Partiumi és Bánsági Múemlékvédő és Emlékhely Bizottság, 2015.
- Fényes Elek: *Magyarország geográfiai szótára,* Pest, 1851.
- Géresi Kálmán: *A nagy-károlyi gróf Károlyi család oklevéltára,* V. kötet, Budapest, 1897.
- Jacobinus János erdélyi kancellár formuláskönyve (1602),* Kolozsvár, 1947
- Jezsuita okmánytár, I/1.* Erdélyt és Magyarországot érintő iratok 1601-1606, Szeged, 1995.
- Kálmán Gőcze Gabriella: *Mindig van remény* (Homonnai András élet-történetének feldolgozása), Eleds, 2014. Kiadatlan kézirat.
- K. Nagy Sándor: *Bihar-ország,* Nagyvárad, 1884.
- Király István: *Helytörténeti jegyzetek,* Hegyköztöttelek, 1971. Kiadatlan kézirat.

- Kovács Veronika: *Nagykakucs monográfiája*, Nagyvárad, 2011.
- Dr. Lukinich Imre: *Erdély területi változásai a török bódítás korában 1541-1711*. Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1918.
- Máthé Mária: *Romer Flóris bihari munkássága*, Debreceni Déri Múzeum évkönyve, 1975.
- Mezősi Károly: *Bihar vármegye a török uralom megszűnése idejében (1692)*. Magyar Történelemtudományi Intézet, Budapest, 1943.
- Orendt Mihály: *Hegyközsatár 800 éves*, Debrecen, 2013.
- Pesty Frigyes kéziratos helynévtárából* 1864. Bihar vármegye I-II., Debrecen, 1996.
- Repertoriul monumentelor naturii, arheologice, istorice, etnografice, de arhitectură și artă din județul Bihor*. Oradea, 1974.
- Romát Sándor: *Cserépbogrács töredékek a Nagykárolyi Városi Múzeum és az érmihályfalvi Dr. Andrássy Ernő Múzeum gyűjteményéből*. Nyíregyházi Jósza András Múzeum évkönyve LVIII. 2016.
- Schematismus Historicus Venerabilis Cleri Diocensis Magno-Varadiensis Latinorum*. Nagyvárad, Szent László Nyomda Részvénytársaság, 1896.
- Szálkai Tamás: *Az albisi Zólyomi család története*.
- Számvéber Norbert: *Az alföldi páncéloscsata - Harcok a Tiszántúlon, 1944. október*. Püedlo Kiadó, 2007.
- Szendrei Ákos (főszerk.): *Bihari Hegyköz*, 1., Debrecen - Nagyvárad, 2013.
- Tărău, Augustin: *Chiaburimea. Tipologia unei componente a bestiarului comunist*. Editura Arca, Oradea, 2008.
- Tărău, Augustin: *Rebeliunea țărănească*. Crișana 1949. Editura Arca, Oradea, 2009.
- Vályi András: *Magyarországnak leírása*, Buda, 1796.
- Továbbá:
- adtplus.arcanum.hu,
 - hungaricana.hu,
 - más internetes források.

KÉPMELLÉKLET

CSALÁDOK

Kleska Pál, a falu kovácsa és neje,
Wilhelm Magdolna-Léni (1925)

Rifnyák János és családja (1925)

Dudás András és családja, Polacsek
Etelka és fiuk János (1932)

A Baumann család (1942): B. Sándor,
B. Ilona, Áy József, Áy Hilda, B. Ferenc
és B.-né Maresch Mária

A Czirják család (1942). Állnak: Cz. Bálint, Cz. Sándor, id. Cz. János, Czirjákné sz. Pajtás Erzsébet, P. E. sógora, Cz. János. Ülnek: Cz. Mária, P. E. húga és Baumann Ilona

Id. Maresch Ferenc családja (1942): M. Anna, M.-né Méhes Julianna, ifj. M. Ferenc, Áy-né M. Krisztina, id. M. Ferenc, Áy-né Hilda és M. Julianna

Pazurik István, felesége Gálik Teréz
és gyerekeik: István és Valéria
(1958)

Homonnai András és családja:
H. Gábor, Baumann Ilona
és H. András (1969)

Id. Szaka József és családja: id. Sz. József,
Ilona, Katalin, Szakáné-Formittág Rozália
és ifj. Sz. József (1963)

BARÁTOK, SZOMSZÉDOK, ROKONOK

Bruncsák János, Ozimok Gyula
és Formittág Péter (1929)

Legények falusi viseletben az iskola
udvarán (1942)

Maresch Julianna, Janota Béla, Gálik Margit, Baumann Ilona, Király Béla
és Maresch Anna (1942)

Lányok a tótteleki utcán (1942)

A Pardek és Pazurik családok (1943). Pardek Mária, x, Pazurik Irén,
Pazurik József, Pardek István, Dudás János és Balogh Sándor

TÁRSASÁGI ÉLET

A tótteleki rézbanda megalakulása utáni években, 1932 körül. Felső sor: Petrus Sándor, Formittág-kis-Péter, Simkó András, Pardek István, Pazurik József. Ülnek: Polacsek Mihály, Polacsek Sándor, oktató-irányító és Simkó Lajos

Prókai Anna tanítónő és Bruncsák Teréz lovagol (1943)

Népi táncosok (1943). Janota Béla, Bruncsák Teréz, Johanyák István, Száraz Magdolna, Bruncsák Lajos, Polacsek Ilona, Noveczky István és Kovács Teréz

Fiatal házas férfiak Drozdovszky Géza plébánossal (1949). Állnak: Homonnai András és Homonnai Béla. Ülnek: Bruncsák József, Drozdovszky Géza és Noveczky Károly

Borozgató tótteleki fiatal emberek 1955 körül. Állnak: Polacsek Gyula, Simkó István, Wachler János és Ugarek Lajos. Ülnek: Gálik Gyula, Homonnai Lajos és Formittág Károly

Borozgató legények (1968). Álló sor: Király József, Szaka József, Szaka István, Janota József, Czirják Sándor és Bakó József. Ülő sor: Dudás Lajos, Popovics Gyula és Czirják Gyula. Elöl: Janota István

A plébánia udvarán Bálintfy Béla plébánossal 1973 körül. A felismertek balról jobbra: állnak Kovács Béla, Bálintfy Béla és Formittág Béla. Középen: Nagy József, Kóti Sándor, Kovács Imre, Bruncsák Gyula, Király József, Wurst Zoltán, Dudás Lajos, Kovács László, Baráth József és Tamás József, középen: Ugarek Lajos, Kelemen Gábor, Gálik Géza, Ugarek Emma, Bálintfy Károly, Bálintfy Zoltán és Szaka József

Söröző férfiak a parókia udvarán, 1976 körül. A felismertek, balról jobbra: Iványi József, xx, Varga Gyula, Bereczki Lajos xx és Janota Antal, Bálintfy Béla és Bálintfy Károly. Középen: László József, Wurst Zoltán, Zatykó Ferenc, Kóti Sándor, Bruncsák Gyula, Formittág István, Wurst Lajos, xx. Elöl: Pántis István, Ugarek Lajos, Simkó István és Zatykó István

Majálison az Ágoston-kútnál (1967)

TÓTTELEKI ARCOK

Maresch Magdolna
és Maresch Mária (1920)

Noveczky Gyula, Noveczky Károly
és Noveczky József (1943)

Furmann Veronika, Gálik Irma és Gálik Mária (1960)

Popovics Piroska, Batári Irén, Popovics Ilona és Szaka Ilona (1960)

Király Magdolna és Gáll Gizella (1953)

EGYHÁZ

A tóttleki templom kereplője

Elsőáldozók (1930 körül). Középen: Petrus Mária, jobbról: Maresch Anna

Töttelekiek egy templombúcsún 1950 körül

Elsőáldozók Demkó Pál plébánossal (1958). Fiúk hátul: Balla István, Kerecsi József, Baumann Ferenc, Czirják István, Zatykó Ferenc, Ozimok Lajos és Simkó Gyula; középen állnak: Homonnai Teréz, Nagy Magdolna, Janota Éva, Pardek Ilona, Johanyák Teréz, Petrus Katalin és Pazurik Ilona; ülnek: Szöllősi Borbála, Dudás Ibolya, Király Katalin és Varga Gizella

Elsőáldozók Demkó Pál plébánossal (1960). Nagy Gábor, Noveczky András, Pazurik József, Ugarek Teréz, Demkó Pál plébános, Bruncsák Irma, Nagy László, Gálik László és Simkó Károly

Elsőáldozók Demkó Pál tisztelevelével (1963). Fiúk: Pazurik Gyula, Pazurik János, Maresch József, Balogh Géza, Balogh Zoltán, lányok: Bakó Ilona, Noveczky Erzsébet, Wachler Ildikó, Iványi Anna és Keserű Teréz

Elsőáldozók Demkó Pál plébánossal (1968). Állnak: Czirják Emma és Czirják Gyöngyi, ülnek: Rozik József, Nyakacska Ilona, Gálík Mária, Pazurik Erzsébet, Balogh Ilona és Ugarek Lajos

Elsőáldozók Bálintfy Béla plébánossal (1975). Hátsó sor: Balogh Sándor, Gergely László, Furmann József, Dudás János, Formittág János, Balla Gyula, Óvári János, Pazurik László és Furmann Ferenc, első sor: Váradí Éva, Petrus Éva, Dudás Gyöngyi, Polacsek Anna, Kelemen Gyöngyi, Rifnyák Mónika, Keserű Mária, Varga Ilona, Simkó Ilona, Nyakacska Erzsébet és Varga Mónika

Elsőáldozók Bálintfy Béla plébánossal (1980). Fiúk: Bálintfy Zoltán, Wurst László, Pántis László, Bruncsák Gyula, Bodonea Felix és Wurst Robert, lányok: Zatykó Mária, Janota Szilvia, Gulyás Beatrix, Bodonea Delia, Ugarek Emma és Kóti Krisztina, ministránsok: Bruncsák István, Petrus Ferenc, Pazurik András és Dudás Csaba

Templomi körmenet előtt (1982). Pántis Róbert, Pazurik István, Iványi Gyula, Pazurik László, Rifnyák Tibor és Wurst József

Karácsonyi betlehemes játék a tóttleki templomban Csilik János plébánossal (1986): Hátul: Tamás Enikő, Simkó Ilona, Óvári Ibolya, Ugarek Márta, Wurst Ilona, Rifnyák Mónika és Formittág Anna, középen: Wurst László, Dudás Csaba, Király Ilona, Pántis László, Bruncsák István, xx, Dudás Levente, elől: Gálik János, Bruncsák Gyula, Baumann Valéria, Ugarek Emma, Janota Szilvia, Formittág Erika és Nagy Tünde

Katolikus papok és egyháztanácsstagok a tóttleki Szent József napi búcsún (1986). Keserű Gyula, Pazurik István, Hermann István, Győrfi József, Formittág János, Gyenge Béla, Wurst Lajos, Németh László, Rifnyák István, Takács János, Nagy József, Binder György és Varga Antal, elől: Csilik János és Csilik Jancsika

TEMETŐ

A régi temető utolsó megmaradt sírköve Frey Borbáának állít emléket (1873)

Vent Etelke 9 éves kislány síremléke. Ő a tótteleki újtemető első halottja (1885)

Rázel József volt tótteleki plébános sírhelye

Német katonák sírja a tótteleki temetőben

A temető ravatalozója, épült 2009-ben

A temető ravatalozója, épült 2009-ben

ISKOLA

Tóttleki iskolás fiúk Prókai Anna tanítónővel (1942).
A képen felismerhető: Furmann József, Ugarek Lajos, Polacsek Gyula,
Homonnai Lajos és Czirják Bálint

Iskolások Csoma Julianna tanítónővel (1958). Felső sor: Noveczky Mária,
Száráz Ilona, Johanyák Erzsébet, Tarr Emma, Iványi Ilona és
Bruncsák Irma; ülnek: Gálik Piroska, Keserű Magdolna, Wurst Anna,
Csoma Julianna tanítónő, Kovács Etelka, Ispán Etelka és Szegedi Vilma;
elől: Homonnai István

Iskolások Csoma tanítónővel (1967). Hátul: Formittág Sándor, Furmann Gyula, Szénási Julianna, Tarr Gizella, Bakó Ilona és Ozimok Zoltán; középen: Nagy Erzsébet, Pazurik Valéria, Báder ..., Homonnai Irma, Wurst Ilona, és Óvári Katalin; elől: Nyakacska István, Janota Erzsébet és Homonnai Sándor

Iskolások Csoma Julianna tanítónővel (1968). Állnak: Szedegi János, Formittág Sándor, Bakó Ilona, Almási Teréz, Szaka Katalin, Iványi Anna, Dudás István, Dudás János és Pazurik Gyula; ülnek: Noveczky Erzsébet, Balla Anna, Óvári Katalin, Simkó Anna, Csoma Julianna tanítónő, Wurst Ilona, Tarr Gizella, Keserű Teréz és Gálik Ida; elől: Furmann Gyula, Nyakacska István, Pazurik János, Maresch József, Nyakacska László, Balogh Géza, Balogh Zoltán, Balla Sándor és Ozimok Zoltán

Hegyköztóteleki iskolások 1976-ban.

Hátul: Fráter Margit tanítónő, hátsó 4. sor: Gergely Emma, Kerezi Julianna, Formittág Emma, Kleska Gyula, Simkó Ilona, Simkó Lajos és Szénási Károly; 3. sor: Újvárosi Pirooska, Szénási Erzsébet, Keserű Mária, Rífnayák Mónika, Balla Gyula és Dudás János; 2. sor, ülnek: Iványi Gyula, Pazurik László, Varga Ilona, Furmann József, Balogh Sándor, Formittág János és Polacsek Anna; első sor: Furmann Ferenc, Varga Mária, Simkó Ilona, Petrus Éva, Óvári János és Gergely László

LAKODALOM

1925 körül egy lakodalomban, a rézbanda alakulása. A képen felismertek:
Formittág-kis-Péter, Varga Lajos, Rifnyák János, Simkó András,
Polacsek Mihály és Wurst József

Gáll Gizella és Dudás János esküvőjén
(1954). Petrus István, Rifnyák István,
Gáll Emma, Polacsek András, x, x,
ülnek: Gáll Gizella és Dudás János

Lakodalmas népség (1957)

Simkó István és Gálik Anna lakodalma (1957). Furmann József, Furmann Veronika, Petrus Lajos, Gálik Mária, Simkó Lajos, Gálik Teréz, Gálik Irma, Gálik Anna, Simkó István, x, x

Tötteleki férfiak egy lakodalomban (1960). Simkó István Kovács-ripós-Sándor, Simkó Lajos, Formittág István, Gergely József, Dudás János, Formittág János, Formittág-jakab-István, Rifnyák István, id. Rovó Ferenc és Wurst Lajos

Czirják Bálint és Gáll Emma lakodalmán (1960). Felső sor: Iványiné Ugarek Anna, Gállné Gálik Rozália, Dudás András, Dudásné Gáll Gizella, Noveczkyné Simkó Julianna, Ugarekné Gáll Irma, id. Czirják János; ülnek: Gálikné Rifnyák Teréz, Dudás János, Ugarek Teréz, Gáll Emma, Czirják Bálint, Czirjákné Pajtás Erzsébet és ifj. Czirják Sándor

Tóttleki zenészek (1960). Rifnyák László, Gergely József, Formittág István, Furmann József és Wurst Lajos

Furmann József és Magyaril Ilona esküvőjén (1961)

Lakodalmi előkészületek a Furmann-ház udvarán (1961)

Lakodalomban (1964)

Lakodalmas konyhán (1962)

Dudás Miklós lakodalmán (1964)

Fehér Piroska és Pék Lajos lakodalmán (1970) néhány tótteleki:
Petrus Katalin, Fehér Piroska, Pék Sándor, Nagy Magdolna,
elől: Formittág Sándor, Formittág Rudolf és Noveczky István vőfélyek

Síteri rézbanda egy tótteleki lakalomban az 1970-es években

Czirják Sándor és Ugarek Teréz lakodalmán (1972). Felső sor: Dudás István, Gálik Sándor, Wurst Erzsébet, Wurst Gyula és Czirják Gyula; alsó sor: Dudás János, Czirják Emma, Gáll Emma, Ugarek Teréz, Czirják Sándor, Wurst Anna és...

Tótteleki férfiak egy lakodalomban (1981). Simkó Károly, Király József, Pazurik István, Formittág Gyula, Dudás Lajos, Bruncsák Gyula és Bruncsák István; elől: Formittág Sándor és Dudás Levente

KATONÁK

Ozimok István vitézségi érmmel
(1917)

Rifnyák István és József az első
világháborúban (1917)

Baumann Ferenc (jobbról a második) a nagyváradí katonai kórházban (1943)

1. Név: <i>Formittág Péter</i>		2. Csoport: <i>18 fog. 2000-as</i>		3. Hely: <i>terület</i>	
4. Születés: <i>1908</i>		5. Hely: <i>Terület</i>		6. Hely: <i>Terület</i>	
7. Születés: <i>1908</i>		8. Hely: <i>Terület</i>		9. Hely: <i>Terület</i>	
10. Születés: <i>1908</i>		11. Hely: <i>Terület</i>		12. Hely: <i>Terület</i>	
13. Születés: <i>1908</i>		14. Hely: <i>Terület</i>		15. Hely: <i>Terület</i>	
16. Születés: <i>1908</i>		17. Hely: <i>Terület</i>		18. Hely: <i>Terület</i>	
19. Születés: <i>1908</i>		20. Hely: <i>Terület</i>		21. Hely: <i>Terület</i>	
22. Születés: <i>1908</i>		23. Hely: <i>Terület</i>		24. Hely: <i>Terület</i>	
25. Születés: <i>1908</i>		26. Hely: <i>Terület</i>		27. Hely: <i>Terület</i>	
28. Születés: <i>1908</i>		29. Hely: <i>Terület</i>		30. Hely: <i>Terület</i>	
31. Születés: <i>1908</i>		32. Hely: <i>Terület</i>		33. Hely: <i>Terület</i>	
34. Születés: <i>1908</i>		35. Hely: <i>Terület</i>		36. Hely: <i>Terület</i>	
37. Születés: <i>1908</i>		38. Hely: <i>Terület</i>		39. Hely: <i>Terület</i>	
38. Születés: <i>1908</i>		39. Hely: <i>Terület</i>		40. Hely: <i>Terület</i>	
39. Születés: <i>1908</i>		40. Hely: <i>Terület</i>		41. Hely: <i>Terület</i>	
40. Születés: <i>1908</i>		41. Hely: <i>Terület</i>		42. Hely: <i>Terület</i>	
41. Születés: <i>1908</i>		42. Hely: <i>Terület</i>		43. Hely: <i>Terület</i>	
42. Születés: <i>1908</i>		43. Hely: <i>Terület</i>		44. Hely: <i>Terület</i>	
43. Születés: <i>1908</i>		44. Hely: <i>Terület</i>		45. Hely: <i>Terület</i>	
44. Születés: <i>1908</i>		45. Hely: <i>Terület</i>		46. Hely: <i>Terület</i>	
45. Születés: <i>1908</i>		46. Hely: <i>Terület</i>		47. Hely: <i>Terület</i>	
46. Születés: <i>1908</i>		47. Hely: <i>Terület</i>		48. Hely: <i>Terület</i>	
47. Születés: <i>1908</i>		48. Hely: <i>Terület</i>		49. Hely: <i>Terület</i>	
48. Születés: <i>1908</i>		49. Hely: <i>Terület</i>		50. Hely: <i>Terület</i>	
49. Születés: <i>1908</i>		50. Hely: <i>Terület</i>		51. Hely: <i>Terület</i>	
50. Születés: <i>1908</i>		51. Hely: <i>Terület</i>		52. Hely: <i>Terület</i>	
51. Születés: <i>1908</i>		52. Hely: <i>Terület</i>		53. Hely: <i>Terület</i>	
52. Születés: <i>1908</i>		53. Hely: <i>Terület</i>		54. Hely: <i>Terület</i>	
53. Születés: <i>1908</i>		54. Hely: <i>Terület</i>		55. Hely: <i>Terület</i>	
54. Születés: <i>1908</i>		55. Hely: <i>Terület</i>		56. Hely: <i>Terület</i>	
55. Születés: <i>1908</i>		56. Hely: <i>Terület</i>		57. Hely: <i>Terület</i>	
56. Születés: <i>1908</i>		57. Hely: <i>Terület</i>		58. Hely: <i>Terület</i>	
57. Születés: <i>1908</i>		58. Hely: <i>Terület</i>		59. Hely: <i>Terület</i>	
58. Születés: <i>1908</i>		59. Hely: <i>Terület</i>		60. Hely: <i>Terület</i>	
59. Születés: <i>1908</i>		60. Hely: <i>Terület</i>		61. Hely: <i>Terület</i>	
60. Születés: <i>1908</i>		61. Hely: <i>Terület</i>		62. Hely: <i>Terület</i>	
61. Születés: <i>1908</i>		62. Hely: <i>Terület</i>		63. Hely: <i>Terület</i>	
62. Születés: <i>1908</i>		63. Hely: <i>Terület</i>		64. Hely: <i>Terület</i>	
63. Születés: <i>1908</i>		64. Hely: <i>Terület</i>		65. Hely: <i>Terület</i>	
64. Születés: <i>1908</i>		65. Hely: <i>Terület</i>		66. Hely: <i>Terület</i>	
65. Születés: <i>1908</i>		66. Hely: <i>Terület</i>		67. Hely: <i>Terület</i>	
66. Születés: <i>1908</i>		67. Hely: <i>Terület</i>		68. Hely: <i>Terület</i>	
67. Születés: <i>1908</i>		68. Hely: <i>Terület</i>		69. Hely: <i>Terület</i>	
68. Születés: <i>1908</i>		69. Hely: <i>Terület</i>		70. Hely: <i>Terület</i>	
69. Születés: <i>1908</i>		70. Hely: <i>Terület</i>		71. Hely: <i>Terület</i>	
70. Születés: <i>1908</i>		71. Hely: <i>Terület</i>		72. Hely: <i>Terület</i>	
71. Születés: <i>1908</i>		72. Hely: <i>Terület</i>		73. Hely: <i>Terület</i>	
72. Születés: <i>1908</i>		73. Hely: <i>Terület</i>		74. Hely: <i>Terület</i>	
73. Születés: <i>1908</i>		74. Hely: <i>Terület</i>		75. Hely: <i>Terület</i>	
74. Születés: <i>1908</i>		75. Hely: <i>Terület</i>		76. Hely: <i>Terület</i>	
75. Születés: <i>1908</i>		76. Hely: <i>Terület</i>		77. Hely: <i>Terület</i>	
76. Születés: <i>1908</i>		77. Hely: <i>Terület</i>		78. Hely: <i>Terület</i>	
77. Születés: <i>1908</i>		78. Hely: <i>Terület</i>		79. Hely: <i>Terület</i>	
78. Születés: <i>1908</i>		79. Hely: <i>Terület</i>		80. Hely: <i>Terület</i>	
79. Születés: <i>1908</i>		80. Hely: <i>Terület</i>		81. Hely: <i>Terület</i>	
80. Születés: <i>1908</i>		81. Hely: <i>Terület</i>		82. Hely: <i>Terület</i>	
81. Születés: <i>1908</i>		82. Hely: <i>Terület</i>		83. Hely: <i>Terület</i>	
82. Születés: <i>1908</i>		83. Hely: <i>Terület</i>		84. Hely: <i>Terület</i>	
83. Születés: <i>1908</i>		84. Hely: <i>Terület</i>		85. Hely: <i>Terület</i>	
84. Születés: <i>1908</i>		85. Hely: <i>Terület</i>		86. Hely: <i>Terület</i>	
85. Születés: <i>1908</i>		86. Hely: <i>Terület</i>		87. Hely: <i>Terület</i>	
86. Születés: <i>1908</i>		87. Hely: <i>Terület</i>		88. Hely: <i>Terület</i>	
87. Születés: <i>1908</i>		88. Hely: <i>Terület</i>		89. Hely: <i>Terület</i>	
88. Születés: <i>1908</i>		89. Hely: <i>Terület</i>		90. Hely: <i>Terület</i>	
89. Születés: <i>1908</i>		90. Hely: <i>Terület</i>		91. Hely: <i>Terület</i>	
90. Születés: <i>1908</i>		91. Hely: <i>Terület</i>		92. Hely: <i>Terület</i>	
91. Születés: <i>1908</i>		92. Hely: <i>Terület</i>		93. Hely: <i>Terület</i>	
92. Születés: <i>1908</i>		93. Hely: <i>Terület</i>		94. Hely: <i>Terület</i>	
93. Születés: <i>1908</i>		94. Hely: <i>Terület</i>		95. Hely: <i>Terület</i>	
94. Születés: <i>1908</i>		95. Hely: <i>Terület</i>		96. Hely: <i>Terület</i>	
95. Születés: <i>1908</i>		96. Hely: <i>Terület</i>		97. Hely: <i>Terület</i>	
96. Születés: <i>1908</i>		97. Hely: <i>Terület</i>		98. Hely: <i>Terület</i>	
97. Születés: <i>1908</i>		98. Hely: <i>Terület</i>		99. Hely: <i>Terület</i>	
98. Születés: <i>1908</i>		99. Hely: <i>Terület</i>		100. Hely: <i>Terület</i>	

Formittág Péter katonai nyilvántartó lapja (1943)

Tötteleki öreg katonák a II. világháború idején Nagyváradon (1943);
Petrus Sándor, Pardek István, Homonnai József és elől: id. Wachler János

ESEMÉNYEK

Tóttelekiek Szalárdon (1942)

Sok-sok tótteleki egy közös képen, 1952 körül

Rokonság Czirják Emma keresztelőjén (1961)

A villany bevezetése Tóttelkre (1965). Az ismerős arcok: Kalmárné Legoza Teréz, Ozimok István, Caba Gheorghe, Petrus János, Iacob Liviu milicista, Petrus Katalin, elől: Ozimok Lajos, Maresch József, Ispán Károly, Balla István, Formittág Rudolf és Baumann Géza

GAZDASÁGI ÉLET

A tóttleki cséplőgépénél (1941)

Aratók (1942)

Cséplőgép körül (1942)

Szénahordás (1942)

A Bruncsák család a tehenükkel 1950 körül

Rovó Ferenc és Popovics Traján a tótteleki pálinkafőző előtt (1975)

KIRÁLY ISTVÁN

Király István az első világháborúban
(1916)

Ugarek Gyula, Király Teréz, Király
János, K. I. testvére és Király István
(1932)

Simkóné-Habinyák Mária, Király
István és H. Simkó András (1965)

Király István sírja

BLAU CSALÁD

Homonnai András, Gálik Albert,
Blau Mária, Simkó István
és Blau Anna (1941)

Ábrahám Farkas és Blau Anna,
gyerekeikkel, Irénnel és Jenővel
(1950)

Ábrahám Farkas munkaszolgálaton – balról (ülve) a második – (1943)

Ábrahám Farkas (a varrógépnél) munkaszolgálaton, 1943-ban

RÉGI HÁZAK

Legények egy szalmafedeles ház udvarán (1941)

A Gáll család szalmafedeles háza
(1967)

Gálik Géza János és felesége, Száraz
Ágnes szalmafedeles házuk udvarán
(1960)

Kovács Teréz a szalmafedeles régi ház előtt, a Noveczky-portán (1970)

SZŐLŐHEGYEN

Beszszky Emil plébános szüreten (1941), továbbá: Bruncsák István
és Baumann Ferenc

Szüret a hegyen (1941)

Szüretelő társaság (1941)

Tóttleki szüret (1941)

Szüretelő tóttelekiek (1942)

A Kelemen-padon. Áy Hilda,
Maresch Julianna, Maresch Anna
és Baumann Ilona (1942)

Rolland János, Baumann Sándor
és Maresch Ferenc (1964)

Férfiak mulatnak a szőlőhegyen, a Bruncsák-pincénél (1942)

Zatykó Ignác vendégével a pincesoron (1970)

PINCÉK - PAJTÁK

A Bruncsák-pajta

A Bruncsák-pince

Noveczky István pajtája és pincéje

Pajták a Rókás-hegyen

Pajták a szőlőhegyen

Klasszikus téglapince

E téglapince készítői: Király István és Keserű Gyula (1947)

Régi pincék a pincesor jobb oldalán, Csatár felől jövet

Pincék a pincesor bal oldalán

Régi pince - 1

Régi pince - 2

Régi pince - 3

Régi pince - 4

Régi pince - 5

A volt pálinkafőző épülete

Kéziratos térkép a tötteleki határról (1855)

Csatár-Töttelek-Latabár kéziratos térkép (1855)

Töttelek, Csátár és Latobár határainak kéziratos térképe 1860 körül

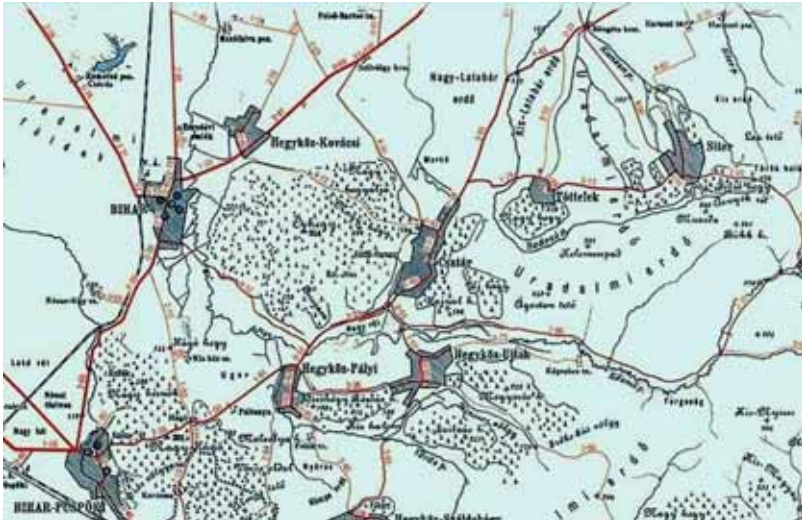
Töttelek kéziratos térképe 1860 körül

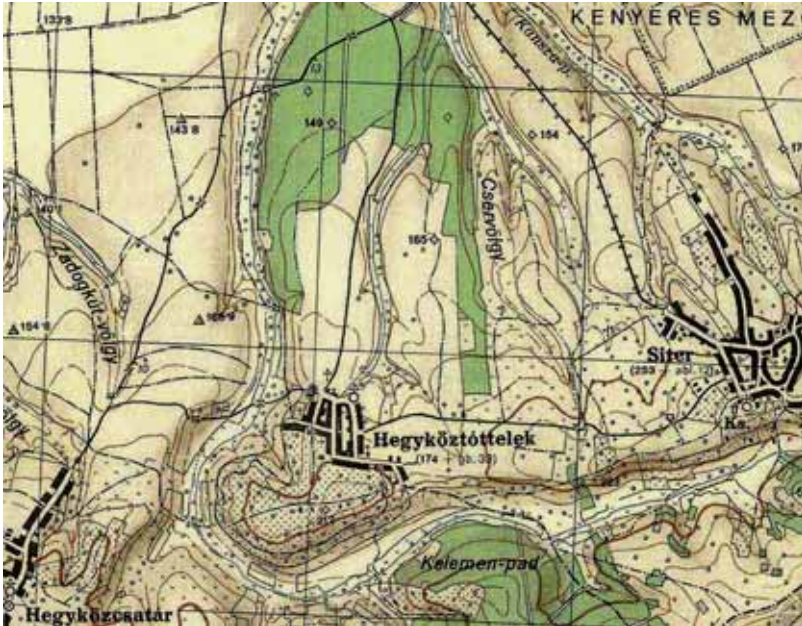
Tóttelek és környéke a 2. Katonai felmérés térképén (1870)

Bihar vármegye, Szalárdi járás (1910)

A Felső-Hegyköz szőlőhegyeinek térképe (1864)

Tóttelek térképe (1941)

LÉGI FELVÉTELEK TÓTTELEKRŐL

Légi felvételen a tóttelki templom

Előtérben a tóttelki templom és a Templom utca

Templom utca, templom és a Kereszt-dűlő

Balra a Középső utca és háttérben a tótteleki határ

A Zsidó utca majd, a Temető utca, háttérben a csatári határ

Töttelek látképe

A Gólyavölgyi-tó

A siteri (bangétai) tó

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

A szerző ezúton fejezi ki köszönetét mindazoknak,
akik hozzájárultak jelen kiadvány létrejöttéhez:

Kiemelt adatközlők:

Baumann Ferenc
Dudás Gizella sz. Gáll
Formittág Béla
Formittág János
Homonnai Mária sz. Petrus
Homonnai Sándor
Noveczky István
Rifnyák István
Varga Lajos

Továbbá:

Aszalós-Homonnai Judit
Balogh Ádám
Balogh Géza
Bihar Megyei Levéltár
Blaga Piroska sz. Czirják
Bodonea Magdolna sz. Nagy
Exc. Böcskei László püspök
Bruncsák Károly
Burian Fidélia
Czirják Emma sz. Gáll
Csorba Sándor
Dukrét Géza
Emődi János
dr. Fleisz János

Formittág Sebastian
 Furmann József
 Gálik Anna
 dr. Georgita Mihai
 Hegyközsatári Benedek Elek Általános Iskola
 Hegyközsatár Község Önkormányzata
 Hegyköztótteleki Római Katolikus Plébánia
 Homonnai Andrea
 Homonnai István
 Huszár József
 Ilea Ana
 Johanyák Erzsébet
 Kiss Károly
 Kovács Rév Erzsébet
 Kovács Veronika
 Kruzslitz Imre plébános
 László Mária sz. Zatykó
 Lenti Márta
 Mura Teréz sz. Johanyák
 Mészáros Gizella
 dr. Mészáros Kálmán
 Nagy Béla
 kocsordi Nagy Béla
 Nagyvárad Római Katolikus Püspökség
 Noveczky Erzsébet
 Orendt Mihály
 Polacsek András
 Rác Ildikó sz. Wachler
 Rifnyák Mónika
 Sorbán Csaba
 dr. Szabó Éva
 Szabó Ödön
 Székely Ferencz
 Szépkúti Péter
 Szilágyi Elemér
 Szilágyi Mária sz. Galiger
 Sztankovics Gyula
 Ugarek Lajos
 Végh Viola
 Wurst József

TARTALOM

Előszó	5
1. FÖLDRAJZI VISZONYOK	7
1.1. Hegyköztételek földrajzi elhelyezkedése	7
1.2. Domborzata	9
1.3. Vizei	9
1.4. Éghajlata	10
1.5. Talajviszonyok	11
1.6. Tóttelek élővilága	11
2. HEGYKÖZTÉTELEK TÖRTÉNETE	13
2.1. Első írásos említésétől az újratelepítésig	13
2.1.1. A régi Tóttelek	13
2.1.2. A régi Latobár	24
2.2. Tóttelek története újratelepítésétől (1781) napjainkig...	28
2.2.1. Tóttelek újratelepítése	28
2.2.2. Jobbágysorban - Tóttelek további története a jobbágyszabadításig	38
2.2.3. Tóttelek az Osztrák-Magyar Monarchia idején ...	51
2.2.4. Trianon után, a második világháború végéig	58
2.2.5. A kommunista rendszerben	69
2.2.6. Tóttelek a kollektivizálástól napjainkig	91
3. TÓTTELEK LAKOSAI	95
3.1. Tóttelek lakossága a demográfiai adatok tükrében	95
3.2. Tisztségek, foglalkozások	109
3.3. Család- és keresztnevek	115

4. A TÓTTELEKI RÓMAI KATOLIKUS EGYHÁZKÖZSÉG TÖRTÉNETE.....	131
4.1. Az egyház újraalapítása	131
4.2. Az 1832-1834 között épült tótteleki római katolikus templom	134
4.3. A tótteleki egyházközség története 1945-ig	136
4.4. A tótteleki egyházközség története 1945-től napjainkig	139
4.5. A temető	147
4.6. A tótteleki templom harangjai és harangozói.....	148
4.7. A tótteleki katolikus egyházközség részére létesített alapítványok	152
4.8. A bérmlásról.....	152
4.9. Egyházi szokások	155
4.9.1. Búzaszentelés	155
4.9.2. Úrnapi sátorok állítása és körmenet.....	155
5. A TÓTTELEKI ISKOLA TÖRTÉNETE	157
6. GAZDASÁGI ÉLET	173
6.1. A tótteleki határ és dűlői	173
6.2. Gabonatermesztés a régi Tótteleken	175
6.3. Szántóföldi kapásnövények	183
6.4. A kender termesztése és feldolgozása	187
6.5. A tótteleki cseresznye	189
6.6. Szőlészet és borászat.....	191
6.7. Pálinkakészítés	199
6.8. Állattartás	200
6.9. Erdő.....	205
6.10. A mezőgazdasági termelőszövetkezet	207
6.11. Közbirtokosság	210
6.12. Kereskedelem	212
6.13. A jelen gazdasági helyzete	214
7. NÉPRAJZ ÉS MŰVELŐDÉS.....	217
7.1. Néprajz	217
7.1.1. Házépítés és építőanyagok a régi Tótteleken	217
7.1.2. Népviselet.....	220

7.1.3.	Népszokások	222
7.1.3.1.	Karácsonyi és újévi szokások	222
7.1.3.2.	Farsangi népszokások Tótteleken	222
7.1.3.3.	Nagybőjti szokások	226
7.1.3.4.	Húsvéti szokások	227
7.1.3.5.	Legényavatás	229
7.1.3.6.	Regrutabál, berukkolás	230
7.1.3.7.	A fonás és a fonóka	231
7.1.3.8.	Bálok	233
7.1.3.9.	Lakodalmas szokások	233
7.1.4.	Gyermekjátékok	250
7.1.4.1.	Készített játékok	250
7.1.4.2.	Játszott társasjátékok	252
7.1.5.	Egyéb szokások	255
7.1.6.	Ragadványnevek	256
7.1.7.	Nyelvjárás	257
7.2.	Művelődési és közösségi élet	258
7.2.1.	Olvasókör	258
7.2.2.	Műkedvelő színjátszás	260
7.2.3.	Zenei élet Tótteleken	264
7.2.4.	Mozi	268
7.2.5.	Labdarúgás	268
7.2.6.	Közösségi rendezvények napjainkban	271
8.	MÁS SZERZŐK TÓTTELEKKEL	
	KAPCSOLATOS ÍRÁSAI	273
8.1.	Aszalós-Homonnai Judit: Disznóölés és disznótor Hegyköztótteleken	273
8.2.	Aszalós-Homonnai Judit: Népi gyógyászat Hegyköztótteleken	278
8.3.	Homonnai András: A tótteleki lázadás	284
8.4.	Dukrét Géza: Farsangi szokások Hegyköztótteleken	292
8.5.	kocsordi Nagy Béla: Sorok Hegyköz-Tóttelekről	296
8.6.	Nagy Béla: Arccal a város felé	298
8.7.	Pásztai Ottó: Formittág Gyula, a csodadiák	315
8.8.	Szilágyi Elemér: Emlékeim Hegyköztóttelekről	318

9. ANEKDOTÁK ÉS IGAZ TÖRTÉNYEK.....	319
Tűz a tótteleki gabonaszérűn	319
Hogyan fogták el Napóleont Tótteleken?	321
Egy késszúrás hatása	322
A két apa	323
Varga Ignác története.....	323
A megkáromolt Szent István	324
Egy szerencsétlen baka sorsa	325
Égő szekéren	326
Német katonák Tótteleken, 1944 őszén	326
Vadászbaleset	328
Ma nincs mise!.....	328
Gólyavölgyi legendák	329
A Vároldal kincsei	329
Értelmetlen tragédia	331
Gyerekszáj: frappáns válaszok.....	332
FELHASZNÁLT IRODALOM.....	335
KÉPMELLÉKLET	337
KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS	403

A Partiumi füzetek kiskönyv-sorozatában eddig megjelent munkák:

1. Borbély Gábor – Csernák Béla: *Bihar*
2. Kordics Imre: *Sírok, sírjelek a Várad-Olaszi temetőben*
3. Péter I. Zoltán: *Félicsfürdő*
4. Dánielisz Endre: *Nagyszalonta - városismertető*
5. Benedek Zoltán: *Nagykároly - református templom*
6. Bessenyei István: *Sarmaság*
7. *Hol sírjaink domborulnak - partiumi temetők* (gyűjteményes kötet)
8. Major Miklós: *Szilágyság - tájak, műemlékek, emlékhelyek*
9. Dukrét Géza – Péter I. Zoltán: *Püspöksfürdő*
10. Dánielisz Endre: „*Csonkatorony nyúlik a felhőbe...*”
11. Bunyitay Vince – Fodor József: *Székesegyházi Bazilika - Nagyvárad*
12. Alexandru Pop: *Varadinum - a vizek határolta város és vár*
13. *A szabadságharc zászlaja alatt* (gyűjteményes kötet)
14. Jancsó Árpád: *Rajtuk taposunk - A Bánság útjai a 19. században*
15. Kupán Árpád: *Mezőtelegd iskolatörténete*
16. Csilik József: *István király Szent Jobbja és Szentjobb község története*
17. Emódi János: *Erdélyi barlangfeliratok a 16-20. századból*
18. Szabó István: *Ottomány* (kismonográfia)
19. Csorba Mihály: *Érsemjén* (kismonográfia)
20. *Turulmadaras emlékműveink* (gyűjteményes kötet). Összeállította Dukrét Géza
21. Dr. Mózes Károly: *A nagyváradi egészségügyi oktatás történetéből*
22. *Rév, Erdély sziklakapuja*
23. *A műemlékvédelem fölöttébb szükséges voltáról.* Évkönyv. Összeállította Dukrét Géza
24. Nánási Zoltán: *Dr. Andrásy Ernő az Érmellék utolsó polihisztorja*
25. *Nagyvárad tudós püspökei*
26. György Irén: *Szalacs* (kismonográfia)
27. Antal Béla: *Biharpüspöki*
28. Balláné Bakó Erzsébet – Török Ferenc: *Albis* (kismonográfia)
29. Pásztai Ottó: „*Aki fényt hagyott maga után...*”
30. Péter I. Zoltán: *Nagyvárad római katolikus székesegyháza*
31. Kiss Kálmán: *Egri község* (kismonográfia)
32. Dr. Mózes Teréz: *A révi fajekasság monográfiája*
33. Emódi János – Varga Árpád: *Telegdi sírkövek, emléktáblák*

34. Jósa Piroska: *Ezüstös gépmadarak szárnyán érkezett a halál*
35. Dukrét Géza: *Emlékművek, emléktáblák Bihar megyében*
36. Anzik Albert: *Livada - Sárközújlak*
37. Bozsóky Krestyán Ilona: *A temesvári iparoktatás kezdeteiről*
38. Dukrét Géza: *Hegyköz (történeti monográfia)*
39. Kormányos László: *Városfejlesztés Nagyváradon a 20. század elején*
40. Dukrét Géza: *A bibari turizmus története*
41. Velcsov Margit: *Bartók Béla és Nagyszentmiklós*
42. Szilágyi József: *Tóti község monográfiája*
43. Kovács Rozália: *Érmibályfalvi temetők*
44. Dukrét Géza - Péter I. Zoltán: *Nagyvárad városismertető*
45. Kupán Árpád - Dukrét Géza: *1956 emlékezete Biharban*
46. *Bartók Nagyváradon a helyi sajtó tükrében.* Összeállította Thurzó Sándor
47. Kupán Árpád: *A mozi évszázada Nagyváradon*
48. Gavallér Lajos: *Miske a helynevek tükrében*
49. Péter I. Zoltán: *Nagyvárad műemlék épületei*
50. *Nagyvárad ipartörténete*
51. Jósa Piroska: *Bibari sorsok, a változó időben*
52. Ujj János: *Arad építészeti emlékei*
53. Pávai Gyula: *Mesélő aradi házak*
54. Dukrét Géza: *Emlékművek, emléktáblák Bihar megyében*
55. *Épített örökségünk, a helytörténeti kutatás tükrében.* Összeállította: Dukrét Géza
56. Orosz Otília Valéria: *Műemlék orgonák az Érmelléki Református Egyház-megyében*
57. Borbély Gábor: *Szőlő és bor az Érmelléken*
58. *A Bölcsőtől a Síríg - 250 éve született Kazinczy Ferenc*
59. Kiss Kálmán: *Túrterebes egyház- és iskolatörténete*
60. Szentjóbý Szabó Andor: *Ottomány szülöttje, Kufstein halottja*
61. S. Németh Katalin: *Vigázó kövek*
62. Kupán Árpád: *Párhuzamos életrajzok*
63. Papp Attila: *Az én Margittám. Érzelmes városmonográfia*
64. Ványai Mária: *Hidak a vibarlámpa fényében*
65. Szilágyi István: *Csillagváros visszavárta katona fiát*
66. Péter I. Zoltán: *Szecceszíós építészet Nagyváradon*
67. Péter I. Zoltán: *Nagyvárad városháza*
68. *Római katolikus intézetek Nagyváradon*
69. Borzási Gyula - Dani Zoltán - Nagy Miklós: *Szalárd és vidéke, tegnap és ma*

70. Kupán Árpád: *Nagyvárad nagy változásainak vezéregyéniségei*
71. Dr. Szatmáry Ferenc: *A Királybágomelléki Református Egyházkerület székház-perének kilencéves története*
72. Makai Zoltán: *Szemelvények Bihar megye és térsége ipartörténetéből*
73. Sütő Éva: *Érmellék, szerelmem. Honismereti riportok*
74. Kovács Rozália: *Utak a múltba. Helytörténeti és néprajzi tanulmányok Érmihályfalváról*
75. *Megmaradásunkért. A Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Társaság két évtizede*
76. Emődi János - Wilhelm Sándor - Sándor Mária: *A margittai fazekasság*
77. Kiss Kálmán: *Túrterebes földrajzi neveinek története*
78. Péter I. Zoltán: *A nagyváradai vár építészettörténete*
79. Fazekas Lóránd: *Ódon sírkertek ösvényein*
80. Wilhelm Sándor: *Tanulmányok az Érmellékről*
81. Kordics Imre: *Nagyvárad jelentősebb utcanevei 1940-1944 között*
82. Dukrét Géza: *Siter - adalékok történetéhez és népismeretéhez*
83. Kiss Kálmán: *Csúry Bálint és a szamosbáti tájnyelv*
84. Bélfenyéri Tamás: *A váradai püspökség koldulórendi kolostorai a középkorban*
85. Fazekas Lóránd: *Egy nemesi család évszázadai. A Böszörményiek Szatmárban.*

